

ЖОРЖЕ
ЛУИС
БОРЖЕС

БАВШЛОНСКАТА
БИБЛИОТЕКА

НАРОДНА КУЛТУРА

иверситетска библиотека
София

Бн 122782

ХОРХЕ ЛУИС БОРХЕС

БАВИЛОНСКАТА БИБЛИОТЕКА

Интелектуално изтънчен творец, изследвал с неизтощимо въображение териториите на човешкия дух, Хорхе Луис Борхес (1899—1986) е сред видните основоположници на новата латиноамериканска проза. Още през 20-те години той се утвърждава като водач на аржентинския поетически авангардизъм, а по-късно световна слава му донасят неговите белетристични и есеистични творби, публикувани в книгите: „Всеобща история на безчестието“ (1935), „История на вечността“ (1936), „Измислици“ (1944), „Алефът“ (1949), „Нови разследвания“ (1952), „Творецът“ (1960), „Докладът на Броди“ (1970) и др.

Борхес е истински демиург на Словото; многопластово, изискано и сдържано, у него то е проникнато както от аржентинската народно-епическа традиция, така и от неизчерпаемите универсални измерения на световната — древна и модерна — култура. Творчеството му е една от малкото литературни прояви на нашия век, създали своя неповторима идейно-естетическа действителност, в която въображението, културологичният опит и умозрението са автономна и дълбоко етическа цел.

Настоящото издание е първото по-цялостно представяне на големия аржентински писател у нас.

**ХОРХЕ ЛУИС
БОРХЕС**

**ВАВИЛОНСКАТА
БИБЛИОТЕКА**

**МИНИАТЮРИ
РАЗКАЗИ
ЕСЕТА**

Превод от испански

**НАРОДНА КУЛТУРА
СОФИЯ 1989**

© JORGE LUIS BORGES

Предговор, съставителство и коментар © „Радуга“, М. 1984

Превод © Анна Златкова
© Роза Хубеш

НАРОДНА КУЛТУРА
СОФИЯ 1989

ЧОВЕКЪТ, СВЕТЪТ, КУЛТУРАТА В ТВОРЧЕСТВОТО НА ХОРХЕ ЛУИС БОРХЕС

През 1984 година Хорхе Луис Борхес навърши 85 години. Ослепял отдавна, десет години преди това той бе напуснал с почести поста директор на Националната библиотека и живееше уединено в малкия си апартамент на улица Майпу в Буенос Айрес. Борхес е една от легендарните личности в съвременния литературен свят. Дори за едно сухо изброяване на отличията, наградите и титлите му са необходими много редове: комендаторе на Италианската република, командор на ордена на Почетния легион „За заслуги в литературата и изкуството“, кавалер на ордена на Британската империя „За забележителни заслуги“ и на испанския орден „Кръст на Алфонсо X Мъдрия“, доктор хонорис кауза на Сорбоната, на Оксфордския и на Колумбийския университет, носител на наградата „Сервантес“... Превеждан, изучаван, цитиран почти навсякъде. Известният френски историк на културата Мишел Фуко започва своето изследване „Думи и предмети“ с фразата: „Тази книга се роди от един текст на Борхес.“ (Става дума за есеистичния разказ „Аналитичният език на Джон Уилкинс“)

Борхес обаче е не само възвеличаван, но и отричан. Пред журналисти той неведнъж бе правил реакционни изявления по различни злободневни въпроси. В това се чувствуваше някаква преднамереност, желание да шокира прогресивното обществено мнение, така активно в Латинска Америка. Позицията на Борхес будеше недоумение, спорове, пък и възражения от страна на писатели като Пабло Неруда, Габриел Гарсия Маркес, Хулио Кортасар, Мигел Отеро Силва, които въпреки всичко признаваха Бор-

хес за майстор и основоположник на новата латиноамериканска проза.

Впрочем напоследък Борхес като че ли се отказва от скандалното поведение и натрапчивата ексцентричност. В обширно интервю за италианското списание „Панорама“ (юни 1983 г.) той подчерта, че мрази войната, тиранията и терора, нарече сам себе си „не политик, а човек на етиката, нечленуващ в никоя партия, но разобличаващ злото, което господства на латиноамериканския континент“.

Хорхе Луис Борхес е роден в Аржентина, но младежките си години прекарва в Европа, където баща му заминава на продължително лечение в навечерието на Първата световна война. В самото начало на 20-те години се сближава с група млади испански творци, нарекли се „ултраисти“. По онова време Борхес изповядва абстрактна, но пламенна революционност (смята да озаглави първата си, така и неиздадена стихосбирка „Червени псалми“). Когато се завръща в Аржентина, става един от водачите на местното авангардистко движение и публикува няколко стихосбирки, повлияни от ултраизма. А след това прави рязък завой, очевидно обусловен от коренната промяна на политическия климат в Аржентина. С държавния преврат през 1930 година приключва либералното управление на радикалната партия и започват трудните времена на борбата срещу фашистките тенденции в политическия живот на страната. В тази атмосфера авангардисткото експериментиране секва — през 1930 година Борхес изоставя напълно поезията, към която ще се върне едва през 60-те години, и тогава читателят ще открие съвсем друг поет, скъсал окончателно с авангардизма. След няколко години мълчание той започва да издава едно след друго свои произведения в проза: „Всеобща история на безчестието“ (1935), „История на вечността“ (1936), „Измислици“ (1944), „Алефът“ (1949), „Нови разследвания“ (1952), „Докладът на Броуди“ (1970), „Книга на песъчинките“ (1975). През последвалите десетилетия Борхес работи в Националната библиотека, чете в университета лекции по английска литература, усилено се занимава с филология и философия. През 60-те години, когато славата е вече дошла, прави няколко пътешествия в Европа и Америка, от време на време — до последните си години — изнася лекции (един от лекционните му цикли е събран в книгата „Седем вечери“, 1980). Ето и цялата видима канава на дългия му живот. Останалото — главното — е скрито: постигането на своя дума, свой стил, свое място в националната и световната литература. Затова легендарността, „загадъчността“ на Борхес като личност, за която говорят и журналисти, и критици, ще стане ясна само ако вникнем в творчеството му.

Един от поетическите сборници на Борхес се нарича „Другият, същият“ (1964). Това определение би могло да се отнесе и към прозата му, външно безпределно многообразна и многожанрова, а всъщност монолитно цялостна. Борхес пише разкази — фантастични, психологически, приключенски, детективски, дори сатирични понякога („Старата дама“), пише есеистични текстове, които нарича „разследвания“ и които се отличават от разказите само по това, че фабулата им е малко по-слабо изразена, но не им отстъпват по фантастичност. Пише миниатюри в проза и обикновено ги включва в сборниците си с поезия („Творецът“, 1960; „Възхвала на тъмнината“, 1969; „Златото на тигрите“, 1972).

Започнал като поет, Борхес всъщност завинаги си остава поет. Поет в отношението си към словото и към произведението като цяло. Въпросът е не само в поразителния лаконизъм, с който преводачите се преборват трудно. При това авторът в никакъв случай не пише в така наречения „телеграфен стил“ от 20-те години. В неговата класически чиста проза няма буквално нищо излишно, но има всичко необходимо. Подбира думите като поет, ограничен от стъпката и римата, старателно издържа ритъма на повествованието. Стреми се разказът да се възприема като стихотворение, често говори за „поетическата идея“ на всеки разказ и за неговия „тотален поетически ефект“ (може би тъкмо затова не го привлича голямата прозаична форма — романът).

С ултраистските манифести на Борхес и съратниците му от 20-те години метафората е провъзгласена за основно ядро на поезията. Метафората в младежките стихове на твореца се е раждала от неочакваното уподобяване, почиващо върху зримото сходство между предметите. „С пушка на рамо трамваите патрулират булевардите“ — наистина, нали напомня образността на ранния Маяковски („на тези флейти-водостоци ноктурно бихте ли изсвирили“¹)?

Когато се отдръпва от авангардизма, Борхес се отказва и от неочакваните „зрителни“ метафори. Но в прозата, а по-късно и в стиховете му се появява друга метафоричност — не зрителна, а интелектуална, не конкретна, а абстрактна. Метафора стават не образите, не отделните стихове, а произведенията като цяло — метафора сложна, многосъставна, многозначна, метафорасимвол. Ако не вземем под внимание тъкмо метафоричното естество на разказите на Борхес, много от тях ще ни се сторят по-скоро страни анекдоти. Ето например „Фунес паметливият“. Ни-

¹ Из „А бихте ли могли?“, превод от руски Надя Попова. — Б. пр.

ма в творбата е описан просто един безспорно невероятен, патологичен случай? Разбира се, не. Фунес е метафора на свръхчовек, но не както го разбира Ницше, не с животинска виталност и воля за власт, а на свръхчовек по ум, памет, знание; за такъв свръхчовек мечтае — по аналогия с Пол Валери, измислил своето интелектуално чудо, господин Тест — героят на друг разказ на Борхес: „Всеки човек трябва да е способен да роди всички идеи и аз вярвам, че в бъдеще ще бъде така“ („Пиер Менар, автор на „Дон Кихот“). Но колко е трудно днешният обикновен човек да се превърне в чудо! Господин Тест си представя, че е господар на мисълта си. Иренео Фунес напразно се опитва също да стане господар — умът му се мята в заливащия го поток на дребнавата му памет. И двамата свръхчовеци не са в състояние да преодолеят физическата слабост и болестите, това, че са смъртни.

Можем да прочетем разказа „Градината с разклоняващите се пътеки“ като занимателна детективска история. Но и тук се усеща метафоричен пласт в дълбочина. „Във всички векове и във всички високи стилове градините са били идеалният образ на природата, на вселената. А подредената градина е преди всичко природата, която може да бъде прочетена като Библия, като книга, като библиотека.“¹ Именно такъв е смисълът, вложен в градината-книга от един китайски мъдрец и разгадан от един английски синолог. С разгръщането на сюжета символът като че ли придобива плът и оживява: градината-лабиринт — това е изменчивата, капризна, непредсказуема съдба; като се събират и разклоняват, нейните пътеки водят хората до неочаквани срещи и случайна смърт.

Понякога в разказите на Борхес се чувства подражание на романтичната или на експресионистичната проза („Кръглите развалини“, „Срещата“, „Писмената на бога“). Това не е случайно: през целия си живот аржентинският белетрист се е възхищавал от Едгар По, а в младежките си години с увлечение е чел страшните разкази на австрийския експресионист Густав Майринк, събудил у него интерес към средновековната мистика и кабалата. Но Борхес третира сходните сюжети иначе: у него няма плашещ ношен мрак, ярка светлина залива всичко тайнствено и страшното е страшно не поради загадъчност, а защото е земно и е осъзнато.

Много пъти разказите на Борхес са бивали класифицирани според структурата на повествованието или според митологични-

¹ Д. С. Лихачев, „Слово и сад“. В кн. „Finitis doudecimi Iustris“, Талин, 1982, с. 64. — Б. а.

те мотиви, които критиците са откривали в тях.¹ Това наистина е полезно за литературоведското им изучаване. Но каквато и диференциация да се прави, важно е да не се изпуска главното — „скритият център“, както сам писателят се изразява, философската и художествената цел на творчеството. Неведнъж в интервюта, в разкази и в статии Борхес е казвал, че за него философията е равнозначна и почти тъждествена на изкуството, че целта на всичките му многогодишни и обширни проучвания в тази област, включващи също християнската теология, будизма, суфизма, даоизма и т. н., е била една — търсене на нови възможности за художествената фантазия.

В свободното си време Борхес обича да съставя антологии заедно с учениците и приятелите си А. Бюй Касарес и М. Гереро. В „Книга за небесата и ада“ (1960), „Книга за въображаемите същества“ (1967), „Къси и невероятни разкази“ (1967) откъсите от старондийски, староперсийски и старокитайски книги съседствуват с арабски приказки, преработките на християнски апокрифи и старогермански митове — с откъси от Волтер, Едгар По и Кафка. И към всичко той се отнася еднакво: без пиетет, без никакви концесии на мистицизма, любувайки се нескрито на безкрайната и многолика игра на човешката фантазия. Най-знаменития си сборник разкази Борхес нарича „Измислици“ — така би могла да се обозначи водещата тема в творчеството му.

И в антологите, и в оригиналното си творчество той иска да покаже на какво е способен човешкият ум, какви въздушни замъци умее да строи, колко далеч може „да полети фантазията, откъснала се от живота“. Но докато в антологите писателят само се възхищава на пластичността и неуморимостта на въображението, в разказите си изследва и гигантските комбинаторни възможности на човешкия интелект, който разиграва нови и нови шахматни партии с вселената.

По правило разказите на Борхес съдържат някаква хипотеза и шом я приемем, ще видим в неочакван ракурс обществото, по нов начин ще преценим как възприемаме света. Някои от тях представляват предсказания, предупреждения, интерпретации.

Да вземем един от най-добрите му разкази — „Пиер Менар, автор на „Дон Кихот“. Ако се абстрахираме за малко от измис-

¹ Вж. напр. съдържателната, детайлизирана статия на Ю. И. Левин „Повествователная структура как генератор смысла: текст в тексте у Х. Л. Борхеса“ в кн. „Текст в тексте. Труды по знаковым системам XIV“, Тарту, 1981, а също С. Wheelock, „The Myth-maker“, Univ. of Texas, 1969. — Б. а.

ления Пиер Менар с неговата съчинена литературна биография, за какво всъщност става дума? В дистанцирана, ексцентрична форма тук се разглежда въпросът за „двойственото“ възприемане на изкуството. Всяко произведение, всяка фраза от дадено художествено произведение може да се чете, така да се каже, с двойно зрение. С очите на човек от времето, когато творбата е била създадена: ако знаем историята и биографията на писателя, можем поне приблизително да възстановим неговия замисъл, а също и възприемането от съвременниците му и следователно да разберем произведението вътре в самата епоха — такъв на чин обмисля Пиер Менар, но се отказва от него. А другият поглед — с очите на човек от XX век с присъщия му практически и духовен опит. Тъкмо това според разказвача се е опитвал да направи Пиер Менар, който смогнал „да препише“, тоест да преосмисли, само три глави от „Дон Кихот“: в глава IX на първа част става дума за чисто литературни проблеми — за съотношението между реалния автор, автора-разказвач и измисления повествовател (днес литературознанието изследва с особено внимание този проблем); в глава XXXVIII на първа част продължава древният спор за превъзходството на шпагата или на перото, на войната или на културата; в глава XXII на първа част Дон Кихот освобождава каторжниците и изказва твърде съвременни мисли за справедливостта, за правосъдието, което не бива да се опира само на признанията на осъдените, за могъществото на човешката воля, която е в състояние да победи всякакви изпитания. Разбира се, не по-малко актуално звучат и други пасажии от „Дон Кихот“. През 1938 година, в разгара на Гражданската война в Испания, поетът Антонио Мачадо използва цитат от разсъжденията на Дон Кихот в епизода с лъвовете (втора част, гл. XVII) и го превърна в метафора на героичната и безнадеждна съпротива на републиканска Испания срещу фашисткия метеж: „Магьосниците могат да ме лишат от успеха, но не им е възможно да ми отнемат смелостта и духа.“¹

Класиката много често бива осъвременявана, но по правило този процес остава неосъзнат. Невероятното и непосилно начинание на Менар го прави нагледен. Френският критик Морис Блаш, който възприема „Пиер Менар“ като метафора на художествения превод — едно вярно, но прекалено частно тълкуване. На практика подобно преосмисляне се извършва при анализ, при режисьорски и други интерпретации, пък и просто при четенето. През

¹ Цит. по: Мигел де Сервантес, „Дон Кихот де Ла Манча“, „Народна култура“, С., 1980, т. II, с. 117, превод от испански Тодор Нейков. — Б. пр.

последните години науката изучава задълбочено исторически обусловените промени в разбирането и възприемането на произведенията на изкуството. По същество Борхесовият разказ метафорично предсказва бързото развитие на такива области в културологичното знание като херменевтиката (науката за тълкуването на текстовете) или рецептивната естетика.

В есеистичния разказ „За култа към книгите“, както и в някои други творби, Борхес предусеща съвременната семиотична теория, а през годините, когато създава сборника „Нови разследвания“ (1952), тя едва започваше да се формира в тесни среди от специалисти и далеч още нямаше днешния си резонанс. Защото именно от последователно семиотична гледна точка целият свят може да се приеме като текст, като единна книга, която трябва да бъде прочетена и дешифрирана.

Малко настрана от предусещането и предсказанията стоят случаите, когато бъдещето в лицето на писатели или учени се е възползувало от хипотезите, изказани от Борхес. Характерен в този смисъл е „Преглед на творчеството на Хърбърт Куейн“. Преразказвайки произведенията на несъществуващия Хърбърт Куейн, авторът сипе една след друга екстравагантни литературни рецепти; някои от тях по-късно биват изпробвани. Така Хулио Кортасар започва знаменития си роман „Игра на дама“ (1963) с указател за доста сложния ред на четене на главите; подобно на приятеля на Куейн, Кортасар би могъл да предупреди: „Който ги чете в хронологичен ред... няма да усети своеобразния вкус на тази чудновата книга.“ А неотдавна френският писател Бюноа Петерс се опита да реализира друг замисъл на Хърбърт Куейн и написа детективен роман, чийто читател трябва сам да открие правилното решение и да бъде по-проницателен от детектива.

Положително най-многочислената група фантастични разкази на Борхес са разказите-предупреждения. Английският учен Дж. Файън изказва интересни мисли за предупреждението, съдържащо се в историята за гибелта на Ерик Льонрот от разказа „Смърт и компас“: „Опасността очевидно се крие в опита да се ориентираме по някаква избрана точка: не просто в търсенето на симетрия, а във всеки опит на разума да се затвори в някакви граници... При построяването на обяснения, способни да предсказват явленията, моделите понякога се оказват твърде полезни, но както всяка друга система от представи те могат да заменят тъкмо реалността, на която са призвани да служат; ограничи ли се в някакви рамки, виждането се превръща в догма.“¹

¹ Дж. Фейен, „Неоднозначности в поисках симметрии: Бор-

Но особена тревога у Борхес буди пластичността на ума, способността на човека да се поддава на внушения, да променя идеите и убежденията си. Борхес често превръща в постулат относителността на всички понятия, създадени от нашата цивилизация. В „Докладът на Броуди“ например е показано общество, където всичко — власт, правосъдие, религия, изкуство, етика — от наша гледна точка е обърнато с главата надолу. Най-красноречив символ на тази относителност е разказът „Тльон, Укбар, Orbis Tertius“. В него група интелектуалци успяват постепенно да наложат на човечеството съвсем нова система на мислене, произволно да променят логиката и целия комплекс от човешки знания, етически и естетически ценности. Борхес не може да скрие, че се възхищава от силата на въображението на онези, които са създали нова система от схващания, обмислили са я до най-малки подробности, направили са я импониращо стройна. Американският критик Дж. Ърби е почувствувал само тази тоналност и затова възприема „Тльон, Укбар...“ като „идеалистична утопия, която ни представя бъдещата победа на духа над материята“¹. Но в гласа на разказвача възхищението постепенно се примесва с ужас и затова би било по-правилно разказът да се причисли към антиутопиите; ненапразно авторът нарича Тльон „прекрасен нов свят“ (Grave new world) — такова е заглавието на нашумелия през 30-те и 40-те години роман-антиутопия на Олдъс Хъксли, изобразяващ бездушното технократично общество на бъдещето. Защото в разказа на Борхес духът извоюва победа не над материята, а пак над духа. Духът на малцината над духа на всички останали. Понятията на хората са се оказали толкова нетрайни, незащитени, че лесно са били заменени с напълно противоположни.

Преди време в едно интервю по радиото Борхес сподели: „Предмет на разказа е не Тльон, не „трети свят“, а по-скоро човекът, захвърлен в центъра на един нов, поразяващ, недостъпен за неговия разум свят.“ Да си спомним, че този разказ е публикуван през 1944 година, и тогава няма да се учудим, че дори на другия край на света, далеч от Европа, писателят е изпитвал „чувство на тъга и обърканост“ (израз от същото интервю), когато слушал вести за фашисткия „нов ред“ в третия райх.

Съчинявайки интелектуалните си метафори, Борхес отправя предизвикателство към утвърдилите се общоприети понятия и

хес и другие“. В кн. „Узоры симметрии“, М., 1980, с. 161—173. — Б. а.

¹ J. Irbi, „Borges and the Idea of Utopia“. In: „The cardinal points of Borges“, Oklahoma, 1971, p. 38. — Б. а.

дори към свещените митове и сакралните текстове на западната цивилизация, в чието лоно е бил възпитан. Четенето на Евангелието, което би трябвало да вдъхне любов и смирение, може да доведе до неочакван смъртоносен резултат („Евангелие от Марка“). А героят от разказа „Три версии за деянието на Юда“ изобщо оспорва Новия завет, понеже предполага, че богочовекът е не Исус, а Юда, и не смъртта на кръста е изкуплението, а много по-жестоките мъки на съвестта и безпределното страдание в последния кръг на ада (тъкмо там Данте поставя най-презрените от грешниците — Юда и другите предатели). Заключителните редове на този разказ: „...той обогати учението за Сина, което изглеждаше изчерпано, с две сложни понятия — злото и нещастieto“ — ни помагат да разберем критериите, от които се ръководи Борхес, когато създава фантастичните си постулати.

За прозата на Борхес не са редки изповедните нотки (по правило творческа, а не интимна изповед), автохарактеристиките. И струва ни се най-вярната, макар и пристрастна — пристрастна до несправедливост към себе си, е направена в разказа „Преглед на творчеството на Хърбърт Куейн“: „Даваше си съвсем ясна сметка за експерименталния характер на своите книги, смайващи може би с оригиналността си и с някаква лаконична прямота, но не и със силата на чувствата... Твърдеше още, че от всички блага, с които може да ни дари литературата, най-голямото е възможността да съчиняваме.“ Всичко е именно така в собственото му творчество, но все пак Борхес неоснователно твърди, че у него нямало страст. „Измислиците“ му са вдъхновени от един особен вид страст — страстта към красотата. Навремето бе предложил философските и религиозните идеи да се оценяват според тяхната естетическа стойност. Но какво означава красота, съотнесена към фантастична хипотеза? Това е нетривиалност и последователност, съчетание между парадоксалност и безупречна логичност. Красота като онази, която математиките намират в своите формули.

Прието е да се мисли (твърдят го мнозина от западните изследователи), че когато ни предлага да се насладим на играта на ума и фантазията, Борхес не засяга въпроса за отношението на своите измислици към реалността. Неговата задача е да покаже множествеността на възможните гледни точки към действителността, без да отсъжда окончателно кое е лъжливо и кое — адекватно на реалността. Наистина нерядко авторът сам се е окачествявал като агностик и сред любимите си философи наред с Хераклит е поставял Беркли и Шопенхауер. Когато ни приканва да разгледаме нещо загадъчно или проблематично, Бор-

хес обикновено предлага, сякаш за избор, две, три, че и повече тълкувания („Сънят на Колридж“, „Задача“, „Лотарията във Вавилон“), между които и напълно рационални, и напълно ирационални интерпретации. Макар да прави уговорката, че не е привърженик на свръхестественото, Борхес дава и мистични версии за събитията, защото те са твърде ефектни и вълнуващо-приказни. И все пак няма толкова малко го интересува-реалността?

На отношението между интелект и реалност е посветен разказът „Търсенията на Авероес“. Последовател и тълкувател на Аристотел, Авероес (така в средновековна Европа е наричан арабският мислител от XII век Иби Рушд) е показан, в съответствие с историческата истина, като предшественик на материализма и бележит логик. Въпреки това той не може да преодолее ограничеността си, обусловена от липсата на съответна обществена практика. Той вижда как във вътрешния двор децата играят на мус-зин и намаз, ала не е в състояние да осмисли играта им като зародиш на театралното действо, за което пише Аристотел. Авероес брани непреходната ценност и общозначимост на традицията — и тук е прав. Но когато се връща към писаното от Аристотел и го тълкува, опирайки се единствено на мюсюлманската духовна традиция, той търпи поражение. Традиция, която не попива поуците от новата обществена практика, е обречена на самоповтаряне, на пресъхване. По-скоро децата, които играят на мус-зин, са в състояние да разберат що е театър, отколкото великият Авероес, затворен в своя интелектуален кръг.

Още по-драматично предупреждение колко опасно е да губиш от поглед реалността съдържат разказите „Заир“ и „Алефът“. И в двете истории авторът-разказвач осъзнава страшната заплаха, която крие субективният идеализъм: да се съсредоточиш върху своята идея, върху собственото си виждане за света, да бъдеш уверен, че носиш в себе си вселената, значи в най-лекия и комичен случай да станеш графоман като Карлос Архентино, а в сериозния и патологичен вариант — да полудееш. Ненапрасно и двата разказа започват със смъртта на ексцентрична, но прелестна жена. Необяснимото очарование на тези жени е метафора на живата, променяща се, неразбираема реалност, така многолика и навремени жестока, но привлекателна като Беатрис Витербо.

* * *

„...измислените истории са толкова по-хубави и забавни, колкото повече се доближават до истината или я наподобяват“¹ —

¹ Цит. изд., т. II, с. 422. — Б. пр.

така Дон Кихот поучава книгоиздателя. Същото правило следва и Борхес, разработил цяла система от похвати за мимикрия на измислицата като реалност. Той често насочва фантастичните събития по действителни епизоди от аржентинската история, споменава правдиви факти от биографията си, кара реални, известни на всички хора да правят заедно с него най-невероятни открития. Така например имената на участниците в търсенето на тайнствения енциклопедичен том в разказа „Тльон, Укбар...“ принадлежат на широко известни в Латинска Америка писатели — аржентинците Адолфо Биой Касарес и Карлос Мастронарди, уругваец Енрике Аморим, мексиканец Алфонсо Рейес. Борхес изкусно въвежда своя Пиер Менар в средите на френските писатели от периода 1900—1920 година, като му приписва приятелство или полемика с Пол Валери, Люк Дюртен, Пол-Жан Туле и придава на иденте му оттенък на нихилизъм, съчетан с влюбеност в класическото наследство, характерен именно за модернистките течения от началото на нашия век. Още по-често той използва „метода на преднамерения анахронизъм и погрешните атрибуции“ и приписва изобретяването му пак на своя любимец Пиер Менар. Авторът подкрепя измислиците си с цитати и библиографски справки, при което истинските имена и заглавията на книгите биха могли да бъдат отделени от измислените само след специално проучване.

Ефектът от такива повествователни похвати не се свежда до елементарно наподобяване на живота. Борхес сякаш разрушава преградата между реалния и въображаемия живот, кара читателя в известни моменти да изпитва главозамайващото усещане, че всичко може да се случи, че във всяка библиотека, на всяка страница от всяка книга той може да направи нечувани открития. По свой начин аржентинският белетрист постига същото, което постигат други латиноамерикански писатели: Гарсия Маркес, Карпентер, Амаду, Рулфо; разликата е само в това, че тяхната фантастична действителност черпи от други извори — фолклорни. В прозата на Борхес реалното и фантастичното се отразяват едно в друго като в огледала или незабележимо преминават едно в друго като коридори в лабиринт. Спомням си стиха на Ана Ахматова „огледало огледалото сънува“. И разказите на Борхес често ни изглеждат сънища: защото насън обикновено действуват реални, добре известни ни хора, но с тях стават невероятни неща. Огледало, лабиринт, сън — тези образи са особено обичани от Борхес.

Несравнимата ерудиция на писателя, маниерът му да поднася измислицата като коментар, като глоса, просто като преразказ на чужди книги са омайвали мнозина критици и читатели. „Пи-

сател библиотекар“ — така Джон Ъпдайк бе озаглавил една своя статия, напечатана през 1965 година по повод излизането на няколко книги на Борхес в превод на английски. Друг известен американски писател — Джон Барт, твърди същото: „Гледна точка на библиотекар!... Разказите на Борхес са не само бележки към всяка страница от въображаеми текстове, те са постскрипtum към целия корпус на литературата.“¹

Последната мисъл е много интересна. Не само авторът на въстпителна статия, но и цял колектив от изследователи не са в състояние да открият и изброят всички реминисценции, заемки, скрити цитати в прозата на Борхес. Ще посочим само няколко факта, за да дадем представа за принципите, по които той преработва чуждите мотиви. Дешифрирането на „Абенхакан ел Бохари, убит в своя лабиринт“ напомня остроумните решения на Четвъртъновия отец Браун, който благодарение на здравия си разум и познаването на човешката психология намира най-неочаквани обяснения на загадъчните случаи. В „Три версии за деянието на Юда“ и в някои други разкази, където новаторската и парадоксалната интерпретация на даден мит или класически литературен мотив е пречупена през съзнанието на измислен персонаж, представена е като резултат от неговите духовни дирения или заблуди, може да се долови влияние от Легендата за великия инквизитор на Достоевски. „Докладът на Броуди“ пряко препраща към Суифт, само че у Борхес няма и не може да има никакви утопично-благородни хойнъми, а отвратителните йеху са интересни не с това, по което си приличат с хората, а тъкмо с онова, по което не си приличат.

Очевидно във философските новели на Волтер „Задиг, или Съдбата“ и „Вавилонската принцеса“ трябва да се търсят корените на Борхесовата идея за превръщане на Вавилон („Лотарията във Вавилон“, „Вавилонската библиотека“) в модел за устройството на света, в културен мит. Разбира се, в тези творби не е останало нищо от историческия Вавилон освен няколко географски наименования и чисто външни шрихи. Злополучните приключения на Волтеровия Задиг — от мъчения към блаженство, от дървника към трона, невъзможността дори най-далновидният ум да предвиди и предотврати капризите на случая, всичко това е обобщено в Борхесовия образ на вавилонската лотария. У Волтер спорят две тълкувания за съдбата на човека: Задиг е склонен да вини за всичко зле устроеното общество, което създава възможности човешките пороци да се развихрят; ангелът Йезрад му говори за световния ред, сковал доброто и злото със здрава

¹ „Jorge Luis Borges“, Madrid, 1976, p. 179. — Б. а.

верига. Борхес също предлага няколко възможни обяснения за вавилонската лотария, но не се присъединява изцяло нито към просветителската ирония на Задиг, нито към вярата в божествения промисъл. Глупавият произвол на хората, в който Задиг вижда причината на своите нещастия, у Борхес е само частен детайл от световния ред. Вавилонската лотария е онтологична, тя е самата съдба, но не е натрапена на хората отвън, от някакво висше същество, а отговаря на скритата в човешката психика потребност от риск, от опасност, от игра на случая. Творците, вникнали по-дълбоко от Волтер в човешката природа, са знаели това, естествено, и преди Борхес: „Туй, що към гибел ни зове, /таи за смъртното сърце /неизмерими наслаждения...“¹

Такова е отношението на Борхес към заимствуваните мотиви — той влиза в диалог, в игра с тях. Вторичността, вътрешнолитературността не са слабост на таланта му или белег на духовна ограниченост. Те са осъзната позиция. В епилога в проза към една от последните си стихосбирки („История на нощта“, 1977) Борхес изказва съгласие с онези, които го наричат „библиотекар“: „Ще ми бъде ли позволено да повторя, че библиотеката на баща ми беше главният фактор в моя живот? Всъщност аз изобщо не съм излизал от нея, както никога не е излизал от библиотеката си Алонсо Кихано.“ Но както библиотеката на Алонсо Кихано — Дон Кихот, не е просто няколкото орфани рицарски романа, а цял духовен свят със свои повели и закони, така и библиотеката на Борхес е цялата световна култура. Борхес прилича на героя от романа на Херман Хесе, той също би могъл да стане Магистър на играта на стъклени перли, „игра с всички идеи и ценности на нашата култура“². Творец културолог, Борхес анализира и интерпретира „общото интелектуално състояние“ (терминът е на Херман Хесе), добира се до скрития смисъл и проследява образните метаморфози (целият цикъл „Нови разследвания“, миниатюрите „Превращения“, „Притча за Сервантес и Дон Кихот“, „Четирите цикъла“ и др.). Борхесовите „измислици“ се отличават от разказите на западните писатели фантасти (Азимов, Шекли, Саймак и др.) тъкмо по това, че той не се нуждае от никакъв научен и технически реквизит. Негова „машина на времето“ е книгата, негови „пришълци“ — художествените метафори, философските хипотези, вековните образи.

В разказа „Безсмъртният“ на безсмислената вечност на инди-

¹ А. С. Пушкин, „Пир по време на чума“, превод от руски София Бранц. — Б. пр.

² Цит. по: Херман Хесе, „Игра на стъклени перли“, „Народна култура“, С., 1980, с. 34, превод от немски Недялка Попова. — Б. пр.

вида, когато мигът вече не се ценя, когато човек се откъсва от епохата си, от спътниците си, е противопоставена вечността на словесното изкуство. Омир жадува за смърт след глътката жива вода, но „Одисей“ е свежа и нова и нейният герой, който се превъплъщава ту в Синдбад Мореплавателя, ту в Джойсовия Одисей, живее във вековете. За „безсмъртния“, който търси само забавляване и покой, словото е може би жалка милостиня, но за смъртното, нормалното човечество то е велик дар на отминалите векове.

„Вавилонската библиотека“, в която е затворен героят, водещ разказа, е метафора едновременно и на космоса, и на културата. Непрочетените или неразбрани книги са все едно неразгадани тайни на природата. Вселената и културата са равнозначни, неизчерпаеми и безконечни. В поведението на различните библиотекари метафорично са представени различните отношения на съвременния човек към културата: едни търсят опора в традициите, други nihilistically зачеркват традицията, трети натрапват цензорски, нормативно-морализаторски подход към класическите текстове. Самият Борхес, както и неговият герой — повествователят, е запазил „навивка да пише“ и не се присъединява нито към nihilistите, които отричат културата на миналото, нито към традиционалистите, които я фетишизират. „Съзнанието, че всичко вече е написано, ни унищожават или ни превръщат в призраци.“ С други думи, да се четат, да се дешифрират, но в същото време да се творят нови загадки, нови ценности — ето мерилото за отношение към културата според Хорхе Луис Борхес.

* * *

Всеки значителен художествен свят е нееднороден, създава го напрежението между два полюса, сблъсъкът между две борещи се стихии. „Книга, която не съдържа своята контракнига, се смята за незавършена“ — този естетически закон, изведен от теоретиките на Борхесовия Тълон, е подсказан очевидно от самонаблюдението, от рефлексията върху собственото му творчество. Борхес прекрасно съзнава, че във всичко, което пише, присъствуват и дори си съперничат две различни начала. За това се говори в миниатюрата „Борхес и аз“.

Става дума за вътрешен дуализъм, за вкус към различни и очевидно дори противоположни художествени задачи. Възможно е тази „двойственост“ да се проявява някак и в бита: във вкусовете, пристрастията, промени в настроението — което именно е отразено в текста. Но основата на подобно раздвоение на личност-

та е все пак от творческо, а не от психологическо естество. „Митология на предградието“ и „игри с времето и безкрайността“ — така Борхес обозначава двата полюса на своя литературен свят. Вече отбелязахме фантастичните разкази на културологични теми. Но какво е „митология на предградието“?

В събраните съчинения на Борхес не са малко разказите за всекидневни житейски драми, за непосредствени, груби хора, които не съчиняват и дори не четат книги. Писателят е възнамерявал да развие по-късно именно тази насока. В едно интервю от 1967 година той казва: „Мисля да пиша на реални теми. Мисля да публикувам книга с психологически разкази. Ще се постарая в тях да няма нищо мистично. Ще се постарая да се освободя от лабиринтите и огледалата, от всички свои мании, ще се постарая да няма смърт и най-важното нещо да бъдат персонажите — такива, каквито са.“ И наистина в по-късните сборници „Докладът на Броуди“ (1970) и „Книга на песъчинките“ (1975) делът на психологическите разкази е значително по-голям, отколкото в „Измислици“ или в „Алефът“.

Не може да се каже, че набеязаната програма е изпълнена докрай. Смъртта присъства практически във всеки разказ на Борхес, защото той се нуждае от екстремни, „последни“ ситуации, при които персонажът може да се покаже „такъв, какъвто е“, да разкрие у себе си нещо неочаквано или надминаващо всякакви очаквания. В психологическите разкази на Борхес вниманието е приковано към човешкото поведение „в съдбовни мигове“ и най-често сюжетът е някаква внезапна постъпка, мигновено и необоримо решение. Това може да бъде предателство, външно необяснимо, но вътрешно подготвено от някакво продължително унижение („Недостойният“), или, обратното, разкаяние и срам, които преобръщат целия живот на бивш бандит („Разказът на Росендо Хуарес“). Подобна проява никога повече няма да се повтори, но тя разкрива истинския човек, неговата тайна болка, за която и той самият до този момент не е подозирал. Борхес търси ситуация, случай, миг, когато човек веднъж и завинаги разбира какво представлява. Разказа „Ема Цунц“ критиците най-често определят като упражнение върху фройдистката тема за „комплекса на Електра“ (дъщерен вариант на прословутия Едипов комплекс). Но въпросът съвсем не се изчерпва с отношението на Ема към баща ѝ! Главното в разказа са удивлението пред тайнствената способност на човека да се преражда внезапно и взривът на скритите вътрешни сили. Плахата и свенлива фабрична работничка, жертвувайки без колебание целомъдрието си, извършва старателно обмислено убийство-отмъщение. Съвсем неочакван обрат взема

ли баналното наглед съперничество между двама братя заради жена в разказа „Натрапницата“. Какво по-точно е подтикнало незрелия младеж да убие къде-къде по-силния си и опасен противник: ревнива страст към красавицата Луханера, засегнато самолюбие, оскърбен местен патриотизъм („Мъжът от розовата кръчма“)? Най-вероятно тези подбуди са действували едновременно и неотделимо, така че у момчето са се появили и дързост, и предпазливост, и от никого неподозирана сила.

Наглед нищо не противоречи така на универсалисткото художествено съзнание на Борхес, както регионализмът, както възпяването на „своето кътче на земята“. Но именно такъв регионализъм — с любовно изреждане на старите квартали в Буенос Айрес, с разработка на местните предания, с картинно описание на патриархалните обичаи и нрави — обагря много неговите разкази. Както сам авторът признава, той често познава себе си в „нестихващите звуци на някоя китара“ („Борхес и аз“). Ключ към този неочакващ, но твърде характерен за него литературен национализъм (именно литературен, художествен — политическият национализъм му е чужд) е отношението към миналото на Аржентина.

Борхес произхожда от старинно креолско семейство, неговите деди са участвували едва ли не във всички главни събития от историята на Аржентина и Уругвай. Връх на семейната слава е сражението при Хунин през 1824 година, когато полковник Суарес, пращядо на Борхес по майчина линия, със смела маневра решил изхода на боя в полза на въстаниците, командувани от Боливар. Тази битка станала пролог към победата на латиноамериканските патриоти над испанските колонизатори и Борхес неведнъж в стиховете и в прозата си нарича с гордост пращядо си „победителя при Хунин“. Дядо му по бащина линия, полковник Борхес, е участвувал в много граждански войни в Аржентина през втората половина на XIX век. Животът на този воин завършил трагично: неоснователно заподозрян в предателство, той търсил и намерил смъртта си на бойното поле. „Никога не съм преставал да завиждам на епичната им участ“ — казва Борхес за дедите си. Той изобщо обича думата „епичен“ и я употребява в най-широк контекст: говори за „вкус към епичното“, който не достига на съвременната литература, за „епичен свят“, както възприема не само далечното, но и сравнително неотдавнашното минало — аржентинския XIX век.

В цяла Латинска Америка миналото столетие е епоха на освободителни и на граждански войни, заговори, сблъсъци на силни характери. Борхес посвещава доста разкази и стихотворения на

това време, без обаче да си затваря очите за неговата кървава, понякога чудовищна жестокост („Другият двубой“), ала все пак тъгува по миналото като за „изгубен рай“. Привличат го големи-те и своенравни личности от онези години, хора, които са „укро-тявали диви коне“ и „цяла страна“, хора, които не са знаели що е страх, диктатори и водачи на кланове, подобни на Росас и Ки-рога, които разговарят в „Диалог на мъртъвци“. При това Борхес не идеализира нито междуособиците, разтърсвали Аржентина през първите петдесет години след извоюването на независимостта, нито водачите, които в името на егоистичните интереси и често-любие си жертвуват живота. Борхес знае, че историята на Ла-тинска Америка „вече е сита на насилие“ и че истинските чудеса от храброст са били направени при Чакабуко и при Хунин, тоест по време на Войната за независимост, когато се води борба за свобода, за истински прогресивна, общонародна кауза. Но все пак писателят не си затваря очите и за превратите, сблъсъците, бунтовете, защото в тези моменти кристализира моралният кодекс, присъщ по неговите думи на „епичния свят“: действието, дори когато няма надежда за успех, етично стои по-високо и е по-ценно от бездействието и бягството от борбата, страхливостта е позорна, разяжда човешката душа и трябва да бъде изкупена с цената на всичко („Другата смърт“, „Педро Салвадорес“)...

Създател и носител на този кодекс е гаучото, чиято монументална фигура се разкрива в разказите и в стиховете на Борхес. Креол или метис, волен скотовъдец и войник, по цели денонощия неслизащ от седлото, ношуващ, загърнат в пончото си, на студена-ната земя под Южния кръст, гаучото се сражава във войските на Боливар и на Сан Мартин и благодарение на неговата само-отверженост Аржентина и Уругвай завоюват независимост. Но впоследствие в борбата си за власт диктаторите и местните „кау-дильос“ неведнъж използват отредите на невежите гаучо, които сякаш се подчиняват на вожда.

На предела между XIX и XX век, като им отнемат земята и ги лишават от правото да чергаруват в пампата, латифундистите предават гаучо; те престават да съществуват като социална про-слойка — или се превръщат в ратаи в латифундиите, или се засел-ват в покрайнините на градовете. Но преди да изчезне, гаучото е обрисуван в историческото си величие като създател и защитник на богатствата на Аржентина и в социалните си нещастия като грабен и унижаван парий, в своя суров и ярък бит и с поетичната си надареност в грандиозната епическа поема на Хосе Ернандес „Мартин Фиеро“ (1872, 1879). Към тази поема, описала патилата на Мартин Фиеро, обикновен гаучо, селянин и поет (той бил паядор,

тоест певец, съчинявал народни песни и ги изпълнявал по празници и в свободното си време), изпратен насила във войската, дезертирал и загинал след дълги скиталчества и гонения, нерядко се е обръщал и Борхес („Биография на Тадео Исидоро Крус“, „Сюжетът“). За него Мартин Фиеро е не литературен персонаж, а национален епически герой, реално съществувала личност, превърнала се в легенда.

По правило пауперизираните гаучо не могат да се приспособят към условията на буржоазния град. На всяка крачка избухват конфликти с обществото и със закона, бившият гаучо става парий, отчаян побойник, „компадрито“ (нехранимайко), както ги наричали в предградията на Буенос Айрес. Именно в средата на „компадритос“ и техните любими се раждат и живеят тангото и милонгата, прославените форми на аржентинския музикален фолклор. Този маргинален свят винаги е привличал Борхес, защото младежките му години преминават в буеносайреския квартал Палермо, своеобразен резерват на диви нрави. През 60-те години Борхес съчинява сборник балади в жанра на милонгата за похожденията на реални или измислени градски размирници, озаглавен „За шестте струни“. Авторът, естествено, разбира, че опoетизираните от него персонажи като Хуан Мураня („Хуан Мураня“) всъщност са бандити, макар да водят своя война с властта. Тяхното кредо е: безстрашие, вяност към приятелството, омраза към предателите. Висша добродетел в техния свят е готовността да срещнат последния си час, без да трепнат. А това вече принадлежи към моралния кодекс, създаден в „епичния свят“, в епохата на истински героични деяния: безстрашни са били воините на Боливар и на Сан Мартин; със скръстени на гърдите ръце се хвърлил срещу неприятеля, за да защити честта си, обвиненият в предателство полковник Борхес, дядото на писателя. И на Мартин Фиеро, и на всеки безименен гаучо, и на загиналия в бой дядо, и на смелчака Хуан Мураня — да, именно на тях е била отредена „епична участ“, по която тъгува Борхес: възможността на дело да проверят и докажат мъжеството си, да защитят достойнството си, да изразят своето презрение към смъртта.

За това се говори в разказа „Югът“, програмен за творчеството на писателя. Скромният интелегент Далман, библиотекар (като Борхес), който наистина пази в паметта си семейните предания за битките от миналия век, но е свикнал с душния кабинет, с неизменния си, лишен от вкус и мирис бит, след тежка болест заминава да си почине на юг, в пампата. Впрочем той като че ли не заминава никъде, а пътуването само му се привижда, докато лежи в унес на операционната маса. Насън, а може би

и наяве, Далман е забъркан в свада с някакви буйни гаучо, които за нищо се хващат за ножа. Облеклото и държането им сякаш са заимствувани от старинна гравюра, те отдавна не биха могли да се срещнат в днешна Аржентина. Далман може да избегне боя, но вдига от земята подхвърления му нож, макар със сигурност да знае, че ще го убият; той обаче със сигурност знае също, че смъртта под открито небе, в честен двубой, със съзнание за мъжко достойнство, би била за него „освобождение, щастие и празник“.

Заслужава да отбележим, че два пъти — в „Югът“ и в „Тайното чудо“ — Борхес използва една и съща литературна реминисценция. Идеята да представи като реалност видения, мяркащи се в гаснещото съзнание на умиращ, може да се открие в разказа на американския прозаик Амброуз Бийрс „Произшествие на моста над Совината рекичка“. Ала на Борхес е чужд стремежът на Бийрс да предаде максимално правдоподобно посредством езика на образите физическите усещания на обесения. Случилото се с Далман, който умира при неврохирургична операция, или с Хладик, който очаква да бъде разстрелян, не е предизвикано от физическа болка. Техните видения са израз само на тайната им мечта, на техния „избор“, който не им е било съдено да направят в реалния живот. Единият, Яромир Хладик, избира творчеството, фантазията, изкуството; другият, Хуан Далман — смелата постъпка, действието.

Връщайки се към споменатата художествена двойственост у Борхес, вече бихме могли да я определим по-точно. На единия полюс — изтънчен интелектуализъм, културологична фантазия, на другия — апология на деянието, на безразсъдната решителност и храбростта. Разбира се, не става дума за антагонистично противоречие, което би парализирало творческата активност на писателя. В миросъзерцанието на Борхес тези две начала не са враждебно противопоставяни, а се допълват взаимно. Те не са рязко разграничени, защото свободно и причудливо Борхес непрекъснато съчетава битовия, историческия и „книжния“ материал и създава разкази-симбиози. Темата на „Историята за война и пленницата“ е същата като в „Ема Цунц“ и „Биография на Тадео Исидоро Крус“. Дроктулфт, варваринът от ранното средновековие, някаква англичанка от миналия век, легендарният Тадео Исидоро Крус и реалистично убедителната Ема Цунц — всички те са в плен на таен порив, всички постъпват непредвидимо, водени от категоричен нравствен императив.

Наглед разказът „Богословите“ би могъл да се причисли към фантастичните „измислици“. Всъщност той е близък до „Югът“

или „Историята за война и пленницата“, ала е решен в друга художествена тоналност. Това е метафора за личността, която не познава себе си. Бързо се забравят едни заблуди, заменяни с нови: под обвинката на външното, зависещото от обстоятелствата, от възгледите и изискванията на епохата, се таи истинският лик на човека и той може да не го съзρε цял живот, защото враждува сам със себе си.

И така, общото в разказите на Борхес е стремежът да се опознае човекът: умът и душата, фантазията и волята, способността да мисли и потребността му да действа. Писателят е дълбоко убеден, че всичко това съществува неделимо. „Мисля — казва Борхес, — че хората напълно грешат, като смятат, че само всекидневното е реално, а всичко останало — иреално. В широкия смисъл страстите, идеите, предположенията са толкова реални, колкото и случките от всекидневието, нещо повече — те ги създават. Аз вярвам, че всички философи по света влияят на всекидневния живот.“

Вътрешното единство на творчеството на Борхес има и друга, с положителност още по-здрава основа. Емоционалната привързаност на писателя към аржентинската история и изтънченият му европеизъм противостоят еднакво на безизразната, изтъркана, денационализирана делничност. Каквито и патриотични спектакли да разиграват властниците в буржоазното общество, на практика те са дълбоко равнодушни към героиката на миналото, както и към съдбата на живия, конкретния човек. Борхес разобличава това жестоко равнодушие в „Старата дама“.

Както мнозина други латиноамерикански писатели в най-голяма степен го вълнува проблемът за духовните традиции. Етничната разнородност на населението и превратностите в историческата съдба оказват влияние на сходните традиции в Латинска Америка, които се формират късно и бавно. Естествено, съществува извънредно богата фолклорна култура от метиски произход (тоест претопила ведно креолски и нидиански, а тук-там и негърски елементи). Но в Аржентина, където огромното мнозинство от населението са потомци на имигранти от различни страни, и то дошли късно (от края на XIX век до наши дни), изконната народна култура има значително по-слаби корени, отколкото в Мексико, Бразилия или Колумбия. От друга страна, нишките, свързващи преселниците с културата на далечните им родни страни от Стария свят, също отдавна са изтънели. А специално в многоезичния Буенос Айрес духовният вакуум лесно се запълва с пошла американизирана субкултура. Как да се подпомогне изграждането на висококултурни традиции в Аржентина? Аржентинските писатели разпаляно

обсъждат този проблем още през 20-те и 30-те години на нашия век, тъкмо когато Борхес навлиза в литературата. В статията си „Аржентинският писател и традицията“ (сборник „Дискусия“, 1932) той се изказва решително за приобщаване към световната култура, изтъквайки, че само овладяването на нейните богатства ще помогне аржентинската същност да се изяви.

В наше време латиноамериканските литератури съумяха да дадат неоспоримо оригинален, самобитен принос за художественото развитие на човечеството благодарение на това, че всички големи творци се стремяха да обединят, да синтезират своята народна традиция и европейския, и световния културен опит. По този въпрос критиците са писали много във връзка с романите „Сто години самота“ на Гарсия Маркес, „Приложението на метода“ и „Пролетно тайнство“ на Карпентер, с разказите и романите на Кортасар, Онеги, Отеро Силва, Варгас Льюса. Сред тях не може да не бъде споменат и Хорхе Луис Борхес — той следваше свой особен път, но вървеше към общата цел.

ИНА ТЕРТЕРЯНИ

¹ Съветска критичка, специалистка по латиноамериканска литература (1933—1986). Предговорът, както и коментарът в края на тома, се препечатва от: Хорхе Луис Борхес, „Проза разных лет“, „Радуга“, М., 1984; превод от руски Бети Биджерано. — Б. р.

Из „Всеобща история на безчестието“ (1935)

ЖЕСТОКИЯТ СПАСИТЕЛ ЛАСАРУС МОРЕЛ

ДАЛЕЧНАТА ПРИЧИНА

През 1517 година отец Бартоломе де лас Касас съжали от сърце индианците, които изнемогваха до смърт в трудовата преизподня на антилските златни мини, и предложи на император Карл V да докара негри, които да изнемогват до смърт в трудовата преизподня на антилските златни мини. На тази любопитна разновидност на филантропията ние дължим безброй последици: *блусовете* на Ханди, успеха, който постигна в Париж уругвайският художник Педро Фигари, чудесната проза на друг уругваец — Висенте Роси, посветена на избягалите роби, митичното величие на Абрахам Линкълн, петстотинте хиляди убити във войната между Севера и Юга, трите милиарда и триста милиона, изразходвани за военни пенсии, статуята на въображаемия Фалучо, включването на глагола *линчувам* в тринадесетото издание на речника на Академията, пламенния филм „Алилуя“, устремната атака на нож при Серито, проведена от Солер начело на неговите *кафяви* и *черни*, прелестите на гопозица Еди-коя-си, негъра, който уби Мартин Фиеро, пошлата румба „Ел Манисеро“, наполеоновския порив на арестувания и хвърлен в тъмница Тусен Лувертюр, кръста и змията в Хаити, кръвта на козите, заклани от мачето на *паллоа*, хабанерата — майка на тангото, танца кандомбе...

И освен това — престъпното и великолепно съществуване на жестокия спасител Ласарус Морел.

МЯСТОТО

Мисисипи, Майката на Водите, най-дългата река в света, е била достойна сцена за този несравним негодник. (Реката е била открита от Алварес де Пинеда, а първият ѝ изследовател е капитан Ернандо де Сото, който преди това участвувал в завладяването на Перу и развличал инката Атауалпа по време на затворничеството му, като го учел да играе шах. Когато капитанът умрял, водите на Мисисипи приели тялото му.)

Мисисипи е широкогръда река; безкрайна и тъмна сестра на Паранà, Уругвай, Амазонка и Ориноко. Тя е с тъмнокафяви води; всяка година тя влече повече от четиристотин милиона тона тиня, която замърсява Мексиканския залив. Тази древна и достойна за уважение кал образува делта, в която гигантските блатни кипариси растат върху отломките на непрестанно размивания се континент и където лабиринти от тиня, мъртва риба и тръстики разпростират все по-надалеч границите и спокойствието на зловонната ѝ империя. По-нагоре, към Арканзас и Охайо, се простират други низини; обитават ги жълтеникави, мършави и трескави мъже, които гледат със завист камъните и желязото, защото при тях няма нищо друго освен пясък, повалени дървета и мътна вода.

ХОРАТА

В началото на деветнадесети век (нас ни интересува именно този период) негри обработваха от ранни зори до късна вечер обширните памукови плантации по крайбрежието. Те спяха в дървени колиби на пръстения под. Всички роднински връзки освен връзката майка—дете, бяха условни и неясни. Имаха имена, но мнозина от тях не се нуждаеха от презиме. Не знаеха да четат. С мек фалцет тананикаха на своеобразен английски език, с удължени гласни. Работеха в редици, приведени под камшика на надзирателя. Понякога

бягаха, тогава брадати мъже възсядаха красиви коне, а по следите им тръгваха свирепи булдози.

Към утайката от животинска надежда и африкански страхове те бяха прибавили думите на Светото писание. Следователно вярваха в Христа. Пееха заедружно с гърлен глас: „Go down, Moses*.“ Мисисипи бе за тях великолепно изображение на нищожния Йордан.

Собственици на тази земя-труженица и на тези тълпи от негри бяха безделни и алчни господа с дълги коси, обитаващи големи къщи с прозорци към реката и с неизменния псевдогръцки портал от бял бор. Един добър роб им струваше хиляда долара, а не беше нещо много трайно. Някои роби бяха дори неблагоприятни, разболяваха се и умираха. От тези ненадеждни хора трябваше да се извлече максимална полза. Затова ги държаха на полето от ранни зори до късна вечер, затова всяка година изстискваха от чифлиците реколта от памук, тютюн или захар. Земята, изнурена и изтерзана от непрестанното обработване, се изтощаваше само за няколко години, а след това пустошта — сплетена, тинеста — нахлуваше в плантациите. В изоставените чифлици, в покрайнините, в гъстите плантации захарна тръстика и във вонящите тресавища живееха poor whites — белите бедняци. Бяха рибари, скитници, ловци, крадци на добитък. Те често си изпросваха от негрите крадена храна, но в унижението им ги поддържаше една гордост — в жилите им течеше чиста кръв, без нито една сажда, без никакъв примес. Един от тях беше Ласарус Морел.

НАШИЯТ ГЕРОЙ

Дагеротипните на Морел, които американските списания обикновено публикуват, не са автентични. Липсата на истинско изображение на един толкова забележителен и прочут човек навярно не е случайна. Има основание да предполагаме, че Морел е отказал да си направи клише; преди всичко за да не оставя излишни следи, а освен това и за да поддържа някаква тайнст-

* Слез, Моисей (англ.). — Б. пр.

веност... И все пак ние знаем, че като млад той не е бил облагодетелствуван от природата, прекалено близко разположените очи и тънките устни не предразполагали хората. По-късно годините са му придали онова особено великолепие, което придобиват посивелите мошеници, преуспелите и безнаказано действащи престъпници. Въпреки мизерното си детство и безчестния живот Морел приличаше на някогашен аристократ от Юга. Познаваше добре Светото писание и проповядваше с особена убедителност. „Видях Ласарус Морел на амвона — отбелязва собственикът на един игрален дом в Батън Руж, щат Луизиана, — чух назидателните му слова и видях как сълзи напират в очите му. Знаех, че пред лицето на бога той е прелюбодеец, крадец на роби и убиец, но аз също се просълзих.“

Ние разполагаме и с друго свидетелство за тези религиозни излияния, предоставено от самия Морел. „Отворих наслуки Библията, натъкнах се на подходящ стих от свети апостол Павел и проповядвах цял час и двадесет минути. През това време Креншо и другарите също не си губиха времето — отведоха конете на всички присъстващи. После ги продадохме в щата Арканзас, с изключение на един много буен кон, който запазих лично за себе си. На Креншо също му беше харесал, но аз го убедих, че този кон не му подхожда.“

МЕТОДЪТ

Конете, откраднати в един щат и продадени в друг, бяха само епизод от престъпната дейност на Морел, но те предвещаваха метода, който му отреди достойно място във Всеобщата история на безчестието. Този метод е единствен по рода си не само поради обстоятелства *sui generis**, които го наложиха, а и защото изисква извънредна низост и злокобно използване на надеждата; освен това постепенният му ход е подобен на мъчителния развой на кошмар.

Ал Капоне и Бъгс Моран действуват с огромни капитали и послушни картечни пистолети в един голям град, но тяхното занятие е пошло. Те си оспорват ня-

* Своеобразни (лат.). — Б. пр.

какъв монопол и това е всичко... А колкото до числеността, броят на бандитите, които командуваше Морел, достигна хиляда човека, всички до един положили клетва за вяност. Двеста от тях съставяха Висшия съвет и той издаваше заповедите, които останалите осемстотин човека изпълняваха. Подчинените носеха риска. В случай на бунт ги предаваха на правосъдието или ги хвърляха в мътните води на буйната река, като за сигурно им връзваха камък за краката. Повечето бяха мулати. Злодейската им задача беше следната.

Те обикаляха — за да внушават страхопочитание, временно носеха скъпи пръстени — обширните плантации на Юга. Избираха си някой нещастен негър и му обещаваха свобода. Казваха му да избяга от своя господар, за да го продадат за втори път в някоя далечна плантация, като тогава щели да му дадат известен процент от цената на продажбата и да му помогнат да избяга отново. После щели да го заведат в някой свободен щат. Пари и свобода, звънливи сребърни долари, съчетани със свобода, какво по-голямо изкушение биха могли да му предложат? И робът се решаваше да извърши своето първо бягство.

Естественият път за бягство беше реката. Една лодка, трюмът на някой параход, някоя ладия, голям сал с малка колибка на носа или с брезентови тенти, не е ли все едно: само да знаеш, че се движиш, че си на сигурно по течението на неуморната река... Продаваха го в друга плантация. Той отново бягаше, укривайки се в тръстиките или в овразите. Тогава ужасяващите благодетели (в които той вече започваше да се съмнява) говореха за някакви непредвидени разноски и заявяваха, че се налагало да го продадат още веднъж, за последен път. Като се върнел, щели да му дадат процента от двете продажби заедно със свободата. Човекът се оставяше да бъде продаден, работеше известно време и поемаше риска да бяга за последен път въпреки заплахата от булдозите и бичуването. Връщаше се окървавен, изпотен, отчаян и измъчен от безсъние.

ОКОНЧАТЕЛНАТА СВОБОДА

Остава ни да разгледаме юридическата страна на тези факти. Наемните убийци на Морел не предлагаха негъра за продан, докато първоначалният му собственик не обяви бягството му и не предложи награда за онзи, който го открие. От този момент всеки можеше да го задържи, така че по-нататъшната му продажба представляваше вече само злоупотреба с доверието, а не кражба. Да се прибегва до правосъдието, означаваше само излишни разноси, тъй като щетите никога не се заплащаха.

Всичко това беше доста успокояващо, но не за дълго. Негърът можеше да проговори; негърът беше в състояние да проговори било защото е благодарен, било защото е нещастен. Няколко чашки ръжено уиски в публичния дом в Ел Кайро, щат Илинойс — където тоя кучи син, който си беше роден роб, щеше да отиде да пропилее сребърниците, които те не бяха длъжни да му дадат, — щяха да бъдат достатъчни, за да изтърве тайната. През онези години аболиционистическата партия мътеше главите в Севера; тази сбирщина от опасни безумци отричаше частната собственост, проповядваше свобода за негрите и ги подтикваше да бягат. Морел в никакъв случай не искаше да го смятат за един от тези анархисти. Той не беше янки, той беше белокож от Юга, син и внук на бели, и се надяваше да се оттегли от сделките, да заживее като господар и да се сдобие със свои собствени памукови плантации и с редици от приведени над земята роби. С опита, който беше натрупал, нямаше защо да рискува напразно.

Беглецът очакваше своето освобождение. Тогава призрачните мулати на Ласарус Морел предаваха помежду си някаква заповед, която можеше да бъде и само знак, и го освобождаваха от зрението, от слуха, от осезанието, от дневната светлина, от безчестието, от времето, от благодетелите, от милосърдието, от въздуха, от кучетата, от вселената, от надеждата, от потта и от самия него. Един куршум, един удар с кама ниско в корема, един удар по главата — и костенурките и мрените на Мисисипи получаваха последните сведения.

КРАХЪТ

Обслужвано от доверени хора, предприятието — естествено — трябваше да преуспее. В началото на 1834 година около седемдесет негри вече бяха „освободени“ от Морел; други също се готвеха да последват примера на тези щастливци. Оперативната зона се разширяваше, налагаше се да се приемат нови членове. Сред новациите, които положиха клетва, имаше един младеж — Върджил Стюарт от Арканзас, който твърде скоро се отличи с жестокостта си. Този момък беше племенник на един господар, загубил много роби. През август 1834 година Върджил престъпи клетвата си и издаде Морел и всички останали. Домът на Морел в Нови Орлеан бе обграден от органите на правосъдието. Поради някаква непредвидливост или благодарение на подкуп той успя да избяга.

Минаха три дни. През това време Морел се криеше на улица Тулуз в една старинна къща с вътрешни дворове с виещи се растения и статуи. Хранеше се, изглежда, съвсем оскъдно и често обикаляше бос големите тъмни стаи, като пушеше замислено пурата си. Чрез един роб от къщата той изпрати две писма за град Начез и едно за Ред Ривър. На четвъртия ден в къщата пристигнаха трима мъже и разговаряха с него до зори. На петия ден Морел стана от леглото привечер, поиска бръснач и внимателно си обръсна брадата. Облече се и излезе. Бавно и спокойно той прекоси северните предградия. И чак когато се намери в открито поле, край ниските брегове на Мисисипи, ускори крачката си.

Планът му беше безумно смел. Той искаше да си послужи с последните хора, които все още го почитаха — отзивчивите негри от Юга. Те бяха видели как другарите им бягат и не ги бяха видели да се завръщат... Следователно смятаха ги за свободни. Планът на Морел предвиждаше всеобщо въстание на негрите, превземане и ограбване на Нови Орлеан и завладяване на територията на града. Изпаднал и почти унищожен от предателство, Морел замисляше възмездие в мащабите на цял континент, чрез което престъплението щеше да се превърне в избавление и щеше да влезе в историята. С такава цел той се отправи към град Начез, където разполагаше с най-много свои хора.

Тук възпроизвеждам собствения му разказ за това пътуване:

„Ходих пеша четири дена, докато се сдобия с кон. На петия ден спрях до някаква река, за да се запася с вода и да подремна. Бях седнал на един дънер и гледах към пътя, който бях изминал през тези часове, когато видях да се приближава един конник, възседнал тъмнокафяв породист кон. Щом го зърнах, реших да му взема коня. Станах, насочих срещу него своя красив револвер и му заповядах да слезе. Той се подчини, а аз взех поводите в лявата си ръка и му заповядах да върви пред мен. След около сто и петдесет метра той спря. Заповядах му да се съблече: „Щом като сте решили да ме убие, оставете ме поне да се помоля, преди да умра.“ Отговорих, че нямам време да слушам молитвите му. Той падна на колене и аз изстрелях един куршум в тила му. С един удар на ножа му разпорих корема, изтръгнах червата и го хвърлих в реката. После пребърках джобовете му и намерих там четиристотин долара и тридесет и седем цента заедно с куп документи, които не се бавих да разглеждам. Ботушите му бяха нови, лъскави и ми станаха като по мярка. Моите бяха вече много износени, затова ги хвърлих в реката.

Така се сдобих с коня, от който се нуждаех, за да вляза в Начез.“

КРАЯТ

Морел начело на разбунтували се тълпи негри, които мечтаят да го обесят, Морел обесен от войски от негри, които той мечтае да ръководи — мъчително ми е да призная, че историята на Мисисипи не успя да се възползува от тези великолепни възможности. В разрез с всякаква поетическа справедливост (или поетическа симетрия) реката, послужила за сцена на престъпленията му, не стана негово лобно място. На втори януари 1835 година Ласарус Морел почина от белодробно възпаление в болницата в Начез, където се беше записал под името Сайлас Бъкли. Позна го един от неговите хора, който лежеше в общата зала. На втори и на четвърти януари робите в няколко плантации се опитаха да въстанат, но скоро бяха усмирени, без да се пролива много кръв.

ВДОВИЦАТА ЧИНГ — ПИРАТКА

С думата *корсарки* рискуваме да събудим един смътно неприятен спомен: за една вече позабравена сарсуела*, в която момичета, на вид явни слугини, се правят на пиратки, танцуващи сред море от картон. И все пак корсарки е имало — жени, умели мореплавателки, които са командували екипажи от истински зверове и са преследвали и ограбвали големи кораби. Една от тях е била Мери Рид, която казала веднъж, че пиратството не е за всекиго и че за да го упражнява човек с достойнство, трябва да е безстрашен мъж, подобен на нея. В началото на кариерата ѝ, когато още не била капитанка, един от любовниците ѝ бил оскъргбен от корабния кавгаджия. Мери го извикала на дуел и се била с него според старинния обичай на Карибските острови с оръжие в двете ръце: в лявата ръка тя държала големия и изменчив пистолет, а в дясната — вярната сабя. Пистолетът засякъл, но сабята не ѝ изменила... Към 1720 година опасната кариера на Мери Рид била прекъсната от една испанска бесилка в Сантяго де ла Вега (Ямайка).

Друга пиратка, която се подвизавала в тези морета, била Ан Бони, блестяща ирландка, с висока гръд и огненочервена коса, която неведнъж рискувала живота си при абордаж. Тя била другарка по оръжие на Мери Рид, а накрая и по бесило. Любовникът ѝ, капитан Джон Ракам, също намазал въжето по време на това представление. Ан, изпълнена с презрение, повторила язвително почти дословно думите, които Айша казала на Боабдил: „Ако се беше сражавал като мъж, сега нямаше да те бесят като куче.“

В азиатски води, от Жълто море до реките по границата на Анам, действувала друга пиратка, по-преуспяваща и по-дълголетна. Говоря за смелата и опитна в боя вдовица на Чинг.

* Испанска оперета. — Б. пр.

ГОДИНИТЕ НА ОБУЧЕНИЕ

Към 1797 година собствениците на многобройните пиратски ескадри, плаващи по това море, основаха тръст и назначиха за адмирал някой си Чинг, справедлив и верен мъж. Той беше толкова жесток и усърден в грабежите по крайбрежието, че обзетите от страх жители молеха с дарове и сълзи императора за помощ. Жалните им молби не били подминати: заповядаха им да запалят селата си, да забравят риболова, да се изселят навътре в сушата и да изучат една непозната наука, наречена земеделие. Така и направиха, а измамените нашественици намериха само голи брегове. Това ги тласна да се отдадат на нови престъпления — нападаха кораби, грабеж, още по-вреден от предишния, тъй като пречи на търговията. Правителството на Империята не се поколеба и заповяда на бившите рибари да изоставят плуговете и впряговете и да се заемат отново с греблата и мрежите. Но те се разбунтуваха, защото добре помнеха страшното минало. Тогава властите взеха друго решение — да назначат адмирал Чинг за началник на императорските конюшни. Чинг се поддаде на изкушението. Притежателите на кораби узнаха навреме за това и добродетелният им гняв се изля в едно блюдо отровни гъсеници, сварени с ориз. Деликатесът се оказа смъртоносен: бившият адмирал и новоизпечен началник на императорските конюшни предаде душата си на морските божества. Вдовицата, потресена от двойното предателство, събра пиратите, разкри им заплетения случай и ги призова да отхвърлят както лицемерното милосърдие на императора, така и неблагоприятните услуги на собствениците на кораби — пристрастени отровители. Тя им предложи да се заемат с абордаж за своя сметка и да си изберат нов адмирал. Избраха нея. Беше суха жена, със сънени очи и с усмивка, разкриваща разядени зъби. Черникавата ѝ коса, намазана с масло, беше по-блестяща от очите ѝ.

Под хладнокръвните ѝ заповеди корабите се спуснаха в открито море срещу опасността.

КОМАНДУВАНЕТО

Тринадесет години продължиха нейните методично провеждани приключения. Армадата се състоеше от шест ескадри, подвизаващи се под знамена с различен цвят: червено, жълто, зелено, черно, лилаво и змийско сиво, което се развяваше на капитанския кораб. Командирите се наричаха Птица и Камък, Отмъщението на Водите в Утринта, Съкровището на Екипажа, Вълна с Много Риби и Високо Слънце. Правилникът, написан лично от вдовицата Чинг, беше неумолимо строг, а точният му и лаконичен стил — лишен от високопарните риторични орнаменти, които придават някакво по-скоро смешно величие на официалния китайски начин на изразяване. По-нататък ще приведем някои отчайващи примери на този стил, а тук възпроизвеждам само няколко точки от правилника:

„Всички стоки, прехвърлени от борда на вражески кораби, ще се пренасят в един склад, където ще бъдат описани. По-късно една пета част от придобитото от всеки пират ще му бъде предадена. Останалото ще се пази в склада. Нарушението на тази заповед се наказва със смърт.“

„Пират, напуснал мястото си без специално разрешение, ще се наказва с пробиване на ушите, извършено публично. При повторно нарушение от този род наказването е смърт.“

„Забранено е на палубата да се извършва сношение с жените, отвлечени от селата; допуска се в трюма, и то само с разрешението на надзирателя. Нарушението на тази заповед се наказва със смърт.“

Според сведенията на някои пленници дажбата на тези пирати се е състояла главно от сухар, угоени мишки и варен ориз, а в дни на битки те слагали барут в алкохола си. Карти и подправени зарове, чашка алкохол и играта „фантан“, измамната лула опиум — и жените утешавали скуката им. Предпочитали да се бият с две саби едновременно. Преди абордаж натривали скулите и тялото си с настойка от чесън; смятали, че това е сигурен талисман срещу смъртоносните огнестрелни оръжия.

Членовете на екипажа пътували с жените си, а капитанът — със своя харем от пет-шест жени, които се подновявали при всяка победа.

ГОВОРИ ДЗЯЦИН, МЛАДИЯТ ИМПЕРАТОР

Към средата на 1809 година бе издаден указ на императора, от който ще цитирам първата и последна част. Мнозина не харесаха стила му.

„Жалки и порочни мъже, мъже, които тъпчат насъщния хляб, мъже, които пренебрегват бирниците и воплите на сираците, на чиито долни дрехи са изобразени феникс и дракон, мъже, които отричат истината на печатаното слово, мъже, които проливат сълзи, когато гледат на север, нарушават спокойствието на моретата. С повредени и неустойчиви кораби те ден и нощ се противопоставят на бурите. Мислите им не са добронамерени — те не са и никога не са били истински приятели на мореплавателя. Далеч от мисълта да му помагат, те го нападат със свиреп устрем, като го разоряват, нанасят му рани, убиват го. Така нарушават естествените закони на вселената, затова реките преливат, крайбрежията се наводняват, децата се обръщат срещу родителите си и сушата и дъждовете промениха началата си...“

„... Затова, адмирале Кво-Ланг, заповядвам ти да накажеш виновните. Не забравяй, че милосърдието е императорски атрибут и че би било самонадеяно да се опитваш изведнъж да го придобиеш. Бъди безпощаден, бъди справедлив, бъди изпълнителен, бъди победоносен!“

Беглото споменаване, че корабите били повредени, беше, естествено, невярно, но имаше за цел да повдигне куража на воините на Кво-Ланг. Деветдесет дни покъсно силите на вдовицата Чинг се сблъскаха със силите на Централната империя. Близко хиляда кораба се сражаваха от зори до залез слънце. Смесен хор от камбани, тъпани, топовни гърмежи, дугатни, гонгове и предсказания съпътствуваха сражението. Силите на Имерията бяха разбити. Така и не им се удаде случай да проявят нито забраненото милосърдие, нито препоръчаната жестокост. Кво-Ланг изпълни един ритуал, който нашите победени генерали обикновено предпочитат да избягват: той се самоуби.

ОБЗЕТИТЕ ОТ УЖАС БРЕГОВЕ

Тогава шестстотинте бойни джонки и четиридесетте хиляди пирати — победители на надменната Вдовица — тръгнаха от устието на река Сицзян нагоре срещу течението, като се отдадоха на пожари и сеч, устройваха ужасяващи празненства и оставяха безброй сираци по двата бряга. Цели села бяха изравнени със земята. Само в едно от тях пленниците бяха повече от хиляда. Сто и двадесет жени, потърсили несигурното убежище по близките тръстики и оризища, бяха намерени, защото ги издаде неудържимият плач на едно дете; след това те бяха продадени в Макао. Макар и далечни, вестите за злощастните сълзи и убийства стигнаха до ушите на Дзяцин, Сина на Небето. Някои историци уверяват, че това го опечалило по-малко, отколкото разгромът на неговата наказателна експедиция. Така или иначе, той организира втора експедиция, ужасяваща по броя на знамената, моряците, войниците, оръжията, провизиите, гадателите и астролозите. Този път командуването бе възложено на Тинг-Квей. Това огромно множество от кораби тръгна от делтата на Сицзян нагоре и препречи пътя на пиратския флот. Вдовицата се приготви за бой. Тя знаеше, че битката ще бъде тежка, много тежка, почти безнадеждна; след дълги нощи и месеци на грабежи и безделие хората ѝ се бяха отпуснали. А битката все не започваше. Без да бърза, слънцето изгрываше и залязваше над трептящите тръстики. Мъжете и оръжията бяха нащрек. По обяд горещината беше непоносима, а следобедната почивка — безкрайна.

ДРАКОНЪТ И ЛИСИЦАТА

Все пак всеки ден привечер от корабите на Императорския флот се издигаха високо лениви ята ефирни дракони, които леко кацах по водата и по вражеските палуби. Това бяха въздушни устройства от хартия и тръстика, които приличаха на комети, а върху сребрилата или пурпурночервената им повърхност бяха изписани винаги едни и същи знаци. Вдовицата наблюдаваше с тревога тези странни метеори и четеше по

тях дългия и объркан разказ за един дракон, който винаги закрилял една лисица въпреки нейната вечна неблагодарност и постоянните ѝ престъпления. Луната на небето изтъняваше все повече, а фигурите от хартия и тръстика продължаваха да разказват всяка вечер все същата история, с почти неуловими изменения. Вдовицата страдаше и разсъждаваше. Когато луната закръгли напълно своя диск на небето и в червеникавата вода, историята сякаш се приближи към своя край. Никой не можеше да предрече дали вечно опрощение или безкрайно наказание ще сполети лисицата, но неизбежният край приближаваше. Вдовицата разбра. Хвърли двете си саби във водата, падна на колене в една лодка и заповяда да я отведат до кораба на Императорското командване.

Беше привечер, небето беше изпълнено с дракони, този път жълти. Вдовицата, качвайки се на кораба, шепнеше една фраза: „Лисицата търси крилото на дракона.“

АПОТЕОЗЪТ

Летописците разказват, че „лисицата“ получила опрощение и посветила дългата си старост на контрабанда на опиум. Тя престанала да се нарича Вдовицата и приела едно име, което в превод означава Блясък на Истинското Познание.

„От този ден нататък (пише един историк) корабите отново намериха покой. Четирите морета и безбройните реки отново се превърнаха в надеждни и щастливи пътища.

Земеделците можаха да продадат мечовете си и да си купят волове, за да орат нивите. Те извършваха жертвоприношения, молеха се по планинските върхове, а денем се веселяха, като пееха зад паравани.“

БЕЗКОРИСТНИЯТ УБИЕЦ БИЛ ХАРИГАН

Образът на земите на Аризона преди всеки друг образ, образът на земите на Аризона и на Ню Мексико, земи, прочули се с недрата си от злато и сребро, изумителни и фантастични земи, земи на монументални планински плата и пастелни цветове, земи с бялото сияние на скелет, оголен от птиците. И в тези земи — един друг образ, образът на Били Убиеца, ездач, сраснал се с коня си, младежът със страшните револверни изстрели, които огласят равнината, този, който изпраща невидими куршуми, убиващи от разстояние сякаш по чудо.

Пустинята — суха и искряща, прорязана в дълбините си от метални жили. И това почти дете, което, умирайки на двадесет и една години, отговаряше пред правосъдието на хората за двадесет и едно убийства, „без да се броят мексиканците“.

РАЗВИТИЕТО НА ЛАРВАТА

Мъжът, който за ужас и слава щеше по-късно да стане Били Убиеца, се роди към 1859 година в един от подземните бордеи на Ню Йорк. Казват, че се пръкнал от уморената утроба на някаква ирландка, но израсна сред негри. В тоя хаос от смрад и кал той се ползуваше от привилегиите, които дават луничките и червеникавите коси. Гордееше се, че е бял; беше мършав, свиреп, циничен. Още дванадесетгодишен стана член на бандата Swamp Angels (Ангелите от блатата), божества, подвизаващи се сред клоаките. Те се появяваха от този зловонен лабиринт в мъгливите нощи, когато миришеше на изгоряло, проследяваха някой немски моряк, замеряха го с камък, поваляха го, ограбваха го до голо, а после се връщаха отново в другата помия. Работеха под заповедите на негр с побелели коси на име Гас Хаузер Джонас, известен освен това и като отровител на коне.

Понякога от таванския прозорец на някоя съборетина край водата жена изсипваше кофа пепел върху главата на минувач. Човекът започваше да маха с

ръце и да се задушава. В същия миг Ангелите от блата се хвърляха върху него, завличаха го в някое мазе и го ограбваха.

Такива бяха годините на обучение на Бил Хариган, бъдещия Били Убиеца. Той имаше вкус към театралните представления; обичаше да гледа каубойски мелодрами (навярно без изобщо да предчувствува, че те са символи и знаци на собствената му съдба).

GO WEST!*

В претъпканите театри на Бауъри (където зрителите и при най-малкото закъснение на завесата крещяха „Вдигайте парцала!“) често се даваха каубойските мелодрами с много стрелба. Обяснението е съвсем просто: по онова време Америка изпитваше магнетичната сила на Запада. Отвъд залязващото слънце се намираще златото на Невада и Калифорния. Отвъд залязващото слънце бяха брадвата, която поваляше кедри, огромният разкошен образ на бизона, цилиндърът и многоженството на Бригам Йънг, обредите и гневът на червенокожите, безоблачното небе над равнината, необятните прерии, плодородната земя, чиято близост, подобно на близостта на морето, кара сърцето да бие по-бързо. Западът зовеше. Тези години бяха изпълнени от непрестанен, ритмичен тропот — хиляди американски мъже завладяваха Запада. Към 1872 година към това шествие се присъедини и вечно измъкващият се от затвора Бил Хариган.

УБИЙСТВОТО НА ЕДИН МЕКСИКАНЕЦ

Историята (която също като някои кинорежисьори ни представя несвързани картини) сега ни предлага картината на някаква съмнителна кръчма, разположена на сред всемогъщата пустиня, като кораб под открито небе. Това става през една бурна нощ на 1873 година; точното място е Ляно Естакадо (Ню Мексико). Земята е почти свръхестествено гладка, но по небето се трупат

* На запад! (Англ.)—Б. пр.

облаци — те се разкъсват, за да дадат път на бурята и на луната, и образуват бездни и възвишения. Долу, на земята, виждаме черепа на крава, чува се лай и в мрака проблясват очи на койот, виждаме стройни коне и издължената сянка на кръчмата; вътре, облегнали лакти на единствения тезгях, уморени едри мъже пият люта ракия и се перчат с големи сръбърни монети, на които са изобразени змия и орел. Един пиян мъж пее безстрастно. Някакви хора разговарят на чужд език с много „с“-та, навярно е испански, защото тия, които го говорят, са жалки типове. Бил Хариган, червенокоса мишка от подземията, е от тези, които пият. Той вече е обърнал няколко ракии и се готви да поръча още една — може би защото няма пукната пара. Мъжете в тая равнина го потискат. Струват му се страшни, буйни, преуспяващи, дяволски сръчни в обуздаването на диви говеда и буйни жребци. Изведнъж настана пълна тишина, нарушава я само пресекливият глас на пияния. Влиза някакъв много як мексиканец с лице на стара индианка, с огромно сомбреро и с два пистолета, които висят на бедрата му. На лош английски пожелава „добър вечер“ на всички кучи синове гринго, които пият. Никой не отвърща на предизвикателството. Бил пита кой е тоя; уплашено му прошепват, че Даго — *ел Диего* — е Белисарио Виягран от Чиуауа. Внезапно отеква изстрел. Закрит от кордона едри мъже, Бил стреля по неканения гост. Чашата пада от ръката на Виягран, след това рухва и самият той. Няма нужда от втори куршум. Без да благоволи да погледне към мъртвото конте, Бил продължава разговора. „Така ли? — казва той. — А пък аз съм Бил Хариган, от Ню Йорк.“ Пияният продължава да пее, никой не го слуша.

Не е трудно да си представим апотеоза. Бил раздава ръкостискания, приема ласкателства, похвали и уискита. Никой отбелязва, че на револвера му няма никакви знаци, и предлага да направи с ножа си резка, за да отбележи смъртта на Виягран. Бил Убиеца прибира ножа, но заявява, че „няма смисъл да се отбелязват мексиканците“. Изглежда, че това не му е достатъчно. През тази нощ Бил постила одеялото си до трупа и спи там до сутринта, така че да го видят всички.

ДА УБИВАШ БЕЗ ПРИЧИНА

От този щастлив изстрел (на четиринадесетгодишна възраст) се роди Бил Убиеца, героят, а загина Бил Хариган — беглецът. Недораслото момче от клоаките, което убиваше, замеряйки с камък, се превърна в мъж от границата. Той стана истински ездач, научи се да язди изправен на стремената, както в Уайоминг или в Тексас, а не с опънато назад тяло, както в Орегон или в Калифорния. Никога не постигна напълно образа, който легендата беше създала за него, но се приближаваше към него. В *каубоя* беше останало нещо от нюйоркския нехранимайко; омразата, която преди изпитваше към негрите, прехвърли върху мексиканците и все пак последните думи (мръсни ругатни), които изговори, бяха на испански. Изучи скитническото изкуство на скотовъдците и още по-трудното — да командва хора; и двете му помогнаха да стане добър крадец на добитък. Понякога го примамваха китарите и публичните домове на Мексико.

За да прогони ужасното си безсъние, той организираше многолюдни оргии, които траеха по няколко дни и нощи. Накрая, отвлечен, плащаше сметката с куршуми. Докато спусъкът не му изневери, той си остана мъжът, който вдъхва най-голям ужас (а може би и най-незначителният и най-самотният) в земите покрай Границата. Неговият приятел Гарет, шерифът, който по-късно го уби, веднъж му каза: „Дълго време съм се упражнявал в точна стрелба, убивайки биволи.“ — „А пък аз още повече, убивайки мъже“ — отговори Бил скромно. Трудно можем да възстановим подробностите, но истината е, че той е извършил двадесет и едно убийства — „без да се броят мексиканците“. В течение на седем твърде опасни години той си позволяваше лукса, наречен смелост.

През нощта на двадесет и пети юли 1880 година Били Убиеца, яхнал петнистия си кон, препускаше по главната или по-скоро по единствената улица на Форт Съмнър. Беше много горещо и хората не бяха запалили още лампите. Шерифът Гарет, седнал на люлеещ се стол в галерията, извади револвера си и стреля; куршумът улучи Бил в корема. Петнистият кон продължи да препуска, ездачът се свлече на ули-

цата, в пръстта. Гарет го прониза с втори куршум.

Селото (като разбра, че раненият е Били Убиеца) залости здраво прозорците. Агонията беше дълга и изпълнена с богохулства. Когато слънцето се беше качило високо на небосклонa, хората се приближиха и го обезоръжиха; мъжът беше мъртъв. Те откриха, че подобно на всички мъртъвци, прилича на чучело.

Обръснаха го, облякоха го в костюм конфекция и го изложиха на витрината на най-хубавия магазин за наизидание и за подигравка.

От всички околни места, от далечни разстояния дойдоха хора на коне или с двуколки. На третия ден се наложи да го гримират. На четвъртия ден го погребяха, ликувайки.

ХАКИМ ОТ МЕРВ, БОЯДЖИЯТА С МАСКА

На Анхелика Окампо

Ако не греша, първоизточниците на сведения за ал-Муканна, Забуления пророк (или по-точно Пророка с маска) от Хорасан, се свеждат до четири: а) краткото изложение на „История на халифите“, запазено от Балазури; б) „Учебник на гиганта, или Книга на точността и прегледа“ от официалния летописец на Аббасидите Ибн Аби Тахир Тарфур; в) древния арабски ръкопис, озаглавен „Унищожението на Розата“, където се отхвърлят отвратителните еретически твърдения, поместени в „Тъмната Роза“ или „Тайната Роза“, каноническата книга на Забуления пророк, и г) няколко монети без всякакво изображение, намерени от инженер Андрусов при прокарването на Транскасписката железница. Монетите били предадени на Техеранския нумизматичен кабинет; върху тях са гравирани персийски двустийшия, които резюмират или коригират някои пасажии от „Унищожението“. Оригиналът на „Розата“ е изгубен, тъй като ръкописът, намерен в 1899 година и публикуван доста безотговорно от Morgenlän-

disches Archiv*, е бил обявен за неавтентичен от Хорн, а сетне и от сър Пърси Сайкс.

На Запад този Пророк е станал известен благодарение на една многословна поема на Мур, изпълнена с неговите копнежи и въздишки на ирландски конспиратор.

ПУРПУРЪТ

Хаким, когото хората от онова време и в онези земи по-късно нарекоха Забуления, е роден в Туркестан през 120 година от Хиджрата, или 736 година от Кръста. Видял е бял свят в старинния Мерв, чиито градини, лозя и ливади гледат тъжно към пустинята. По пладне тук е светло и ослепително, стига облаците прах, които задушават хората и оставят белезникав слой върху черните гроздове, да не забулват слънцето.

Хаким израсна в този сънен град. Знаем, че един от братята на баща му го е посветил в бояджийството: занаят на безбожници, фалшификатори и непостоянни хора, който го е вдъхновил да произнесе първите проклетия в своя блуден живот. *Лицето ми е от злато* (говори той в една знаменита страница от „Унищожението“), *но аз накиснах пурпура, а през втората нощ натопих неразчепканата вълна, през третата нощ наситих с цвят разчесаната вълна, а императорите на островите и до днес се жарат помежду си за тези кървави одежди. Така грешах в младостта си и променях истинските цветове на тварите. Ангелът ми казваше, че овцете са различни по цвят от тигрите. Дяволът ми говореше, че Всемогъщият иска да бъдат еднакви и си служи с моята хитрост и с моя пурпур. Сега аз зная, че нито ангелът, нито дяволът казваха истината и че всеки цвят е омразен.*

През 146 година от Хиджрата Хаким изчезна от родния си град. В дома му намериха счупени казаните и бъчвите, в които накисваше вълната, и освен това един ширазки ятаган и едно бронзово огледало.

* Ориенталски архив (нем.). — Б. пр.

БИКЪТ

През 158 година, към края на шаабан, въздухът над пустинята беше прозрачен и хората гледаха на запад, търсейки да открият луната на рамадан, която оповестява началото на умъртвяването на плътта и постите. Бяха роби, просяци, търгаши, крадци на камили и касапи. Седнали тържествено на земята пред портата на един керван-сарай по пътя за Мерв, те очакваха знак от небето. Гледаха към залеза, а цветът на залеза беше като този на пясъка.

Някъде от дъното на главозамайващата пустиня (нейното слънце предизвиква треска, а луната — гърчове) се появиха три фигури, които им се сториха много високи. И трите фигури бяха човешки, но средната имаше глава на бик. Когато се приближиха, хората видяха, че човекът в средата носи маска, а другите двама са слепци.

Някой (също както в приказките от хиляда и една нощ) запита каква е причината на това чудо. *Те са слепи* — каза човекът с маската, — *защото видяха мое-то лице.*

ЛЕОПАРДЪТ

Летописецът на Аббасидите съобщава, че човекът, появил се от пустинята (гласът му бил особено нежен или поне така им се сторило, защото съвсем не подходил на скотската маска), им казал, че те очакват знак за един месец покаяние, но той им предвещава нещо по-добро: цял живот покаяние и безславна смърт. Казал им, че е Хаким, син на Осман, и че през 146 година от Преселението в дома му влязъл един мъж, който, след като се измил и помолил, отрязал главата му с ятаган и я отнесъл в небесата.

Положена на дясната ръка на този мъж (това бил архангел Гавриил), главата му била поднесена пред бога, който ѝ наредил да пророчествува, вложил в нея такива древни думи, че повторението им изгаря устата, и я дарил с великолепно сияние, което очите на смъртните не могат да понесат. Ето защо той носи маска. Един ден, когато всички хора по земята пре-

гърнат новото учение, ликът ще им бъде показан и те ще могат да го обожават без всякаква опасност, така както правят вече ангелите. След като обяви своята задача, Хаким ги призова към свещена война — джихад, и към мъченическа гибел.

Робите, просяците, търгащите, крадците на камили и касапите не му повярваха; един извика *магьосник*, друг — *измамник*.

Някой беше довел един леопард — навярно екземпляр от породата изящни и кръвожадни леопарди, които отглеждат персийските ловци. Така или иначе, сигурно е, че звярът излезе от клетката си. Всички се спуснаха да бягат, с изключение на Пророка с маска и двамата му спътници. Когато хората се върнаха, той беше ослепил звяра. Пред сияйните и мъртви очи хората се поклониха на Хаким и признаха свръхестествената му сила.

ЗАБУЛЕНИЯ ПРОРОК

Официалният летописец на Аббасидите разказва без особено въодушевление за успехите на Забуления Хаким в Хорасан. Тази област, силно разтревожена от нещастията и гибелта на кръста на най-известния си вожд, прегърна с отчаяно въодушевление учението на Сияйния лик и му отдаде своята кръв и злато. (Още тогава Хаким сваля животинската си маска и я замени с четирислойно було от бяла коприна, обшито със скъпоценни камъни. Символичният цвят на Аббасидите беше черният; Хаким избра белия цвят — като най-противоположен — за Защитното було, за знамената и тюрбаните.) Битката започна успешно. Наистина в „Книга на точността“ знамената на Халифа винаги побеждават, но тъй като най-често в резултат на тези победи се уволняват военачалници и се изоставят непревземаеми крепости, разсъдливият читател знае как да разбира тези победи. През 161 година, в края на реджеба, прочутият град Нишапур разтвори металните си порти пред Пророка с маска; в началото на 162 година същото стори град Астарабад. Военните подвизи на Хаким (също както и тези

на друг, по-щастлив пророк) се свеждаха до това, че той се молеше с теноров глас на бога, но го вършеше покачен на гърбицата на червеникава камила, винаги в кипящото сърце на битката. Около него свистяха стрели, които никога не го улучваха. Сякаш търсеше опасността: една нощ, когато някакви отвратителни прокажени обградиха двореца му, той заповяда да ги доведат, разцелува ги и ги надари със сребро и злато.

Грижите за управлението беше прехвърлил на шест или седем от своите последователи. Той самият бе склонен да се отдава на размишление и покой; харем от 114 слепици се стараеше да утолява потребностите на божественото му тяло.

ОТВРАТИТЕЛНИТЕ ОГЛЕДАЛА

Ислямът търпи появата на довереници на бога — колкото и да са нескромни или опасни, — стига само думите им да не засягат правата вяра. Пророкът сигурно нямаше да пренебрегне изгодите на тази снизходителност, но неговите привърженици, победите му, а и нескритият гняв на Халифа — по онова време Мухаммад ал-Махди — го превърнаха в еритик. Разномислието му го погуби, но той все пак успя да изложи основите на една създадена лично от него религия, макар и явно повлияна от най-ранните гностици.

В основата на космогонията на Хаким стои един призрачен бог. Това божество е лишено по най-величествен начин от произход, от име и от лице. Това е един неизменен бог, но неговият образ е хвърлил девет сенки; те, като благоволили да действуват, създали и застанали начело на първото небе. От този първи демургичен венец произлязъл втори, населен също с ангели, божествени сили и престоли, а те на свой ред създали друго небе, което се намирало малко по-ниско, симетрично подобие на първоначалното. Този втори койклав се възпроизвел малко по-надолу в трети и така до 999. Управлява ги господарят на първоначалното небе — сянка от сенките на други сенки — и частицата негова божественост клони към нула.

Земята, която обитаваме, е грешка, някаква нес-

получлива пародия. Огледалата и башинството са от-
вратителни, защото умножават и утвърждават тази
грешка. Основната добродетел е отвращението. Два
са пътищата (пророкът дава право на избор), които
могат да ни доведат до отвращението: въздържание-
то и разюзданите нрави, наслажденията на плътта и
целомъдрието.

Раят и адът на Хаким не са по-малко отчайващи.
*На тези, които отричат Словото, на тези, които отри-
чат Общото със скъпоценности було и Лика (се каз-
ва в едно проклятие в „Тайната Роза“), аз обещавам
чудесен Ад, защото всеки от тях ще властвува над 999
огнени царства и във всяко царство ще има 999 ръже-
ни планини, а на всяка планина ще се издигат 999
огнени кули и във всяка кула ще има 999 огнени жилища,
а във всяко жилище — 999 огнени легла, и във всяко
легло ще бъде той, и 999 огнени форми (с неговото
лице и неговия глас) ще го подлагат на вечни изтеза-
ния. На друго място той допълва: Тук в живота вие
страдате в едно тяло, но в смъртта и при Възмездие-
то ще страдате в безброй тела. Раят на Хаким е по-
неопределен. Там винаги е нощ и има каменни кори-
та със светена вода; блаженството на този рай е
странното блаженство на раздялата, на отказа на
тези, които знаят, че спят.*

ЛИКЪТ

През 163 година от Преселението и петата година на
Сияйния лик Хаким беше обсаден в Санам от вой-
ските на Халифа. Оръжие и хора, готови да умрат
като мъченици, не липсваха; освен това всеки момент
се очакваше помощта на сонм спящи ангели. Точно
тогава из крепостта плъзна ужасен слух. Говореха,
че когато евнусите удушавали една прелюбодейка от
харема, тя изкрещяла, че на дясната ръка на Про-
рока липсва големият пръст, а другите били без нок-
ти. Слухът бързо се разпространи сред правоверните.
На една висока тераса под яркото слънце Хаким се
молеше на своето божество за победа или за знамение.
Раболепни, навели глави — сякаш тичат под дъжд, —

двама военачалници смъкнаха Булото, обшито със скъпоценни камъни.

В първия миг всички изтръпнаха. Прехваленото апостолско лице, лицето, което е било в небесата, наистина беше бяло, но с белотата на петнистата проказа. То беше толкова подуто и страшно, че им се стори като маска. Нямаше вежди, долният клепач на дясното око висеше върху старческа буза; грозд грудки скриваше устните; носът не беше човешки, а сплеснат като на лъв.

Гласът на Хаким (се опита да излъже за последен път: *Вашите отврагителни грехове ви пречат да видите моя блясък...* — започна той.

Не го изслушаха, пронизаха го с копия.

МЪЖЪТ ОТ РОЗОВАТА КРЪЧМА

На Енрике Аморим

И така, значи дошли сте да ме питате за покойния Франсиско Реал. Ами познавах го; макар че тук не беше неговият район, той шареше повече из Северния квартал, ей там край езерото Гуадалупе и в Ла Батерия. Не съм го срещал повече от три пъти, и то в една и съща нощ, ама такава нощ, дето не ще забравя, защото в моята колиба пристигна Луханера, за да спи с мене, а Росендо Хуарес напусна завинаги Арожо. Вие няма откъде да знаете това име, ама Росендо Хуарес, дето му викаха Побойника, беше от ония, на които им се слушаше думата в Санта Рита. Тоя момък боравеше добре с камата; беше от хората на дон Николас Паредес, който пък служеше на Морел. Обикновено идваше в бардака много издокаран, с черни дрехи и с пръстени от сребро; уважаваха го мъжете и кучетата, а също и курвите; всички знаеха, че на сметката му се водят две убийства; върху мазния си перчем носеше висока шапка с тясна периферия; беше, както се казва, глезеник на съдбата, няма що. Ние, ергенашите от предградието, подражавахме на Росендо във всичко, та даже храчехме като него. И все пак в една-единствена нощ (се разбра колко пари струва тоя човек,

Може и да не вярвате, но тая толкова особена нощ започна с един лъскав файтон с червени колела, претърпан с хора, който се носеше, друсайки се, по ония наши неравни улици от засъхнала кал, между тухларните и ямите, от които се вади глина; две негърчета не спираха да дрънкат на китара с все сила, а оня на капрата удряше с камшика кучетата, дето се пречкаха на врания кон; посред всички седеше един, загърнат с пончо и мълчалив. Беше Говедаря, прославен навред; идваше човекът да се бие и убива. Нощта беше свежа, същински рай; двама от пътниците седяха на свития гюрук, сякаш се движеха не из нашата пустош, а по корсото. Туй беше първата случка от толкоз много, дето се случиха, ама чак по-късно го разбрахме. Ергенашите се бяхме събрали от рано в кръчмата на Хулия, то всъщност си беше една ламаринена барака по пътя между Гауна и река Малдонадо. Една от ония кръчми, дето отдалеч си личат поради светлината, пръскана наоколо от безсрамния фенер, пък и заради шумотевицата. Хулия, макар и индианка, си беше страшно съвестна и работлива, тъй че не липсваха музиканти, добра пиячка, а и моми, издръжливи на танци. Обаче Луханера, момата на Росендо де, ги удряше в земята всичките. Тя умира, господине, и ще ви кажа, че от години вече не се сещам за нея, ама трябваше човек да я види с очите си тогава, в ония времена. А видеше ли я човек, съсн не го хващаше.

Ракията, милонгата*, жените, някоя снизходителна ругатня от устата на Росендо, сетне той ще ме потупа по рамото, а на мене ми се ще да вярвам, че това е от приятелство, с една дума, бях на върха на щастието. Беше ми се ладнала една много отзивчива компаньонка в танца, тя отгатваше накъде ще я поведе. Тангото правеше с нас каквото си ще, подкарваше ни, разделяше ни, водеше ни и пак ни събираше. Хората си се веселяха, беше хубаво като насън, когато изведнъж ми се стори, че музиката засвири по-силно, а то било, защото се смеси с дрънкането на китаристите от файтона, който приближаваше. Сет-

* Милонга — бавен танц; появява се към 1870 г. в предградията на Буенос Айрес и Монтевидео. Много от елементите му са възприети по-късно от тангото.—Б. пр.

не вятърът, донесъл тая музика, изви нанякъде, та аз отново се отдадох на тялото си и на тялото на момичето и се заслушах в онова, което се говореше в салона. След малко някой властно почука на вратата и прогърмя глас. Настана пълна тишина; мощен удар с рамо по вратата и оня се намери вътре. Мъжът приличаше на гласа си.

Ние още не знаехме, че това е Франсиско Реал, ама видяхме, че е висок, як мъжага, облечен целият в черно, а през рамото си бе преметнал лек вълнен жълтеникъв шал. Спомням си, че лицето му беше скулесто, като на индианец.

Когато се отвори, вратата ме блъсна. Какъвто съм си вятърничав, хвърлих се върху мъжа и докато бърках с дясната ръка, за да измъкна острия нож, който носех в жилетката под лявата мишница, го цапардосах по муцуната с лявата ръка. Не ми остана много време да се перча. За да не политне, оня разтвори ръце и после ме запрати на една страна, сякаш му пречех. Остави ме зад себе си, приклеknал, все още пъхнал ръка под самото и стиснал ненужния нож. А пък той си караше напред, сякаш нищо не бе се случило. Вървеше, по-висок от всички, като ги разбутваше встрани и все едно, че не вижда. Ония, дето бяха най-напред — макаронаджии, чиста проба зяпачи, — бързаха да се отдръпнат, разтваряха се като ветрило, за да му сторят път. А в следващия куп от хора вече го чакаше Англичанина и още преди да усети на рамото си ръката на чуждоземеца, удари го с плоската страна на ножа, ама така, че го приспа. Заслужаваха си човек да види тоя удар и как всички се нахвърлиха върху натрапника. Салонът на заведението беше доста дълъг и като го подбраха, прекараха го от единия до другия му край; блъскат, освиркват, оплюват го — същински Христос. В началото го биеха с юмруци, сетне, като видяха, че дори не се пази от ударите, почнаха да го блъскат с длан или да го пляскат с ресните на шаловете — ей така, за една подигравка. Сякаш го пазеха, за да го довърши Росендо, който не беше се помръднал от мястото си; облегнал се на стената в дъното на салона, той не отронваше дума. Пушеше нервно цигарата си, сякаш бе разбрал, че ще се случи онова, което

по-късно всички видяхме. Изблъскаха Говедаря — окървавен, но наперен, сподирен от удари и насмешки, чак до Росендо. Освиркан, бѣхтен, оплют, той заговори едва когато застана пред Росендо. Измери го с очи, избърса лицето си с ръкав и каза:

— Аз съм Франсиско Реал от Северния. Аз съм Франсиско Реал, дето му викат Говедаря. Позволих на тия нещастници да вдигнат връз мен ръка, защото търся истински мъж. Тук се мотаят едни лъжци и разправят, че в тоя затѣтен край имало някой си, който се славел като майстор на ножа и не си поплювал. Викали му Побойника. Искам да го видя, та да ми покаже на мене, дето съм един въшльо, една от-репка, какво е това да бъдеш мъж личен и куражлия.

Докато говореше, не свали очи от Росендо. Сега вече в дясната му ръка проблясваше голям нож, който сигурно бе крил в ръката си. Ония, дето го бяха блъскали, се отдръпнаха набързо и всички гледахме двамата, а наоколо тихо — муха да бръмне, ще се чуе. Даже и зурлата на слепия мулат, който дращеше по цигулката, и тя беше обърната към тях.

В това време чух, че хората се раздвижиха, и гледам в рамката на вратата шест-седем мъжаги, които май бяха от бандата на Говедаря. Най-старият от тях, един селяк, обгорял от слънцето, с прошарени мустаци, мина напред и сякаш се шашардиса от толкова жени и светлина, та взе, че уважително свали шапка. Останалите, наострени, дебнат, готови да се намесят, ако видят, че играта не е честна.

Ама какво му стана в туй време на Росендо, че не взе да смачка тоя фукльо. Мълчи и даже не го поглежда. Накрай успя да измъкна няколко думи, ама толкова тихо, че ние, в другия край на салона, даже и не чухме какво каза. Франсиско Реал пак взе да го предизвиква, а Росендо отказва да се бие. Тогава най-младият от пришълците го освирка. Луханера го изглежда с омраза и си проби път сред тълпата, а пък плитката ѝ подскача ли, подскача по гърба ѝ; промъкна се сред курвите и се приближи до своя човек, пхна ръка в пазвата му, измъкна ножа от канията и му го подаде.

— Росендо, мисля, че имаш нужда от него — каза тя.

На височината на тавана имаше нещо като продълговат прозорец, който гледаше към реката. Росендо държеше ножа с две ръце и го гледаше, сякаш не е негов. Изведнъж се надигна на пръсти, извърна се назад и ножът изхвърча право нагоре и се изгуби навън в река Малдонадо. Мене ме побиха студени тръпки.

— Гнус ме е да те заколя — каза Говедаря и вдигна ръка да удари Росендо.

Тогава Луханера го хвана, прегърна го през врата, погледна го с ония свои очи и каза разгневена:

— Абе я го остави той, дето искаше да ни накара да повярваме, че е мъж.

За момент Франсиско Реал се втрещи, а после я прегърна, но ей така, сякаш завинаги. Викна на музикантите да свирят танго и милонга, а на нас, другите, да се веселим и да танцуваме. Милонгата плъзна из салона като пожар в пампата. Реал танцуваше много сериозно, но без замах, бе усетил вече близостта на жената. Стигнаха до вратата и той извика:

— Дайте път, господа, че жената заспа в ръцете ми.

Каза това и двамата излязоха, притиснали страна о страна, сякаш тангото ги носеше, сякаш тангото ги бе опиянило.

Аз усетих, че пламнах от срам. Направих няколко кръгчета с някаква жена и я зарязах наред танца. Измислих, че не издържам на горещината и блъсканицата, и сетне все край стената — та навън. Хубава нощ, ама за кого? На ъгъла на улицата стоеше файтонът, а на седалката стърчеха двете китари, като да са хора. Чак се ядосах, че са ги оставили така, сякаш нас за нищо не ни бива, даже и една свирня да откраднем. Усетих все пак, че не сме едни жалки отрепки, и това ме окуражи. Взех карамфила, който носех забоден зад ухото, и го хвърлих в една локва, после го гледах известно време, за да не мисля за нищо друго. Искаше ми се вече да е съмнало, да не е вече тая пуста нощ. Точно тогава някой ме бутна с лакът и на мене сякаш ми олекна. Беше Росендо, изнизваше се из тия места като врв.

— Ти пък, дрисльо, винаги ли ще се пречкаш — измърмори той, като минаваше, но не знам дали го

рече, за да му олекне, или вече не мислеше за нищо. Пое по най-тъмното към река Малдонадо; сетне не съм го виждал вече.

Останах да гледам тия неща, които цял живот гледам — небе голямо, край няма, реката, дето се пени там долу самотна, един заспал кон, непавираната улица, тухларните, — и си помислих, че съм само един бурен, израснал по тия брегове сред сапуничетата и гробовете. Какво ли може да се пръкне от тоя боклук освен такива като нас, дето се перчим, а като дойде до бой, сме си пълзльовци, само се ежим и се ръчкаме, и толкоз. После си казах: не, колкото една махала е по-бедна и по-загубена, толкова по-си длъжен да бъдеш мъж. Боклук ли? Милонгата подлудяваше, по кръчмите шум до бога, вятърът носеше миризма на орлови нокти. Хубава нощ, ама защо ли? Звезди безброй, да ти се завие свят, като ги гледаш наблъскали се една връз друга. Мъчех се да се успокоя, казвам си, че тая работа не ме засяга, но подлостта на Росендо и непоносимата смелост на чуждоземеца не ме оставяха на мира. Та тоя мъжага дори и жена си намери за тая нощ. За тая нощ и за още много нощи, а може и за всичките си нощи, защото Луханера е голяма работа. Бог знае кой път са хванали. Много далеч не ще са стигнали. А може и вече да се оправят в някоя канавка.

Когато успях да се върна, танците продължаваха, все едно нищо не беше се случило.

Незабелязано се смесих с тълпата и видях, че някои от нашите бяха духнали, а ония от Северния си танцуваха редом с останалите. Никой не се ръгаше с лакти, никой не се блъскаше, но все пак се гледаха под око, макар и всичко с приличие. Музиката май вече я караше мързеливата, а жените, танцуващи с ония от Северния, и гък не смееха да кажат.

Чаках аз да стане нещо, ама не това, което стана.

Отвънка се чу женски плач, а после вече познатият глас, но хрисим, ама прекалено хрисим, сякаш не е на някой от тоя, от нашия свят.

— Влез, дъще!

Отново се чу плач. Сетне гласът сякаш взе да губи търпение:

— Отваряй, ти казвам, нещастна пачавро, отваряй, кучко!

Вратата се отвори едва-едва и влезе Луханера сама. Влезе, ама сякаш някой ни я бе изпратил, някой я насочваше.

— Някой дух я праща — каза Англичанина.

— Един мъртвец, приятелю — обади се тогава Говедаря.

Лицето му беше като на пиян. Влезе и тръгна по пътеката, която му сторихме и сега, както преди. Изправен, сякаш сляп, направи няколко несигурни крачки и внезапно рухна на пода, като дърво. Един от другарите му го сложи да легне по гръб и му нагласи пончото за възглавница. Като му помагаше, целият се изцапа с кръв. Едва тогава видяхме, че оня има голяма рана на гърдите. Рукналата кръв се беше съсирила над яркочервената цепка, която преди не бях забелязал, защото шалът я скриваше. За да помогне на първо време, една жена донесе ракия и няколко обгорени парцала. Човекът не го биваше да обясни каквото и да било. Отпуснала ръце, Луханера го гледаше втрещена. Всички се питаха с очи какво ли е станало и тя най-сетне проговори. Като излязла с Говедаря, отишли на една полянка и ей ти един непознат, който се хвърлил като луд, искал да се бият и нанесъл на Франсиско тая рана с ножа, но се кълне, че не знае кой е бил и че не е Росендо. Но щеше ли някой да повярва на думите ѝ?

Човекът умираше в краката ни. Рекох си, че на тоя, дето го бе наредил така, ръката му не е трепнала. Говедаря обаче беше як мъжага. Когато почука на вратата, Хулия тъкмо запарваше матето; кратунката обиколи всички поред и за втори път стигна до мене, а той още беше жив. „Закрийте ми лицето“ — каза тихо, когато силите му го напуснаха. Едната гордост му бе останала и не искаше хората да гледат предсмъртните му гримаси. Някой му закри лицето с неговата висока шапка. Така си и умря, под шапката, без да простене. Осмелиха се да го открият чак когато гърдите му спряха да се надигат и спускат. Имаше уморения вид на всички мъртъвци; беше един от най-смелите мъже по онова време — от Ла Батерия, та чак до Южния квартал; престанах да го мразя едва когато разбрах, че е мъртъв и онемял завинаги.

— Колко му е да умреш? Щом си бил жив, друго не те чака — каза една от жените, а друга замислено добави:

— Каква суета е туй човекът, докато живее, а сетне за нищо не става, освен да събира мухите.

Тогава ония от Северния квартал взеха нещо да си шепнат, а после двама го повториха на висок глас:

— Жената го е убила.

Един изкрещя в лицето ѝ, че тя е убийцата, и всички я наобиколиха. Аз забравих, че трябва да внимавам, и като светкавица се спуснах към нея. Така се втрещих, че щях да хвърля топа. Усетих, че ме гледат повечето хора, да не кажа всичките. Казах насмешливо:

— Я вижте ръцете на тая жена. Откъде у нея сила и сърце да забие нож?

Сетне, като ми попречиха желанието да се правя на смелчага, добавих:

— Кой можеше да си представи, че покойния, за когото казват, че по неговите места карал всички да треперят, ще го подредят така жестоко, и то в такова убито место, като това, дето никога нищо не се случва, освен ако не дойде някой отвън, та да ни позабавлява, а после да остане да го плюят мухите.

Тия приказки май не засегнаха никого.

Междувременно в тишината почна да се чува все по-отчетливо тропот на копита. Беше полицията. Кой повече, кой по-малко, ама всички имаха причини да избягват разправии с нея и затова решиха да хвърлят мъртвеца в реката. Нали си спомняте продълговатия прозорец, през който блесна и излетя камата. Оттам мина сега и мъжът в черно. Дигнаха го няколко души, техните ръце го облекчиха от всички грошове и дрънкулки, дето носеше, а някой дори му отрязва един пръст, та да задигне пръстена. Използващи, господине, сега се подиграваха с един беден и нещастен мъртвец, ама сега, след като друг, по-смел от тях, го беше вече подредил. Един тласък и — буйната вода, видяла какво ли не, го отнесе. Не знам дали не го изкормиха, за да не изплува, предпочетох да не гледам. Оня със сивите мустаци не ме изпускаше от очи. Луханера използва бъркотията и се изниза.

Когато дойдоха хората на закона, за да хвърлят

един поглед, отново се танцуваше, макар и вяло. Слепецът с цигулката скърцаше някакви стари хабанери, от ония, дето вече не се чуват. Навън се мъчеше да съмне. На могилата отсреща коловете от няндубай* стърчеха като самотни; тънката тел, която ги свързва, не се забелязваше в сутрешния здрач.

Тръгнах спокойно към моята колиба, която се намираше на три пресечки от кръчмата. Гледам, на прозореца свети някаква светлинка, която веднага изгасна. Истина ви казвам, че като се сетих какво става, побързах да се прибера. Тогава, Борхес, отново извадих късия остър нож, който винаги си носех ей тук, в жилетката под лявата мишница, прегледах го още веднъж внимателно, а той си беше като нов, невинен и нямаше по него ни едно-едничко петънце кръв.

* Южноамериканско дърво с много твърда дървесина. — Б. пр.

Из „История на вечността“ (1936)

ПРИБЛИЖАВАНЕТО КЪМ АЛМУТАСИМ

Филип Гедала пише, че романът „The Approach to Al-Mu'tasim“* от бомбайския адвокат Мир Бахадур Али е „доста неприятно съчетание (a rather uncomfortable combination) от ислямските алегорични поеми, обикновено интересувачи само преводача си, и онези детективски романи, които неизбежно превъзхождат Джон Х. Уотсън и подслаждат ужаса на човешкия живот в най-изисканите пансиони на Брайтън“. Още преди него мистър Сесил Робъртс е посочил в книгата на Бахадур „невероятното двойно попечителство на Уилки Колинс и знаменития персиец от дванадесетия век Фаридеддин Аттар“ — тази спокойна забележка Гедала повтаря почти дословно, но с гневен тон. По същество двамата автори са на еднакво мнение: и двамата отбелязват детективската структура на романа и неговото мистично undercurrent**. Тази хибридность може да ни накара да си въобразим някакво сходство с Честъртън; по-долу ще се убедим, че това не е вярно.

Editio princeps*** на „Приближаването към Алмутасим“ излезе в Бомбай в края на 1932 година. Хартията беше почти вестникарска; обложката осве-

* „Приближаването към Алмутасим“ (англ.). — Б. пр.

** Подводно течение (англ.).—Б. пр.

*** Първото издание (лат.).—Б. пр.

домяваше купувача, че става дума за първия детективски роман, написан от коренен жител на град Бомбай. Само за няколко месеца бяха изчерпани четири издания по хиляда екземпляра всяко. „Bombay Quarterly Review“, „Bombay Gazette“, „Calcutta Review“, „Hindustan Review“ (от Аллахабад) и „Calcutta Englishman“ сипеха дитирамби. Тогава Бахадур публикува едно илюстрирано издание, озаглавено „The Conversation with the Man Called Al-Mu'tasim“* и с красивото подзаглавие „A Game with Shifting Mirrors“ („Игра с движещи се огледала“). Точно това издание бе препечатано наскоро в Лондон от Виктор Голанц с предговор от Дороти Л. Сейърс, но — може би от милосърдие — без илюстрациите. Разполагам с него; не успях да си набавя първото, което вероятно е много по-сполучливо. В това ме убеждава приложението, където се разкрива главната разлика между първия вариант от 1932 година и втория от 1934 година. Преди да разгледам — и подхвърля на критика — творбата, трябва да предам поне накратко съдържанието ѝ.

Нейният видим главен герой — името му изобщо не се споменава — е студент по право в Бомбай. Той кощунствено се е отрекъл от вярата на родителите си — исляма, но в края на десетата нощ на месец мухаррам се озовава сред тълпа биещи се мюсюлмани и индуци. Нощ, изпълнена с барабанни звуци и молитвени възгласи: големите книжни балдахини на мюсюлманското шествие си проправят път сред враждебното множество. От една тераса полита тухла, хвърлена от индус; някой забива някому кама в корема; някой — мюсюлманин, индус? — пада мъртъв и тълпата го стъпква. Три хиляди души се бият: тояга срещу револвер, псувня в отговор на проклетие, неделимият Бог срещу Боговете. Изумен, свободомишленият студент се намесва. С изстъплена ръка убива (или мисли, че е убил) един индус. Полусъннен, с оглушителен шум, конната полиция на Сиркар пристига и започва да нанася безпристрастно удари с камшик. Студентът се изплъзва почти изпод конските копита. Отправя се към покрайнините на града.

* „Разговор с човека на име Алмутасим“ (англ.). — Б. пр.

Пресича две железопътни линии или два пъти една и съща линия. Изкатерва се по някакъв зид и се озовава в запусната градина, в дъното на която има кръгла кула. Глутница кучета с лунен цвят (a lean and evil mob of mooncoloured hounds*) изниква от черните розови храсти. Преследван, студентът търси спасение в кулата. По желязна стълба — няколко стъпала липсват — се изкачва на плоския покрив, в средата на който зее тъмен кладенец, и се натъква на някакъв хилав човек — клекнал, той пикае обилно на лунната светлина. Този човек му доверява, че краде златни зъби от увитите в бяло трупове, които парсите оставят в кулата. Разказва и други гнусни неща и споменава, че вече от четиринадесет нощи не се е очиствал с биволски изпражнения. Говори с явна злоба за някакви конекрадци от Гуджарат, „които ядат кучета и гущери, но всъщност са такива подлещи като нас двамата“. Съмва се; във въздуха кръжат ниско тлъсти лешояди. Изнурен, студентът заспива; когато се събужда, слънцето е вече високо, крадецът е изчезнал. Изчезнали са и две пури от Трихинополис и няколко сребърни рупии. След премеждията от изминалата нощ студентът решава да се запилее из Индия. Размишлява върху това, че се е оказал способен да убие идолопоклонник, но не и да твърди със сигурност, че мюсюлманинът има по-голямо право от идолопоклонника. Преследва го названието Гуджарат; а също името на някаква *малка-санси* (жена от каста на крадци) от Паланпур, удостоена с проклятията и злобата на грабителя на трупове. Студентът заключава, че омразата на един докрай низък човек е равна на похвалата. Решава — без особена надежда — да търси тази жена. Моли се и поема бавно и уверено дългия път. Така завършва втората глава на романа.

Не е възможно да се опишат всички перипетии от останалите деветнадесет глави. Умопомрачително гъмжило от *dramatis personae*** — да не говорим за един животопис, който сякаш изчерпва всички движения на човешкия дух (от безчестието до математическите разсъждения) и странствването из необятните про-

* Мършава и зла глутница хрътки с лунен цвят (англ.). — Б. пр.

** Действащи лица (лат.). — Б. пр.

странства на Индостан. Историята, започнала в Бомбай, продължава в низините на Паланпур, героят престоива една вечер и една нощ край каменната врата на Биканер, разказва за смъртта на някакъв сляп астролог в една клоака в Бенарес, съзаклятничи в двореца с причудливи форми в Катманду, моли се и блудствува сред чумното зловоние на Калкута, в Мачуа Базар, гледа от една кантора в Мадрас как дните се раждат от морето, гледа от един балкон в щата Траванкор как вечерите умират в морето, губи самообладание и извършва убийство в Индаур и затваря кръга от левги и години отново в Бомбай, на няколко крачки от градината с лунноцветните кучета. И така сюжетът е следният. Един човек, невярващият избягал студент, когото вече познаваме, попада между хора от най-долна проба и се равнява с тях в своеобразно състезание по подлост. Внезапно — със същия свръхестествен ужас, какъвто изпитва Робинзон при вида на следа от човешки крак в пясъка — долавя у един от тия презрени мъже нещо, което смекчава подлостта: нежност, възторженост, безмълвие. „Сякаш в разговора се бе намесил сложно устроен събеседник.“ Съзнава, че разговарящият с него негодник не е способен на тази мимолетна добродетелност, оттук заключава, че в него се отразява някой приятел или приятел на приятеля. Размишлявайки над този проблем, стига до следното загадъчно убеждение: „Някъде на земята съществува човек, от когото изхожда тая светлина; някъде на земята живее човекът, който е самата тая светлина.“ Студентът решава да тръгне да го търси.

Основната тема вече прозира: неистовото търсене на една душа в слабите отзвучи, които е оставила в други души; в началото — едва доловимата следа от усмивка или от дума, в края — многобройни, все по-ярки отблясъци на разума, въображението и доброто. Разпитваните хора притежават толкова по-осезаема частица божественост, колкото по-отблизо са познавали Алмутасим, но се разбира, че те са само отражения. В случая можем да си послужим с математическата терминология: претовареният роман на Бахадур е възходяща прогресия, чийто краен член е предполагаемият „човек на име „Алмутасим“. Непо-

средственият предшественик на Алмутасим е един безкрайно любезен и щастлив персийски книжар; предшественикът на книжаря е светец... След много години студентът се озовава сред един пруст, „в дъното на който има врата и евтина рогозка с множество мъниста, а зад нея — някакво сияние“. Студентът пляска с ръце един път, два пъти и пита за Алмутасим. Мъжки глас — невъобразимият глас на Алмутасим — го кани да влезе. Студентът дърпа завесата и пристъпва напред. Тук романът свършва.

Ако не се лъжа, за да разработи успешно подобен сюжет, писателят трябва да спази две изисквания: първо, да измисля най-различни пророчески черти; второ, героят, обрисуван с тези черти, да не е гола условност или призрак. Бахадур удовлетворява първото изискване; за второто не съм съвсем сигурен. Казано с други думи: нечуваният и невиджан Алмутасим би трябвало да се възприема като реален тип, а не като куп плоски суперлативи. Във варианта от 1932 година свръхестествените белези са рядкост: „човекът на име Алмутасим“ е своеобразен символ, но не е лишен и от индивидуални, лични черти. За жалост това добро литературно поведение се оказва краткотрайно. Във варианта от 1934 година — който е пред очите ми — романът се изражда в алегория: Алмутасим е символ на Бога и съответните маршрути на героя в известен смисъл са етапи, изминавани от душата в мистичното ѝ възвисяване. Има и отегчителни подробности: говорейки за Алмутасим, един чернокож юдей от Кочин казва, че кожата му е черна; един християнин го описва стъпил върху кула с разперени ръце; един червен лама си го спомня седнал „като оная фигура, която изваях от лой на як и на която се покланях в манастира „Ташилхунпо“. Подобни изявления трябва да внушат представата за единен бог, подчиняващ се на човешките различия. Идея според мен не твърде насърчителна. Не бих казал същото за предположението, че и Всемогъщият търси някого, а този Някой — Някой по-висш (или просто необходим и равен); и така до Края — или по-точно до Безкрая — на Времето или във вечен кръговрат. Алмутасим (това е името на осмия от Аббасидите, който победил в осем битки, родил осем синове

и осем дъщери, оставил осем хиляди роби и управлявал в продължение на осем години осем месеца и осем дни) етимологически означава „Търсещ закрила“. Във варианта от 1932 година самият факт, че цел на странствването е един странник, е удобно оправдание за трудностите на търсенето; във варианта от 1934 година той поражда чудноватата теология, която изложих. Мир Бахадур Али, както видяхме, не е способен да устои на най-примитивното изкушение в изкуството: да бъдеш гений.

Препрочитам написаното и се боя, че не съм изтъкнал достатъчно достойнствата на книгата. В нея има черти, свидетелстващи за висока култура: например един диспут в деветнадесета глава — в единия от спорещите, който не желае да обори софизмите на другия, „за да не се налага като победител“, съзираме приятел на Алмутасим.

Смята се за чест една съвременна книга да произхожда от някоя стара, тъй като никой не обича (както е казал Джонсън) да е длъжник на съвременниците си. Честите, макар и незначителни съвпадения на Джойсовия „Одисей“ с Омировата „Одисея“ все още пораждат — така и няма да разбере защо — лекомислено възхищение у критиката; съвпаденията между романа на Бахадур и високоценената „Беседа на птиците“ от Фаридеддин Аттар се радват в Лондон и дори в Аллахабад и Калкута на също тъй загадъчни възхвали. Не липсват и други източници. Някакъв изследовател е открил в първата сцена от романа прилики с разказа на Киплинг „On the City Wall“*; Бахадур не отрича, но отбелязва, че би било твърде неестествено да няма сходство между две описания на десетата нощ на мухаррам... Елиът с още по-голямо основание напомня седемдесетте песни на незавършената алегория „The Faerie Queene“**, където героинята Глориана не се появява нито веднъж — както изтъква в една своя критика Ричард Уилям Чърч. Аз най-скромно посочвам един далечен, но възможен

* „На градската стена“ (англ.).—Б. пр.

** „Кралицата на фенте“ (англ.). — Б. пр.

предшественик — ерусалимския кабалист Исак Лурия, който през шестнадесети век е проповядал, че душата на някой прародител или учител може да се пресели в душата на един несретник, за да го насърчава или поучава. Тази разновидност на метемпсихозата се нарича иббур.*.

* В тази бележка споменах „Мантик ал-Таир“ („Беседа на птиците“) от персийския мистик Фаридеддин Абу Талиб Мухаммад ибн Ибрахим Аттар, убит от войниците на Тулуй, син на Чингисхан, по време на плякосването на Нишапур. Може би няма да е излишно да изложя вкратце съдържанието на поемата. Недостъпният цар на птиците Симург пуска в центъра на Китай едно великолепно перо; уморени от вековно безвластие, птиците решават да тръгнат да търсят своя цар. Знаят, че името му означава „тридесет птици“; знаят, че замъкът му се издига на планината Каф, ограждаща като обръч земята. Предприемат това почти безкрайно пътешествие; прелитат над седем долини или морета; името на предпоследното е Помрачение; последното се нарича Унищожение. Мнозина от странниците се отказват, други загиват. Само тридесет от тях, пречистени от изпитанията, кацват на планината на Симург. Най-после го виждат и разбират, че самите те са Симург, а Симург е всяка една от тях и всички заедно. (И Плотин — „Енеади“, V, 8, 4 — прилага принципа на тъждественост по отношение на рая: „В умопостижимото небе всичко е навсякъде. Всяко нещо е всичко. Слънцето е всички звезди, а всяка звезда е всички звезди и слънцето.“) Поемата „Мантик ал-Таир“ е преведена на френски от Гарсен дьо Таси, на английски — от Едуард Фицджералд; за да напиша тази бележка, прегледах десетия том на „Хиляда и една нощ“ в превод на Бъртън и монографията „The Persian Mystics: Attar“ („Персийските мистици: Аттар“), 1932, от Маргарет Смит.

Приликите между тази поема и романа на Мир Бахадур Али не са твърде много. В двадесета глава няколко думи, приписвани на Алмутасим от персийския книжар, може би доразвиват други думи на героя; тази и други смътни аналогии може би означават тъждественост на търсения и търсещия или пък означават, че последният оказва влияние върху първия. В друга глава се загатва, че Алмутасим е онзи „индус“, когото студентът мисли, че е убил. — Б.а.

Из „Измислици“ (1944)

ТЛЪОН, УКБАР, ORBIS TERTIUS*

I

Откриването на Укбар дължа на връзката между едно огледало и една енциклопедия. Огледалото тревожно блестеше в дъното на коридора в една вила на улица Гаона в Рамос Мехия; енциклопедията измамно се нарича „The Anglo-American Cyclopaedia“ (Ню Йорк, 1917) и е буквална, но закъсняла препечатка на „Encyclopaedia Britannica“ от 1902 година. Това се случи преди около пет години. Бийо Касарес беше вечерял с мене и двамата се впуснахме в дълъг спор за възможността да се напише роман от първо лице, като разказвачът премълчава или изопачава някои факти и изпада във всевъзможни противоречия, което позволява на неколцина — само на неколцина — читатели да прозрат една ужасна или банална истина. Огледалото ни дебнеше от далечния край на коридора. Открихме (късно през нощта подобни открития са неизбежни), че в огледалата има нещо чудовищно. Тогава Бийо Касарес си спомни, че един от ересиарсите в Укбар бил заявил: „Огледалата и съвкуплението са отворителни, защото умножават хората.“ Попитах го за източника на тая забележителна мисъл и той ми отговори, че я е прочел в статията за Укбар в „The

* Трети свят (лат.). — Б. пр.

Anglo-American Cyclopaedia“. Във вилата (която бяхме наели мебелирана) имаше екземпляр от това издание. На последните страници от двадесет и шестия том попаднахме на статия за Упсала; на първите страници от двадесет и седмия — на статия за „Ural-Altaic Languages“*, нито дума за Укбар. Биой, малко озадачен, провери в томовете на показалеца. Напразно потърси всички възможни транскрипции: Ukbar, Ucbar, Ookbar, Oukbarh... Преди да си тръгне, ми каза, че това е област в Ирак или в Мала Азия. Признавам, че се съгласих с известна досада. Предположих, че тази никъде необозначена страна и този безименен ересиарх са набързо скалъпена измислица, с която Биой от скромност иска да прикрие една своя мисъл. Безплодното търсене в един от атласите на Юстус Пертес затвърди подозрението ми.

На другия ден Биой ми позвъни от Буенос Айрес. В момента пред него била статията за Укбар в том двадесет и шести на Енциклопедията. Името на ересиарха не се споменавало, но имало сведения за учението му, изложени с думи, почти същите като неговите, макар и — вероятно — отстъпващи им в литературно отношение. Той бил цитирал: „Copulation and mirrors are abominable.“** Текстът в Енциклопедията гласял: „За един от тези гностици видимият свят бил илюзия или (по-точно) софизъм. Огледалата и бащинството са омразни (mirrors and fatherhood are hateful), защото го умножават и разпространяват.“ Казах му съвсем искрено, че бих искал да видя тази статия. След няколко дни ми я донесе. Това ме изненада, защото в изчерпателните картографски показалци на Ритеровата „Erdkunde“*** нямаше и следа от името Укбар.

Донесеният от Биой том беше наистина двадесет и шестият от „Anglo-American Cyclopaedia“. На авантитула и на гърба имаше същото азбучно означение (Top-Ups) както на нашия екземпляр, но страниците бяха не деветстотин и седемнадесет, а девет-

* „Урало-алтайски езици“ (англ.). — Б. пр.

** Съвкуплението и огледалата са отвратителни“ (англ.). — Б. пр.

*** „Земеописание“ (нем.). — Б. пр.

стотин двадесет и една. Тези четири допълнителни страници съдържаха статията за Укбар, непредвидена (както читателят вероятно е забелязал) в азбучното означение. После установихме, че между томовете няма друга разлика. И двата (както, струва ми се, вече посочих) са препечатка от десетото издание на „Encyclopaedia Britannica“. Бийо беше купил своя екземпляр на една от многобройните разпродажби.

Прочетохме внимателно статията. Само цитираната от Бийо фраза звучеше може би странно. Всичко останало изглеждаше напълно правдоподобно, напълно в духа на изданието и (което е естествено) малко скучно. Препрочитайки текста, открихме зад строгото изложение съществена неяснота. От четиринадесетте названия, споменати в географската част, знаехме само три — Хорасан, Армения, Ерзерум, някак двусмислено вмъкнати в текста. От историческите имена — едноединствено: на самозванеца и маг Смердис, и то употребено по-скоро като метафора. В статията уж се посочваха границите на Укбар, но за ориентир, доста неопределено, служеха реки, вулкани и планински вериги от същата област. Прочетохме например, че низината Цай Халдун и делтата на река Акса очертават южната граница и че по островите в тази делта се въдят дивни коне. Това е в началото на страница деветстотин и осемнадесета. От историческия раздел (страница деветстотин и двадесета) научихме, че вследствие религиозните гонения през тринадесети век правоверните потърсили убежище на островите, където и до днес се издигат техните обелиски и нерядко може да се открият каменните им огледала. Разделът „Език и литература“ беше кратък. Една-единствена любопитна черта — отбелязваше се, че литературата на Укбар има фантастичен характер и в епопеите и легендите не се говори никога за действителността, а се описват две въображаеми земи — Млехнас и Тълън... В библиографията се изброяваха четири книги, които засега не сме открили, макар че третата — Silas Haslam, „History of the Land Called Uqbar“*, 1874, фигурира в

* Сайлас Хейзлам, „История на страната, наричана Укбар“ (англ.). — Б. пр.

книжарските каталози на Бърнард Куорич.* Първата, „Lesbare und lesenswerthe Bemerkungen über das Land Ukkbar in Klein-Asien“**, излязла през 1641 година, е от Йохан Валентин Андрее. Факт твърде съществен; две години по-късно се натъкнах на това име в чудноватите страници на Де Куинси („Writings“***, том тринадесети) и така узнах, че става дума за някакъв немски богослов, който в началото на седемнадесети век описал въображаемата община Роза-Кръст, впоследствие основана от други, които заимствували неговата идея.

Вечерта отидохме в Националната библиотека. На празно преровихме атласи, каталози, годишници на географски дружества, спомени на пътешественици и истории: никой никога не беше посещавал Укбар. В общия показалец на енциклопедията на Биой това име също не фигурираше. На другия ден Карлос Мастронарди (на когото бях разказал този случай) видял в една книжарница на Кориентес и Талкауано черно-златните гръбчета на „Anglo-American Cyclopaedia“... Влязъл и поискал том двадесет и шести. В него, естествено, нямало и помен от Укбар.

II

Някакъв бегъл и все по-избледняващ спомен за Хърбърт Аш, инженер, служил в южните железници, още витае в хотела в Адрогè сред уханието на орлови нокти и в измамната дълбочина на огледалата. Приживе както мнозина англичани изглеждаше далеч от действителността; след смъртта си не е вече и призрак, какъвто беше преди. Беше висок и слаб, с оредяла четвъртитата брада, която някога е била рижа. Мисля, че беше вдовец без деца. През няколко години ходеше в Англия да навести (съдя по снимките, които ни показваше) един слънчев часовник и няколко дъба. Баща ми бе завързал с него (твърде силно казано) едно от онези типично английски приятелства, които от са-

* Хейзлам е публикувал също „A General History of Labyrinths“ („Обща история на лабиринтите“). — Б. а.

** „Увлечателни и достойни за прочит бележки за страната Укбар в Мала Азия“ (нем.). — Б. пр.

*** „Съчинения“ (англ.). — Б. пр.

мото начало изключват откровенията, а скоро се отказват и от диалога. Разменяха си книги и вестници; играеха мълчаливо шах.:. Спомням си го как стои на терасата с математическа книга в ръка и от време на време гледа неповторимите багри на небето. Една вечер заговорихме за дванадесетичната бройна система (в която дванадесет се означава с 10). Аш каза, че в момента превръщам някакви дванадесетични таблици в шестдесетични (в които шестдесет се означава с 10). Добави, че тази работа му била възложена от един норвежец в Риу Гранди ду Сул. От осем години се познавахме, но нито веднъж не беше споменавал, че е бил там... Поговорихме за пастирския живот, за *капанги**, за бразилската етимология на думата „гаучо“ (която някои стари уругвайци още произнасят „гаучо“) и — да ми прости бог — за дванадесетични функции повече не стана дума. През септември 1937 година (ние не бяхме в хотела) Хърбърт Аш починал от спукване на аневризма. Няколко дни преди това бил получил от Бразилия препоръчана пощенска пратка. Една книга формат голяма осмина. Аш я оставил в бара, където — след месеци — я намерих. Взех да я прелиствам и се почувствувах леко зашеметен от учудване, но това няма да описвам, защото тук става дума не за моите чувства, а за Укбар и Тльон, и „Orbis Tertius“. Според исляма в една нощ, наричана Нощ на нощите, се разтварят широко тайните двери на небето, а водата в делвите става по-сладка; дори и да се разтворят пред мен тия двери, не бих почувствувал това, което почувствувах в тази вечер. Книгата беше написана на английски и имаше хиляда и една страници. Върху жълтия кожен гръб прочетох следните любопитни думи, които се виждаха и на авантитула: „A First Encyclopaedia of Tlön. Vol. XI. Hlaer to Jangr“**. Годината и мястото на издаване не бяха посочени. На първата страница и на листа от копринена хартия, който предпазваше една от цветните илюстрации, беше напечатан син овал със следния надпис: „Orbis Tertius“. Бяха минали две години, откакто в том от някаква незаконно издадена енциклопедия открих

* Капанга — наемен бандит (порт.). — Б. пр.

** „Първа енциклопедия на Тльон. Том XI. Хлаер — Джангр“ (англ.). — Б. пр.

кратко описание на една измислена страна; сега слу-
чаят ми поднасяше нещо по-ценно и по-сложно. Сега
държах в ръцете си обширна, методично изложена част
от цялостната история на една непозната планета с
нейната устроеност и нейната хаотичност, с ужасите
на нейната митология и звуковете на нейните езици, с
нейните властелини и нейните морета, с нейните мине-
рали, птици и риби, с нейната алгебра и нейния огън, с
нейните богословски и метафизически спорове. И всич-
ко това изложено ясно, логично, без видима поучител-
на цел или пародиен оттенък.

В „единадесетия том“, за който говоря, има пре-
пратки към предходни и следващи толове. Нестор
Ибара в статия в N. R. F.*, станала вече класическа,
отхвърля съществуването на други толове; Есекиел
Мартинес Естрада и Дрийо ла Рошел оборват — и то
може би категорично — подобно предположение. И все
пак засега и най-усърдните издирвания не са дали ре-
зултат. Напразно преобърнахме библиотеките на двете
Америки и Европа. Алфонсо Рейес, отегчен от тази не-
свойствена дейност от полицейски характер, предложи
всички заедно да се заемем с възстановяването на мно-
гобройните и обеимисти липсващи толове: *ex ungue leo-
nep***. Полусериозно полу на шега той е пресметнал, че
за целта може би е достатъчно едно поколение „тльо-
нисти“. Това смело твърдение ни връща към основния
въпрос: кои са създателите на Тльон? Множественото
число тук е наложително, защото хипотезата за един-
единствен създател — някакъв вездесъщ Лайбниц, кой-
то се труди безвестен и скромен — бе единдушно от-
хвърлена. По всяка вероятност този *brave new world****
е дело на тайно общество от астрономи, биолози, ин-
женери, метафизици, поети, химици, алгебристи, морა-
листи, художници, геометри... ръководени от някакъв
неизвестен гений. Много хора владеят тези различни
науки, но малко са способните да измислят и още по-
малко — способните да подчинят измислицата на строг
систематичен план. Този план е толкова всеобхватен,
че приносът на всеки участник е безкрайно малък. От-

* „Нувел ръвью франсез“. — Б. пр.

** По нокътя познаваме лъва (лат.). Тук смисълът е: по но-
кътя да възстановим лъва. — Б. пр.

*** Прекрасен нов свят (англ.). — Б. пр.

начало се смяташе, че Тлъон е абсолютен хаос, необуз- дана свобода на въображението; сега знаем, че това е една вселена и че са формулирани, макар и не в окон- чателен вид, вътрешните закони, които я управляват. Нека отбележа, че привидните противоречия в Едина- десетия том са крайъгълен камък в доказателството, че съществуват и други тонове: с такава яснота и точност се отличава неговото съдържание. Популярните спи- сания с оправдана неумереност се заеха да излагат зоологията и топографията на Тлъон; лично аз мисля, че неговите прозрачни тигри и кървави кули не заслу- жават може би постоянното внимание на *всички* хора. Осмелявам се да поискам няколко минути, за да раз- крия господстващите в Тлъон възгледи за света.

Хюм категорично е отбелязал, че аргументите на Беркли не допускат никакво възражение и не притежа- ват никаква убедителност. Тази мисъл е съвсем вярна по отношение на Земята и съвсем погрешна за Тлъон. Народите на тази планета са идеалисти по природа. Техният език и неговите производни — религията, ли- тературата, метафизиката — предпоставят идеализма. За тях светът не е сбор от предмети в пространството, а е разнородна верига от самостоятелни действия. Присъ- ща му е последователността във времето, а не про- странствеността. В предполагаемия *Ursprache** на Тлъон, от който са произлезли „днешните“ езици и диалектите, няма съществителни: има безлични глаго- ли, пояснявани от едносрични наставки (или представ- ки) с адвербиално значение. Например: няма дума, съ- ответстваща на думата „луна“, но има глагол, който може да се преведе като „лунва се“ или „луни“. „Лу- ната изгря над реката“ се казва „Хлъор у фанг акса- ксаксас мльо“ или буквално: „Нагоре зад постоянно- тече залуня.“ (Ксул-Солар превежда сбито: „Горе зад всетече лунна.“ *Upward, behind the onstreaming it mooned.*)

Горекazanото се отнася за езиците от южното по- лукълбо. В езиците от северното полукълбо (за чийто *Ursprache* в Единадесетия том има съвсем оскъдни сведения) първична клетка е не глаголът, а едносрич- ното прилагателно. Съществителното се образува чрез свързване на прилагателни. Не се казва „луна“, а се

* Праезик (нем.). — Б. пр.

казва „въздушно-светло на тъмно-кръгло“ или „нежно-оранжево на небето“, или каквото и да е друго съчетание. В посочения пример съвкупността от прилагателни съответствува на един реален предмет; това обаче е чиста случайност. В литературата на същото полукълбо (както в предметния свят на Майнонг) преобладават идеалните предмети, появяващи се и изчезващи мигновено в зависимост от поетическите нужди. Понякога ги обуславя само тяхната едновременност. Има предмети, които се състоят от два елемента — видим и възприеман слухово: цветът на изгрева и далечният крясък на птица. Има и такива, които се състоят от няколко: слънцето и водата до гърдите на плувец, трептящата бледорозова светлина зад спуснати клепащи, усещането на човек, носен от течението на река или потъващ в сън. Тези предмети от втора степен могат да се съчетават с други; с помощта на известни съкращения такъв процес практически става безкраен. Има великолепни поеми, състоящи се от една-единствена огромна дума. Тази дума представя създадения от автора *поетически предмет*. Самият факт, че никой не вярва в реалността на съществителните, парадоксално обуславя тяхната безчисленост. В езиците от северното полукълбо на Тълон се съдържат всички съществителни имена от индоевропейските езици и още много други.

Можем без преувеличение да твърдим, че класическата култура на Тълон се състои от една-единствена наука — психологията. Всички останали са ѝ подчинени. Вече казах, че обитателите на тази планета възприемат света като верига от мисловни процеси, разгръщащи се не в пространството, а последователно във времето. Спиноза приписва на своето безкрайно божество атрибутите пространственост и мислене; в Тълон никой не би могъл да си представи като съпоставими първия (характерен само за някои състояния) и втория — абсолютен синоним на вселената. Или, казано другояче, немислимо е пространните неща да съществуват във времето. Възприемането на дим на хоризонта, след това на горящите ниви и накрая на лошо загасената пура, предизвикала пожара, се разглежда като пример за асоциация на идеи.

Този абсолютен монизъм или идеализъм обезсилва всякаква наука. Да обясним (или преценим) едно яв-

ление, означава да го свържем с друго; подобна връзка в Тълон е по-късно състояние на субекта, което не може да определи или да изясни предшестващото го състояние. Мисловното състояние не може да бъде сведено до нищо: дори самото му назоваване *Id est** класифициране — води до неговото изопачаване. Оттук би следвало да заключим, че в Тълон науките — и дори разсъжденията — са немислими. Парадоксално, но факт: те съществуват, и то почти в неизброимо количество. С философските теории става както със съществителните в северното полукукло. Самият факт, че всяка философия е поначало диалектическа игра, една *Philosophie des Als Ob***, е допринесъл за тяхното умножаване. Има безброй системи, невероятни, но с изяснен строеж или със сензационен характер. Метафизиците в Тълон не търсят истината или поне правдоподобното, а търсят удивителното. Според тях метафизиката е дял от фантастичната литература. Те знаят, че една система не е нищо друго освен подчиняване на всички аспекти на вселената на който и да е от тях. Даже изразът „всички аспекти“ е неуместен, защото предполага невъзможното свързване на настоящия миг и миналите мигове. Неправомерно е и множественото число „миналите мигове“, защото предполага друг вид невъзможна операция... Една от философските школи в Тълон дори отрича времето. Според нея настоящето е неопределено, бъдещето е реално само доколкото е настояща надежда, миналото е реално само доколкото е настоящ спомен.*** Според друга школа е изтекло вече *всичкото време* и нашият живот е само смътен спомен или отражение, явно изкривено и непълно, на един необратим процес. Според трета историята на вселената — а заедно с нея и нашият живот, и най-незначителните подробности в нашия живот — се пише от едно второстепенно божество за угода на някакъв демон. Според четвърта вселената може да се сравни с тайнопис, в който не всички знаци имат значение, а истинно е само онова, което се

* Тоест (лат.). — Б. пр.

** Философия на Като че ли (нем.). — Б. пр.

*** Ръсел, „The Analysis of Mind“ („Анализ на съзнанието“), 1921, с. 159, допуска, че нашата планета е създадена само преди няколко минути и е населена с хора, които „си спомнят“ едно илюзорно минало. — Б. а.

случва веднъж на всеки триста нощи. Според пета школа, докато спим тук, ние бодърствуваме другаде и така всеки човек е двама души.

От многобройните учения в Тлъон нито едно не е предизвикало такъв шум, както учението за материализма. Някои мислители са го изложили по-скоро страстно, отколкото ясно, сякаш става дума за някакъв парадокс. За да направи тая немислима теза по-разбираема, един ересиарх от единадесети век* е съчинил софизма за деветте медни монети, чиято гръмка слава в Тлъон се изравнява със славата на елеатските апории. Това „безподобно разсъждение“ има множество варианти, които се различават по броя на монетите и нахождките; ето най-разпространения.

„Във вторник X минава по един безлюден път и изгубва девет медни монети. В четвъртък Y намира на пътя четири монети, леко зеленявали от падналия в сряда дъжд. В петък Z открива на пътя три монети. Същия петък сутринта X намира две монети в коридора на своята къща.“ От тази история ересиархът е искал да изведе реалността — *id est* непрекъснатостта — на деветте намерени монети. „Нелепо е (твърдял той) да мислим, че четири от монетите не са съществували между вторник и четвъртък, три — между вторник и петък вечерта, две — между вторник и петък сутринта. Логично е да предположим, че те са съществували — макар и тайно, по необясним за хората начин — във всички мигове на тези три промеждутъка от време.“

Езикът на Тлъон бил непригоден да изрази този парадокс; повечето хора изобщо не го разбрали. Защитниците на здравия разум се ограничили най-напред да отхвърлят истинността на разказа. Те твърдели, че това е словесна измама, почиваща върху неоснователната употреба на две нови думи, незакрепени от практиката и чужди на всяка строга мисъл — глаголите „намирам“ и „губя“, в които се съдържа *restitutio principii***, защото предпоставят тъждеството на изгубените и намерените монети. Подчертавали, че всяко съществително (човек, монета, четвъртък, сряда, дъжд)

* Според дванадесетичната система „век“ е периодът от сто четиридесет и четири години. — Б. а.

** Доказателство от недоказаното (лат.). — Б. пр.

има чисто метафорична стойност. Критикували коварния израз „леко зеленясали от падналия в сряда дъжд“, предпоставящ това, което трябва да се докаже: наличността на четирите монети между вторник и четвъртък. Изтъквали, че едно е „сходство“, а друго — „тъждество“, и формулирали един вид *reductio ad absurdum**, или хипотетичния случай, при който девет души изпитват девет нощи подред остра болка. „Нима не би било абсурдно — питали те — да твърдим, че става дума за една и съща болка?“** Уверявали, че ересиархът бил подбуждан единствено от кошунственото намерение да припише божествената категория „битие“ на няколко обикновени монети и че ту отричал множествеността, ту пък я допускал. Привеждали следния довод: ако сходството предполага тъждество, би трябвало също да приемем, че деветте монети са една-единствена.

Макар и да изглежда невероятно, тези опровержения не били последни. Сто години след поставянето на този проблем един мислител, не по-малко блестящ от ересиарха, но представящ ортодоксалната традиция, изказал твърде смела хипотеза. Според неговото сполучливо предположение съществува един-единствен субект и този неделим субект е всяко едно от съществата във вселената, които пък са органи или маски на божеството. X е и Y, и Z. Z намира три монети, защото си спомня, че ги е изгубил X; X открива две в коридора, защото си спомня, че другите вече са намерени... От Единадесетия том се разбира, че пълната победа на този идеалистически пантеизъм се обуславя от три основни фактора. Първият е отказът от солипсизъм; вторият — възможността да се запази психологическата основа на науките; третият — възможността да се запази култът към боговете. Шопенхауер (пламенният и проникновен Шопенхауер) излага твърде сходна теория в първия том на „*Parerga und Paralipomena*“***.

* Довеждане до абсурд (лаг.). — Б. пр.

** Днес една от църквите в Тьон платонично твърди, че само определена болка, определен зеленикав оттенък на жълтото, определена температура, определен звук съществуват реално. Всички хора в шеметния миг на съвкуплението са един и същ човек. Всички хора, които повтарят някой ред от Шекспир, са Уилям Шекспир. — Б. а.

*** „Парерга и паралипомена“ (нем., гр.); букв.: „Притурки и пропуски“. — Б. пр.

Геометрията на Тлъон включва в себе си две донякъде различаващи се науки: зрителна и осезаема. Последната, съответстваща на нашата геометрия, е подчинена на първата. Основа на зрителната геометрия е не точката, а повърхността. Тази геометрия не познава успоредните линии и според нея, движейки се, човек изменя заобикалящите го форми. Основа на тамошната аритметика е понятието „неопределени числа“. Особено значение се придава на понятията „по-голямо“ и „по-малко“, обозначаваани от нашите математици с $>$ и $<$. Твърди се, че самото броене променя количеството и превръща неопределеното в определено. Фактът, че при преброяването на едно и също количество различни индивиди получават еднакъв резултат, според психолозите е пример за асоциация на идеи или за добра памет. Вече знаем, че в Тлъон субектът на познанието е единствен и вечен.

В литературната практика също господства идеята за един-единствен субект. Книгите рядко носят подпис. Понятието „плагиат“ не е познато — приема се, че всички творби са творение на един съществуващ извън времето анонимен автор. Понякога критиката измисля автори: избират се две различни произведения — например „Даодъцзин“ и „Хиляда и една нощ“, — приписват се на един и същ автор, а после добросъвестно се определя психологията на този интересен *homme de lettres**...

Различават се и самите книги. Художествените имат един-единствен сюжет с всички възможни пермутации. Философските неизменно включват в себе си теза и антитеза, строго задължителните „за“ и „против“ на всяко учение. Книга, която не съдържа своята контракнига, се смята за незавършена.

Вековното господство на идеализма, естествено, е оказало влияние върху реалността. В най-древните земи на Тлъон е често явление удвояването на изгубени предмети. Двама души търсят молив; първият го намира, но не казва нищо; вторият намира друг молив, също тъй реален, но в по-голяма степен отговарящ на неговите очаквания. Тези вторични предмети се наричат „хръонири“ и макар и неугледни, са малко по-дъл-

* Писател, литератор (фр.). — Б. пр.

ги. До неотдавна хръонирите били случайни рожби на разсеяността и забравата. Изглежда невероятно, че тяхното методично изработване датира едва от сто години, но именно така се казва в Единадесетия том. Първите опити били неуспешни. Съответният *modus operandi** обаче заслужава внимание. Директорът на един от държавните затвори съобщил на затворниците, че в старото корито на една река има гробници, и обещал да освободи онези, които намерят там нещо ценно. Няколко месеца преди разкопките им показали снимки на това, което трябва да намерят. Този пръв опит доказал, че надеждата и користта може да се окажат пречка; след едноседмичен труд с лопати и кирки бил изкопан само един хръон — някакво ръждясало колело, датиращо от епоха след експеримента. Самият той се пазел в тайна, а по-късно бил повторен в четири училища. В три от тях претърпял почти пълен неуспех; в четвъртото (чийто директор починал скоропостижно в самото начало на разкопките) учениците изровили — или направили — една златна маска, един древен меч, две-три глинени амфори и зеленясалия и обезобразен торс на някакъв крал с надпис на гърдите, който засега никой не е успял да разчете. Така била установена непригодността на свидетели, запознати с експерименталния характер на разкопките... Масовите издирвания пораждаат предмети с противоречива същност; днес се отдава предпочитание на индивидуалните и почти импровизирани търсения. Методичната изработка на хръонири (се отбелязва в Единадесетия том) е оказала на археолозите рядка помощ. Тя е позволила да се проучва и дори да се изменя миналото, което сега е не по-малко пластично и покорно от бъдещето. Един любопитен факт: в хръонирите от втора и трета степен — хръонири, производни от друг хръон, и хръонири, производни от хръона на някой хръон — се усилят отклоненията на изходния хръон; хръонирите от пета степен са почти еднакви; хръонирите от девета степен може да се сбъркат с тези от втора; хръонирите от единадесета степен се отличават с чистота на линиите, каквато не притежават оригиналите. Този процес е периодичен: хръонът от дванадесета степен вече клони

* Начин на действие (лат.). — Б. пр.

към израждане. По-особен и по-чист от всеки хръон е понякога тъй нареченият „ур“ — нещо, създадено по внушение, предмет, сътворен от надеждата. Голямата златна маска, за която споменах, е ярък пример за това.

Предметите в Тлъон се удвояват; те са склонни обаче и да изчезват или да губят известни черти, когато хората забравят за тях. Класически пример за това е един праг, който съществувал, докато на него стоял някакъв просяк, и който изчезнал след неговата смърт. Понякога няколко птици, един кон са спасявали развалините на някой амфитеатър.

Салто Ориентал, 1940 г.

Послепис от 1947 година. Горната статия излагам в същия вид, в който бе отпечатана в „Антология на фантастичната литература“ от 1940 година, без други съкращения освен няколко метафори и едно своеобразно шеговито заключение, което днес звучи лекомислено. Толкова неща се случиха оттогава насам... Ще се огранича да ги припомня.

През март 1941 година в една книга на Хинтън, принадлежала на Хърбърт Аш, бе открито писмо, собственооръчно написано от Гунар Ерфьорд. На плика имаше пощенски щемпел от Оуру Прету; в това писмо се изясняваше напълно загадката на Тлъон. Неговото съдържание потвърждава хипотезата на Мартинес Естрада. Тази великолепна история започнала една вечер в началото на седемнадесетия век в Люцерн или в Лондон. Било основано тайно благонамерено дружество (между чиито членове фигурирал Далгарно, а по-късно и Джордж Беркли), което си поставяло за цел да измисли една страна. Мъглявата първоначална програма обхващала „херметическите проучвания“, филантропията и кабалата. От този ранен период датира любопитната книга на Андрее. След няколко години тайни събрания и предварителни обобщения станало ясно, че за да се създаде цяла страна, не стига едно поколение. Решено било всеки от учените, участващи в това дружество, да си избере по един ученик, който да продължи делото. Този принцип на приемственост се наложил;

след два века гонения братството се възражда в Америка. Около 1824 година в Мемфис (щат Тенеси) един от неговите членове беседва с милионера аскет Езра Бъкли. Той го изслушва с известно пренебрежение и се надсмива над скромността на проекта. Заявява, че в Америка е нелепо да се измисля страна, и предлага да измислят планета. Към тази колосална идея прибавя още една, рожба на неговия нихилизъм* — това грандиозно начинание да се пази в тайна. По същото време били пуснати двадесетте тома на „Encyclopaedia Britannica“; Бъкли подсказва идеята да бъде съставена методична енциклопедия на въобразяемата планета. Той ще им завещае своите златоносни планини, своите плавателни реки, своите ливади, пълни с бизони и бикове, своите негри, своите публични домове и своите долари, но при едно условие: „Делото няма да се обвързва с измамника Исус Христос.“ Бъкли не вярва в Бога, но иска да докаже на несъществуващия Бог, че простосмъртните са способни да сътворят цял свят. Бъкли бива отровен в Батън Руж през 1828 година; през 1914 дружеството разпраща на своите членове — триста на брой — последния том от Първата енциклопедия на Тълон. Изданието е тайно: неговите четиридесет тома (най-грандиозното човешко творение) трябвало да послужат като основа на друго, по-изчерпателно, написано вече не на английски, а на един от езиките на Тълон. Този обзор на един въобразяем свят засега се нарича Orbis Tertius, а един от неговите скромни демиурзи е бил Хърбърт Аш — било като агент на Гунар Ерфьорд или като член на дружеството. Изпратеният му екземпляр от Единадесетия том по-скоро идва да подкрепи второто предположение. А останалите томовете? През 1942 година едно след друго се случиха много неща. С особена яснота си спомням едно от първите и ми се струва, че го възприех като някакво предзнаменование. Това се случи в едно жилище на улица Лаприда на фона на висок и светъл френски прозорец, гледащ на запад. Принцеса Дьо Фосини Люсенж беше получила от Поатие сребърните си сервизи. От дълбокия сандък, облепен с чуждестранни мар-

* Бъкли бил свободомислещ, фаталист и защитник на робството. — Б. а.

ки, една след друга се появяваха изящни неподвижни вещи: сребро от Утрехт и Париж със свирепа хералдическа фауна, един самовар. Сред всичко това — с една доловимо потръпване на спяща птица — тайнствено трепкаше компас. Принцесата го виждаше за пръв път. Синята стрелка се стремеше към магнитния север; металната кутия беше вдлъбната; буквите върху циферблата съответствуваха на една от азбуките на Тълон. Такова бе първото нахлуване на фантастичния свят в реалния. Една обезпокояваща случайност ме направи свидетел и на второто. То стана няколко месеца по-късно в кръчмата на един бразилец в Кучиля Негра. С Аморим се връщахме от Санта Ана. Реката Такуарембó беше придошла и това ни принуди да изпитаме (и да изтърпим) неговото първобитно гостоприемство. Съдържателят ни сложи скърцащи походни легла в голямо помещение, задръстено от бурета и мехове. Легнахме си, но чак до зори не можахме да заспим заради един пиян гост, който оттатък стената ту изригваше някакви заплетени ругатни, ту пък пееше откъслечи от милонги — по-точно от една и съща милонга. Ние, естествено, си обяснихме тази нескончаема врява с действието на огнената ракия на собственика... На разсъмване мъжът легеше мъртъв на чардака. Дрезгавият му глас ни бе заблудил — беше млад момък. Докато е буйствувал, от кожения му пояс бяха изпадали няколко монети и лъскав метален конус колкото зарче. Някакво момче се опита да вдигне конуса, но не успя. С мъка го повдигна един мъж. Аз го подържах няколко минути на дланта си — спомням си, че конусът беше непоносимо тежък и че дори след като го оставих, продължавах да го усещам. Спомням си и отчетливия кръг, отпечатал се върху кожата ми. Този съвсем малък и същевременно толкова тежък предмет предизвикваше неприятно чувство на погнуса и страх. Един селянин предложи да го хвърлим в буйната река. Аморим обаче го купи за няколко песо. За умрелия никой не знаеше нищо друго, освен че „идваше от границата“. Тези малки и много тежки конуси (направени от непознат метал) представляват изображение на божеството в някои религии на Тълон.

Тук приключва личната част на моя разказ. Останалото е в паметта (ако не в надеждите или в страхо-

вете) на всичките ми читатели. Нека само припомня или отбележа последвалите събития със съвсем кратки думи, които всеобхватната колективна памет ще обогати и развие. През 1944 година някакъв сътрудник на вестник „The American“ (Нашвил, щат Тенеси) открил в една мемфиска библиотека четиридесетте тома на Първата енциклопедия за Тлъон. И до днес се водят спорове дали това откритие е било случайно, или е станало със съгласието на основателите на все още мъглявия Orbis Tertius. По-правдоподобно е второто. В мемфиския екземпляр са изпуснати или смекчени някои невероятни факти от Единадесетия том (например умножаването на хръонирите); логично е да предположим, че тези корекции отговарят на идеята да бъде представен един свят, който да не е прекалено несъвместим с реалния. Разпръсването на предмети от Тлъон в различни страни по всяка вероятност ще допълни тази идея...^{*} Факт е, че световният печат даде небивала гласност на „находката“. Учебници, антологии, обзори, дословни преводи, авторизирани и незаконни препечатки на Най-великото творение на човечеството засипаха и продължават да засипват Земята. Много скоро действителността започна да отстъпва в някои точки. Тя просто жадуваше да отстъпи. Преди десет години достатъчно беше някакво симетрично построение с привидна строгост, за да бъдат очаровани хората. Как да не приемеш Тлъон, подробното и пространно описание на една добре устроена планета? Безполезно е да възразяваме, че действителността е също тъй устроена. Може би е, но съобразно с божествени закони — сиреч нечовешки закони, — които никога не ще проумеем. Дори и да е лабиринт, Тлъон е лабиринт, измислен от хора, лабиринт, предназначен да бъде разгадаван от хората.

Съприкосновението и привикването с Тлъон разрушиха нашия свят. Очаровано от неговото съвършенство, човечеството все повече забравя, че това е съвършенство на шахматисти, а не на ангели. В училищата вече проникна „първоначалният език“ (предполагаемият) на Тлъон; хармоничната (и пълна с вълну-

^{*} Естествено, остава проблемът за „материята“ на някои предмети. — Б. а.

ващи събития) история на Тълон вече е заличила онази история, която се преподаваше през моето детство; едно измислено минало изтиква от паметта другото, за което нищо не знаем със сигурност — дори и това, че е лъжливо. Нумизматиката, фармакологията и археологията претърпяха промени. Мисля, че и биологията и математиката чакат своите превращения. Една навред пръсната династия от самотници промени облика на света. Нейното дело продължава. Ако предчувствията не ни лъжат, след сто години някой ще открие стоте тома на Втората енциклопедия за Тълон.

Тогава от нашата планета ще изчезнат английският и френският, и дори испанският език. Светът ще бъде Тълон. Аз не искам да знам, в тихите дни в Адрогé продължавам да редактирам един плах превод в духа на Кеведо (превод, който не мисля да печатам) на „Urn Burial“* от Браун.

ПИЕР МЕНАР, АВТОР НА „ДОН КИХОТ“

На Силвина Окампо

Видимите творби, които остави този романист, могат лесно и бързо да се изброят. Затова са непростими пропуските и прибавките, направени от мадам Анри Башелие в неверния каталог, който някакъв вестник, чиято *протестантска* насоченост не е тайна, лекомислено е предложил на своите достойни за съжаление читатели — нищо, че те са малко на брой и са калвинисти, ако не са масони или обрязани. У истинските приятели на Менар този каталог предизвиква тревога и дори лека тъга. Сякаш вчера се бяхме събрали край неизбежния мрамор сред печалните кипариси и ето че Грешката вече се опитва да очерни Паметта му... Несъмнено една кратка поправка е наложителна.

Съзнавам, че никак не е трудно да се отрече жалният ми авторитет. Надявам се обаче, че не ще ми бъде забранено да се позова на две ценни мнения.

* „Погребални урни“ (англ.). — Б. пр.

Баронеса Дьо Бакур (на чиито незабравими *vendredis** имах честта да се запозная с оплаквания поет) бе така благосклонна да одобри следващите редове. Графиня Де Баньореджо, един от най-изтънчените умове на княжество Монако (а сега и на Питсбърг, Пенсилвания, след неотдавнашния ѝ брак с международния филантроп Симон Кауч — уви! — тъй оклеветен от жертвите на своите безкористни деяния), е пренебрегнала „заради истината и смъртта“ (такива са нейните думи) свойствената си аристократична сдържаност и в отворено писмо, публикувано в списанието „Luxe“, също изказва своето одобрение. Тези препоръки, струва ми се, са достатъчни.

Вече казах, че *видимите* творби на Менар могат лесно да се изброят. След като прегледах най-внимателно личния му архив, установих, че се състои от следните материали:

а) символистичен сонет, публикуван два пъти (с вариации) в списанието „La Conque“ (броеве от март и октомври 1899)

б) монография за възможността да се състави поетически речник на понятия, които да не бъдат синоними или перифрази на понятията, изграждащи обикновения език, а „идеални предмети, създадени по общо съгласие и предназначени за чисто поетически нужди“ (Ним, 1901)

в) монография за „известна близост или родство“ на идеите у Декарт, Лайбниц и Джон Уилкинс (Ним, 1903)

г) монография върху „*Characteristica universalis*“** на Лайбниц (Ним, 1904)

д) специализирана статия за възможността да се обогати играта на шах чрез отстраняването на една от крайните пешки. Менар предлага, препоръчва, разглежда и в края на краищата отхвърля това нововъведение

е) монография върху „*Ars magna generalis*“*** на Раймунд Лулий (Ним, 1906)

ж) превод с предговор и бележки на „Книга за изо-

* Петъци (фр.). — Б. пр.

** „Универсална символика“ (лат.). — Б. пр.

*** „Голямото изкуство“ (лат.). — Б. пр.

бретателността и изкуството в шахматната игра“ от Руй Лопес де Сегура (Париж, 1907)

з) чернови на монография върху символическата логика на Джордж Бул

и) преглед на основните метрически закони на френската проза, илюстриран с примери от Сен-Симон („Revue des langues romanes“, Монпелие, октомври 1909)

к) възражение срещу Люк Дюртен (който беше оспорил съществуването на такива закони), илюстрирано с примери от Люк Дюртен („Revue des langues romanes“, Монпелие, декември 1909)

л) ръкопис на превод на „Компас за изтънчени люде“ от Кеведо, озаглавен „La boussole des précieux“*

м) предисловие към каталога на изложбата от литографии на Каролус Уркад (Ним, 1914)

н) трудът „Les problèmes d'un problème“** (Париж, 1917), където се разглеждат в хронологичен ред решенията на прочутата задача за Ахил и костенурката. Засега тази книга има две издания; във второто е поставен като епиграф съветът на Лайбниц „Ne craignez point, monsieur, la tortue“*** и са преработени главите, посветени на Ръсел и на Декарт

о) обстоен анализ на „синтактичните навици“ на Туле (N.R.F.****, март 1921). Менар — напомням — заявява там, че порицанието и похвалата са емоционални прояви, които нямат нищо общо с критиката

п) транспозиция в александрийски стих на „Le ci-metière marin“***** от Пол Валери (N.R.F., януари 1928)

р) инвектива срещу Пол Валери в „Страници за унищожаване на действителността“ от Жак Рьобул. (Тази инвектива между другото изразява точно обратното на истинското му мнение за Валери. Последният го изтълкува именно така и старото им приятелство не бе подложено на изпитание.)

с) „определение“ на графиня Де Баньореджо в „по-

* „Компасът на изтънчените“ (фр.). — Б. пр.

** „Проблемите на една задача“ (фр.). — Б. пр.

*** „Не се страхувайте от костенурката, господине“ (фр.). —

Б. пр.

**** „Нувел ръовю франсез“. — Б. пр.

***** „Морското гробище“ (фр.). — Б. пр.

бедоносния том“ — изразът е на друг сътрудник, Габриеле д'Анунцио, — който тая дама ежегодно издава, за да опровергава неизбежните измислици на печата и да представи „на света и на Италия“ своя истински лик, тъй често изложен (тъкмо заради нейната красота и дейността ѝ) на погрешни и прибързани коментари

т) цикъл прекрасни сонети, посветени на баронеса Дьо Бакур (1934)

у) ръкописи на стихотворения, чието въздействие се дължи на пунктуацията.*

Дотук са посочени (без други пропуски освен няколко посредствени сонета, писани по конкретен повод за гостоприемния — или ненаситния — албум на мадам Анри Башелие) *видимите* творби на Менар в хронологичен ред. Сега преминавам към другата творба — тайната, неизмеримо героичната, безподобната. Но и — о, жалки човешки възможности! — незавършената. Тази творба, може би най-забележителната на нашето време, е съставена от девета и тридесет и осма глава от първата част на „Дон Кихот“ и от един фрагмент от двадесет и втора глава. Знам, че подобно твърдение изглежда чиста безсмислица; да оправдае тази „безсмислица“ — такава е главната цел на настоящата бележка.**

Два неравностойни текста подсказаха идеята за това начинание. Единият е онзи филологически фрагмент на Новалис — фигуриращ под номер 2005 в дрезденското издание, — в който е набелязана темата за *пълното* отъждествяване с определен автор. Другият е една от тези излишни книги, в които Христос се подвизава на някой булевард, Хамлет — на Канебиерата, а Дон Кихот — на Уолстрийт. Като всеки човек с до-

* Мадам Анри Башелие посочва и един буквален превод на направения от Кеведо също буквален превод на „Introduction à la vie dévote“ („Въвеждане в благочестивия живот“) от свети Франциск Салски. В библиотеката на Пиер Менар няма и следа от такова произведение. Вероятно става дума за някоя зле разбрана шега на нашия приятел. — Б. а.

** Бях си поставил и второстепенната задача да скицирам портрета на Пиер Менар. Но как бих дръзнал да се състезавам със златните страници, подготвяни, както научавам, от баронеса Дьо Бакур, или с финия и точен молив на Каролус Уркад? — Б. а.

бър вкус, Менар изпитваше отвращение към тия нелепи карнавали, годни само — казваше той — да предизвикат с анахронизма си плебейско удоволствие или (а това е още по-лошо) да ни изумят с примитивната мисъл, че всички епохи са еднакви или пък че са различни. По-интересно, макар и противоречиво и повърхностно по изпълнение, му изглеждаше чудесното хрумване на Доде да обедини в *един* образ, Тартарен, Знаменития идалго и неговия оръженосец... Онези, които намекваха, че Менар е посветил живота си на идеята да напише един съвременен „Дон Кихот“, позорят светлата му памет.

Той искаше да съчини не друг „Дон Кихот“ — това е лесно, — а самия „Дон Кихот“. Излишно е да добавям, че никога не се е стремял към механично копиране на оригинала; нямаше намерение да го преписва. Необикновената му амбиция се състоеше в това да създаде няколко страници, които да съвпадат — дума по дума и ред по ред — с написаните от Мигел де Сервантес.

„Моето намерение е просто удивително — писа ми той на тридесети септември 1934 година от Байон. — Крайната цел на едно теологическо или метафизическо доказателство — външният свят, Бог, случайността, универсалните форми — е толкова стара и позната, колкото и моят нашумял роман. Единствената разлика се състои в това, че философите публикуват в занимателни книги междинните етапи на своята работа, а аз реших да ги прескоча.“ И наистина не е останала и една черновка, за да засвидетелствува многогодишния му труд.

Отначало избра един относително прост метод. Да научи добре испански, да възроди в себе си католическата вяра, да се сражава с маври или с турци, да забрави историята на Европа между 1602 и 1918 година, да *бъде* Мигел де Сервантес. Пиер Менар проучи този метод (знам, че беше усвоил доста добре испанския език от седемнадесети век), но го отхвърли като много лесен. По-скоро непригоден! — ще каже читателят. Съгласен съм, но самият замисъл беше поначало неосъществим, и от всички методи, непригодни за неговото осъществяване, този беше най-безинтересният. Да бъде в двадесети век популярен писател от седемнаде-

сети век, му се струваше унижително. Да бъде, тъй или иначе, Сервантес и да сътвори „Дон Кихот“ му се струваше по-лесно — следователно и по-безинтересно, — отколкото да продължава да бъде Пиер Менар и да сътвори „Дон Кихот“, изхождайки от житейския опит на Пиер Менар. (Това убеждение между другото го накара да изпусне автобиографичния пролог към втората част на „Дон Кихот“. Да включи този пролог би означавало да създаде още един персонаж — Сервантес, но би означавало също така да представи „Дон Кихот“ като произведен от този персонаж, а не от Менар. Естествено, той се отказа от този лесен метод.) „Моето начинание всъщност не е трудно — чета на друго място в неговото писмо. — За да го осъществя, достатъчно би било да съм безсмъртен.“ Да признае ли: често си представям, че той наистина го е завършил и аз чета „Дон Кихот“ — целия „Дон Кихот“ — тъй, сякаш го е измислил Менар. Една вечер наскоро, прелиствайки глава двадесет и шеста — с която той изобщо не се е залавял, — познах стила на нашия приятел и сякаш долових неговия глас в тази необикновена фраза: „нимфите на реките, печалната и влажна Ехо“. Това сполучливо съчетание от две прилагателни — едното за душевно състояние, а другото за физическо качество — извика в паметта ми този Шекспиров стих, който двамата обсъждахме един следобед:

Where a malignant and a turbaned Turk...*

А защо точно „Дон Кихот“? — ще запита нашият читател. У един испанец подобно предпочитание би било обяснимо; но без съмнение то е необяснимо у един символист от Ним, поклонник на По, който роди Бодлер, който роди Маларме, който роди Валери, който роди Едмон Тест. Гореспоменатото писмо хвърля светлина върху този въпрос. „Дон Кихот“ — обяснява Менар — буди у мен дълбок интерес, но не ми изглежда — как да кажа? — неизбежен. Аз не мога да си представя света без възклицанието на Едгар Алан По:

* Букв.: Където един турчин, зъл и чалмалия... (Англ.) — Б. пр.

или без „Le bateau ivre“**, или без „The Ancient Mariner“***, но знам, че съм способен да си го представя без „Дон Кихот“. (Естествено, имам предвид моята лична нагласа, а не историческия отзвук на тези творби.) „Дон Кихот“ е случайна книга, „Дон Кихот“ е ненужен. Мога да си представя как да го напиша, мога да го напиша, без да изпадам в тавтология. Чел съм го на дванадесет или тринадесет години — вероятно целия. Впоследствие съм препрочитал внимателно отделни глави, онези, с които засега няма да се залавям. Изучавал съм също интермедиите, комедиите, Галатея, поучителните новели, безспорно мъчителните изпитания на Персилес и Сехисмунда и Пътешествието до Парнас... Общата ми представа за „Дон Кихот“, опростена от равнодушието и забравата, напълно може да се отъждестви със смътния първообраз на една още ненаписана книга. Приемайки като даденост този първообраз (чието притежание никой, ако е честен, не може да ми оспори), трябва да отбележа, че моята задача е несъмнено много по-трудна от задачата на Сервантес. Любезният ми предшественик не е отхвърлил помощта на случая — той е съчинявал безсмъртната творба малко à la diable****, увлечен от инерцията на езика и въображението. Аз изпълнявам тайнствения дълг да възпроизведа дума по дума неговата спонтанна творба. Моята игра за самотен играч се подчинява на две диаметрално противоположни правила. Първото ми позволява да опитам най-различни варианти от формално или психологическо естество; второто ме задължава да ги жертвувам заради „оригиналния“ текст и да обоснова с неопровержими доводи тяхното унищожаване... Към тези изкуствени препятствия трябва да се прибави и едно, присъщо на материята. Да съчиниш „Дон Кихот“ в началото на седемнадесети век, е било разумно, необходимо, може би съдбоносно дело; в началото на двадесети век то е почти неосъществимо. Не-

* Ah, не забравяй, че градината бе омагьосана (англ.). — Б. пр.

** „Пияният кораб“ (фр.). — Б. пр.

*** „Старият моряк“ (англ.). — Б. пр.

**** Наслуки (фр.). — Б. пр.

напразно са изминали триста години, изпълнени с най-сложни събития. Между тях, за да спомена поне едно — самия „Дон Кихот“.

Въпреки тези три пречки фрагментарният „Дон Кихот“ на Менар е по-проникновен от Сервантесовия. Сервантес грубо противопоставя на рицарските фантазии жалката провинциална действителност на своята страна; Менар избира за „действителност“ земята на Кармен във века на Лепанто и на Лопе. Какви испански чудесии би подсказал този избор на Морис Барес или на доктор Родригес Ларета! Менар съвсем естествено ги избягва. В неговата творба няма цигански страсти, нито конкистадори, нито мистици, нито Филип II, нито аутодафе. Той пренебрегва или изключва местния колорит. Това пренебрежение сочи едно ново разбиране за историческия роман. Това пренебрежение е безапелационна присъда над „Salammô“.

Интересно е също да се сравняват отделни глави. Да разгледаме например глава тридесет и осма от първата част, „в която се предава занимателната реч на дон Кихот за военните и учените“. Известно е, че Дон Кихот (както и Кеведо в аналогичен пасаж от по-късната книга „Час на разплата“) решава спора в полза на военните, а не на учените. Сервантес е стар воин: неговата присъда е обяснима. Но как е възможно Пиер-Менаровият Дон Кихот — съвременник на „La trahison des clercs“* и на Бърtrand Ръсел — да се впуска в тези мъгляви софистични разсъждения! Мадам Башелие вижда в тях удивителна и типична зависимост на автора от психологията на героя; други (не твърде проникателни) — *копие* на „Дон Кихот“; баронеса Дьо Бакур — влиянието на Ницше. Не знаейще се осмеля ли да прибавя към това трето тълкование (което смятам за неоспоримо) още едно, в пълно съответствие с почти божествената смиреност на Пиер Менар: неговия скромнен или ироничен навик да проповядва идеи, диаметрално противоположни на тези, които изповядва. (Нека си спомним още веднъж неговата диатриба срещу Пол Валери в ефимерния сюрреалистичен вестник на Жак Рьобул.) Сервантесовият текст и текстът на Менар са словесно идентични, но

* „Предателството на учените“ (фр.). — Б. пр.

вторият е едва ли не безкрайно по-богат. (По-двусмислен — ще кажат неговите клеветници; но двусмислеността е всъщност богатство.)

Да се сравнява Менаровият „Дон Кихот“ със Сервантесовия е истинско откровение. Сервантес например пише („Дон Кихот“, първа част, глава девета):

„... истината, дъщеря на историята, която е съперница на времето, съкровищница на подвизите, свидетелка на миналото, пример и назидание на настоящето, предупреждение за бъдещето.“

Написан в седемнадесети век, написан от „самоукия гений“ Сервантес, този пасаж е чисто реторична възхвала на историята. Менар пък пише:

„... истината, дъщеря на историята, която е съперница на времето, съкровищница на подвизите, свидетелка на миналото, пример и назидание на настоящето, предупреждение за бъдещето.“

Историята — майка на истината; поразителна мисъл! Менар, съвременник на Уилям Джеймс, определя историята не като изследване на действителността, а като неин източник. Историческа истина според него е не онова, което се е случило, а това, което смятаме, че се е случило. Последните словосъчетания — „пример и назидание на настоящето“, „предупреждение за бъдещето“ — са нагло прагматични.

Ярък е и контрастът между стиловете. Архаизираният стил на Менар — в края на краищата той е чужденец — е малко неестествен, за разлика от стила на неговия предшественик, който владее свободно общоприетия испански език на своята епоха.

Няма интелектуално занимание, което в края на краищата да не се окаже безполезно. Всяко философско учение е отначало правдоподобно описание на света; минават години и то е вече само една глава — дори един абзац или едно име — в историята на философията. В литературата тази неизбежна преходност е още по-очевидна. „Дон Кихот“ — казваше Менар — е бил някога една приятна книга; сега той е повод за патриотични тостове, за езикова гордост, за неприлич-

но разкошни издания. Славата е липса на разбиране, и то може би най-лоша.“

В тези нихилистични твърдения няма нищо ново; не-обикновено е решението на Пиер Менар, произтичащо от тях. Той си науми да надвие суетата, която дебне всеки човешки труд; предприе едно извънредно сложно и поначало безсмислено дело. Пожертвува своите усилия и съня си, за да повтори на чужд език една вече съществуваща книга. Трупаше черновка след черновка; упорито поправяше и късаше хиляди изписани страници*. Не разреши на никого да ги прегледа и се погрижи те да не го надживеят. Напразно се мъчих да ги възстановя.

Стигам до мисълта, че „окончателният“ „Дон Кихот“ може да се разглежда като своеобразен палимпсест, в който трябва да прозират чертите — бледи, но не и неразгадаеми — на „първоначалния“ почерк на нашия приятел. За съжаление само един втори Пиер Менар, извършвайки в обратен ред работата на своя предшественик, би могъл да изрови и възкреси тази Троя. .

„Да мислим, да анализираме, да изобретяваме (ми е писал още) — това не са никакви странни действия, това е нормалното дишане на разума. Да възвеличаваме случайния плод на тази дейност, да трупаме древни и чужди мисли, да си спомняме с боязливо изумление какво е казал *doctor universalis* — означава да признаваме нашето безсилие или нашето невежество. Всеки човек трябва да е способен да роди всички идеи и аз вярвам, че в бъдеще ще бъде така.“

Менар (може би несъзнателно) обогати с помощта на един нов метод мудното и примитивно изкуство да четеш — метода на преднамерения анахронизъм и погрешните атрибуции. Този метод с неограничено приложение ни насърчава да четем „Одисея“ така, сякаш е написана след „Енеида“, и книгата „*Le jardin du Centaure*“** на мадам Анри Башелие — сякаш е от

* Помня неговите тетрадки с листа на квадратчета, местата, зачеркнати с черно мастило, особените коректорски знаци и буквите, дребни като мушци. Обичаше да се разхожда привечер из околностите на Ним; всеки път взимаше със себе си по една тетрадка и палеше весел огън. — Б. а.

** „Градината на кентавъра“ (фр.). — Б. пр.

мадам Анри Башелие. Този метод изпълва с приключения и най-спокойните книги. Да припишем на Луи Фердинан Селин или на Джеймс Джойс „Подражание на Христос“ — нима това не би освежило значително тези проникновени духовни послания?

Ним, 1939 г.

КРЪГЛИТЕ РАЗВАЛИНИ

And if he left off dreaming about you...

*„Through the Looking-Glass“, VI**

Никой не го видя как стъпи на брега във вселенската нощ, никой не видя бамбуковата лодка, която потъна в свещената тиня, но след няколко дни всички знаеха, че мълчаливият човек идва от юг и че родното му място е едно от безбройните села, пръснати по стръмния планински склон нагоре по реката, там, където езикът зенд не е замърсен от гръцки и където рядко се среща проказата. Истината е, че мрачният човек целуна тинята, изкатери се на брега, без да отстранява (навярно без да усеща) режещите треви, които израниха тялото му, и се довлече зашеметен и целият в кръв до кръглото място, над което се издига каменна фигура на тигър или на кон — някога с цвета на огъня, а сега с цвят на пепел. Това са останките на храм, погълнат от отдавнашни пожари и осквернен от блатистата джунгла, храм, чийто бог не е почитан от хората. Странникът легна под статуята. Събуди го обедното слънце. Не се учуди, като забеляза, че раните му са зараснали; затвори бледите си очи и заспа — не от изтощение, а защото такава бе волята му. Знаеше, че този храм е мястото, предопределено от неотклонимата му цел; знаеше, че неумолимите дървета не са успели да задушат развалините на друг подходящ храм надолу по реката, също на изгорени и мъртви богове; знаеше, че негов

* А ако престане да те сънува... „Алиса в Огледалния свят“, VI (англ.). — Б. пр.

първ дълг е да спи. Към полунощ го събуди безутешният крясък на птица. Следи от боси нозе, няколко смокини и една делва му разкриха, че хората от околността са бдели с уважение над съня му и го молят за покровителство или се боят от неговите магии. Усети студените тръпки на страха, откри в разрушената стена една погребална ниша и се прикри с листа от неизвестни дървета.

Целта, която преследваше, макар и свръхестествена, не бе непостижима. Искаше да сънува човек: искаше да го сънува в пълната му завършеност и да го въведе в реалността. Този фантастичен замисъл поглъщаше цялата му душа; ако някой го запиташе за името му или за каквато и да е подробност от предишния му живот, той не би могъл да отговори. Нравеше му се необитаемият разорен храм, защото беше само частица от зримия свят, и близостта на дърварите, защото те се бяха нагърбили да задоволяват скромните му нужди. Оризът и плодовете, поднесени като дан, бяха достатъчна храна за тялото му, отдадено на едно-единствено усилие — да спи и да сънува.

Отначало сънищата бяха хаотични; малко по-късно станаха смислени. Странникът сънуваше, че се намира в средата на кръгъл амфитеатър, който сякаш беше опожареният храм: рой мълчаливи ученици се трупаха по стъпалата; лицата на последните се рееха в пространството на много векове разстояние и на звездна височина, но се виждаха съвсем отчетливо. Човекът ги обучаваше по анатомия, космография, магия: учениците слушаха жадно и се мъчеха да отговорят умно, сякаш се досещаха колко важно е това изпитание, което щеше да избави един измежду тях от участва на призрачно видение и да го въведе в реалния свят. Човекът и насън, и наяве преценяваше отговорите на своите призрци, не се оставяше да бъде заблуден от измамниците, долавяше в нечия колебливост растящ разум. Търсеше душа, достойна да стане част от вселената.

На деветата или на десетата нощ разбра с известно огорчение, че нищо не бива да очаква от онези ученици, които приемат безучастно неговото учение, но може да се опира на тези, които понякога дръзват логично да му противоречат. Първите, макар и достойни за обич и нежност, не можеха да станат личности; втори-

те донякъде вече съществуваша. Един следобед (сега и следобедите бяха посветени на съня, сега бодърствуваше само два часа на разсъмване) разпусна завинаги многобройните си въображаеми ученици и остана с един-единствен. Едно мълчаливо, мрачно, понякога непокорно момче с остри черти, повтарящи чертите на оня, който го сънуваше. Дълго време не го смущаваше внезапното отстраняване на неговите съученици; напредъкът след няколкото самостоятелни урока порази учителя. И все пак бедата врхлетя. Един ден човекът излезе от съня като от лепкава пустиня, взря се в призрачната светлина на залеза, която за миг сбърка със зората, и разбра, че не е сънувал. През цялата нощ и през целия следващ ден безсънието тегнеше над него с непоносимата си яснота. Реши да изследва джунглата, да се изтощи; сред бучиниша едва го споходи лек сън, изпъстрен с мигновени видения — първични, ненужни. Реши да събере учениците си, но едва изрекъл няколко кратки поучителни думи, те се разпръснаха, изчезнаха. В часовете на почти непрестанно бдение сълзи на гняв изгаряха старите му очи.

Разбра, че да ваеш несвързаната, хаотична материя, от която са направени сънищата, е най-тежката задача, с която може да се нагърби един мъж, дори да прозре всички загадки на висшия и нисшия ред: много по-тежка, отколкото да изплетеш въже от пясък или да изсечеш образа на безликия вятър. Разбра, че първата несполука е била неизбежна. Закле се да забрави огромното видение, което го бе заблудило в началото, и потърси друг метод на работа. Преди да го приложи, пожертвува един месец, за да възстанови изхабените в бълнуване сили. Не си постави за цел да сънува и почти веднага заспа; прекара в сън голяма част от деня. В редките случаи, когато сънуваше през това време, не обръщаше внимание на сънищата. За да възобнови работата си, почака кръгът на луната да стане пълен. Сетне привечер се очисти във водите на реката, поклонни се на боговете на планетите, произнесе обредните срички на едно могъщо име и заспа. Почти в същия миг му се присъни едно туптящо сърце.

Присъни му се живо, топло, загадъчно, голямо колкото юмрук, гранатовочервено в мрачината на някак-

во човешко тяло още без лице и пол. С грижовна обич го сънува четиринадесет ведри нощи. Всяка нощ го възприемаше все по-ясно. Не го докосваше — само го следеше, наблюдаваше, може би го усъвършенствува-ше с поглед. Живееше с него, чувствуваше го от различни разстояния и под различен ъгъл. В четиринадесетата нощ докосна с показалец белодробната артерия, а после цялото сърце — отвън и отвътре. Остана доволен от проверката. Съзнателно не сънува една нощ; после отново пое сърцето, изрече името на една планета и се зае да съзерцава друг от главните органи. Преди да изтече една година, стигна до скелета, до клепаците. Безбройните косми на главата бяха може би най-трудното. Сънува цял човек, един младеж, който обаче не се изправяше, нито говореше, нито можеше да отвори очи. Нощ след нощ човекът го сънуваше спящ.

Според гностическите космогонии демиургът замесва един червен Адам, който не може да се изправи на краката си; тъй неловък, груб и първичен като този Адам от пръст бе и сънуваният Адам, създаден в нощите на мага. Един следобед човекът понечи да разруши своето творение, но му дожаля. (По-добре да беше го разрушил.) След като отправи всички възможни заклинания към духовете на земята и на водите, той се просна в подножието на статуята, която беше може би тигър, а може би жребец, и призова нейната неznайна мощ. По залез му се присъни статуята. Присъни му се жива, тръпнеща: не беше чудовищен мелез от тигър и жребец, а тия две буйни създания ведно и още бик, роза и буря. Този многолик бог му разкри, че земното му име е Огън, че в тоя храм (и в други подобни) са му се кланяли и принасяли жертви и че с магия ще съживи съновидението и всички твари, с изключение на самия Огън и на сънуващия, ще го смятат за човек от плът и кръв. Заповяда му, щом го посвети в тайнствата, да го изпрати в другия разрушен храм, чиито пирамиди още стърчат там надолу покрай реката, та нечий глас да го слави сред онова пустинно място. И в съня на сънуващия сънуваният се про-буди.

Магът изпълни заповедта. Посвети известно време (цели две години), за да му разкрие тайните на все-

лената и на култа към огъня. В душата си скърбеше, че трябва да се раздели с него. Под предлог, че така изисква обучението, всеки ден удължаваше часовете, посветени на съня. Направи повторно дясното рамо, сякаш бе несъвършено. Понякога го обземаше тревожното чувство, че всичко това се е случило вече... Изобщо дните му бяха щастливи; затваряше очи и си казваше: „Сега ще бъда с моя син.“ Или по-рядко: „Синът, който създадох, ме чака и ако не отида при него, ще престане да съществува.“

Постепенно го приучваше към реалността. Веднъж му нареди да забие знаме на един далечен връх. На другия ден знамето се вееше на върха. Подложи го и на други, все по-дръзки изпитания. С известно огорчение разбра, че синът му е готов да се роди и може би няма търпение. Тази нощ го целуна за пръв път и го изпрати в другия храм, чиито развалини се белеят надолу по течението на много левги тресавища и непроходима джунгла. Преди това (за да не узнае никогa, че е видение, за да мисли, че е човек като всички други) го накара да забрави годините на ученичеството си.

Победата и покоят му бяха помрачени от скука. В дрезгавината на залеза и на зората падаше ничком пред каменната статуя, представяйки си може би как неговият въображаем син извършва същите обреди сред други кръгли развалини надолу по течението; нощем не сънуваше или сънуваше както всички хора. Възприемаше някак смътно звуците и формите на вселената: там далеч синът се подхранваше с тези отслабващи пориви на душата му. Целта на живота му бе постигната; магът изпадна в някакъв екстаз. След известно време, което някои разказвачи на тази история предпочитат да изчисляват в години, а други — в петилетия, в полунощ го събудиха двама гребци. Не успя да види лицата им, но те му разказаха, че в един храм на север се бил появил някакъв вълшебник, който можел да газии огън, без да се изгори. Магът си спомни внезапно думите на бога. Спомни си, че от всички твари, които населяват земята, единствен огънят знае, че синът му е призрак. Този спомен отпърво го успокои, но после започна да го измъчва. Боеше се, че синът му ще се замисли за тоя странен дар и в края на кра-

ищата ще прозре участи си на жалко привидение. Да не си човек, да си проекция на съня на другото — какво безмерно унижение, какво безумие! Всеки баща милее за рожбите, които е създал (които е допуснал) в миг на объркване или на щастие; естествено е и магът да се тревожи за бъдещето на тоя син, премислян черта по черта, фибра по фибра в хиляда и една тайнствени нощи.

Краят на неговите размисли настъпи внезапно, но бе предшествуван от няколко поличби. Най-напред (след дълга суша) над далечен хълм — облак, лек като птичка; после небето на юг — розово като венците на леопард; после гъст дим, който помрачи метала на нощите, и накрая — паническият бяг на зверовете. Защото се повтори онова, което се бе случило преди много векове. Останките от светилището на бога на огъня бяха унищожени от огън. В едно утро без птици магът видя как край стените се вият спиралите на пожара. За миг помисли да подири спасение във водите, но веднага разбра, че смъртта идва да увенчае старостта му и да го освободи от всички мъки. Тръгна срещу огнените езици. Но те не се впиha в плътта му, те го погалиха, обгърнаха го, без да го опарят, без да го изгорят. С облекчение, със срам, с ужас магът разбра, че и той е видение, че някой друг го сънува.

ЛОТАРИЯТА ВЪВ ВАВИЛОН

Като всички мъже във Вавилон бях проконсул; като всички бях роб; познах и всемогъществото, и позора, и тъмницата. Погледнете, на дясната ми ръка липсва показалецът. Погледнете, през тази дупка на плаща се вижда алена татуировка на корема ми — това е втората буква, Бет. В пълнолунните нощи тоя знак ми дава власт над хора, чийто знак е Гимел, но ме прави зависим от хората с Алеф, които в безлунните нощи трябва да се подчиняват на хората с Гимел. В предутринен здрач в едно подземие клах пред черен камък свещени бикове. В продължение на една лунна година

бях обявен за невидим — виках, а не ми отговаряха; крадях хляб, а не ме наказваха със смърт. Познах това, което не знаят гърците — несигурността. В бронзова стая пред нямата кърпа на удушвача не ме напусна надеждата; в море от наслаждения — страхът. Хераклид Понтийски разказва с възхищение как Питагор си спомнял, че е бил Пир, а преди това Евфорб, а още по-преди — друг някакъв смъртен; аз пък, за да си спомня подобни превращения, няма защо да викам на помощ смъртта, нито дори лъжата.

Тази почти чудовищна изменчивост дължа на една институция, която в други държави не е позната или съществува под скрита и несъвършена форма — лотарията. Не съм проучвал нейната история; знам, че по този въпрос магите не могат да постигнат съгласие; знам за нейните грандиозни цели толкова, колкото знае за луната човек, непосветен в астрологията. Роден съм в една умопомрачаваща страна, където лотарията е съществена част от действителността; до днес за нея не съм мислил повече, отколкото за поведението на загадъчните богове или на сърцето ми. Сега, далеч от Вавилон и от неговите любими нрави, аз мисля с известно удивление за лотарията и за кошунствените догадки, за които шепнат в здрача забулените мъже.

Баща ми разказваше, че някога — преди векове или преди години? — във Вавилон лотарията била плебейска игра. Разказваше (не знам доколко е вярно), че срещу медни монети бръснарите давали правоъгълни парченца от кост или от пергамент, изпъстрени със знаци. Теглели печалбите посред бял ден; щастливците получавали — по волята на случая — сечени от сребро монети. Както виждате, процедурата била съвсем елементарна.

Естествено, тези „лотарии“ претърпели неуспех. Те нямали никаква морална стойност. Не били насочени към способностите на човека, а само към неговата надежда. Поради всеобщото безразличие търговците, които въвели тези комерчески лотарии, започнали да губят пари. Някой се опитал да направи реформа, като включи в числото на печелившите номера няколко губещи. В резултат на тази реформа купувачите на номерирани правоъгълници разполагали с две възмож-

ности: или да спечелят някаква сума, или да заплатят глоба, и то понякога голяма. Този незначителна опасност (на всеки тридесет печеливши номера се паднал по един губещ номер), естествено, събудила интерес сред хората. Вавилонците се увлекли от играта. Онзи, който не купувал билети, бил смятан за малодушен, страхлив. С течение на времето това напълно оправдано презрение започнало да се проявява двояко. Презирали онзи, който не играел, но презирали също и онези от загубилите, които плащали глобата. Компанията (така почнали да я наричат по това време) трябвало да защитава интересите на печелившите, тъй като те не могли да получат спечеленото, ако в касите не е постъпила почти същата сума от глоби. Започнала да предявява иск срещу загубилите; съдията ги осъжда или да заплатят първоначалната глоба заедно със съдебните разноски, или на няколко дни затвор. За да измамят Компанията, всички избирали затвора. Така от предизвикателството на неколцина се ражда всемогъществото на Компанията — нейната религиозна, метафизическа власт.

Скоро след това при теглене на жребие престанали да обявяват глобите, а само посочвали по колко дни затвор предвижда всеки губещ номер. Този лаконизъм, почти незабелязан навремето, бил от решаващо значение: *За пръв път в лотарията се появили елементи, несвързани с пари.* Успехът бил огромен. По настояване на играещите Компанията трябвало да увеличи броя на губещите номера.

Всички знаят, че вавилонският народ е влюбен в логиката и още повече в симетрията. Нелепо било на щастливите номера да се падат лъскави монети, а на лошите — дни и нощи затвор. Някои моралисти изказали мнението, че парите не винаги носят сполука и че други форми на щастие са може би по-надеждни.

Друго вълнение се ширело в кварталите на простолюдието. Членовете на жреческото съсловие залагали все повече и повече и се наслаждавали на всички превратности на страха и надеждата; бедняците (с основателна или неизбежна завист) виждали, че са изключени от тези тъй възхитителни обрати на съдбата. Справедливият стремеж всички — и бедни, и богати — на-

равно да участвуват в лотарията предизвикал вълна от негодувание, спомена за което не са изличили годините. Някои твърдоглавци не разбирали (или се престрували, че не разбират), че става дума за нов ред, за необходим исторически етап... Веднъж един роб откраднал червен билет и при тегленето му се паднало да му изгорят езика. Законът предвиждал същото наказание за кражба на лотарияен билет. Едни вавилонци смятали, че заслужава да го накажат с нажежено желязо като крадец; други великодушно твърдели, че палачът трябва да му изгори езика, защото тъй е отредил жребият... Имало безредици, имало печални кръвопролития; но в края на краищата вавилонският народ наложил своята воля въпреки съпротивата на богатшите. Народът напълно постигнал благородните си цели. Първо, извоювал Компанията да поеме цялата обществена власт. (Подобна централизация била необходима, като се имат предвид размахът и сложността на новите начинания.) Второ, извоювал лотарията да бъде тайна, безплатна и всеобща. Продажбата на билети срещу пари била премахната. Всеки свободен човек, посветен в тайнствата на Бел, автоматически ставал участник в свещената лотария, която се разигравала в лабиринтите на този бог веднъж на шестдесет нощи и определяла съдбата до следващото теглене. Последствията били невъобразими. Щастливият жребий можел да издигне един човек до съвета на магите, давал му права да хвърли в тъмница свой враг (таен или явен) или му отреждал да се срещне сред тихия мрак на спалнята с жената, която започва да го вълнува или която не се е надявал да види вече; лошият жребий можел да донесе осакатяване, всякакъв вид позор, смърт. Понякога един-единствен факт — гнусното убийство на В, загадъчният възход на Б — бил гениален завършек на тридесет или четиридесет тегления. Подобни комбинации не се постигали лесно; но трябва да помним, че членовете на Компанията били (и са) всемогъщи и хитри. Съзнанието, че някои блага са просто каприз на случая, нерядко можело да намали тяхната стойност; за да изключат тази нежелателна възможност, агентите на Компанията прибегвали към внушения и магия. Техните действия, техните машинации се пазели в тайна. За да проучват съкровенията надежди и съкрове-

ните страхове на всеки човек, се ползували от услугите на астролози и шпиони. Имало някакви каменни лъвовве, имало едно свещено отходно място, наричано *Qarhqa*, имало пукнатини в един занемарен водопровод — всички те според всеобщото мнение *служели за връзка с Компанията*; и зли, и добронамерени хора оставяли там доноси. Тези повече или по-малко достоверни сведения, подредени по азбучен ред, се съхранявали в архив.

Макар и да изглежда невероятно, някои негодували. Компанията със свойствената си дискретност не отговорила открито. Предпочела да надраска върху руините на една работилница за маски кратко разяснение, което днес е част от свещените писания. Този канонически текст гласял, че лотарията е включване на случайността в космическия ред и че наличието на грешки не противоречи на случайността, а я потвърждава. Отбелязвало се и това, че макар и да не са отречени от Компанията (която не се отказвала от правото да се допитва до тях), лъвовете и свещеният съсъд функционират без официална гаранция.

Това изявление успокоило тревогите на населението. То имало и други последствия, може би непредвидени от неговите автори. Коренно променило духа и действията на Компанията. Нямам много време; съобщават ни, че корабът скоро ще вдигне котва; все пак ще опитам да се доизясня.

Колкото и да е невероятно, дотогава никой не се бил опитвал да създаде обща теория на игрите. Вавилонецът не е склонен към умозрителни построения. Прекланя се пред волята на случая, отдава ѝ своя живот, своята надежда, своя панически страх, но и през ум не му минава да изследва заплетените закони на случайността или движението на въртящите се топки, които му я разкриват. И все пак споменатото официално изявление предизвикало многобройни спорове от правноматематически характер. В един от тях възникнало следното предположение: ако лотарията засилва случайността и вкарва периодично хаос в космоса, не трябва ли тази случайност да участва във всички етапи на тегленето, а не само в един-единствен? Нима не е абсурдно, че случаят отрежда някому смърт, а обстоятелствата около тази смърт: дискретност, гласност,

срок — след един час или след един век, не са подвластни на случая? Тези напълно основателни съмнения предизвикали в края на краищата значителна реформа, чиято сложност (увеличена от многовековната практика) е достъпна само за неколцина специалисти, но въпреки това ще се опитам да я изложа поне в общи черти.

Да си представим едно теглене, което отрежда на някого смърт. За да се изпълни присъдата, се пристъпва към второ теглене, което предлага (например) девет възможни изпълнители. От тези изпълнители четирима може да участвуват в трето теглене, което ще посочи името на палача, двама може да заменят неблагоприятното решение с щастлив жребий (намиране на съкровище например), един ще направи смъртта по-мъчителна (тоест ще прибави към нея позора или ще я украси с изтезания), други двама може да се откажат да изпълнят присъдата... Това е просто схема. В действителност *броят на тегленията е безкраен*. Нито едно решение не е окончателно, всички се разклоняват, давайки начало на други. Невежите смятат, че безкрайният брой тегления изисква безкрайно време; всъщност достатъчно е времето да е безкрайно делимо, както учи знаменитата притча за състезанието с костенурката. Тази безкрайност чудесно се съгласува с капризните числа на Случая и с Небесния образец на лотарията, на който се покланят платониците... Някое деформирано ехо от нашите обичаи вероятно е отекнало край бреговете на Тибър — Елий Лампридий съобщава в „Животопис на Антонин Хелиогабал“, че този император пишел върху раковини късметите, предназначени за неговите гости, и така един получавал десет фунта злато, а друг — десет мухи, десет съсела, десет мечки. Добре е да напомним, че Хелиогабал е бил възпитаван в Мала Азия сред жреците на бога-епоним.

Има и тегления с неопределена цел, при които жребите не засягат хора: един отрежда да се хвърли във водите на Ефрат сапфир от Тапробана; друг — да се пусне от върха на кула птица; трети — на всеки сто години да се изважда (или да се прибавя) по една песъчинка от безбройните песъчинки на речния бряг. Понякога последствията биват ужасни.

Благодарение на Компанията нашият живот е на-

ситен със случайности. Купилият една дузина амфори с дамаско вино няма да се учуди, ако в една от тях открие талисман или пепелянка; при оформянето на договор нотариусът рядко ще пропусне да вмъкне някое невярно сведение; самият аз в тоя набързо изложен разказ тук-там съм притурил блясък; тук-там — жестокост. А може би и някаква тайнствена монотонност... Нашите историци, най-проницателните на света, са измислили метод за корекция на случайността; говори се, че операциите по този метод заслужават (общо взето) доверие; макар и, естествено, да се разглашават с известна доза измама. Прочее няма нищо по-проникнато от измислица от историята на Компанията... Един палеографски документ, изровен в някой храм, може да се окаже плод на едно теглене от вчера или отпреди век. Между отделните екземпляри на всяка книга винаги има някаква отлика. Преписвачите полагат тайна клетва, с която се задължават да пропускат, да прибавят, да променят. Използува се и замаскираната лъжа,

Компанията с божествена скромност избягва всякаква гласност. Нейните агенти, естествено, са тайни; заповедите, които издава постоянно (а може би и непрестанно), не се отличават от онези, които разпращат измамниците. А и кой може да се похвали, че е просто измамник? Пияният, който набързо стъкмява безсмислен декрет, мъжът, който се пробужда внезапно и собственоръчно удушва спящата до него жена — не изпълняват ли случайно някакво тайно решение на Компанията? Тази безшумна дейност, сравнима с божия промисъл, поражда всевъзможни догадки. В една от тях се съдържа гнусният намек, че Компанията не съществува вече от векове, а свещеният безпорядък в нашия живот е чисто наследствен, традиционен; според друга версия Компанията е вечна и ще просъществува до последната нощ, когато последният бог ще унищожи света. Трета гласи, че Компанията е всемогъща, но влияе само върху незначителни неща: върху крясъка на някоя птица, върху оттенъците на ръждата и праха, върху утринния полусън. Според четвърта версия, излагана от маскирани ереснарсци, *Компанията никога не е съществувала и не ще съществува*. Пета, не помалко долна, гласи, че е безразлично дали ще утвърж-

даваме, или ще отричаме реалността на тази тайнствена корпорация, защото самият Вавилон не е нищо друго освен безкрайна игра на случайности.

ПРЕГЛЕД НА ТВОРЧЕСТВОТО НА ХЪРБЪРТ КУЕЙН

Хърбърт Куейн умря в Роскомън; установих без особена изненада, че литературната притурка на „Times“ му е отделила само половин колонка некрологична благосклонност, в която всеки хвалебствен епитет е смекчен (или строго порицан) от някое наречие. „The Spectator“, в съответния си брой, е без съмнение не тъй лаконичен и може би по-сърдечен, макар че сравнява първата книга на Куейн — „The God of the Labyrinth“* — с една от книгите на мисис Агата Кристи, а други — с книгите на Гъртруд Стайн; подобни асоциации съвсем не са наложителни и едва ли щяха да зарадват покойния. Впрочем той никога не се е смятал за гениален; даже в перипатетическите вечери, посветени на литературни беседи, когато човек, който порядъчно е измъчил печатарските машини, непременно влиза в ролята на мосю Тест или на доктор Самюъл Джонсън... Даваше си съвсем ясна сметка за експерименталния характер на своите книги, смайващи може би с оригиналността си и с някаква лаконична прямота, но не и със силата на чувствата. „Аз съм като одите на Каули — писа ми той от Лонгфорд на шести март 1939 година. — Принадлежа не на самото изкуство, а на историята на изкуството.“ Според него нямаше наука, по-нисша от историята.

Изтъкнах едно скромно съждение на Хърбърт Куейн; с това съждение, естествено, не се изчерпва неговата мисъл. Флобер и Хенри Джеймс са ни приучили да смятаме, че произведенията на изкуството са рядкост и трудно се създават; шестнадесети век (да си спомним „Пътешествие до Парнас“, да си спомним съд-

* „Богът на лабиринта“ (англ.). — Б. пр.

бата на Шекспир) не е споделял това безотраднo убеждение. Не го споделяше и Хърбърт Куейн. Той смяташе, че добрата литература е нещо най-обикновено и едва ли не всеки уличен диалог може да се издигне до нея. Смяташе още, че естетическият факт непременно съдържа елемент на удивление и че не е лесно да се удивляваш на онова, което паметта е запазила. Роптаеше с весела искреност срещу „робското и упорито съхраняване“ на стари книги... Не знам доколко е приемлива неговата мъглява теория; съзнавам обаче, че книгите му твърде много се стремят да предизвикат удивление.

Съжалявам, че заех на една дама — безвъзвратно — първата му публикувана книга. Както отбелязах, става дума за детективския роман „The God of the Labyrinth“; нека добавя, че издателят я пусна в продажба в последните дни на ноември 1933 година. В първите дни на декември увлекателната и заплетена интрига на „Siamese Twin Mystery“* завладя Лондон и Ню Йорк; склонен съм да припиша на това злополучно съвпадение неуспеха, който претърпя романът на нашия приятел. Но (нека бъда напълно искрен) и на неговото несъвършенство, и на студената и куха пищност на някои морски картини. Оттогава минаха седем години и вече не съм в състояние да възстановя подробностите на действието; ето неговия план, сега опростен (сега изчистен) от забравата. В първите страници има едно загадъчно убийство, в средната част — мудно разследване, в последните страници — разкритие. Загадката е вече разрешена, следва дълъг ретроспективен пасаж, който съдържа такава фраза: „Всички смятаха, че срещата на двамата шахматисти е била случайна.“ От тая фраза се разбира, че решението е погрешно. Разтревоженият читател преглежда съответните глави и открива *друго* решение, което е правилното. Читателят на тази странна книга се оказва по-проницателен от детектива.

Още по-еретичен е „регресивният разклоняващ се роман“ „April March“, чиято трета (и единствена) част е издадена в 1936 година. При преценка на този роман никой не отрича, че това е игра; редно е да на-

* „Тайната на сиамските близнаци“ (англ.). — Б. пр.

помним, че и авторът никога не го е смятал за нещо друго. „На това произведение — чувал съм го да казва — аз придавам главните черти на всяка игра: симетрия, произволни правила, скука.“ Дори заглавието е малък каламбур — то не означава „Априлски марш“, а буквално „Април март“. Някой е доловил в неговите страници отзвук от теориите на Дън; самият Куейн в предговора си предпочита да напомни за преобърнатия свят на Бродли, където смъртта предшества раждането, белегът — раната, а раната — удара („Arreagance and Reality“*, 1897, с. 215).** Световите, представени в „Април март“, не са регресивни; регресивен е начинът, по който те се описват. Регресивен и разклоняващ, както вече казах. Произведението се състои от тринадесет глави. В първата се предава двусмисленият диалог между неколцина непознати на един перон. Във втората се предават събитията, предшествували изложените в първата глава. В третата, също ретроспективна, се предават събитията от *друг* възможен предшествуващ момент; в четвъртата — събитията от трети предшествуващ момент. Всеки от тези три момента (който напълно се изключват помежду си) се разклонява на други три съвършено различни по характер момента. И така цялото произведение се състои от девет романа; всеки роман от три дълги глави. (Първата глава, естествено, е обща за всички останали.) От тези романи един има символичен характер; друг е свръхестествен; трети — детективски; четвърти — психологически; пети — комунистически; шести — антикомуни-

* „Привидност и реалност“ (англ.). — Б. пр.

** Колко е жалка ерудицията на Хърбърт Куейн, колко е жалка тази двеста и петнадесета страница на една книга от 1897 година! Още в Платоновия „Политик“ един от събеседниците е описал подобна регресия у родените от земята, или автохтони, които под въздействие на въртене, обратно на космическото, преминавали от старост към зрелост, от зрелост към детство, от детство към изчезване и небитие. Така и Теопомп в своята „Филипика“ разказва за някакви северни плодове, предизвикващи у онзи, който вкуси от тях, същия регресивен процес... По-любопитно е да си представим обратимост на Времето — такова състояние, при което бихме си спомняли бъдещето и не бихме познавали или едва бихме предусещали миналото. Срв. десета песен на „Ад“, стихове 97—102, където се сравняват пророческото видение и далекогледството, — Б. а.

стически и т. н. Тази структура вероятно ще ни стане ясна с помощта на следната схема:

$$z \left\{ \begin{array}{l} y \ 1 \\ y \ 2 \\ y \ 3 \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} x \ 1 \\ x \ 2 \\ x \ 3 \\ x \ 4 \\ x \ 5 \\ x \ 6 \\ x \ 7 \\ x \ 8 \\ x \ 9 \end{array} \right.$$

За такава структура е уместно да се повторят думите на Шопенхауер за дванадесетте Кантови категории: всичко е пожертвувано на страстта към симетрията. Както може да се предположи, някои от деветте разказа са недостойни за перото на Куюйн; най-хубавият не е този, който е измислен най-напред, $x \ 4$, а друг, фантастичен по характер, $x \ 9$. Някои разкази губят заради постните шеги и ненужни псевдоразяснения. Който ги чете в хронологичен ред (например $x \ 3$, $y \ 1$, z), няма да усети своеобразния вкус на тази чудновата книга. Два разказа — $x \ 7$, $x \ 8$ — са лишени от индивидуална стойност; тяхното въздействие се дължи на съпоставянето им... Не зная трябва ли да спомена, че вече след публикуването на „April March“ Куюйн отхвърли троичния ред и предсказа, че неговите подражатели ще изберат двоичния:

$$z \left\{ \begin{array}{l} y \ 1 \left\{ \begin{array}{l} x \ 1 \\ x \ 2 \end{array} \right. \\ y \ 2 \left\{ \begin{array}{l} x \ 3 \\ x \ 4 \end{array} \right. \end{array} \right.$$

а демиурзите и боговете — безкрайния: безкрайни, безкрайно разклоняващи се истории.

Съвсем различна, но също ретроспективна е двукътната героическа комедия „The Secret Mirror“*. В разгледаните по-горе творби сложността на формата спъваше въображението на автора; тук то се разгръща по-свободно. Място на действието в първия акт (подългия) е имението на генерал Трейл, С.І.Е**, близо до Мелтън Моубри. Невидимият център на интригата е мис Ълрика Трейл, по-голямата дъщеря на генерала. Няколко диалога ни я представят като горда амазонка; подозираме, че литературата не я привлича; вестниците съобщават за годеща ѝ с херцог Рътланд; вестниците опровергават това съобщение. Обожава я един драматург, Уилфред Куорлс; тя го е дарила веднъж с бегла целувка. Действащите лица притежават огромно състояние и древна кръв; чувствата са благородни, макар и бурни; диалогът се колебае сякаш между пустословието на Булуър-Литън и епиграмите на Уайлд или на мистър Филип Гедала. Има нощ, има и славеи; има таен дуел на една тераса. (Макар и едва доловими, тук-там има забавни противоречия, има гнусни подробности.) Действащите лица от първия акт се появяват и във втория — под други имена. „Драматургът“ Уилфред Куорлс е търговски посредник от Ливърпул; истинското му име е Джон Уилям Куигли. Мис Трейл съществува; Куигли никога не я е виждал, но с болезнена страст събира нейни снимки от „Tatler“ или от „Sketch“. Куигли е автор на първия акт. Необикновеното или невероятно „имение“ е всъщност еврейско-ирландският пансион, в който живее — преобразен и възвисен от него. . . Действието в двата акта върви успоредно, но във втория всичко е малко зловещо, всичко се отсрочва или се проваля. След премиерата на „The Secret Mirror“ критиката произнесе имената на Фройд и Жюлиен Грин. Споменаването на първия ми се струва свършено неоснователно.

Заговори се, че „The Secret Mirror“ е фройдистка комедия; това благоприятно (и превратно) тълкуване осигури успеха ѝ. За нещастие Куейн вече бе навършил четиридесет години; беше свикнал с несполу-

* „Тайното огледало“ (англ.). — Б. пр.

** Companion of the Indian Empire — кавалер на ордена на Индийската империя (англ.). — Б. пр.

ките и не можеше спокойно да се примири с тази промяна. Реши да си отмъсти. В края на 1939 година публикува „Statements“* — навярно най-оригиналната му книга, без съмнение най-малко хвалената и най-загадъчната. Куейн обичаше да казва, че читателите са изчезнал вид. „Няма европейец (разсъждаваше той), който да не е писател — потенциален или действителен.“ Твърдеше още, че от всички блага, с които може да ни дари литературата, най-голямото е възможността да съчиняваме. Тъй като не всички са способни да изпитат това благо, мнозина ще трябва да се задоволяват с негови подобия. За такива „непълноценни писатели“, чието име е легион, Куейн съчини осемте разказа от книгата „Statements.“ Във всеки от тях е набелязан или обещан един хубав сюжет, съзнателно провален от автора. В един — не най-добрия — са подсказани два сюжета. Читателят, подведен от своето тщеславие, си въобразява, че сам ги е измислил. От третия, „The Rose of Yesterday“**, с всичкото си простодушие извлякох „Кръглите развалини“, един от разказите в книгата „Градината с разклоняващите се пътеки“.

1941 г.

ВАВИЛОНСКАТА БИБЛИОТЕКА

By this art you may contemplate
the variation of the 23 letters. . .

*„The Anatomy of Melancholy“,
part. 2, sect. II, mem. IV****

Вселената (която някои наричат Библиотека) се състои от неопределен, а може би и безкраен брой шестоъгълни галерии с големи вентилационни шахти в средата, оградени със съвсем ниски перила. От всяка галерия се виждат по-горни и по-долни етажи — до безкрайност. Подредбата на галериите е неизменна. Всич-

* „Твърдения“ (англ.). — Б. пр.

** „Вчерашната роза“ (англ.). — Б. пр.

*** Това изкуство ви позволява да съзерцавате различните съчетания на двадесет и трите букви. . . „Анатомия на меланхолията“, част 2, пар. II, чл. IV (англ.). — Б. пр.

ки стени освен две са покрити с двадесет дълги лавици, по пет от всяка страна; височината на лавиците, отговарящи на височината на етажите, едва превишава ръста на средно висок библиотекар. Една от свободните страни е свързана с тесен коридор, който води към друга галерия, съвсем същата като първата и като всички други. Вляво и вдясно от коридора има две мънички помещения. В едното може да се спи прав; в другото — да се задоволяват естествените нужди. Спираловидна стълба се вие нагоре и надолу, изчезвайки в далечината. В коридора има огледало, което удвоява съвсем вярно всичко видимо. Огледалото навежда хората на мисълта, че Библиотеката не е безкрайна (ако тя наистина е безкрайна, за какво е това илюзорно удвояване?); лично аз предпочитам да мисля, че шлифованите повърхности изобразяват и обещават безкрайност... Светлина идва от едни сферични плодове, които носят названието лампи. Във всяка галерия има по две разположени диагонално. Светлината, която излъчват, е оскъдна, но вечна.

Като всички хора от Библиотеката на младини пътешествувах; странствувах по следите на една книга, може би каталога на каталозите; сега, когато очите ми едва разчитат това, което пиша, аз се готвя да срещна смъртта на няколко левги от галерията, където съм се родил. Когато умра, нечий милостиви ръце ще ме хвърлят през перилата; мой гроб ще бъде бездънното пространство; тялото ми дълго ще пропада, ще се разложи и ще изчезне във вихъра, предизвикан от безкрайното падане. Аз твърдя, че Библиотеката е безпределна. Идеалистите доказват, че шестоъгълните помещения са необходима форма на абсолютното пространство или поне на нашето чувство за пространство. Те смятат, че е немислимо да съществува триъгълно или петоъгълно помещение. (Мистиците уверяват, че в екстаз им се явявала кръгла зала с огромна кръгла книга, чийто безкраен гръб е долепен до кръгообразната стена; но техните твърдения са съмнителни, думите им — неясни. Този циклична книга е Бог.) Нека засега се ограничи да повторя класическото съждение: *Библиотеката е сфера, чийто точен център е която и да е шестоъгълна галерия и чиято окръжност е недосягаема.*

На всяка от стените на всяка галерия има по пет лавици; на всяка лавица — по тридесет и две книги с еднакъв формат; във всяка книга — по четиристотин и десет страници; на всяка страница — по четиридесет реда; на всеки ред — около осемдесет черни букви. Букви има и на гърба на всяка книга; но тези букви не сочат, нито подсказват какво съдържат страниците. Знам, че такова несъответствие е изглеждало някога тайнствено. Преди да изложа накратко отговора на този проблем (а откритието му, въпреки трагичните последици, е може би най-важното събитие в историята), бих искал да припомня няколко аксиоми

Първо: *Библиотеката съществува ab aeterno**. В тази истина, чието пряко следствие е бъдещата вечност на света, не може да се усъмни нито един здрав ум. Човекът, несъвършеният библиотекар, може да е плод на случайността или творение на зли демиурзи; вселената, снабдена с изящни лавици, загадъчни томове, нескончаеми стълби за пътешественика и отходни места за уседналия библиотекар, може да бъде само творение на бог. За да схванем каква огромна разлика има между божественото и човешкото, достатъчно е да сравним грозните и разкривени знаци, които несигурната ми ръка, е надраскала върху корицата на една книга, със съразмерните букви по нейните страници: ясни, изящни, блестящо черни, неподражаемо симетрични.

Второ: *Броят на писмените знаци е двадесет и пет.*** Тази констатация е позволила преди триста години да се формулира обща теория на Библиотеката и да се даде задоволителен отговор на неразрешимия дотогава проблем за неустановената и хаотична природа на повечето книги. Една книга, която баща ми видял в галерия на сектор петнадесет деветдесет и четири, се състояла от буквите MCV, натрапчиво повтарящи се от първия до последния ред. Друга (често търсена в тая зона) е същински лабиринт от букви, но на предпоследната ѝ страница пише: „О, време, пирамидите ти“. Все-

* Вечно (лат.). — Б. пр.

** Оригиналният ръкопис не съдържа цифри и главни букви. Пунктуацията се свежда до запетая и точка. Тези два знака, разстоянието между буквите и двадесет и двете букви на азбуката са задължителните двадесет и пет знака, изброени от непознатия (бележка на издателя). — Б. а.

известно е: на един смислен ред или едно вярно сведение се падат хиляди нелепи какофонии, грамади не-свързани думи и безсмислици. (Знам една труднодостъпна зона, където библиотекарите са се отказали от суеверния и безполезен навик да търсят в книгите смисъл, смятайки, че е все едно да се търси смисъл в сънищата или в безредните линии на ръката... Те приемат, че създателите на писмеността са наподобили двадесет и петте естествени знака, но твърдят, че приложението им е случайно и че сами по себе си книгите не означават нищо. Това мнение, както ще видим по-нататък, е донякъде правилно.)

Дълго време се е смятало, че тези неразгадаеми книги са написани на отмерени или непознати езици. Вярно е, че древните хора, първите библиотекари, са си служели с език, твърде различен от този, който използваме днес; вярно е, че на няколко мили вдясно се говори на диалект, а деветдесет етажа по-нагоре езикът е неразбираем. Всичко това, повтарям, е вярно, но четиристотин и десет страници с неизменни MCV не могат да съответствуват на никое наречие и на никой език, колкото и примитивен да е той. Едни предполагали, че всяка буква може да влияе на следващата и че значението на MCV на третия ред на страница седемдесет и първа се различава от онова значение, което същото съчетание може да има на друго място и на друга страница; но тази мъглява хипотеза нямала успех. Други смятали, че става дума за тайнопис; това предположение е общоприето, макар и не в този смисъл, който влагали в него авторите му.

Преди петстотин години началникът на една от погорните галерии* се натъкнал на една книга, неразбираема като всички други, но с почти цели два листа еднородни редове. Показал своята находка на един странствуващ дешифратор и той му казал, че текстът е на португалски; други пък твърдели, че е на идиш. За по-малко от век се установило какъв е езикът: самоедско-литовски диалект на гуарани с окончания на

* По-рано на всеки три галерии имало по един човек. Самоубийствата и белодробните заболявания са нарушили това съотношение. Спомням си с неизказана скръб: понякога пътешествуваха много нощи подред по гладки стълби и коридори, без да срещна нито един библиотекар. — Б. а.

класически арабски. Успели да разберат и съдържанието: общи сведения по комбинаторен анализ, илюстрирани с примери за вариации с неограничено повторение. Тези примери позволили на един гениален библиотекар да открие основния закон на Библиотеката. Този мислител установил, че всички книги, колкото и да са различни, се състоят от едни и същи елементи — разстоянието между буквите, точката, запетаята, двадесет и двете букви на азбуката. Той изтъкнал и един факт, който бил потвърден от всички пътешественици: *В цялата огромна Библиотека няма две еднакви книги.* Изхождайки от тези неоспорими предпоставки, направил извода, че Библиотеката е всеобхватна и че в книгите по нейните лавици се съдържат всички възможни съчетания на двадесет и няколко писмени знака (това число, макар и много голямо, не е безкрайно) или всичко, което може да бъде изразено — на всички езици. Всичко: подробната история на бъдещето, автобиографиите на архангелите, достоверният каталог на Библиотеката, хиляди и хиляди фалшиви каталози, доказателство за фалшивостта на тези каталози, доказателство за фалшивостта на истинския каталог, гностическото евангелие на Василид, коментар към това евангелие, коментар към коментара на това евангелие, правдивият разказ за твоята смърт, преводът на всяка книга на всички езици, интерполациите на всяка книга във всички книги, трактатът върху митологията на саксите, който е могъл да напише (но не е написал) Беда, изчезналите книги на Тацит.

Когато било провъзгласено, че Библиотеката съдържа всички книги, хората най-напред изпитали необикновено щастие. Всеки се чувствувал притежател на непокътнато тайно съкровище. Нямало проблем — личен или световен, за който да не се намери убедително решение в някоя от галериите. Вселената добила смисъл, вселената станала изведнъж безпределна като надеждата. По това време упорито се заговорило за Оправданията: книги с апологии и пророчества, които оправдавали винаги деянията на всеки човек във вселената и криели чудни тайни за неговото бъдеще. Хиляди жаждущи напуснали милата родна галерия и се втурнали нагоре по стълбите, тласкани от суетния стремеж да намерят своето Оправдание. Тези странници се ка-

рали из тесните коридори, изричали грозни проклетия, душили се един друг по приказните стълби, запокитвали на дъното на тунелите измамните книги, загивали, хвърлени в бездната от обитатели на далечни краища. Някои полудявали... Оправданията наистина съществуват (аз съм виждал две, отнасящи се за хора от бъдещето, за хора, които може би не са измислени), но търсачите били забравили, че вероятността човек да намери своето Оправдание или някой лъжлив негов вариант е равна на нула.

По същото време всички се надявали, че ще бъдат разрешени най-големите загадки на човечеството — произходът на Библиотеката и произходът на времето. Вероятно тези сложни загадки могат да се обяснят с думи: ако езикът на философите е непригоден, многообразната Библиотека сигурно е създала необходимия нечуван досега език и речници и учебници по граматика на този език. Вече цели четири века хората се ровят из галериите... Има и официални търсачи, *изследвачи*. Виждал съм ги по време на работа — пристигат винаги капнали от умора; говорят за някаква стълба без стъпала, по която едва не се пребили; разговарят с библиотекарят за галерии и стълби; понякога взимат най-близката книга и я прелистват, търсейки мръсни думи. Явно никой не се надява да открие нещо.

Огромната надежда, естествено, била последвана от дълбоко униние. Мисълта, че на една от лавиците на някоя галерия се крият ценни книги и че тези ценни книги са недостъпни, изглеждала почти непоносима. Някаква нечестива секта подбудила хората да прекратят търсенията и да опитат нещо друго: да разбъркват букви и знаци, докато не се получат благодарение на невероятна случайност каноническите книги. Властите се видели принудени да вземат строги мерки. Сектата престанала да съществува, но като малък съм виждал старци, които се усамотяваха в отходните места и разбърквайки метални дискове в чашка за зарове, се мъчеха да наподобяват божествения безпорядък.

Други, напротив, смятали, че главната цел е да се унищожат безполезните книги. Те нахълтвали в галериите, показвали съответния документ, не винаги фалшив, с погнуса прелиствали някой том и осъждали на унищожение цели лавици: на техния очистителен, аске-

тически бяс се дължи безсмислената загуба на милионни книги. Имената им са прокълнати, но онези, които оплакват „съкровищата“, унищожени от тяхното безумие, забравят два очевидни факта. Първо, Библиотеката е толкова необятна, че каквато и да е щета, причинена от човек, се оказва нищожна. Второ, всяка книга е единствена, незаменима, но (тъй като Библиотеката е всеобхватна) винаги съществуват стотици хиляди несъвършени копия: книги, които се различават помежду си само по някоя буква или някоя запетайка. В противовес на общоприетото мнение се осмелявам да допусна, че последиците от изстъпленията на Очистителите са преувеличени от ужаса, който предизвикали тия фанатици. Те били обладани от безумното желание да завладеят книгите на Пурпурната галерия — книги с по-малък от обикновения формат; всесилни, мъдри и вълшебни.

Известно ни е и друго суеверие от онова време: за Човека на Книгата. На някоя от лавиците в някоя галерия (мислели хората) непременно съществува една книга, символ и обобщение на всички останали: някакъв библиотекар я бил прочел и станал богоравен. В езика, на който се говори в тая зона, още има следи от култа към този древен служител. Мнозина се отправяли да Го търсят. Цели сто години се лутали напразно. Как да намерят тайнствената свещена галерия, където Той е живял? Някой предложил един регресивен метод: за да се намери книгата А, първо трябва да се открие книга В, която ще посочи къде се намира А; за да се намери книгата В, първо трябва да се открие книга С — и така до безкрайност... В подобни приключения пропилях и изчерпах годините си. На мен самия не ми изглежда невероятно на някоя лавица във вселената да има една всеобхватна книга*; моля неведомите богове един човек — един-единствен, макар и преди хиляди години! — да е намерил и прочел тази книга. Ако почестите и мъдростта, и щастието не са отредени за мене, нека бъдат за други. Нека има небе, ма-

* Повтарям: достатъчно е една книга да бъде възможна, за да съществува. Изключено е само невъзможното. Например: нито една книга не може да бъде същевременно и стълба, макар че без съмнение има книги, които отричат и доказват подобна възможност, и други, чиято структура съответствува на структурата на една стълба. — Б. а.

кар и мястото ми да е в ада. Нека бъде опозорен и погубен, но поне за един миг, поне за един човек Твоята огромна Библиотека да намери оправдание.

Безбожниците твърдят, че за Библиотеката безсмислицата е норма, а смисленото (и даже най-елементарната логика) едва ли не е чудесно изключение. Говори се (чувал съм) за „трескавата Библиотека, в която произволните книги са непрестанно изложени на риска да се превърнат в други книги и като обезумяло божество едновременно утвърждават, отричат и смесват всичко“. Тези думи, които не само разкриват безпорядък, но и го доказват нагледно, явно издават лош вкус и безнадеждно невежество. В действителност Библиотеката включва всички езикови структури, всички възможни варианти на двадесет и петте писмени знака, но не и абсолютната безсмислица. Излишно е да отбелязвам, че най-хубавата книга в многобройните галерии, които завеждам, е озаглавена „Вчесан гръм“, друга се казва „Гипсовият гръч“, трета „Аксаксаксакс мльо“. Тези на пръв поглед несвързани заглавия без съмнение могат да имат таен или алегоричен смисъл; този смисъл е изразен с думи и *ex hypothesi** вече съществува в Библиотеката. Каквото и съчетание от букви да напиша, например

dhcmrlchtdj,

на един от тайнствените езици в божествената Библиотека то съдържа страшен смисъл. Всяка сричка, която произнасяме, е пълна и с нежност, и с боязън; всяка означава на някой от тези езици могъщото име на бог. Да говорим, значи да изпадаме в тавтология. Това мое безполезно и многословно писание вече се съдържа в някой от тридесетте тома на една от петте лавици на някоя от неизброимите галерии — така както и неговото опровержение. (N възможни езика използват един и същ запас от думи; в някои знакът „библиотека“ допуска правилното определение *универсална и постоянна система от шестоъгълни галерии*, но „библиотека“ е и „хляб“ или „пирамида“, или какъвто и да е друг предмет и седемте определящи я думи имат друго значение. Ти, който четеш тези редове, сигурен ли си, че разбираш моя език?)

* По предположение (лат.). — Б. пр.

Постоянно пиша, за да се отвличам от мисълта за сегашното положение на хората. Съзнанието, че всичко е вече написано, ни унищожава или ни превръща в призрази. Зная места, където младежите коленичат пред книгите и в изстъпление целуват техните страници, но не могат да прочетат нито една буква. Епидемиите, еретическите раздори, странствуванията, неизбежно израждащи се в разбойничество, рязко намалиха броя на населението. Струва ми се, вече споменах за самоубийствата, от година на година по-чести. Може би старостта и страхът ме вкарват в заблуждение, но подозирам, че човешкият род — единственият — е на път да изчезне, а Библиотеката ще продължава да съществува: осветена, необитаема, безкрайна, свършено неподвижна, изпълнена с ценни книги, безполезна, нетленна, тайнствена.

Току-що написах „безкрайна“. Не сложих това прилагателно поради склонност към реториката; поддържам: логично е все пак да мислим, че светът е безкраен. Онези, които смятат, че той има граници, допускат, че някъде в далечината коридорите, стълбите и шестоъгълните галерии могат по необясним начин да се свършат — а това е абсурдно. Онези, които си го представят без граници, забравят, че е ограничен броят на възможните книги. Аз се осмелявам да подкажа следното решение на този прастар проблем: *Библиотеката е безгранична и периодична*. Ако един вечен пътешественик тръгне в която и да е посока, той би се убедил след много векове, че едни и същи книги се повтарят в един и същ безпорядък (който с повторението се превръща в порядък — *Порядъкът*). Тази изящна надежда е утеха за моята самота.*

Мар дел Плата, 1941 г.

* Летисия Алварес де Толедо отбелязва, че тази огромна Библиотека е излишна; всъщност достатъчен би бил *един-единствен том* с обикновен формат, с шрифт кегел девет или десет пункта, състоящ се от безкраен брой безкрайно тънки листове. (В началото на седемнадесети век Кавалieri е казал, че всяко геометрично тяло представлява безкраен брой плоскости.) Такъв изящен *вадемекум* не би бил удобен за работа: всеки видим лист би се раздвоявал на други като него; непостижимият за ума среден лист не би имал обратна страна. — Б. а.

ГРАДИНАТА С РАЗКЛОНЯВАЩИТЕ СЕ ПЪТЕКИ

На Виктория Окампо

На страница 242 от „История на Европейската война“ от Лидъл Харт четем, че било предвидено тринадесет британски дивизии (подкрепени от хиляда и четиристотин артилерийски оръдия) да атакуват на двадесет и четвърти юли 1916 година участъка Сер-Монтобан, но се наложило нападението да бъде отсрочено за сутринта на двадесет и девети същия месец. Поройните дъждове (отбелязва капитан Лидъл Харт) били причина за това всъщност незначително отлагане. Следното изявление, продиктувано, проверено и подписано от доктор Ю Дзун, бивш професор по английски език в Hochschule* в Циндао, хвърля неподозирана светлина върху този случай. Липсват първите две страници.

„... и окачих слушалката. Веднага след това се сетих чий е гласът, който бе отговорил на немски. Беше на капитан Ричард Мадън. Мадън в апартамента на Виктор Рунеберг — това означаваше край на нашите стремежи; и колкото и да изглеждаше второстепенно, или поне *така трябваше да ми се струва* — край на нашия живот. Това означаваше, че Рунеберг е арестуван или убит.** Същия този ден, още преди да залезе слънцето, аз щях да последвам съдбата му. Мадън беше неумолим. По-скоро принуден да е неумолим. Ирландец на английска служба, човек, обвиняван в безразличие и може би в предателство, нима можеше да не използва този прекрасен случай и да не бъде благодарен на съдбата, че му се удава възможност да открие, плени и може би да убие двама агенти на германската империя! Качих се в стаята си; безсмислено заключих вратата и се хвърлих по гръб върху тясното желязно легло. От прозореца се виждаха все същите

* Висше училище (нем.). — Б. пр.

** Отблъскващо и странно предположение. Всъщност прусакият шпионин Ханс Рабелер, известен като Виктор Рунеберг, заплашил с пистолет приносителя на заповедта за арест капитан Ричард Мадън, който при самозащита му нанесъл рани, причинили смъртта му (бележка на издателя). — Б. а.

керемидени покриви и заоблаченото слънце, типично за шест часа следобед. Стори ми се невъзможно този ден да се превърне — без предзнаменования и символи — в ден на неумолимата ми смърт. Значи — въпреки мъртвия ми баща, въпреки че бях израснал в една симетрична градина в Хай Фън — аз щях да умира сега? След това си помислих, че всъщност всички неща се случват сега, точно сега. Минават век след век, а нещата се случват единствено в настоящето; има безброй хора във въздуха, на земята и в морето, но всичко, което наистина става, става именно с мен... Почти непоносимият спомен за конското лице на Мадън прекъсна тези мисли. Сред омразата и ужаса, които изпитвам (сега вече мога да говоря за ужас, сега, когато надиграх Ричард Мадън, сега, когато шията ми вече очаква с нетърпение примката), помислих си, че този буен и несъмнено щастлив воин не подозираше, че зная Тайната — името на мястото, където се намира новият британски артилерийски парк при Анкър. Една птица се стрелна в сивото небе; въображението ми я превърна в самолет, а този самолет — в много други (във френското небе), които унищожаваша артилерийския парк с отвесно падащи бомби. Ех, ако устата ми, преди да я разкъса куршумът, можеше да изкрещи това име така, че да се чуе в Германия!... Но човешкият ми глас беше много слаб. Как да направя така, че името да стигне до ушите на Шефа? До ушите на онзи болен и отвратителен човек, който знаеше единствено това, че Рунеберг и аз се намираме в Стафордшир, и напразно чакаше новини от нас в голия си кабинет в Берлин, преглеждайки непрестанно вестниците... Произнесох гласно: *Трябва да бягам*. Изправих се безшумно, като безсмислено пазах тишина, сякаш Мадън вече ме дебнеше. Нещо — може би ненужното желание да констатирам, че нямам никакви средства — ме накара да пребъркам джобовете си. Намерих онова, което очаквах: американския часовник, никеловата верижка и четиригълната монета, ключодържателя с безполезните и компрометиращи ме ключове от апартамента на Рунеберг, бележника и едно писмо, което реших незабавно да унищожа (и което не унищожих), фалшивия паспорт, една крона*, два

* Английска монета от пет шилинга. — Б. пр.

шилинга и няколко пенита, червено-синия молив, носната кърпа, револвера с един куршум в него. Съвсем безсмислено го сграбчих и претеглих в ръката си; исках да си вдъхна кураж. Смътно си помислих, че един револверен изстрел се чува много далеч. За десет минути скроих плана си. Намерих в телефонния указател името на единствения човек, който можеше да предаде новината — той жвееше в едно предградие на Фентън, на по-малко от половин час път с влак.

Да, аз съм страхлив човек. Твърдя го сега, именно сега, когато вече съм изпълнил един план, който всеки би окачествил като рискован. Зная, че изпълнението му беше страшно. Не го сторих за Германия, не. Никак не ме е грижа за една варварска страна, която при това ме принуди да падна толкова ниско, че да стана шпионин. Освен това познавам един човек от Англия, скромн човек, който за мен не е по-малко от Гьоте. Разговарях с него не повече от час, но през този час той беше Гьоте... Изпълних своя план, защото чувствавах, че Шефът презира хората от моята раса — тоест безбройните прадеди, които са събрани в мене. Искях да му докажа, че един жълтокож може да спаси войските му. Освен това трябваше да избягам от капитана. Гласът и юмруците му можеха да прогърмят всеки миг на вратата ми. Облякох се тихо, казах „сбогом“ на собствения си образ в огледалото, слязох, огледах безлюдната улица и излязох. Гарата не беше далеч от дома ми, но предпочетох да взема файтон. Прецених, че така има по-малко опасност да ме познаят, всъщност наред пустата улица се чувствах съвсем на открито и много уязвим. Спомням си, че казах на файтонджията да спре малко преди централния вход. Наложих си да сляза с една почти мъчителна бавност; отивах в село Ашгроув, но взех билет за по-далечна гара. Влакът тръгваше само след няколко минути — в осем и петдесет. Побързах; следващият тръгваше в девет и половина. На перона нямаше почти никой. Обиколних вагоните; спомням си няколко фермери, една жена в траур, младеж, потънал в „Аналите“ на Тацит, един ранен и щастлив войник. Най-после вагоните бавно потеглиха. Появи се един мъж, когото познах; той напразно тича след влака до края на перона. Беше капитан Ричард Мадън. Почти изчерпан, разтреперан, аз се

свих на другия край на седалката, по-далеч от вдъхва-
щия ми страх прозорец.

Неусетно от състоянието на покруса преминах към почти отвратително щастие. Казах си, че моята битка вече е започнала и че съм спечелил първия кръг, като бях избягнал — може би за четиридесет минути, може би поради благосклонната съдба — нападението на моя противник. Реших, че тази малка победа ми предрича пълен успех. Реших, че не е малка, тъй като ако не беше тази безценна разлика в разписанието на влаковете, сега щях да бъда в затвора или вече мъртъв. Реших (не по-малко софистично), че моето подло щастие доказва, че съм способен да доведа до добър край делото. Извлякох от тази своя слабост много сили, които не ме напуснаха. Предвиждам, че в бъдеще човек ще се примирява всеки ден с все по-чудовищни неща; скоро на света ще има само воини и разбойници; давам им следния съвет: *Изпълнителят на едно чудовищно начинание трябва да си представи, че вече го е извършил, той трябва да си наложи едно бъдеще, което да е така необратимо, както и миналото.* Именно така постъпих аз, докато очите ми на вече мъртъв човек следяха как изтича този ден, който може би беше последният, и как настъпва нощта. Влакът се движеше леко сред ясенова гора. Той спря почти наред полето. Никой не извика името на гарата. *Ашгроув ли е?* — попитах някакви деца на перона. *Ашгроув* — отговориха те. Слязох.

Лампа осветяваше перона, но лицата на децата оставаха в сянка. Едно от тях запита: *При доктор Стивън Албърт ли отивате?* Без да изчака отговора, друго дете прибави: *Къщата е далеч оттук, но вие няма да се загубите, ако тръгнете по този път вляво и на всеки кръстопът пак завивате наляво.* Хвърлих им една монета (последната), слязох няколко каменни стъпала и поех по пустия път, който леко се спускаше. Беше обикновен черен път, над него се преплитаха клоните на дърветата, ниската и кръгла луна сякаш ме съпровождаше.

За миг си помислих, че Ричард Мадън вече е предугадил по някакъв начин моето отчаяно намерение. Съвсем скоро разбрах, че това е невъзможно. Съветът да завивам все наляво ми напомни, че такъв е обичайният

начин да се открие централният вътрешен двор на някои лабиринти. Аз разбирам нещо от лабиринти; не-напрасно съм правнук на онзи Цуй Бън, който е бил управител на Юннан и се отказал от светската власт, за да напише един роман, в който трябвало да има повече герои, отколкото в „Блян сред алени чертози“, и да построи лабиринт, където да се загубват всички хора. Той посветил тринадесет години на тези две различни и уморителни дела, но бил убит от ръка на чуждоземец; романът му бил безсмислен и никой не успял да открие лабиринта. Вървейки под английски дървета, размишлявах за този изгубен лабиринт; представях си го девствен и съвършен, изграден на тайния връх на една планина, представях си го погълнат от оризови полета или потънал под водата, представях си го безкраен, не вече съставен от осмостенни павилиони и ходове, които водят към своето начало, а от реки и провинции, от царства... Мислех си за един лабиринт от лабиринти, за огромен и растящ лабиринт, който да обхваща миналото и бъдещето в едно, като включва всякакъв начин и звездите. Погълнат от тези въображаеми картини, забравих своята съдба на беглец. За неопределено време се почувствувах като абстрактен възприемник на света. Неясното и живо поле, луната и вечерният час ми подеждуваха; подеждува ми и наклонът на пътя, който не позволяваше ни най-малко да се уморя. Вечерта беше задушевна и безкрайна. Пътят се спускаше и се разклоняваше сред вече тъмнеещите ливади. Някаква музика — пронизителна и сякаш силабична, се приближаваше и отдалечаваше заедно с повеите на вятъра, обвита в листа и разстояния. Помислих си, че човек може да бъде враг на други хора, на отделни прояви на други хора, но не и на една страна; не и на светулки, думи, градини, потоци, залежи. Така стигнах до висока ръждясала порта. През решетките съзрях горичка и нещо като павилион. Изведнъж осъзнах две неща — първото обикновено, второто почти невероятно — музиката идваше от павилиона, музиката беше китайска. Затова я бях възприел толкова късно, без да ѝ обръщам внимание. Не помня дали имаше камбанка или звънец, може би повиках с пляскане. Музиката продължаваше да пращи.

Обаче от дъното на близката къща се приближава-

ше някакъв фенер — стъблата на дърветата го закри-
ваха отчасти, а на моменти изцяло: един хартиен
фенер, който имаше формата на барабан и цвета на лу-
ната. Носеше го висок мъж. Не видях лицето му, за-
щото светлината ме заслепяваше. Той отвори вратата
и каза бавно на моя език:

— Виждам, че милостивият Си Пън е пожелал да
облекчи самотата ми. Навярно искате да видите гра-
дината.

Сетих се, че това е името на един от нашите консу-
ли, и объркано повторих:

— Градината ли?

— Градината с разклоняващите се пътеки.

Нещо се раздвижи в паметта ми и произнесох с не-
обяснима сигурност:

— Градината на моя праотец Цуй Бън.

— Вашият праотец? Вашият прочут праотец? Запо-
вдайте.

Влажната пътека криволичеше също както пътеките
в детството ми. Стигнахме до една библиотека с из-
точни и западни книги. Познах някои ръкописни томове
на Изгубената енциклопедия, подвързани в жълта коп-
рина; Енциклопедията е била изготвена под ръковод-
ството на третия император от Светлата династия и ни-
кога не е била отпечатана. Грамофонната плоча се
въртеше до бронзов феникс. Спомням си също така за
някаква амфора от розов порцелан и за друга, с много
векове по-стара, с онзи син цвят, който нашите заная-
тчии са копирали от персийските грънчари.

Стивън Албърт ме наблюдаваше усмихнат. Той бе-
ше много висок (вече го казах), с остри черти, със си-
ви очи и сива брада. Имаше в него нещо свещеническо,
а също и нещо моряшко; после той ми разказа, че е бил
мисионер в Тиендзин, „преди да се реши да стане ки-
таист“.

Седнахме — аз на един дълъг и нисък диван, той с
гръб към прозореца и един висок кръгъл часовник.
Изчислих, че Ричард Мадън, моят преследвач, не ще
пристигне, преди да е изминал час. Неотменимото ми
решение можеше да почака малко.

— Странна е съдбата на Цуй Бън — каза Стивън
Албърт. — Управител на родната си провинция, вещ
астроном, астролог и неуморим тълкувател на свеще-

ните писания, шахматист, прочут поет и калиграф, той изоставил всичко, за да създаде една книга и един лабиринт. Отказал се от удоволствията, които предлагат властта, правораздаването, разнообразието в леглото, банкетите и дори познанието, и се затворил в течение на тринадесет години в Павилиона на Прозрачната Самота. След смъртта му наследниците намерили самс объркани ръкописи. Както навярно ви е известно, роднините поискали да ги изгорят, обаче изпълнителят на неговото завещание — някакъв даоистки или будистки монах — настоял да бъдат публикувани.

— Ние, кръвните роднини на Цуй Бън — прекъснах го, — все още проклинаме този монах. Отпечатването е било безсмислено. Книгата представлява куп противоречиви чернови. Преглеждал съм я няколко пъти — в третата глава героят умира, а в четвъртата е жив. Колкото до другото творение на Цуй Бън, неговия Лабиринт...

— Лабиринтът е тук — каза той, като посочи едно високо лакирано писалище.

— Лабиринт от слонова кост! — възкликнах аз. — Някакъв мъничък лабиринт...

— Един лабиринт от символи — поправи ме той. — Един невидим лабиринт от време. На мене, варварина англичанин, ми бе отредено да разкрия тази прозрачна тайна. След сто години подробностите са безвъзвратно загубени и все пак не е трудно да се предположи какво се е случило. Навярно Цуй Бън е казал: *Оттеглям се, за да напиша една книга*. А друг път може би е казал: *Оттеглям се, за да построя един лабиринт*. Тогава всички са си представили, че става дума за две творения; никой не можел да си представи, че книга и лабиринт са едно и също нещо. Павилионът на Прозрачната Самота се издигал в средата на една може би трудно проходима градина; може би този факт внушавал на хората идеята за истински лабиринт. Цуй Бън умрял; в неговите обширни земи никой не открил лабиринта; объркаността на самия роман ми подсказва, че именно той е лабиринтът. Две са обстоятелствата, които ми разкриха правилното решение на задачата. Първо, любопитната легенда, че Цуй Бън възнамерявал да построи лабиринт, който да бъде именно безкраен. Второ, откъс от едно писмо, което открих.

Албърт стана. За няколко мига той ми обърна гръб; отвори едно чекмедже на златистото и почерняло писалище. Върна се с някакъв лист хартия — някога карминеночервен, а сега розов и избледнял, кариран. Цуй Бън с право се бе славил като изкусен калиграф. Без да разбирам, но с вълнение прочетох думите, които беше изписал с тънка четка един човек от моята кръв: *Оставям на някои бъднини (не на всички) моята градина с разклоняващите се пътеки.* Мълчаливо върнах листа. Албърт продължи:

— Преди да открия това писмо, бях се запитал по какъв начин една книга може да бъде безкрайна. Не можех да си представя друго освен един цикличен том, кръгообразен. Книга, чиято последна страница е тъждествена с първата, с възможност да продължава така безкрайно. Спомних си за оная нощ, която е в сърцевината на „Хиляда и една нощ“. В нея царица Шехеразада (поради някаква странна разсеяност на преписвача) започва да разправя текстуално историята на хиляда и едната нощ с опасността отново да стигне до нощта, в която я разказва, и така до безкрайност. Представих си също една платонична наследствена творба, предавана от баща на син, в която всеки нов индивид прибавя по някоя глава или пък с благочестиво внимание коригира страниците на своите предшественици. Тези предположения ме разсеяха, но никое от тях не съответствуваше дори и най-малко на противоречивите глави от творбата на Цуй Бън. Намирах се в пълна безпътница, когато получих от Оксфорд ръкописа, който сега прегледахте. Естествено, спрях се на фразата: *Оставям на някои бъднини (не на всички) моята градина с разклоняващите се пътеки.* Почти незабавно прозрях — *градината с разклоняващите се пътеки* е обърканият роман, фразата *някои бъднини (не на всички)* ми подсказа идеята за разклоняване във времето, а не в пространството. Повторното прочитане на цялата творба потвърди това предположение. Във всички творби всеки път, когато човек се сблъска с различни алтернативи, избира една от тях и отстранява останалите; в романа на почти неразгадаемия Цуй Бън той избира едновременно всички възможности. Така той *създава* различни бъдещи времена, различни времена, които от своя страна също се размножават и раз-

клоняват. Оттам и противоречията в романа. Фан примерно знае някаква тайна; непознат чука на вратата му. Фан решава да го убие. Естествено, съществуват няколко възможни развръзки: Фан може да убие неканения гост, неканеният може да убие Фан, двамата могат да се спасят, двамата могат да умрат и така нататък. В творбата на Цуй Бън се случва всичко; всяка развръзка става изходна точка за други разклонения. Понякога пътеките на този лабиринт се събират; на пример вие идвате в тази къща, но в едно от възможните минали времена сте мой враг, в друго — мой приятел. Ако се примирите с моето непоправимо произношение, ще прочетем заедно няколко страници.

В яркия кръг на лампата лицето му беше несъмнено лице на старец, но в него имаше нещо непреклонно и даже безсмъртно. Бавно и точно той прочете две версии на една и съща епическа глава от романа. В първата една войска се придвижва напред към някаква битка, като прекосява пуста планина; ужасът от мрака и камъните кара войниците да презират живота и те успяват лесно да победят; във втората версия същата войска прекосява дворец, в който се чествува някакъв празник; блестящата битка им се струва продължение на празника и те постигат победа. Слушах с истинско преклонение тези старинни измислици; може би се възхищавах не толкова на тях, колкото на обстоятелството, че бяха творение на моята кръв и че един човек от една далечна империя ги възпроизвеждаше за мен — по време на едно отчаяно приключение — на един западен остров. Спомням си последните думи, които се повтаряха като тайна заповед във всяка версия: *Така се сражаваха героите — прекрасното им сърце бе спокойно, мечът им унищожаваш, — примирени да убиват и да умрат.*

От този миг нататък почувствувах както наоколо, така и в собственото си бедно тяло някакво незримо и неосезаемо гъмжене. Не движението на войските, раздалечаващи се, вървящи успоредно и накрая обединяващи се, а едно по-недостъпно, но близко външение, което те по някакъв начин предвещаваха. Стивън Албърт продължи:

— Не вярвам вашият прочут праотец да си е играл ленивено, създавайки различни варианти. Не мисля, че

въобще е вероятно да е пожертвувал тринадест години за безкрайното изпълнение на този реторичен експеримент. Във вашата страна романът е второстепенен жанр, а по онова време дори презрян. Цуй Бън е бил гениален романист, но също така и литератор, и мислител, който несъмнено не се е смятал за обикновен романист. Свидетелствата на негови съвременници доказват — и животът го потвърждава, — че той е имал метафизични и мистични влечения, философските противоречия заемат значителна част от романа. Зная, че от всички проблеми нито един не го е измъчвал и вълнувал толкова много, колкото необхватният проблем за времето. А сега забележете: това е *единственият* проблем, който отсъствува от страниците на *Градината*. Той дори не използва думата, която означава *време*. Вие как си обяснявате този съзнателен пропуск?

Изразих няколко предположения, но всички бяха неубедителни. Обсъдихме ги; накрая Стивън Албърт запита:

— В една гатанка, на която отговорът е шахмат, коя е единствената забранена дума?

Помислих за миг и отговорих:

— Думата *шахмат*.

— Точно така — каза Албърт. — *Градината с разклоняващите се пътеки* е огромна притча или гатанка, чийто отговор е думата „време“; ето тайната причина, поради която тази дума не се споменава в нея. Да се пропуска *винаги* една дума, да се прибегва до неподходящи метафори и очевидни перифрази, е може би най-превзетият начин да се посочи тази дума. Именно обикновения начин е избрал потайният Цуй Бън във всяка криволица на безкрайния си роман. Сравних стотици ръкописи, поправих грешките, допуснати поради небрежността на преписвачите, предположих, че в този хаос има някакъв план. Възстанових или поне смятам, че съм възстановил първоначалния ред, преведох цялата творба — установих, че думата *време* не е употребена нито веднъж. Обяснението е очевидно. *Градината с разклоняващите се пътеки* е непълно, но не невярно изображение на вселената така, както я е схващал Цуй Бън. За разлика от Нютон и Шопенхауер вашият праотец не е вярвал в едно време — однородно и абсолютно; той е вярвал в безкрайни поредици от време-

на, в нарастваща и главозамайваща мрежа от раздалечаващи се, сливащи се и протичащи успоредно времена. Тази мрежа от времена, които се приближават, разклоняват, пресичат или които в продължение на векове се пренебрегват, тази мрежа обхваща *всички* възможности. В повечето от тези времена ние не съществуваме; в някои от тях съществувате вие, аз — не; в други съществувам аз, а вие — не; в трети съществувате и двамата. В сегашното време, което благоприятната случайност ми е отредила, вие дойдохте у дома ми; в друго време, преминавайки градината, вие сте ме намерили мъртъв; в трето аз изричам същите тези думи, но всъщност съм някакво недоразумение, някакъв призрак.

— Във всички времена — произнесох ясно, но не без трепет — аз благодаря и се прекланям за това, че пресъздадохте Градината на Цуй Бън.

— Не във всички — прошепна той с усмивка. — Времето се разклонява вечно в безброй бъдещи времена. В едно от тях аз съм ваш враг.

Тогава отново усетих онова гъмжение, онова движение, за което вече споменах. Стори ми се, че влажната градина, която заобикаля къщата, е претърпана с невидими хора. Тези хора бяха Албърт и аз, тайни, отрудени и проявяващи се под различни форми в други измерения на времето. Вдигнах поглед и изведнъж кошмарът се разпръсна. В жълтата и черна градина имаше само един-единствен човек; но този човек бе огромен като статуя, но този човек се приближаваше по пътеката и беше самият капитан Ричард Мадън.

— Бъдещето вече настъпи — отговорих, — но аз съм ваш приятел. Мога ли отново да прегледам писмото?

Албърт стана. Висок, той отвори чекмеджето на високото писалище, като за миг ми обърна гръб. Вече бях приготвил револвера. Стрелях с голямо внимание; Албърт се свлече на пода, без стон. Кълна се, че той умря на място; все едно, че гръм го бе ударил.

Останалото е нереално и без значение. Мадън нахълта и ме задържа. Бях осъден на обесване. Беше отвращаващо, но аз победих; бях успял да съобщя в Берлин тайното име на града, който трябваше да нападат. Вчера го бомбардираха; прочетох това в същите вестници, които съобщаваха на Англия загадката, че

ученият китаист Стивън Албърт е загинал от ръката на един непознат, на име Ю Дзун. Шефът бе успял да разшифрова загадката. Той знае, че моята задача беше да посоча (въпреки грохота на войната) града, който се нарича Албърт, и че не съм намерил друг начин, освен да убия човек с това име. Шефът не знае (никой не може да знае) за моето дълбоко разкаяние и умо-ра.“

ФУНЕС ПАМЕТЛИВИЯТ

Помня го (аз нямам право да произнасям тази свещена дума, само един човек на земята имаше това право и този човек е мъртъв) с тъмно страстниче в ръка, виждащ го тъй, както никой друг не може да го види, макар и да го гледа от предутринния до вечерния здрач цял живот. Помня мрачното му лице с индиански черти, странно *далечно* зад цигарата. Помня (така ми се струва) тънките му ловки пръсти. До тия пръсти помня кратунка за мате с герба на Източния бряг; помня жълтата рогозка на прозореца с блед езерен пейзаж. Помня ясно гласа му; бавния и сърдит носов говор на старите жители от предградията, без днешната италианска напевност. Виждал съм го не повече от три пъти; последния път — през 1887 година... Струва ми се много сполучлива идеята да пишат за него всички, които са го познавали; в книгата, която ще издадете, моят разказ ще бъде може би най-краткият и несъмнено най-оскъдният, но не и най-пристрастният. Аз съм един жалък аржентинец и затова не мога да пея дитирамби — задължителен жанр в Уругвай, когато темата е някой уругваец. *Драскач, фукльо, столично конте*; Фунес не е изричал тези обидни думи, но аз напълно признавам, че за него бях олицетворение на тия жалки прозвища. Педро Леандро Ипуче пише, че Фунес е предтеча на свръхчовеците, „един самороден местен Заратустра“; няма да споря, но не бива да забравяме, че този момък от Фрай Бентос беше в известно отношение безнадеждно ограничен.

Първият ми спомен за Фунес е съвсем ясен. Виждам

го в една мартенска или февруарска привечер на осемдесет и четвърта. През тази година баща ми ме беше завел да летувам във Фрай Бентос. Аз се връщах с братовчед си Бернардо Аедо от имението Сан Франсиско. Връщахме се на коне, пеейки, но това не беше единствената причина да се чувствам щастлив. След душния ден огромен буреносен облак с цвят на аспид покри небето. Тласкаше го южният вятър, дърветата вече се люлееха лудо; аз се страхувах (и се надявах), че водната стихия ще ни застигне наскоро полето. Препускахме, надбягвайки се с бурята. Най-сетне навлязохме в една уличка, хлътнала между много високи тухлени тротоари. Изведнъж притъмня; чух забързани и сякаш крадливи стъпки; вдигнах очи и видях някакво момче, което тичаше по тесния разбит тротоар като по тясна разбита стена. Помня шалварите, алпаргатите*, помня цигарата пред грубото лице на фона на безкрайния вече облак. Неочаквано Бернардо му извика: „Колко е часът, Иренео?“ Без да погледне небето, без да се спре, той отговори: „Осем без четири минути, младин Бернардо Хуан Франсиско.“ Гласът му беше тънък, насмешлив.

Аз съм толкова разсеян, че току-що предаденият диалог нямаше да привлече вниманието ми, ако братовчед ми не беше го повторил няколко пъти, подтиквайки (струва ми се) от някакъв местен патриотизъм и от желанието да се покаже равнодушен към тройното обръщение.

Той ми каза, че момчето, което срещнахме, е Иренео Фунес, известен с някои странности — например с това, че не дружи с никого и винаги знае колко е часът като по часовник. Добави, че е син на една тукашна гладачка, Мария Клементина Фунес; едни разправяли, че баща му бил лекар в клиниката, някой си О'Конор, англичанин, други — че бил укротител на коне или следотърсач от департамента Салто. Живее с майка си близо до чифлика Лаурелес.

През осемдесет и пета и осемдесет и шеста година летувахме в Монтевидео. През осемдесет и седма отново посетих Фрай Бентос. Естествено, разпитах за всички познати и накрая за „хронометъра Фунес“. От-

* Сандали с въжени подметки (исп.). — Б. пр.

говориха ми, че в имението Сан Франсиско един необязден кон го бил хвърлил на земята и той останал парализиран за цял живот. Спомням си, че тази вест остави у мен впечатлението за досадна магия: единствения път, когато го видях, ние се връщахме на коне от Сан Франсиско; а той тичаше по високия тротоар; историята, разказана от братовчед ми Бернардо, много приличаше на сън, изтъкан от късове минало. Казаха ми, че лежал на походното легло, загледан в смокинята на двора или в някоя паяжина. Привечер позволявал да го примъкнат до прозореца. Бил толкова честолюбив, та дори се преструвал, че е благодетелствуван от сполетялата го беда... На два пъти го видях зад прозоречната решетка, която безжалостно подчертаваше участието му на вечен затворник: първия път неподвижен, със затворени очи; втория — пак неподвижен, но вглъбен в съзерцанието на ухаещ стрък морски пелин.

По това време донякъде от суетност се бях заел системно да изучавам латински. В куфара си носех „De viris illustribus“* на Ломон, „Thesaurus“** на Кишра, „Записките“ на Юлий Цезар и един от томове на „Naturalis historia“*** на Плиний, която надхвърляше (и все още надхвърля) скромните ми способности на латинист. В малкото градче всичко се разчува; в своята къща в покрайнините Иренео скоро узна за тия необикновени книги. Изпрати ми цветисто и високопарно писмо, в което припомняше нашата среща — за съжаление тъй кратка — „на седми февруари осемдесет и четвърта година“, възхваляваше чичо ми дон Грегорио Аедо, починал същата година, за славните услуги, които „оказа на двете отечества в героичната битка при Итусаингó“, и ме молеше да му заема някоя от книгите заедно с един речник, „за да вникна в оригиналния текст, тъй като още не владее латински“. Обещавахе да ги върне много бързо и в добро състояние. Почеркът му беше съвършен, съвсем отчетлив; придържаше се към правописа, препоръчван от Андрес Бельо: i вместо u, j вместо g. Естествено, отначало се уплаших, че това е шега. Братовчедите ми ме увериха, че не е — такъв си бил Иренео. Не знаех на какво да от-

* „За знаменитите мъже“ (лат.). — Б. пр.

** „Съкровищница“ (лат.). — Б. пр.

*** „Естествена история“ (лат.). — Б. пр.

дам — дали на безочие, на невежество или на глупост — убеждението, че трудният латински не изисква нищо друго освен речник; за да го обезсърча напълно, му изпратих „Gradus ad Parnassum“* на Кишра и труда на Плиний.

На четиринадесети февруари ми телеграфираха от Буенос Айрес да се върна незабавно, защото баща ми не бил „много добре“. Нека бог ми прости, но гордостта, че съм получил спешна телеграма, желанието да разкажа на цял Фрай Бентос за несъответствието между меката форма на съобщението и императивното наречие, изкушението да драматизирам скръбта си, показвайки мъжествен стоицизъм — всичко това навярно ми попречи да изпитам скръб. Като подреждах куфара си, забелязах, че липсват „Gradus“ и първият том на „Naturalis historia“. „Сатурн“ вдигаше котва на другия ден сутринта; след вечеря се отправих към къщата на Фунес. За моя изненада нощта беше толкова душна, колкото и денят.

В скромната къща ме посрещна майката на Фунес. Тя ми каза, че Иренео е в стаята към задния двор, и ме предупреди да не се учудвам, ако е тъмно, защото Иренео обичал да стои с часове, без да пали свещ. Прекосих двора, покрит с плочи, чардака; стигнах до задния двор. Там имаше асма; мракът ми се стори пълен. Изведнъж чух високия и насмешлив глас на Иренео. Този глас говореше на латински; този глас (идващ от тъмнината) произнасяше бавно, с наслаждение някаква реч или молитва, или заклинание. Латинските срички отекнаха в дворчето без настилка; в уплахата си ги чувствавах неразгадаеми, безкрайни; после в нескончаемия разговор през тази нощ разбрах, че това е първият абзац от глава двадесет и четвърта на седма книга на „Naturalis historia“. Темата на тази глава е паметта; последните думи бяха: *ut nihil non iisdem verbis redderetur auditum***.

Без ни най-малка промяна в гласа Иренео ме покани да вляза. Пушеше, изтегнат в походното легло. Струва ми се, че видях лицето му едва на разсъмване; пом-

* „Стъпала към Парнас“ (лат.). — Б. пр.

** Така че нищо не може да бъде предадено на слуха с едни и същи думи (лат.). — Б. пр.

ня само проблясващото огънче на цигарата. В стаята леко миришеше на влага. Седнах; повторих историята за телеграмата и болестта на баща ми.

Сега стигам до най-трудното място в моя разказ. Той (добре е читателят вече да узнае това) няма друг сюжет освен този разговор, състоял се преди половин век. Няма да се опитвам да възпроизведа думите му, безвъзвратно изчезнали. Предпочитам да опиша правдиво всичко онова, което ми разказа Иренео. Непряката реч е неизразителна и слаба; знам, че жертвувам въздействието на своя разказ; нека читателите ми си представят накъсаните изречения, които ме умориха в онази нощ.

Най-напред Иренео изброи на латински и на испански случаите на феноменална памет, описани в „Naturalis historia“: персийския цар Кир, познавал по име всички войници от армията си; Митридат Евпатор, раздавал правосъдие на двадесет и двата езика, на които се говорело в империята му; Симонид, изобретателя на мнемотехниката; Метродор, притежавал дарбата да повтаря дословно онова, което е чул само веднъж. Напълно искрено Фунес се удиви, че подобни случаи могат да будят удивление. Каза ми, че до онзи дъждовен следобед, когато белият кон го хвърлил на земята, той бил като всички хора: спял, глух, вятърничав, слабопаметен. (Аз се опитах да му намека за неговата способност да определя точно времето, да запомня собствени имена; той не ми обърна внимание.) Деветнадесет години бил живял като в сън: гледал, без да вижда, слушал, без да чува, забравял всичко, почти всичко. Когато паднал, загубил съзнание; като дошъл на себе си, настоящето му се сторило почти непоносимо — толкова богато и ясно било станало, а също и спомените за най-отдавнашни и най-обикновени неща. Скоро след това разбрал, че е парализиран. Този факт едва го развълнувал. Помислил (почувствувал), че неподвижността е нищожна цена. Сега сетивата и паметта му били непогрешими.

С един поглед ние виждаме три чаши, поставени на маса; Фунес виждаше всички ластари, гроздове и зърна на една лозница. Знаеше каква форма са имали облиците на юг в утрото на тридесети април хиляда осемстотин осемдесет и втора година и в паметта си може-

ше да ги сравни с жилките по кожената подвързия на книга, която е видял само веднъж, и с пенестата дияра, оставена от едно весло в Рио Негро в навечерието на битката при Кебрачо. Тези спомени не бяха прости; всеки зрителен образ беше съпроводен от мускулни, топлинни и други усещания. Можеше да възстанови всичките си сънища, всичките си мимолетни видения. На два или три пъти беше възстановил цял един ден; никога не беше се колебал, но всяко такова възстановяване му бе отнело също по един ден. Каза ми: „Аз имам повече спомени, отколкото са имали всички хора, откакто свят светува.“ И още: „Моите сънища са като вашето бодърствуване.“ И още, вече на разсъмване: „Моята памет, господине, е като бунисче.“ Окръжност на черна дъска, правоъгълен триъгълник, ромб — това са форми, които напълно можем да си представим; Иренео можеше да си представи буйната грива на жребец, стадо по планинско било, оттенъците на пламъка и неизброимите частици на пепелта, променящото се лице на мъртвец по време на дълго бдение. Колко ли звезди е виждал по небето?

Ето какво ми разказа; нито тогава, нито по-късно съм поставял под съмнение думите му. По онова време нямаше още кинематограф, нито фонографи; и все пак е странно и дори невероятно, че никой не се е опитал да направи експеримент с Фунес. Наистина, ние цял живот отлагаме всичко, което може да бъде отложено; навярно дълбоко в душата си всички знаем, че сме безсмъртни и че рано или късно всеки човек ще може да върши всичко и да знае всичко.

В тъмнината гласът на Фунес продължаваше да говори.

Разказа ми, че през 1886 година измислил оригинална бройна система и че само за няколко дни надхвърлил двадесет и четири хиляди. Не я записал, тъй като измисленото веднъж вече не можело да се изличи от паметта му. Първият подтик за това било, струва ми се, неговото неудовлетворение от факта, че за тридесет и тримата уругвайци са необходими две цифри или три думи вместо една цифра или една дума. Впоследствие приложил този абсурден принцип и към други числа. Вместо седем хиляди и тринадесет казал (например) *Максимо Перес*; вместо седем хиля-

ди и четиринадесет — *Железницата*; други числа обозначил с *Луис Мелиан Лафинур, Олимар, сяра, пики, кит, газ, котел, Наполеон, Агустин де Ведия*. Вместо петстотин казвал *девет*. Всяка дума имала особен знак, нещо като белег; последните били много сложни... Аз се опитах да му обясня, че тази рапсодия от несвързани думи е точно обратното на бройна система. Казах му, че 365 означава три стотици, шест десетици, пет единици; подобен анализ липсва при „числа“ като *Негърът Тимотео* или *побой*. Фунес не ме разбра или не пожела да ме разбере.

През седемнадесети век Лок допуснал (и отхвърлил) възможността да се създаде език, в който всеки отделен предмет, всеки камък, всяка птица, всеки клон биха имали собствено име; Фунес също смятал да измисли подобен език, но се отказал, защото му се сторило, че той ще бъде прекалено общ, прекалено двусмислен. В действителност Фунес помнеше не само всеки лист от всяко дърво във всяка гора, но и всеки път, когато го бе виждал или си го бе представял. Решил да сведе всеки свой изживян ден до не повече от седемдесет хиляди спомена, които след това щял да обозначава с цифри. Две съображения го разколебали: съзнанието, че това е едно безкрайно начинание, и съзнанието, че то е безполезно. Дал си сметка, че до смъртния си час още няма да е приключил с подреждането на детските си спомени.

Двата посочени проекта (безкраен речник за естествения ред на числата, безполезен мислен каталог на всички образи, съхранявани в паметта) са абсурдни, нс те разкриват някакво смътно величие. Те ни позволяват да прозрем или да си представим умопомрачителния свят на Фунес. Той — нека не забравяме това — беше почти напълно неспособен за общи, Платоновиден. Не само му беше трудно да разбере, че нарицателното име „куче“ обхваща множество различни индивиди с различна големина и различна форма; дразнеше се, че кучето в три часа и четиринадесет минути (гледано в профил) и кучето в три часа и петнадесет минути (гледано анфас) имат едно и също име. Собственото му лице в огледалото, собствените му ръце го изненадваха всеки път. Суифт разказва, че императорът на Лилипутия виждал как се движи минутната

стрелка; Фунес непрекъснато виждаше бавния процес на гниенето, на кариеса, на умората. Забелязваше настъплението на смъртта, на влагата. Беше самотен и трезв наблюдател на един многообразен, ефимерен и почти непоносимо конкретен свят. Вавилон, Лондон и Ню Йорк са поразявали с жестокия си блясък човешкото въображение; ала никой в техните многолюдни кули и по техните трескави булеварди не е почувствувал гнетта и задуха на една толкова неизтощима действителност като тази, която ден и нощ тегнеше над клетия Иренео в бедняшкото му южноамериканско предградие. Много трудно заспиваше. Да заспиш, значи да забравиш света; легнал по гръб в походното легло, Фунес си представяше в тъмнината всяка пукнатина, всеки корниз по стените на всички къщи наоколо. (Поетарям, че и най-незначителният му спомен беше по-точен и по-ярък от нашето усещане за физическа наслада или физическо страдание.) На изток в един още не напълно застроен участък имаше нови, непознати къщи. Фунес си ги представяше черни, плътни, изградени от еднороден мрак; към тях обръщаше лице, за да заспи. Обичаше също да си представя, че е на дъното на реката и се разтваря в нея, люлян от течението.

Беше научил с лекота английски, френски, португалски, латински. Подозирам обаче, че не беше твърде способен да мисли. Да мислиш, значи да забравяш отликите, значи да обобщаваш, да абстрахираш. В претъпкания с предмети свят на Фунес имаше само подробности, и то почти непосредствено възприемани.

Плахата утринна светлина влезе в стаята през дворчето без настилка.

Едва тогава видях лицето, чийто глас цяла нощ бе говорил. Иренео беше на деветнадесет години; беше роден през 1868; стори ми се внушителен като бронзова статуя, по-древен от Египет, от пророчествата и пирамидите. Помислих си, че всяка моя дума (всеки мой жест) ще остане завинаги в неумолимата му памет; скова ме страх, че трупам излишни движения.

Иренео Фунес умря през 1889 година от възпаление на белите дробове.

1942 г.

ФОРМАТА НА САБЯТА

Жесток белег разсичаше лицето му — пепелява, почти съвършена дъга, която с единия си край обезобразяваше слепоочието му, а с другия — скулата. Истинското му име е без значение; в Такуарембó всички го наричаха *Англичанина от Ла Колорада*. Бившият притежател на имението, Кардосо, не искал да го продава; чувал съм, че Англичанина прибягнал към едно непредвидено средство — поверил му тайната на белега. Англичанина идвал от границата, от Риу Гранди ду Сул; тръгнал слух, че в Бразилия е бил контрабандист. Нивите били обрасли с бурен, водата в кладенците горчала; за да потегне имота, Англичанина работел наравно с ратанте. Казват, че бил строг до жестокост, но педантично справедлив. Казват още, че пиел; няколко пъти в годината се затварял в таванската стая и излизал оттам подир два-три дни като след битка или след треска — бледен, тръпнещ, смутен, но все тъй деспотичен. Помня ледения му поглед, жилавата мършавост, сивите мустаци. Не общуваше с никого; испанският му впрочем беше елементарен и повлиян от бразилския говор. По пощата получаваше само търговски писма или проспекти.

При последното ми пътуване из северните департаменти реката Карагуатá бе придошла и се наложи да ношувам в Ла Колорада. Почти веднага забелязах, че посещението ми е нежелано; опитах се да предразположа Англичанина; атакувах най-сляпата от всички страсти — патриотизма. Казах, че една страна, проникната от духа на Англия, е непобедима. Моят събеседник се съгласи, но добави с усмивка, че самият той не е англичанин, а ирландец от Дънгарвън. При тия думи млъкна, сякаш бе издал някаква тайна.

След вечеря излязохме да погледнем небето. Дъждът беше спрял, но на юг, отвъд ридовете, небето, прорязвано от светкавици, вещаеше нова буря. В занемарената трапезария ратаят, който бе сложил вечерята, донесе бутилка ром. Пихме дълго и мълчаливо.

Не знаей колко е бил часът, когато усетих, че съм се напил; не знаей дали защото бях възбуден, развеселен или просто отегчен, заговорих за белега. Лицето да

Англичанина се промени; за миг помислих, че ще ме изхвърли от дома си. Той обаче каза с обичайния си тон:

— Ще ви разкажа историята на моя белег, но при едно условие: няма да спестя нито една низост, нито една позорна подробност.

Приех. Ето историята, която разказа, смесвайки английския с испански и дори с португалски:

„През 1922 година в един от градовете на Конот аз бях сред многото, които тайно се бореха за независимостта на Ирландия. Някои от оцелелите ми другари се отдадоха на мирен труд; други, колкото и да е парадоксално, се бият по морета или в пустинята под английското знаме; един, най-достойният, издъхна при зори в двора на една казарма, разстрелян от още сънени мъже; някои (по-щастливи) намериха смъртта в безименните и почти тайни битки на гражданската война. Бяхме републиканци, католици, бяхме, боя се, романтици. Ирландия беше за нас не само утопичното бъдеще и непоносимото настояще; беше горчива и свидна легенда, беше червените тресавища и кръглите кули, беше отричането от Парнел и невероятните епопеи, разказващи за похищение на бикове, които в предишни превъплъщения са били герои, риби и планини... Една привечер, която няма да забравя, пристигна един наш съратник от Мънстър — някой си Джон Винсънт Мун.

Нямаше и двадесет години. Беше едновременно слаб и отпуснат; оставяше неприятно впечатление за безгръбначно. Беше изучил усърдно и суетно почти страница по страница някакъв комунистически учебник; диалектическият материализъм му служеше за пресичане на всякакъв спор. Причините, поради които един човек може да обича или да мрази друг, са неизброими: Мун свеждаше световната история до жалки икономически противоречия. Твърдеше, че победата на революцията е предопределена. Възразих му, че един джен-тълмен се интересува само от загубени каузи... Вече се беше стъмнило; полемиката продължи в коридора, по стълбите и накрая из пустите улици. Съжденията, изказани от Мун, не ми направиха толкова силно впечатление, колкото безапелационният му, категоричен тон. Новият съмишленик не спореше: той изразяваше мнение — пренебрежително и някак гневно.

Когато стигнахме последните къщи, внезапна стрелба ни зашемети. (Преди или след това вървахме покрай калкана на някаква фабрика или казарма.) Втурнахме се в една улица без настилка; някакъв войник, огромен на фона на заревото, изскочи от една горяща колиба. Изкрещя ни да спрем. Аз ускорих крачките си; моят другар не ме последва. Обърнах се: Джон Винсът Мун стоеше неподвижен, втрещен, сякаш се бе вкаменил от ужас. Върнах се, с един удар повалих войника, разтърсих Винсът Мун, наругах го и му заповядах да ме последва. Трябваше да го хвана под ръка; беше се вцепенил от страх. Побягнахме в нощта, нахъсана от пожари. Един пушечен изстрел ни настигна; куршумът одраска Мун по дясното рамо; докато бягахме сред борова гора, той тихо хлипаше.

През есента на 1922-ра аз се укривах във вилата на генерал Баркли. Той (аз изобщо не бях го виждал) заемаше по онова време някаква административна длъжност в Бенгалия; сградата, макар и строена преди по-малко от век, бе разнебитена и мрачна, с множество объркващи коридори и ненужни вестибюли. Музейната колекция и огромната библиотека заемаха целия партер — книги спорни и противоречиви, които в известен смисъл са историята на деветнадесетия век; ятагани от Нишапур, в чиито застинали дъги сякаш още бушуваха вихърът и яростта на боя. Влязохме (доколкото си спомням) през задния вход. Мун с треперещи и пресъхнали устни промърмори, че нощните ни приключения са интересни; аз го превързах, донесох му чаша чай; убедих се, че „раната“ е повърхностна. Изведнъж той промълви смутено:

— Но вие се изложихте на сериозна опасност.

Казах му да не се безпокои. (Опитът на гражданската война ме задължаваше да постъпя по този начин; освен това залавянето дори само на един съмишленик можеше да постави в опасност нашето дело.)

На другия ден Мун беше възвърнал самоувереността си. Прие предложената цигара и ме подложи на строг разпит относно „материалните средства на нашата революционна партия“. Въпросите му бяха много смислени; казах му (откровено), че положението е доста сериозно. Силни пушечни гърмежи разтърсиха целия Юг. Казах на Мун, че другарите ни чакат. Палто-

то и револверът ми бяха в стаята; когато се върнах оттам, заварих Мун изтегнат на софата, със затворени очи. Предполагаше, че има треска; оплакваше се от мъчителни болки в рамото.

И тогава разбрах, че е непоправим страхливец. Помолих го смутено да се пази и се сбогувах. Така ме беше срам за този малодушен човек, сякаш самият аз бях страхливецът, а не Винсънт Мун. Постъпките на един човек сякаш принадлежат на всички хора. Затова едва ли ще бъде несправедливо, ако нечие провинение в една градина погуби целия човешки род; затова едва ли ще бъде несправедливо, ако разпятието на един евреин може да го спаси. Шопенхауер навярно има право: аз съм другите, всеки човек е цялото човечество, Шекспир в известен смисъл е жалкият Джон Винсънт Мун.

Девет дни прекарахме в огромната къща на генерала. За ужасите и светлите мигове на войната няма да говоря; моята цел е да разкажа историята на тоя белег, който ме позори. Тия девет дни в паметта ми се сливат в един-единствен, с изключение на предпоследния, когато нашите нахлуха в една казарма и така отмъстихме за шестнадесетте другари, разстреляни с картечница в Елфин. Аз се измъквах от вилата на разсъмване, в утринната дрегавина. Привечер се връщах. Моят другар ме чакаше горе — раната не му позволявала да слиза на партера. Още го виждам с книга по стратегия в ръката: Ф. Н. Мод или Клаузевиц. „Любимото ми оръжие е артилерията“ — призна пред мен една вечер. Разпитваше за нашите планове; правеше му удоволствие да ги критикува или да ги усъвършенствува. Обичаше също да разобличава „окаяното ни материално положение“; предричаше с мрачен догматизъм гибелната развръзка. „C'est une affaire flambée“* — мърмореше. За да покаже, че никак не го е грижа дали е страхливец, изтъкваше умственото си превъзходство. Така изминаха някак девет дни.

На десетия градът падна окончателно в ръцете на Black and Tans**. Високи мълчаливи конници патрули-

* Загубена работа (фр.). — Б. пр.

** Черно-кафявите (англ.). — прозвище на части от кралската ирландска полиция, сформирани в Англия от демобилизирани войници. — Б. пр.

раха пътищата; вятърът носеше пепел и дим; на един ъгъл видях проснат труп, ала по-натрапчив е споменият ми за едно чучело наскреда площада, по което войниците се упражняваха в стрелба... Бях излязъл, когато небето светлееше; прибрах се още преди обяд. Мун разговаряше с някого в библиотеката; по гласа му разбрах, че говори по телефона. После чух името си; после — че ще се върна в седем, после — указанието да ме заловят, когато минавам през градината. Моят благороден приятел благородно ме предаваше. Чух как искаше някакви гаранции за собствената си безопасност.

Тук историята се обвърква и свършва. Знам, че преследвах изменника по кошмарни тъмни коридори и шеметно високи стълби. Мун познаваше къщата добре, много по-добре от мене. Един-два пъти го изгубих от погледа си. Но успях да го догоня, преди да ме заловят войниците. Из една от паноплиите на генерала измъкнах извита сабя; с този стоманен полумесец отпечатках завинаги върху лицето му един кървав полумесец. Борхес, пред вас, непознатия, направих тази изповед. Вашето презрение няма да ми тежи толкова.“

Тук разказвачът млъкна. Забелязах, че ръцете му треперят.

— А Мун? — попитах.

— Получи сребърниците на Юда и избяга в Бразилия. Онази вечер видях на площада как неколцина пияни разстрелват едно чучело.

Напразно очаквах продължението на историята. Накрая го попитах какво е станало по-нататък.

Тогава от него се изтръгна стенание; тогава той посочи с плаха смиреност белезникавия крив белег.

— Не ми ли вярвате? — промълви. — Нима не виждате, че нося върху лицето си печата на своя позор? Разказах ви историята по този начин, за да я изслушате докрай. Аз предадох човека, който ми спаси живота: аз съм Винсент Мун. А сега презирайте ме.

1942 г.

ТЕМА ЗА ПРЕДАТЕЛЯ И ГЕРОЯ

So the Platonic Year
Whirls out new right and wrong,
Whirls in the old instead.
All men are dancers and their tread
Goes to the barbarous clangour of a gong.

W. B. Yeats, „The Tower“*

Под явно влияние на Честъртън (съчинител и разкрасител на изящни загадки) и на придворния съветник Лайбниц (който изнамери предустановената хармония) измислих в празните си вечери следния сюжет, който ще разработя може би и който донякъде вече ме оправдава. Липсват подробности, поправки, уточнения; някои моменти от тази история не са ми разкрити още; днес, трети януари 1944 година, си я представям така.

Действието се развива в една потискана и непокорна страна: Полша, Ирландия, Венецианската република, някоя южноамериканска или балканска държава... По-точно се е развивало, защото, макар че повествователят е наш съвременник, разказаната от него история се е случила в средата или дори в началото на деветнадесети век. Да речем (за удобство на изложението), Ирландия; да речем, 1824 година. Разказвачът се казва Райън; той е правнук на младия, на героичния, на красивия, на убития Фъргъс Килпатрик, чиято гробница е била загадъчно осквернена, чието име краси стиховете на Браунинг и Юго, чиято статуя се възвишава на сив хълм сред червени тресавища.

Килпатрик е бил съзаклятник, таен и славен водач на съзаклятници; подобно на Мойсей, който от земята Моавска съзрял Обетованата земя, но не можал да стъпи на нея, Килпатрик загинал в навечерието на победоносното въстание, за което тъй много бил мислил и мечтал. Наближава стогодишнината от неговата ги-

* Годината на Платон се върти —
добро и зло подема пак,
но стари, а пък новите изтръска.
Светът танцува — гонга някой блъска
и в тоя ритъм всички удрят крак.

У. Б. Йейтс, „Кулата“ (англ.).
Превод Владимир Трендафилов. — Б. р.

бел; обстоятелствата, при които е извършено престъплението, са загадъчни; Райън, заел се да напише биография на героя, установява, че загадката надхвърля рамките на обикновено полицейско следствие. Килпатрик е бил застрелян в един театър; британската полиция така и не открила убицеа; историците твърдят, че този неуспех не петни доброто ѝ име, тъй като Килпатрик вероятно е бил убит по заповед на самата полиция. И други страни на тая загадка смушават Райън. Те са от циклично естество: сякаш се повтарят или преплитат събития от отдалечени земи, от отдалечени епохи. Така например всички знаят, че при огледа на трупа на героя полицаите намерили едно неразпечатано писмо, с което някой го предупреждавал, че е опасно да се явява в театъра тази вечер; Юлий Цезар, на път за мястото, където го чакали камите на неговите приятели, също получил бележка, разкриваща предателството и имената на предателите, но не успял да я прочете. Жената на Цезар, Калпурния, сънувала, че кулата, построена в негова чест по решение на сената, се е срутила; лъжливи и тайнствени слухове в навечерието на гибелта на Килпатрик разнесли из цялата страна вестта, че в кръглата кула в Килгарван избухнал пожар, а това е могло да се сметне за предзнаменование, тъй като Килпатрик бил родом от Килгарван. Тези (и други) сходства между биографията на Цезар и биографията на един ирландски заговорник навеждат Райън на мисълта, че съществува някаква скрита форма на времето, някакъв рисунок от повтарящи се линии. Спомня си за десетте исторически епохи, измислени от Кондорсе; за морфологиите, предложени от Хегел, Шпенглер и Вико; за човечеството на Хезиод, израждащо се в прехода от златния до железния век. Спомня си за прераждането на душите — учение, което изпълва с ужас келтската писменост и което самият Цезар приписвал на британските друиди; решава, че преди да бъде Фъргъс Килпатрик, Фъргъс Килпатрик е бил Юлий Цезар. От тия кръгови лабиринти го избавя едно любопитно откритие, за да го въвлече веднага в нови, още по-заплетени и разнородни лабиринти: думите на един просяк, разговарял с Фъргъс Килпатрик в деня на смъртта му, са били написани още от Шекспир в трагедията „Макбет“. Това, че история-

та може да подражава на историята, само по себе си е доста удивително; това, че историята подражава на литературата, е просто немислимо... Райън установява, че в 1814 година Джеймс Алгзандър Нолан, най-старият съратник на героя, е превел на гaelски по-важните драми на Шекспир; между тях — „Юлий Цезар“. Освен това открива в архивите ръкописа на една статия на Нолан за швейцарските Festspiele* — внушителни театрални представления, в които хиляди актьори се придвижват из градове и планини, за да възсздават историческите събития там, където са станали. Друг необнародван документ му разкрива, че няколко дни преди смъртта си Килпатрик, ръководейки последното събрание, е подписал смъртната присъда на предател, чието име е заличено. Тази присъда противоречи на благия му нрав. Райън проучва въпроса (това проучване е една от празниците в сюжета) и успява да разреши загадката.

Килпатрик е убит в един театър, но театър е бил също целият град и актьорите са били легион, и драмата, приключила със смъртта му, е продължила много дни и много нощи. Ето какво се е случило.

На втори август 1824 година съзаклятниците се събрали. Страната била узряла за въстание; въпреки това все се явявала някаква пречка — между заговорниците имало предател. Фъргъс Килпатрик бил натоварил Нолан да открие предателя. Нолан изпълнил задачата — обявил пред цялото събрание, че предателят е самият Килпатрик. С неопровержими доводи доказал правотата на обвинението; съзаклятниците осъдили своя водач на смърт. Той подписал собствената си присъда, но помолил наказанието му да не бъде в ущърб на отечеството.

Тогава Нолан измислил един необикновен план. Ирландия боготворяла Килпатрик; и най-малкото подозрение в измяна би поставило в опасност въстанието; Нолан предложил наказанието на предателя да се превърне в оръдие за освобождението на родината. Според неговия план осъденият трябвало да загине от ръката на неизвестен убиец при преднамерено драматични обстоятелства, които да се запечатат в паметта на народа и да ускорят избухването на въстанието. Кил-

* Празнични игри (нем.). — Б. пр.

патрик се закле да подкрепи този план, който му давал възможност да изкупи вината си и който щял да извиси смъртта му.

Поради липса на време Нолан не успял да измисли всички подробности на сложното действие; наложило се да извърши плагиат от друг драматург, от врага англичанин Уилям Шекспир. Заимствувал сцени от „Макбет“, от „Юлий Цезар“. Публичното и тайно представление траяло няколко дни. Осъденият пристигнал в Дъблин, говорил, действувал, молил се, порицавал, произнасял прочувствени слова и всяко от тези действия, които славата щяла да разнесе, било предначертано от Нолан. Стотици актьори играели заедно с главния изпълнител; едни имали сложна роля, други — мимолетна. Думите и делата им се съхраняват в историческите трудове, в ревностната памет на Ирландия. Въодушевен от тази грижливо премислена участ, спасителна и гибелна едновременно, Килпатрик неведнъж обогатил текста на своя съдия с импровизирани постъпки и думи. Така се разгръщала във времето тази многолюдна драма, докато на шести август 1824 година в една ложка с траурни завеси, предшествуваша ложата на Линкълн, жадуваният куршум пронизал гърдите на предателя и героя и бълвайки кръв, той едва успял да изрече няколкото предвидени думи.

В творбата на Нолан пасажите, заимствувани от Шекспир, са *най-малко* драматичните; Райън подозира, че авторът ги е вмъкнал, за да може в бъдеще някой да открие истината. Разбира, че и той самият е част от замисъла на Нолан... След упорити размишления решава да премълчи откритието. Издава една книга, прославяща героя; може би това също е било предвидено.

СМЪРТ И КОМПАС

На Мандие Молина Ведия

Между многото загадки, които изостриха дръзката проницателност на Льонрот, нямаше по-странна — по-очевидно странно — от поредицата убийства, приключили

във вила „Трист льо Роа“ сред натрапчивото ухание на евкалиптите. Наистина, Ерик Льонрот не успя да предотврати последното престъпление, но безспорно го предвиди. Не можа да установи и самоличността на злополучния убиец на Ярмолински, затова пък отгатна тайната структура на поредицата злодеяния и участието на Ред Шарлах*, известен още с прякора Шарлах Денди. Този престъпник (както много други) се беше заклел в честта си, че ще убие Льонрот, но Льонрот никога не се оставяше да бъде сплашен. Той се смяташе за чист мислител, същински Огюст Дюпен, но у него имаше и някаква авантюристична и дори комарджийска жилка.

Първото престъпление бе извършено в „Отел дю Нор“ — високата призма, господстваща над устието на реката, чиито води имат цвета на пустинята. В тази кула (която твърде явно съчетава отвратителната белота на санаториум, номерираната стереотипност на затворнически килии и общия вид на съмнително заведение) на трети декември пристигнал делегатът от Подолск на Третия конгрес на талмудистите доктор Марк Ярмолински, мъж със сива брада и сиви очи. Никога няма да узнаем дали му е харесал „Отел дю Нор“; приел го е с онова древно примирение, което му е помогнало да изтърпи три години война в Карпатите и три хиляди години гнет и погроми. Дали му стая на R етаж, срещу la suite**, заемана не без пишност от тетрарха на Галилея. Ярмолински се навечерял, отложил за следващия ден разглеждането на непознатия град, подредил в един placard*** многобройните си книги и оскъдните си дрехи и още преди полунощ изгасил лампата. (Такива показания даде шофьорът на тетрарха, който спял в съседната стая.) На четвърти в единадесет часа и три минути преди обед му позвънил по телефона един редактор от „Yidische Zeitung“; доктор Ярмолински не отговорил; намерили го в стаята му, с леко потъмняло вече лице, почти гол под широк старомоден плащ. Лежал недалеч от вратата, която води към коридора; дълбока рана от кама зеела на гърдите му. Два часа по-късно в същата

* Букв.: Червената скарлатина (англ., нем.). — Б. пр.

** Тук: апартамент в хотел (фр.). — Б. пр.

*** Стенен шкаф (фр.). — Б. пр.

стая сред журналисти, фотографи и полицаи инспектор Тревиранус и Льонрот спокойно обсъждаха случая.

— Няма какво да търсим под вола теле — каза Тревиранус, размахвайки властно пура. — Всички знаем, че тетрархът на Галилея притежава най-красивите сапфири на света. Някой е искал да ги открадне и вероятно по погрешка е влязъл тук. Ярмолински е станал от леглото; крадецът е бил принуден да го убие. Какво ще кажете?

— Възможно, но не и интересно — отвърна Льонрот. — Вие ще възразите, че действителността съвсем не е длъжна да бъде интересна. Аз пък ще ви кажа, че действителността може би не е длъжна, но не и хипотезите. Във вашата импровизирана хипотеза огромна роля играе случайността. Тук лежи убит един равин; бих предпочел едно чисто равинистическо обяснение, а не въображаемите премеждия на един въображаем крадец.

Тревиранус отвърна кисело:

— Не ме интересуват равинистическите обяснения; интересува ме как да заловя човека, който е намушкал този непознат.

— Не съвсем непознат — поправи го Льонрот. — Ето неговите трудове. — Той посочи високите томове, наредени в стенния шкаф: „Защита на кабалата“, „Преглед на философията на Робърт Флът“, буквален превод на „Сефер Йецира“, „Биография на Баал Шем“, „История на сектата на хасидите“, монография (на немски) за Тетраграматон, друга за имената на Бога в Петокнижието. Инспекторът ги погледна с уплаха, едва ли не с отвращение. После се разсмя.

— Аз съм един жалък християнин — каза той. — Ако искате, вземете всички тия тухли; нямам време да се занимавам с еврейски суеверия.

— Може би това престъпление принадлежи на историята на еврейските суеверия — промърмори Льонрот.

— Както и християнството — осмели се да добави редакторът от „Yidische Zeitung“. Беше късоглед, атеист и много стеснителен.

Никой не му отговори. Един от полицаите беше открил на малката пишеща машина лист хартия със следното незавършено изречение:

Произнесена е първата буква на Името

Льонрот съдържа усмивката си. Станал внезапно библиофил или хебраист, той нареди да опаковат книгите на убития и ги отнесе в кабинета си. Безразличен към полицейското следствие, се зае да ги проучи. Една книга формат голяма осмина го запозна с учението на Израел Баал Шем Тов, основателя на сектата на благочестивите; друга — със съзидателната и унищожителна мощ на Тетраграматон, произносимото Име на Бога; трета — с тезата, че Бог има тайно име, в което е заключен (както в кристалната топка, която според персите притежавал Александър Македонски) Неговият девети атрибут, вечността — сиреч непосредственото знание за всичко, което ще бъде, което е и което е било във Вселената. Преданието изброява деветдесет и девет имена на Бога; хебраистите приписват несъвършенството на това число на суеверния страх от четните числа; хасидите пък смятат, че тази празнота сочи наличието на стотното име — Абсолютното име.

От тия научни занимания след няколко дни го отвлече редакторът от „Yidische Zeitung“. Той искаше да поговорят за убийството; Льонрот предпочете да говори за различните имена на Бога; в три колони журналистът съобщи, че детективът Ерик Льонрот се е заел да изучава имената на Бога, за да намери името на убиеца. Свикнал с вестникарските опростявания, Льонрот не се възмути. Един от онези търговци, които са открили, че хората безропотно купуват всякакви книги, публикува популярно издание на „История на сектата на хасидите“.

Второто престъпление бе извършено през нощта на трети януари в най-изоставеното и безлюдно от пустеещите западни предградия на столицата. Призори един от жандармите, които обикалят на кон тия пустоши, забелязал, че на прага на стара бояджийница лежи човек, загърнат с пончо. Застиналото му лице било покрито сякаш с маска от кръв; дълбока рана от кама зеела на гърдите му. На стената над жълти и червени ромбове били написани с тебешир няколко думи. Жандармът ги разчел... Привечер Тревиранус и Льонрот се отправиха към далечната сцена на престъплението. Вляво и вдясно от автомобила градът постепенно изчезваше; небесният свод ставаше все по-голям, къщите вече редееха и пред погледа се откроя-

ваше само някоя тухларна пещ или топола. Стигнаха до печалното място: една задънена улица с розови кирпичени стени, които сякаш отразяваха ослепително яркия залез. Бяха идентифицирали вече убийтия. Казваше се Даниел Симон Асеведо, човек, ползващ се с немалка слава в старите северни предградия, който от каруцар се беше издигнал до побойник в предизборни кампании, за да пропадне след това и стане крадец и даже доносник. (Особеният стил на убийството им се стори напълно подходящ: Асеведо беше последният представител на поколение бандити, което умело боравеше с кама, но не и с револвер.) Думите, написани с тебешир, бяха следните:

Произнесена е втората буква на Името.

Третото престъпление бе извършено през нощта на трети февруари. Малко преди един часа в кабинета на инспектор Тревиранус извънния телефонът. С трескава тайнственост заговори мъж с гърлен глас; казвал се Гинзбѐрг (или Гинзбург) и бил готов срещу прилично възнаграждение да съобщи факти, отнасящи се до двете жертвоприношения — на Асеведо и на Ярмолински. Нестройни свиркания и тръбни звуци заглушиха гласа на доносника. После връзката бе прекъсната. Без да изключва възможността това да е било шега (в края на краищата беше по време на карнавала), Тревиранус установи, че му бяха позвънили от „Ливърпул Хауз“, кръчма на Рю дьо Тулон — съмнителна улица, където съжителствуват косморамата и млекарницата, публичният дом и продавачите на библии. Тревиранус позвъни на съдържателя. Той (Блак Финеган, ирландец, бивш престъпник, измъчен и почти съсипан от усилието да води честен живот) му каза, че последният човек, използвал телефона на заведение то, бил един наемател, някой си Грифиус, който токущо излязъл с приятели. Тревиранус веднага отиде в „Ливърпул Хауз“. Съдържателят му съобщи следното. Преди осем дни Грифиус наел една от стаите над бара. Бил човек с остри черти, с невзрачна сива брада, облечен бедно в черно; Финеган (Тревиранус се досети за какво се използва това помещение) му поискал явно прекалено висок наем; Грифиус заплатил веднага уговорената сума. Той почти не излизал; обяд-

вал и вечерял в стаята си; в бара едва ли са го виждали. Тази вечер слязъл да телефонира от кабинета на Финеган. В същото време пред кръчмата спряло едно купе. Кочияшът останал на капрата; някои от посетителите забелязали, че носи маска на мечка. От купето слезли двама арлекини; били дребни на ръст и всички забелязали, че са много пияни. Надувайки тръби, те нахълтали в кабинета на Финеган; запрегръсвали Грифиус, който, изглежда, ги познал, но се държал с тях хладно; разменили по няколко думи на идиш — той с нисък гърлен глас, те с престорено пискливи гласове — и се качили в неговата стая. След четвърт час слезли и тримата, много весели; Грифиус се клатушкал и изглеждал не по-малко пиян от другите. Висок, поривист, той крачел между двамата арлекини с маски. (Една от жените в бара си спомнила ромбовете — жълти, червени и зелени.) На два пъти се спънал; и двата пъти арлекините го подхванали. Тримата се качили в купето и изчезнали в посока на близкото пристанище с правоъгълна форма. От стъпалото на купето вторият арлекин надраскал на една от колоните на входа неприлична рисунка и някаква фраза.

Тревиранус прочете написаното. Не беше трудно да се досети; то гласеше:

Произнесена е последната буква на Името.

След това инспекторът огледа стаячката на Грифиус-Гинзберг. На пода рязко се открояваше звезда от кръв; по ъглите се търкаляха угарки от унгарски цигари; в един шкаф имаше книга на латински — „Philologus hebraeograecus“* (1739) от Лойсен, тук-там с бележки, написани на ръка. Тревиранус я прелисти с възмущение и нареди да повикат Льонрот. Без да се свали шапката, Льонрот се зае да чете, докато инспекторът изслушваше противоречивите показания на свидетелите на предполагаемото отвличане. В четири часа двамата си тръгнаха. Когато тъпчеха в ранното утро мъртвите серпантини по криволичещата Рю дьо Тулон, Тревиранус каза:

— А ако произшествието от тази нощ е просто симулация?

Ерик Льонрот се усмихна и напълно сериозно му

* „Еврейско-гръцки филолог“ (лат.). — Б. пр.

прочетете един пасаж (който беше подчертан) от разсъждение тридесет и трето на „Philologus“:

— *Dies Judaeorum incipit a solis occasu usque ad solis occasum diei sequentis.* Това значи — добави той: — У евреите денят започва от залез слънце и трае до залез слънце на следващия ден.

Тревиранус опита да се пошегува:

— Това ли е най-ценното сведение, с което се сдобихте тази нощ?

— Не. По-ценна е една дума, казана от Гинзберг.

Вечерните вестници не пропуснаха да съобщят за тези периодически повтарящи се убийства. „La Cruz de la Espada“ им противопостави удивителния ред и дисциплина на последния конгрес на отшелниците; Ернст Паласт в „El Mártir“ порица „недопустимата мудност на един скромн и таен погром, при който бяха потребни три месеца, за да бъдат ликвидирани трима евреи“; „Yidische Zeitung“ отхвърли чудовишното предположение за антисемитски заговор, „въпреки че много проникателни умове не виждат друго обяснение на тази тройна загадка“; най-прочутият майстор на пистолета от южната част на града Денди Ред Шарлах се закле, че в неговия район никога не се вършели подобни злодеяния, и обвини инспектор Франц Тревиранус в престъпна небрежност.

На първи март вечерта Тревиранус получи обемист запечатан плик. Разпечатан го — в плика имаше писмо с подпис *Барух Спиноза* и подробен план на града, явно откъснат от някой пътеводител. В писмото се предсказваше, че на трети март няма да бъде извършено четвърто престъпление, защото бояджийницата в западното предградие, кръчмата на Рю дьо Тулон и „Отел дю Нор“ са „идеалните върхове на един мистически равностраничен триъгълник“; с червено мастило на плана беше очертан този правилен триъгълник. Тревиранус прочете с примирение това доказателство *тоге geometrico** и изпрати писмото и плана на Льонрот, несъмнен ценител на подобни нелепици.

Ерик Льонрот ги проучи внимателно. Трите места наистина се намираха на еднакво разстояние едно от друго. Симетрия във времето (трети декември, трети януари, трети февруари); симетрия в пространството...

* По геометричен начин (лат.). — Б. пр.

Изведнъж почувствува, че след миг ще разгадае тайната. Един пергел и един компас подкрепиха това внезапно прозрение. Льонрот се усмихна, произнесе думата *Тетраграматон* (усвоена наскоро) и позвъни на инспектора.

— Благодаря ви за равностранныя триъгълник, който ми изпратихте снощи — каза той. — Той ми помогна да реша задачата. Още утре, петък, престъпниците ще бъдат зад решетките; можем да бъдем напълно спокойни.

— Значи не замислят четвърто престъпление.

— Тъкмо защото замислят четвърто престъпление, можем да бъдем напълно спокойни. — Льонрот окачи слушалката. След час той пътуваше с един влак на Южните железници към изоставената вила „Трист льо Роа“.

На юг от града, в който се развива действието на моя разказ, тече затлачена рекичка с тинести води, замърсена от щави и отпадъци. Отвъд рекичката има фабрично предградие, където под закрилата на своя главатар барселонец преуспяват майсторите на пистолета. Льонрот се усмихна при мисълта, че най-известният от тях — Ред Шарлах — би дал всичко, за да узнае за това тайно посещение. Асеведо бе другар на Шарлах; Льонрот обмисли възможността четвъртата жертва да се окаже Шарлах. След това отхвърли тази нищожна възможност... Всъщност той бе разрешил загадката; реалността, разните обстоятелства (имена, арести, лица, съдебни процедури, затвор) сега почти не го интересуваха. Искаше да се поразходи, искаше да си отдъхне след три месеца, прекарани в размисъл. Заклучи, че обяснението на всички престъпления се крие в един невидим триъгълник и в една покрита с праха на времето гръцка дума. Загадката му се стори едва ли не кристално ясна; досрамя го, че ѝ бе посветил цели сто дни.

Влакът спря на тиха товарна гара. Льонрот слезе. Беше една от онези безлюдни привечери, които напомнят ранно утро. Въздухът на мрачната равнина беше влажен и студен. Льонрот закричи през полето. Видя кучета, видя един фургон на глуха линия, видя хоризонта, видя един сребристосив кон, който пиеше вода от кална локва. Здравчаваше се, когато видя правоъгъл-

ната куличка на вила „Трист льо Роа“, висока почти колкото обкръжаващите я черни евкалипти. Помисли си, че само един изгрев и един залез (една прастара заря на изток и друга на запад) го делят от часа, за който жадуват търсачите на Името.

Ръждясала решетъчна ограда очертаваше неправилния периметър на участка. Външната врата беше заключена. Без да се надява особено, че ще успее да влезе, Льонрот обиколи целия участък. Озовал се отново пред непристъпната врата, той пхна почти машинално ръката си между пръчките и напипа резето. За негова изненада желязото изскърца. С мъчителна мудност вратата поддаде.

Льонрот закрачи между евкалиптите, тъпчейки няколко поколения опадали твърди листа. Отблизо вила „Трист льо Роа“ смайваше с безсмислените си симетрии и маниакално повтарящи се елементи — на една леденостудена Диана в мрачна ниша съответствуваше в друга ниша друга Диана; един балкон беше като огледален образ на друг балкон; двойно парадно стълбище завършваше с двойна балюстрада. Един Хермес с две лица хвърляше чудовищна сянка. Льонрот обиколи къщата, както беше обиколил целия парцел. Огледа всичко; под една тераса забеляза тесни жалузи.

Бутна жалузите — няколко мраморни стъпала водеха към подземие. Досещайки се вече какви са били предпочитанията на архитекта, Льонрот предположи, че на срещуположната стена трябва да има също такива стъпала. Откри ги, изкачи се по тях, протегна нагоре ръце и отвори капака на подземието.

Сноп светлина го упъти към един прозорец. Отвори го — кръгла жълта луна осветяваше в тъжната градина два пресъхнали фонтана. Льонрот се зае да огледа къщата. През галерии и прустове излизаше в еднакви вътрешни дворчета, на няколко пъти се озоваваше в едно и също дворче. По прашни стълби се изкачваше в кръгли преддверия; до безкрайност се отразяваше в поставени едно срещу друго огледала; умори се да отваря или откrexва прозорци, през които от различна височина и под различен ъгъл виждаше все същата печална градина; в къщата имаше мебели с жълти калъфи и полилеи, обвити в тарлатан. В една от спалните се спря; в тази спалня имаше едно-един-

ствено цвете в порцеланова чаша; при първия допир изсърхналите листенца се разсипаха на прах. На втория етаж, последния, къщата му се стори безкрайна и растяща. „Къщата не е толкова голяма — помисли си той. — Така изглежда заради полумрака, симетрията, огледалата, годините, моето неведение, самотата.“

По вита стълба стигна до куличката. Лунната светлина тази вечер проникваше през ромбовете на прозорците; те бяха жълти, червени и зелени. Льонрот се спря, връхлетян от поразяващ спомен.

Двама ниски мъже, свирепи и яки, се нахвърлиха върху него и го обезоръжиха: трети, много висок, го поздрави сдържано и каза:

— Много мило от ваша страна. Спестихте ни една нощ и един ден.

Това беше Ред Шарлах. Двамата мъже вързаха ръцете на Льонрот, който най-сетне си възвърна дар-слово.

— Шарлах, нима вие търсите Тайното Име?

Шарлах, безразличен, продължаваше да стои прав. Не беше участвувал в краткото сбиване, само протегна ръка, за да вземе револвера на Льонрот. Накрая заговори; Льонрот долови в гласа му умора от победата, омраза, безпределна като вселената, тъга, не помалка от омразата.

— Не — каза Шарлах. — Търся нещо по-мимолетно и крехко, търся Ерик Льонрот. Преди три години в един игрален дом на Рю дьо Тулон вие собствено-ръчно арестувахте брат ми и го хвърлихте в затвора. По време на престрелката моите хора ме измъкнаха в едно купе с полицейски куршум в корема. Девет дни и девет нощи агонизирах в тази запустяла симетрична вила; изгаряше ме треска, отвратителният двулик Янус, който гледа залезите и изгревите, ме караше да тръпна от ужас и насън, и наяве. Намразих тялото си, струваше ми се, че да имаш две очи, две ръце, два бели дроба е толкова чудовищно, колкото да имаш две лица. Един ирландец се опита да ме направи християнин; повтаряше ми сентенцията на гоите*: „Всички пътища водят към Рим.“ Нощем мой кошмар се подхранваше от тази метафора; чувствавах, че светът е лабиринт, от който е невъзможно да се измъкнеш, за-

* Гой — неевреин (евр.). — Б. пр.

щото всички пътища, макар и да вървят привидно на север или на юг, всъщност водят към Рим, а Рим е и четириъгълната килия, където брат ми агонизираше, и вила „Трист льо Роа“. В тези нощи аз се заклях в бога, който вижда с две лица, и във всички богове на треската и на огледалата, че ще построя лабиринт около човека, който хвърли брат ми в затвора. Построих го и той е надежден; за материал използвах един убит ересиолог, един компас, една секта от осемнадесети век, една гръцка дума, една кама, ромбовете на една бояджийница.

Първият елемент на поредицата ми бе даден от случая. С неколцина колеги — между тях и Даниел Асеведо — бях замислил да открадна сапфирите на тетрарха. Асеведо извърши предателство: с парите, които му бяхме дали аванс, се напил и решил да направи обира един ден по-рано. В огромния хотел се заблудил; към два часа сутринта нахълтал в стаята на Ярмолински. Измъчван от безсъница, той пишел. Вероятно е съчинявал някакви бележки или статия за името на Бога; току-що бил написал думите: *Произнесена е първата буква на Името*. Асеведо му заповядал да мълчи; Ярмолински протегнал ръка към звънеца, който щял да вдигне на крак целия хотел; Асеведо му нанесъл само един удар с кама в гърдите. Това е било почти инстинктивно движение; половин век насилие го бе научил, че най-лесно и сигурно е да убиеш... След десет дни прочетох в „Yidische Zeitung“, че вие търсите в писанията на Ярмолински ключ към убийството на Ярмолински. Прочетох „История на сектата на хасидите“; научих, че благоговейният страх да се произнесе Името на Бога е породил учението за Неговото всемогъщо и тайно Име. Научих, че търсейки това тайно Име, някои хасиди дори принасяли човешки жертви... Разбрах какво предполагате вие — че хасидите са принесли в жертва равина; заех се да оправдая това предположение.

Марк Ярмолински беше убит през нощта на трети декември; за второто „жертвоприношение“ избрах нощта на трети януари. Беше убит в северната част на града; за второто „жертвоприношение“ трябваше да намерим място в западната част. Даниел Асеведо бе необходимата жертва. Той заслужаваше да умре —

беше безразсъден, беше предател; неговото залавяне можеше да провали целия ни план. Един от нашите го уби с кама; за да свържа това убийство с предишното, написах над ромбовете на бояджийницата: *Произнесена е втората буква на Името.*

Третото „престъпление“ бе извършено на трети февруари. Както се досети Тревиранус, това беше просто симулация. Грифиус-Гинзберг-Гинзбург съм аз; прекарах една безкрайно дълга седмица (с рядка фалшива брада) в оня вертеп на Рю дьо Тулон, докато не ме отвлякоха моите приятели. От стъпалото на купето единият от тях написа на колоната: *Произнесена е последната буква на Името.* Тези думи сочеха, че поредната се състои от три престъпления. Така и разбраха всички; но за вас, мислителя Ерик Льонрот, аз на няколко пъти загатнах, че те трябва да бъдат *четири*. Един феномен на север, други два — на изток и на запад, изискват и четвърти — на юг; Тетраграматон — Името на Бога, JHVN — се състои от *четири* букви; арлекините и фирмата на бояджията навеждат на мисълта, че елементите са *четири*. Аз подчертах един пасаж в учебника на Лойсен; в този пасаж се отбелязва, че у евреите денят се изчислява от залез слънце до залез слънце; от този пасаж се разбира, че убийствата са били извършени на *четвъртия* ден от всеки месец. Аз изпратих на Тревиранус равностранныя триъгълник. Предчувствувах, че вие ще добавите липсващата точка. Точката, която ще оформи един свършен ромб, точката, която ще определи мястото, където ви чака сигурна смърт. Всичко обмислих, Ерик Льонрот, за да ви примамя в запустялата „Трист льо Роа“.

Льонрот отбягна погледа на Шарлах. Загледа се в дърветата и небето, разрязани на мътно жълти, зелени и червени ромбове. Усети хлад и някаква неопределена, почти безименна тъга. Вече се беше стъмнило; от пращната градина долетя безсмисленият крясък на птица. Льонрот за последен път анализира загадката със симетричните и периодически повтарящи се убийства.

— Във вашия лабиринт има три излишни линии — каза той накрая. — Аз знам един гръцки лабиринт, който се състои от една-единствена права линия. На тази линия са се заблудили толкова много философи, че не е трудно да се заблуди и един обикновен детек-

тив. Шарлах, когато в друга аватара се наложи да ме преследвате, симулирайте (или извършете) едно убийство в точка А, после второ в точка В, на осем километра от А, после трето в точка С, на четири километра от А и В, по средата на разстоянието между двете точки. След това ме чакайте в точка D, на два километра от А и С, пак по средата на пътя. Убийте ме в точка D, както сега ще ме убие в „Трист льо Роа“.

— Когато ще ви убивам следващия път — отвърна Шарлах, — обещавам ви този лабиринт, който се състои от една-единствена права линия и е невидим, непрекъснат.

Той отстъпи няколко крачки. След това се прицели много внимателно и стреля.

1942 г.

ТАЙНОТО ЧУДО

И Аллах го умъртви за сто години и после го възкреси и му каза: „Колко време прекара тъй?“ Той отвърна: „Един ден или част от деня.“

Коран, 2, 261

През нощта срещу петнадесети март 1939 година в едно жилище на Целтнергасе в Прага Яромир Хладик, автор на незавършената трагедия „Враговете“, на „Защита на вечността“ и на едно изследване на косвените юдейски източници у Якоб Бьоме, сънува продължителна партия шах. Състезаваха се не двама души, а два знатни рода; играта бе започнала преди много векове; никой не помнеше каква е наградата, но се говореше, че е огромна, дори неизмерима; дъската с фигурите се намираше в една тайна кула; Яромир (в съня) бе първородният син на единия от враждуващите родове; часовниците биеха часа на неотложния ход; сънуващият тичаше през пясъците на потънала в дъжд пустиня и не можеше да си спомни нито фигурите, нито правилата на шаха, В този момент Яромир се съ-

буди. Секна плющенето на дъжда и ударите на страшните часовници. Откъм Целтнергасе се носеше размерен и еднообразен шум, прорязван от някакви команди. Съмваше се, бронираните авангардни части на третия райх навлизаха в Прага.

На деветнадесети властите получиха донос; същия ден привечер Яромир Хладик бе арестуван. Отведоха го в една стерилно чиста бяла казарма на отсрещния бряг на Вълтава. Не можа да отхвърли нито едно от обвиненията на гестапо: презимето му по майка беше Ярославски, в жилите му течеше еврейска кръв, трудът му върху Бьоме беше проеврейски, подписът му личеше на края на един протест срещу аншлуса. През 1928 беше превел „Сефер Йецира“ за издателството „Херман Барсдорф“; красноречивият каталог на тази фирма превъзнасяше с комерческа цел името на преводача; точно този каталог прелистваше Юлиус Роте, един от началниците, в чиито ръце се намираше съдбата на Хладик. Няма човек, който извън своята специалност да не е лековерен; два-три епитета, напечатани с готически шрифт, бяха достатъчни — Юлиус Роте се убеди в изключителността на Хладик и започна да бъде осъден на смърт *pour encourager les autres**. Беше определен и денят на екзекуцията — двадесет и девети март, девет часа сутринта. Тази отсрочка (чиято важност читателят ще оцени по-късно) се дължеше на желанието на властите да действуват безлично и бавно като растенията и планетите.

Отначало Хладик почувствува само ужас. Помисли си, че удушването, бесилката или обезглавяването не биха го уплашили, но да бъде разстрелян му се струваше непоносимо. Напразно си повтаряше, че страшна е самата смърт, а не конкретните обстоятелства. Представяше си тези обстоятелства до изнемога; мъчеше се по най-безсмислен начин да изчерпи всички възможни варианти. Безброй пъти извървя мислено целия път от безсънната предутрин до тайнствения залп. Преди деня, определен от Юлиус Роте, умираше сто-тици пъти в дворчета, чиито форми и ъгли изчерпваха геометрията; разстрелваха го различен брой винаги различни войници — ту отдалече, ту в упор. Посреща-

* За поощрение на другите (фр.). — Б. пр.

ше тези въображаеми екзекуции с истински страх (а може би с истинска храброст); всяко видение траеше няколко секунди; след това кръгът се затваряше и Яромир отново и отново се връщаше към тръпните мигове преди смъртта. По-късно разсъди, че действителността не се покрива с предвижданията; следвайки някаква извратена логика, заключи, че да предвидиш една подробност, значи да осуетиш нейната поява. Отдаден на тази безсилна магия, започна да измисля ужасни неща, *за да не се сбъднат*; накрая, естествено, се уплаши, че те може да се окажат пророчески. Жалък в нощта, той се мъчеше някак да се задържи в изплъзващата се субстанция на времето. Знаеше, че то е устремено към зората на двадесет и девети. „Сега е нощта срещу двадесет и втори — разсъждаваше на глас. — Докато трае тази нощ (и следващите шест), аз съм неуязвим, безсмъртен.“ Мислеше си, че нощите, спходени от съня, са дълбоки и тъмни кладенци, в които може да се потопи. Понякога очакваше с нетърпение решителния залп, който поне щеше да го избави от безплодното усилие да измисля. На двадесет и осми, когато последният залез хвърляше отблясъци по високите решетки, споменът за драмата му „Враговете“ го отвлече от тези отвратителни мисли.

Хладик беше прехвърлил четиридесетте. Ако изключим неколцината приятели и многото привички, животът му се състоеше в несигурното занимание с литература; като всеки писател съдеше за достойнствата на другите по техните творби, но искаше другите да съдят за него по целите и замислите му. Всички книги, които бе публикувал, го изпълваха със смъртно угризение. В трудовете му върху Бьоме, Ибн Езра и Флѐд имаше само старание; в превода на „Сефер Йецира“ — небрежност, плахост, безсилие. Може би по-сполучлива му се струваше „Защита на вечността“: в първия ѝ том се излагат различните идеи на човека за вечността — от неподвижното Битие на Парменид до изменяемостта минало на Хинтън; във втория се отрича (заедно с Франсис Брадли) схващането, че всички явления във Вселената образуват темпорален ред. Твърди се, че разновидностите на човешкия опит не са неизброими и че достатъчно е едно-единствено „повторение“, за да се убедим, че времето е измама... За съжаление не

по-малко измамни са доказателствата, сочещи тая измама; Хладик ги проследяваше с някакво презрително смущение. Беше написал и цикъл експресионистични стихотворения; за ужас на поета те бяха включени в една антология от 1924 година и всяка следваща антология просто ги наследяваше. Цялото това противоречиво и вяло минало Хладик искаше да изкупи с драмата в стихове „Враговете“. (Хладик ценеше стиха, защото той не позволява на зрителите да забравят измислицата, която е задължителна за изкуството.)

В драмата се спазваха единствата на място, време и действие: Храдчани, библиотеката на барон фон Рьомерщад, една вечер в края на деветнадесети век. В първа сцена на първо действие Рьомерщад е посетен от един непознат. (Часовникът бие седем, последната заря на слънцето пламти по стъклата, във въздуха се носи вихрено позната унгарска мелодия.) Идват нови посетители; Рьомерщад не познава хората, които му досаждат, но изпитва неприятното чувство, че ги е виждал вече, може би насън. Всички го ласкаят без мяра, но скоро става ясно — първо за зрителите, а после и за самия барон, — че това са тайни врагове, наговорили се да го погубят. Рьомерщад успява да обърка или да провали сложните им козни; в разговора се споменава за неговата годеница Юлия фон Вайденау и за някой си Ярослав Кубин, който ѝ е досаждал някога с любовта си. Той е полудял и си въобразява, че е Рьомерщад... Заплахите растат; в края на второто действие Рьомерщад е принуден да убие един от съзаклятниците. Започва трето действие, последното. Множат се нелепиците; появяват се лица, които уж са били отстранени от действието; появява се за миг и човекът, убит от Рьомерщад. Някой забелязва, че още не се е стъмнило; часовникът бие седем, западното слънце хвърля отблясъци по високите прозорци, във въздуха се носи вихрено унгарска мелодия. Появява се първият посетител и повтаря думите си от първа сцена на първо действие. Рьомерщад му отговаря, без да се учудва; зрителят разбира, че Рьомерщад е всъщност нещастният Ярослав Кубин. Не е имало никаква драма — това е кръгът на халюцинациите, които Кубин преживява непрестанно.

Хладик никога не беше се запитвал дали тази тра-

гикомедия от грешки е плоска или блестяща, логична или несъстоятелна. В сюжета, който скицирах, прозираше инвенцията, способна да скрие неговите недостатъци и да изтъкне неговите достойнства, възможността да съхрани (в символична форма) най-важното от живота си. Беше написал първото действие и някои сцени от третото; стихотворната форма на творбата му позволяваше да я оглежда постоянно и да усъвършенствува хекзаметрите, без да държи пред очите си ръкописа. Помисли си, че скоро ще умре, а му остават още две действия. В тъмнината се обърна към Бога: „Ако изобщо съществувам, а не съм едно от твоите повторения и грешки, аз съществувам като автор на „Враговете“. За да довърша тази драма, която може би е и мое, и твое оправдание, ми трябва още една година. Дай ми тази година, Ти, Който владееш вековете и времето.“ Беше последната нощ, най-страшната, но след десет минути той потъна в съня като във водна бездна.

Призори Хладик сънува, че се е скрил в една от залите на библиотеката Клементинум. Един библиотекар с тъмни очила го попита: „Какво търсите?“ — „Търся Бога“ — отвърна Хладик. Библиотекарят каза: „Бог е в една от буквите на една от страниците на един от четиристотинте хиляди тома на библиотеката. Моите родители и родителите на моите родители са търсили тази буква; самият аз ослепях, търсейки я.“ Свали си очилата и Хладик видя очите му — бяха мъртви. Един читател влезе да върне един атлас. „Този атлас не върши работа“ — рече той и го подаде на Хладик. Хладик го отвори напосоки. Видя една умопомрачаваща карта на Индия. С внезапна увереност докосна една от най-дребните букви. Чу се вездесъщ глас: „Времето за твоето дело е дадено.“ И Хладик се събуди.

Спомни си, че сънищата на хората са от Бога и че според Маймонид, ако думите, чути насън, са отчетливи и ясни, а не се вижда кой ги изрича, значи говори Бог. Облече се; в килията влязоха двама войници и му заповядаха да ги последва.

Хладик си представяше отвъд вратата лабиринт от коридори, стълби и помещения. Действителността се оказа по-скромна — по желязна стълба слязоха в един заден двор. Неколцина войници — някои с разкопчана

униформа — поправяха един мотоциклет и говореха нещо за него. Фелдфебелът погледна часовника — беше осем часът и четиридесет и четири минути. Трябваше да чакат да стане девет. Хладик, по-скоро жалък, отколкото нещастен, седна върху купчина дърва. Забеляза, че войниците избягват погледа му. За да облекчи чакането, фелдфебелът му подаде цигара. Хладик не пушеше; прие цигарата било от учтивост, било от покорство. Докато я палеше, видя, че ръцете му треперят. Небето притъмня; войниците разговаряха тихо, сякаш той бе вече покойник. Напразно се мъчеше да си спомни жената, която беше прототип на Юлия фон Вайденау...

Войниците се строиха, застанаха мирно. Прав до стената на казармата, Хладик чакаше залпа. Някой изказа опасение, че кръвта ще изцапа стената; заповядаха на осъдения да направи няколко крачки напред. Нелепо, но това напомни на Хладик суетенето на фотографите, преди да направят снимка. Тежка капка дъжд докосна слепоочието му и се търкулна бавно по бузата; фелдфебелът изрева последната команда. Вселената замря.

Пушките бяха насочени към Хладик, но хората, които трябваше да го убият, стояха неподвижни. Ръката на фелдфебела беше застинала в незавършен жест. Върху една от плочите на двора една пчела хвърляше неподвижна сянка. Вятърът беше стихнал като на картина. Хладик поиска да изкрещи, да промълви, да раздвижи ръка. Разбра, че е парализиран. От вкаменелия свят не долиташе и най-лекият звук. Помисли си: „Аз съм мъртъв, аз съм в ада.“ Помисли си: „Аз съм полудял.“ Помисли си: „Времето е спряло.“ След това съобрази, че в такъв случай би спряла и мисълта му. Реши да провери: каза (без да мърда устни) загадъчната четвърта еклога на Вергилий. Представи си, че далечните сега войници изпитват същата мъка; прииска му се да поговори с тях. Учуди се, че не усеща никаква умора, нито дори световъртеж от продължителната неподвижност. След известно време заспа. Когато се събуди, светът беше все така неподвижен и безмълвен. Върху бузата му продължаваше да стои дъждовната капка; върху плочата — сянката на пчелата; димът от цигарата не беше се разсеял. Измина още един „ден“, преди Хладик да разбере.

Една година беше поискал от Бога, за да довърши творбата си; една година му даваше вишната сила. Бог бе извършил за него едно тайно чудо: немският куршум щеше да го убие в уречения час, ала една година щеше да изтече в съзнанието му между командата и нейното изпълнение. Недоумението му премина в изумление, изумлението — в смирение, смирението — във внезапна благодарност.

Не разполагаше с нищо друго освен паметта; запаметяването на всеки нов хекзаметър му наложи една благодатна строгост, за която дори и не подозират онези, които измислят и веднага забравят мимолетни и кухни редове. Не за бъдните поколения се трудеше, нито дори за Бога, чиито литературни предпочитания едва ли му бяха известни. Усърден, неподвижен, споたен, строеше във времето високия си невидим лабиринт. Два пъти преработи третото действие. Отхвърли някои твърде прозрачни символи — ударите на часовника, мелодията. Нищо не го смущаваше. Премахваше, съкращаваше, разширяваше; някой път се връщаше към първоначалния вариант. Обикна двора, казармата; лицето на един от войниците му повлия да измени представата си за Рьомерщад. Откри, че мъчителните неблагозвучия, които толкова са тревожили Флобер, бяха чисто и просто зрителна заблуда: недостатъци и ограничения на писаното, а не на звучащото слово... Драмата беше завършена; оставаше само да измисли един епитет. Намери го; дъждовната капка се плъзна по бузата му. Нададе неистов вик, раздвижи глава, залпът на четирите пушки го повали на земята.

Яромир Хладик умря на двадесет и девети март в девет часа и две минути сутринта.

1943 г.

ТРИ ВЕРСИИ ЗА ДЕЯНИЕТО НА ЮДА

There seemed a certainty in degradation.
T. E. Lawrence, „Seven Pillars of Wisdom“, CIII*

В Мала Азия или в Александрия през втория век от християнската ера, когато Василид е заявявал, че вселената е дръзка или коварна импровизация на порочни ангели, Нилс Рунеберг щеше да ръководи с рядка интелектуална страст някоя от гностическите общини. Данте навярно щеше да му отреди огнен гроб; името му щеше да удължи списъка на второстепенни ереснарсци, заемайки място между Саторнил и Карпократ; някой откъс от неговите проповеди, украсен с хули, щеше да оцелее в апокрифната „Liber adversus omnes haereses“** или щеше да изчезне заедно с последния екземпляр на „Syntagma“, погълнат от пожара в някоя манастирска библиотека. Вместо това Бог му отсъди двадесетия век и университетския град Лунд. Там през 1904 година той публикува първото издание на „Kristus och Judas“***; там през 1909 се появи главната му книга „Den hemlige Frälsaren“****. (Последната е преведена през 1912 година на немски от Емил Шеринг; озаглавена е „Der heimliche Heiland“*****.)

Преди да пристъпя към анализа на гореспоменатите трудове, трябва да отбележа, че Нилс Рунеберг, член на Националния евангелистки съюз, беше дълбоко религиозен. В някой парижки или даже буеносайрески литературен кръжец един литератор спокойно може да развие тезите на Рунеберг; изложени в литературен кръжец, подобни тези ще бъдат празни и лекомислени занимания на безгрижна или богохулствуваща натура. За Рунеберг те бяха ключът към една от главните загадки на теологията; бяха повод за размисъл и изследване, за филологически и исторически спорове, за гордост, за ликуване и за ужас. Те стана-

* В деградацията като че ли имаше сигурност. Т. Е. Лорънс, „Седемте стълба на мъдростта“ (англ.). — Б. пр.

** „Книга против всички ереси“ (лат.). — Б. пр.

*** „Христос и Юда“ (швед.). — Б. пр.

**** „Тайният спасител“ (швед.). — Б. пр.

***** „Тайният спасител“ (нем.). — Б. пр.

ха смисъл в живота му и причина за неговата гибел. Бъдещите читатели на тази статия трябва да имат предвид и това, че в нея се съдържат само изводите на Рунеберг, но не и неговите разсъждения и доказателства. Някой може би ще забележи, че в случая изводът несъмнено е предшествувал „доказателствата“. Но кой би се наел да търси доказателства за нещо, в което не вярва или чието проповядване не го вълнува?

В първото издание на „Kristus och Judas“ стои следният категоричен епиграф, чийто смисъл години по-късно ще бъде чудовищно разширен от самия Нилс Рунеберг: „Не едно деяние, а всички деяния, които традицията приписва на Юда Искарот, са лъжа“ (Де Куинси, 1857). Следвайки теорията на някакъв немец, Де Куинси заключава, че Юда е предал Исус Христос, за да го принуди да разкрие своята божественост и да разпали всеобщо въстание срещу римското иго; Рунеберг пък предлага една защита от метафизически характер. Най-напред умело изтъква, че постъпката на Юда е излишна. Отбелязва (подобно на Робъртсън), че за да се установи самоличността на учителя, който всекидневно е проповядвал в храма и е правел чудеса пред многохилядни тълпи, не е било необходимо предателството на един от апостолите. Това обаче е станало. Недопустимо е да предположим, че в Писанието има грешка; също тъй недопустимо е да приемем наличието на случайно обстоятелство в най-забележителното събитие от световната история. Ergo* предателството на Юда не е било случайно; било е една предопределена постъпка, която заема своето тайнствено място в делото на изкуплението. Рунеберг продължава така: След като е приело плът, Словото е преминало от вездесъщността в пространството, от вечността в историята, от безграничното блаженство към превращение и смърт; за да се отвърне на такава жертва, е било необходимо един човек от името на цялото човечество да принесе равностойна жертва. Този човек е бил Юда Искарот. Юда единствен между апостолите е прозрял тайната божественост и страшно намерение на Исус. Словото се било принизило дотам, че станало смъртен; Юда, ученик на Словото, можел да се принизи дотам, че да стане предател (най-

* Следователно (лат.). — Б. пр.

грозното престъпление, което безчестието търпи) и обитател на вечния огън. Редът тук долу е огледало на реда горе; земните форми съответствуват на небесните форми; петната по кожата са карта на нетленните съзвездия. Исус се отразява по някакъв начин в Юда. Затова са трийсетте сребърника и целувката; затова е и доброволната смърт — за да заслужи още по-сигурно Проклятието. Така разтълкува Нилс Рунеберг загадката за Юда.

Всички християнски богослови отхвърлиха неговите твърдения. Ларш Петер Енгстрьом го обвини в непознаване или незачитане на ипостасното единство; Аксел Борелиус — в това, че възражда ереста на докетите, които отричат човешката природа на Исус; ехидният епископ на Лунд — в това, че оспорва третия стих от двадесет и втора глава на Евангелието от свети Лука.

Тези тъй различни хули повлияха на Рунеберг — той частично преработи порицаната книга и измени тезата си. Остави на своите противници богословската сфера, за да изтъкне косвени доводи от морално естество. Съгласи се, че Исус, „който е разполагал с такива огромни средства, каквито предоставя Всемогуществото“, не се е нуждаел от един човек, за да спаси цялото човечество. След това обори ония, които твърдят, че ние нищо не знаем за загадъчния предател. „Ние знаем — каза, — че той е бил един от апостолите, един от избраните да проповядват царството небесно, да изцеряват болни, да очистват прокажени, да възкресяват мъртви, да изгонват бесове“ (Матей, 10, 7—8; Лука, 9, 1). Един мъж, така отличен от Спасителя, заслужава да тълкуваме постъпките му в най-добрия смисъл. Да припишем неговото престъпление на алчност (както са сторили някои, позовавайки се на Евангелието от Йоан, 12, 6), означава да се примирим с най-гнусната подбуда. Нилс Рунеберг предлага коренно противоположна подбуда — един прекомерен, едва ли не безграничен аскетизъм. Аскетът унижава и умъртвява плътта си, за да прослави още повече Бога; Юда е сторил същото с душата си. Отрекъл се е от чест, от добро, от покой, от царството небесно, така както други, не тъй героично, се отричат от насладите.* Със

* Борелиус язвително пита: „Защо не се е отрекъл от отри-

страшна яснота е обмислил греховете, които ще сторят. В прелюбодейството обикновено участвуват нежността и себеотрицанието; в убийството — смелостта; в оскверненията и богохулството — някаква сатанинска искра. Юда е избрал онези грехове, които не са осени от нито една добродетел: злоупотребата с доверието (Йоан, 12, 6) и предателството. Бил е движан от огромно смирение, смятал се е недостоеен да бъде добър. Павел е писал: „Който се хвали, с Господа да се хвали“ (I Коринтяни, 1, 31); Юда е търсел Ада, защото му е стигало Божието блаженство. Мислел е, че щастието, както и доброто, е божествен атрибут и хората не бива да го присвояват.*

Мнозина откриха *post factum*, че в приемливите първи опити на Рунеберг вече се съдържа ексцентричният завършек и че „*Den hemlige Frälsaren*“ е чисто и просто извращение или довеждане до крайност на „*Kristus och Judas*“. В края на 1907 година Рунеберг завърши и прегледа ръкописния текст; изминаха почти две години, преди да го даде за печат. Книгата излезе през октомври 1909 година с предговор (сдържан до загадъчност) от датския хебраист Ерик Ерфьорд и със следния коварен епиграф: „В света беше, и светът чрез Него стана, но светът Го не позна“ (Йоан, 1, 10). Съдържанието, общо взето, не е сложно, въпреки че заключението е чудовишно. За да спаси човешкия род, разсъждава Рунеберг, Бог се е принизил дотам, че е станал човек; можем да предположим, че жертвата, сторена от него, е била свършена, необезсилена или омаловажена от каквито и да било недостатъци. Да свеждаме това, което изтърпя, до продължилата една

цанието? Защо не се е отрекъл от отрицанието на отрицанието?“ — Б. а.

* В една неизвестна на Рунеберг книга Еуклидис да Куна отбелязва, че за Антониу Конселиейру, ересарха от Канудус, добродетелта била „едва ли не безбожие“. Аржентинският читател ще си спомни сходни пасажии от произведенията на Алмафуерте. В символистичното списание „*Sju insegel*“ Рунеберг публикува пламенната описателна поема „Тайнствените води“; в първите строфи се разказва за събитията от един бурен ден, в последните — за откриването на ледено езеро; поетът внушава мисълта, че неговите вечно безмълвни води омекотяват напразните ни изстъпления и донякъде ги допускат и изкупват. Поемата завършва така: „Водите в леса са блажени; можем да бъдем зли и страдающи.“ — Б. а.

вечер агония на кръста, е богохулство.* Да твърдим, че е бил човек и е бил неспособен да съгреша, значи да допускаме противоречие; атрибутите *impressabilitas*** и *humanitas**** са несъвместими. Кемниц смята, че Спасителят е можел да изпитва умора, студ, вълнение, глад и жажда; уместно е също да допуснем, че е могъл да съгреша и да се погуби. Знаменитият пасаж: „Защото Той изникна пред Него като младочка и като израсък из суха земя; няма в Него ни изглед, нито величие; Той беше презрян и унижен пред хората, мъж на скърби и изпитал недъзи“ (Исайя, 53, 2—3) е за мнозина предсказание за разпнатия в смъртния му час; за някои (например за Ханс Ласен Мартенсен) — отрицание на красотата, която простият народ приписва на Исус Христос; за Рунеберг — точното пророчество не за един миг, а за цялото ужасно бъдеще на приелото плът Слово във времето и във вечността. Бог е станал напълно човек, станал е човек до безчестието, човек до проклятието и преизподнята. За да ни спаси, е можел да избере всяка една от съдбите, които плетат сложната мрежа на историята; можел е да стане Александър или Питагор, или Рюрик, или Исус; той е избрал най-презряната съдба: станал е Юда.

Напразно книжарниците в Стокхолм и Лунд предлагат това откровение. Скептиците го сметнаха а priori за пошла и уморителна богословска игра; бо-

* Морис Абрамович изтъква: „Jésus, d'après ce Scandinave, a toujours le beau rôle; ses déboires, grâce à la science des typographes, jouissent d'une réputation polyglotte; sa résidence de trente-trois ans parmi les humains ne fut, en somme, qu'une villégiature.“ („Исус според този скандинавец винаги е в изгодно положение; неговите горчивини благодарение на печатарското изкуство се радват на многоезична слава; тридесет и три годишното му пребиваване между хората е било всъщност почивка.“) Ерфьорд, в третото приложение към „Christelige Dogmatik“ („Християнска догматика“), отхвърля тази мисъл. Той отбелязва, че Божиите мъки на кръста не са свършили, защото онова, което е станало само веднъж във времето, непрестанно се повтаря във вечността. Юда и сега продължава да получава сребърниците; продължава да целува Исус Христос; продължава да хвърля сребърниците в храма; продължава да връзва примката в кръвната нива. (За да обоснове това твърдение, Ерфьорд се позовава на последната глава от първия том на „Защита на вечността“ от Яромир Хладик.) — Б. а.

** Непогрешимост (лат.). — Б. пр.

*** Човешка природа (лат.). — Б. пр.

гословите не го удостоиха с внимание. В това всеобщо безразличие Рунеберг прозря едва ли не потвърждение свише. Бог бе внушил това безразличие; Бог не желаше да се разгласява на земята Неговата ужасна тайна. Рунеберг разбра, че още не е настъпил часът. Почувствува, че над него се струпват древни божии проклетия; спомни си как в планината Илия и Мойсей закрили лица, за да не видят Бога; как бил потресен Исая, когато очите му видели Оня, чиято слава изпълва земята; как Саул по пътя за Дамаск изгубил зрението си; как равинът Симеон бен Азай видял Рая и издъхнал; как прочутият магьосник Джовани от Витербо полудял, след като успял да види Светата Троица; как мидрашим проклинат нечестивците, които изричат Шем-Хамфораш, Тайното Име на Бога. Не е ли и той извършил това черно престъпление? Не е ли това хула против Духа, за която няма прошка (Матей, 12, 31)? Валерий Соран умрял, защото разгласил тайното име на Рим; каква ли безкрайна казън е отредена нему, загдето разкри и разгласи ужасяващото име на Бога?

Пиян от безсъница и помрачаващи мисли, Нилс Рунеберг бродеше из улиците на Малмьо, умолявайки с пълно гърло да бъде осенен от милостта да сподели със Спасителя мъките на Ада.

Той умря от спукване на аневризма на първи март 1912 година. Ересиолозите може би ще си спомнят за него; той обогати учението за Сина, което изглеждаше изчерпано, с две сложни понятия — злото и нещастиято.

1944 г.

ЮГЪТ

Човекът, който пристигна с параход в Буенос Айрес през 1871 година, се казваше Йоханес Далман и беше евангелистки пастор; през 1939 година един от неговите внуци, Хуан Далман, работеше в общинската библиотека на улица Кордоба и се чувствуваше истински аржентинец. Дядо му по майчина линия бе онзи Фран-

сиско Флорес от втори пехотен полк, който загина на границата на провинция Буенос Айрес, пронизан от копията на катриелски индианци; от своите два тъй различни рода Хуан Далман избра (може би вслушвайки се в гласа на германската кръв) рода на този романтичен или романтично загинал дядо. Кутия с дагеротипна снимка на брадат мъж с неизразително лице, стара сабя, някои жизнерадостни и бойки мелодии, любимите строфи на „Мартин Фиеро“, годините, апатията и самотата развиха у него този креолизъм, донякъде съзнателен, но в никакъв случай показен. С цената на известни лишения Далман бе успял да запази основната част на едно имение на юг, принадлежало на семейство Флорес; обичаше да си спомня благоуханните евкалипти и издължената розова къща, която някога е била тъмnochервена. Работата, а може би и инертността го задържаха в града. Лято след лято той се задоволяваше с абстрактната мисъл, че е собственик, и с убеждението, че неговата къща го чаква на мястото си там, в равнината. В последните дни на февруари 1939 година му се случи нещо неочаквано.

Сляпа за греховете, съдбата може да наказва безмилостно и най-дребната небрежност. Тази вечер Далман се беше сдобил с непълно издание на „Хиляда и една нощ“ на Вайл; изгаряйки от желание да разгледа тази находка, той не дочака асансьора и бързешком почна да изкачва стълбите; в тъмното нещо се блъсна в челото му — прилеп ли беше, птица ли? По лицето на жената, която му отвори входната врата, видя изписан ужас, а ръката, която прокара по челото си, се обагри с кръв. Беше се ударил в ръба на прясно боядисано прозоречно крило, което някой бе оставил отворено. Далман успя да заспи, но още призори беше вече буден и от този миг насетне всичко му причиняваше ужасни страдания. Изгаряше го треска, а илюстрациите на „Хиляда и една нощ“ красяха кошмарите му. Навестяваха го приятели и роднини и с пресилена усмивка твърдяха, че изглежда много добре. Далман ги слушаше, обзет от някакво леко вцепенение, и се чудеше защо никой не забелязва, че той е в ада. Осем дни му се сториха осем века. Един следобед домашният му лекар го посети с още един лекар и двамата го заведоха в клиниката на улица Еквадор, за

да му направят рентгенова снимка. Във файтона, който ги закара, Далман си помисли, че в някоя чужда стая ще може най-сетне да заспи. Почувствува се весел и словоохотлив; щом пристигна, го съблякоха, обръснаха му главата, прикрепиха го със скоби към една маса, осветиха го до ослепяване и замайване, преслушаха го и после някакъв мъж с маска заби в ръката му игла. Събуди се от силно гадене, с бинтована глава, в някакво тясно помещение, което приличаше на кладенец, и в дните и нощите след операцията разбра, че до този момент е бил само в преддверието на ада. Ледът съвсем не разхлаждаше устата му. През тези дни Далман мразеше всичко у себе си; мразеше своето „аз“, естествените си нужди, своето унижение, наболата по лицето му брада. Понасяше стоически болезнените процедури, но когато хирургът му каза, че на малко е щял да умре от сепсис, Далман се разплака, обзет от жалост към съдбата си. Физическите страдания и постоянното предчувствие за тежките нощи не му бяха позволили да размишлява за такова абстрактно нещо като смъртта. След няколко дни хирургът му каза, че вече е започнал да се поправя и скоро ще може да иде в имението, за да възстанови там своето здраве. Колкото и да беше невероятно, обещаният ден настъпи.

Животът обича симетрията и дребните анахронизми; Далман беше пристигнал в клиниката с файтон и сега пак с файтон се отправи към гарата. След летния задух свежестта на ранната есен беше като естествен символ на неговата съдба, изтръгната от смъртта и треската. В седем часа сутринта градът не беше още изгубил онова сходство със стара къща, което му придава нощта; улиците приличаха на дълги коридори, площадите — на дворове. Далман откриваше този град с радост, леко замаян; секунди преди да ги съзре, той си спомняше кафенетата, кръчмите, афишите, тези скромни белези на Буенос Айрес. В жълтата светлина на новия ден всичко отново се връщаше към него.

Известно е, че Югът започва оттатък Ривадавия. Далман обичаше да повтаря, че това не е просто условност и че прекосил тази улица, човек навлиза в един по-стар и по-стабилен свят. От файтона той търсеше с поглед сред новите сгради прозорец с решетка,

чукало, сводест вход, пруст или закътано дворче.

В чакалнята на гарата установи, че остават още тридесет минути. Изведнъж си спомни, че в едно кафене на улица Бразилия (на няколко метра от къщата на Иригойен) има огромна котка, която като високомерно божество позволява на хората да я гаят. Влезе. Котката бе там, спеше. Далман си поръча чаша кафе, бавно го подслади, отпи глътка (в клиниката това удоволствие му беше забранено) и си помисли, гладейки черната козина, че този допир е илюзорен и между двамата сякаш има стъкло, защото човек живее в потока на времето, а това загадъчно животно — в настоящето, във вечността на мига.

Влакът чакаше на предпоследния коловоз. Далман обходи вагоните и откри един почти празен. Постави багажа на мрежата; когато влакът потегли, той отвори куфара си и след кратко колебание извади първия том на „Хиляда и една нощ“. Фактът, че бе взел със себе си тази книга, така тясно свързана със сполетялото го нещастие, потвърждаваше, че това нещастие е вече минало и същевременно беше весело и тайно предизвикателство към победените сили на злото.

От двете страни на влака градът се разпадаше на предградия; тази гледка, а след това градините и вилите отклониха вниманието му от книгата. Всъщност Далман четеше малко; вълшебната планина и духът, заклел се да убие своя благодетел, бяха възхитителни — кой ще отрече това? — ала не по-малко възхитително бе утрото и самият факт, че съществуващ. Радостта от-вличаше вниманието му от Шехеразада и нейните напразни чудеса; Далман затваряше книгата и просто живееше.

Обядът (бульонът бе поднесен в лъскави метални купички, както в далечните лета на детството) също му достави наслада, спокойна и приета с благодарност.

„Утре ще се събужда в имението“ — помисли си той и му се стори, че у него живеят едновременно двама души: единият пътува през есенния ден и просторите на родината; а другият е затворник в една клиника, подложен на непрестанни мъчения. Виждаше неизмазани тухлени къщи, ъглести и продълговати, вечно загледани в минаващите влакове; виждаше ездачи, препускащи по прашни пътища; виждаше долчинки и

вирчета, добитък; виждаше големи светлисти облаци, които изглеждаха като от мрамор, и всичко това беше нереално като съновидение на равнината. Струваше му се, че разпознава и дървета, и посеви, но не би могъл да назове имената им, защото непосредствените му знания за природата бяха неизмеримо по-оскъдни от онези, които бе черпил от носталгията и литературата.

От време на време заспиваше и в съня си усещаше стремителното движение на влака. Непоносимо бялото обедно слънце вече се беше превърнало в жълто слънце, което предхожда здрача и бързо става червено. Влакът също беше друг; не беше онзи, който потегли от гара Конституцион; равнината и часовете, които бе пропътувал, го бяха преобразили. Навън движещата се сянка на вагона се издължаваше към хоризонта. Нито селища, нито други признаци на човешко присъствие смущаваха девствената земя. Всичко беше необятно, но същевременно близко и някак потайно. В безкрайната равнина от време на време се мярваше бик. Самотата бе пълна, почти враждебна и на Далман му се струваше, че пътува и към миналото, а не само на юг. От тази чудновата мисъл го отвлече кондукторът, който, поглеждайки билета му, го предупреди, че влакът ще спре не на известната му гара, а малко по-рано на друга, за която Далман само бе чувал. (Той му даде и някакво обяснение, което Далман не се опита да разбере, нито дори да изслуша, защото това не го интересуваше.)

Влакът тежко спря почти наскоро полето. От другата страна на железопътната линия беше гарата — един перон, покрит с навес. Нямаше никаква кола, но началникът каза, че вероятно ще може да намери в една кръчма на километър оттук.

Далман възприе тази разходка като малко приключение. Слънцето вече беше залязло, но последните му зари оживяваха ведрата тиха равнина, преди да я заличи нощта. По-скоро от желание да се наслади на всичко това, отколкото за да не се умори, Далман крачеше бавно, вдъхвайки със спокойно блаженство мириса на детелината.

Пивницата някога е била аленочервена, но за нейно щастие годините бяха смекчили този кревящ цвят.

Нещо в скромната ѝ постройка му напомни една гравюра, навярно от някое старо издание на „Пол и Виржини“. На един стълб бяха вързани няколко коня. Отначало на Далман му се стори, че познава собственика; после разбра, че го е заблудила приликата му с един човек от персонала на клиниката. След като го изслуша, собственикът каза, че ще нареди да запргнат бричката; за да запълни деня с още нещо и за да мине времето, Далман реши да вечеря в пивницата.

На една от масите шумно ядяха и пиеха неколцина младежи, на които Далман отначало не обърна внимание. На пода, опрял гръб на тезгяха, се бе свил, неподвижен като вещ, някакъв старец. Годиците го бяха смалили и изгладили, тъй както водата изглажда камъка или човешките поколения — една мъдрост. Беше смугъл, дребен и мършав и сякаш живееше извън времето, във вечността. Далман със задоволство забеляза кърпата на челото, шаячното пончо, дългия чирипа* и ботушите от конска кожа и си каза, спомняйки си безсмислени спорове с хора от северните провинции или от Ентре Риос, че такива гаучо се срещат още само на юг.

Далман се настани до прозореца. Мракът остана навън с равнината, но мирисът и шумовете ѝ проникваха през желязната решетка. Собственикът му донесе сардини, а след това печено месо, Далман изпи няколко чаши червено вино. Отпуснал се, той се наслаждаваше на тръпчивия вкус на виното, а погледът му, вече леко сънен, се рееше из помещението. Газената лампа беше окачена на една от гредите; посетителите, разположили се на другата маса, бяха трима: двама приличаха на ратаи, третият, с грубо азиатско лице, пиеше, нахлупил филцова шапка. Изведнъж Далман усети, че нещо леко го удари по лицето. До простата чаша от мътно стъкло, върху една от ивиците на покривката, видя топчица хляб. Това бе всичко и все пак някой я беше хвърлил.

Хората от другата маса, изглежда, не му обръщаха внимание. Смутен, Далман реши, че нищо особено не се е случило, и разтвори томчето на „Хиляда и една нощ“, сякаш за да заличи действителността. След ня-

* Старинна дреха на аржентинските селяни — парче плат, увито като панталон около бедрата. — Б. пр.

колко минути го улучи втора топчица и ратаите този път се изсмяха. Далман си каза, че не го е страх, но би било глупаво още не съвсем здрав да се остави да бъде въвлечен от някакви непознати в безсмислена свада. Реши да излезе; вече се беше изправил, когато до него се приближи собственикът и с разтревожен глас започна да го увещава:

— Господин Далман, не им обръщайте внимание, младежите са си пийнали.

Далман не се учуди, че сега собственикът го позна, но почувствува, че неговите примирителни думи всъщност усложняват положението. Преди малко предизвикателството на ратаите беше отправено към едно случайно лице, почти никой; сега то беше насочено срещу него и срещу неговото име и всички в околността щяха да узнаят това. Далман отстрани собственика, застана пред ратаите и ги попита какво искат от него.

Юначагата с азиатското лице се изправи, клатушкайки се. На една крачка от Хуан Далман взе да го ругае така високо, сякаш се намира много далече. Беше му забавно да се преструва на по-пиян, отколкото е в действителност, и в тази преструвка имаше и жестокост, и гавра. Сипейки псувни и мръсни думи, той измъкна дълъг нож, огледа го, повъртя го и предложи на Далман да се бият. Собственикът възрази с разтреперан глас, че Далман няма оръжие. И тогава се случи нещо непредвидено.

От своя ъгъл старият, потънал в унес гаучо, когото Далман възприе като символ на Юга (на своя Юг), хвърли гола кама, която падна в краката му. Сякаш Югът бе решил, че Далман трябва да приеме двубоя. Далман се наведе да вдигне камата и изпита двойко чувство. Първо, че това почти инстинктивно движение го задължава да се бие. Второ, че в несръчната му ръка оръжието няма да послужи за защита, а само ще оправдае неговото убийство. Като всеки мъж, и той понякога си бе играл с нож, но целият му опит се изчерпваше с това, че ударите трябва да се нанасят от долу на горе. „В клиниката нямаше да допуснат да ми се случат подобни неща“ — помисли си той.

— Да излизаме — каза оня.

Тръгнаха към вратата и ако Далман не хранеше надежда, то не изпитваше и страх. Прекрачвайки прага, той почувствува, че в онази първа вечер в клини-

ката, когато му бяха забили иглата, за него щеше да бъде освобождение, щастие и празник да умре при сбиване с нож, атакувайки под открито небе. Почувствува, че ако тогава бе могъл да си избере или пожелае смърт, той щеше да си избере или пожелае точно такава смърт.

Далман стиска здраво ножа, с който навярно не ще може да си послужи, и излиза в равнината.

Из „Алефът“ (1949)

БЕЗСМЪРТНИЯТ

Solomon saith: *There is no new thing upon the earth. So that as Plato had an imagination, that all knowledge was but remembrance; so Solomon giveth his sentence, that all novelty is but oblivion.*

*Francis Bacon, „Essays“, LVIII**

В началото на месец юни 1929 година антикварят Йосиф Картафил от Смирна предложил в Лондон на принцеса Люсенж шестте тома на „Илиада“ в превод на Поп (1715—1720) във формат малка четвъртина. Принцесата ги купила и по време на покупката разменила няколко думи с него. Той бил, каза ни тя, изхабен човек със землист цвят на кожата, със сиви очи и сива брада и със странно безлични черти на лицето. Борадел с лекота и същевременно невежо с няколко езика; за няколко минути преминал от френски на английски, после на някаква тайнствена смесица от шпаньолски и португалски — такъв, какъвто говорят в Макао. През октомври принцесата чула от някакъв пътник от кораба „Зевс“, че Картафил починал по време на пътуването, когато се завръщал в Смирна, и че са го погребали на остров Иос. В последния том на „Илиадата“ тя намерила следния ръкопис.

Оригиналът е написан на английски и изобилствува с латинизми. Преводът, който предлагаме, е буквален.

* Няма нищо ново под слънцето, казва Соломон. И както Платон си е представял, че всяко знание е само спомен, така и Соломон изказва мисълта, че, всичко ново е само ново, което е било забравено.

Франсис Бейкън, „Опити“, LVIII (англ.)
Превод Руси Русев. —, Б. пр.

Доколкото си спомням, моите теглила започнаха в една градина на Стовратна Тива, по времето на император Диоклециан. Бях се сражавал (безславно) в последните египетски войни, бях трибун на легион, разквартируван в Беренике, на самия бряг на Червено море; треската и магиите бяха унищожили много от мъжете, които благородно мечтаеха да паднат в битка. Мавританците бяха победени; земите, завзети преди това от разбунтувалите се градове, бяха отдадени за вечни времена на плутоническите богове; победена, Александрия напразно умоляваше императора за мир; за по-малко от година легионите успяха да победят, но аз лично едва зърнах лицето на Марс. Страдах, че не успях да се проявя, и може би това стана причина да се впусна да търся тайния Град на Безсмъртните, прекосявайки ужасни и незнайни пустини.

Както вече споменах, теглилата ми започнаха от една градина в Стовратна Тива. През онази нощ не мигнах, защото в сърцето ми бушуваше битка. Станах малко преди зори; робите ми още спяха, а луната приличаше по цвят на безбрежните пясъци. От изток се зададе отмалял и окървавен конник. На няколко крачки от мен той се строполи от коня. Запита ме на латински със слаб и жаждаш глас за името на реката, която мие зидовете на града. Отговорих му, че тя се нарича Египет и че я подхранват дъждовете. *Друга река търся аз*, отвърна той печално. *Тайната река, която избавя хората от смъртта*. Тъмна кръв струеше от гърдите му. Каза ми, че негова родина е една планина отвъд Ганг; там се говорело, че ако човек стигне до запада, там, където свършва светът, ще стигне до реката, чиито води дават безсмъртие. Прибави, че на отсрещния ѝ бряг се издигал Градът на Безсмъртните, с безброй укрепления, амфитеатри и храмове. Умря, преди да се съмне, а аз реших да откроя този град и тази река. Разпитвани от палача, някои мавритански пленници потвърдиха разказа на пътника; един си спомни за Елисейските полета в края на земята, където животът на хората бил вечен; друг — за върховете, от които извира река Пактол, където живеят столетници. В Рим бях беседвал с философи, които смя-

таха, че да се продължи животът на човека, означава да се продължи агонията му и той да бъде заставен да умира много пъти. Не знаей дали някога съм вярвал в Града на Безсмъртните — мисля, че в онзи момент ми стигаше задачата да го търся. Флавий, проконсул на Гетулия, ми даде двеста войници, за да изпълня своето начинание. Освен това услових наемници, които твърдяха, че познават пътя, а после първи избягаха.

Случилото се по-нататък изопачи до неузнаваемост спомена за първите ни дни. Тръгнахме от Арсиное и навлязохме в знойната пустиня. Препминахме през страната на троглодитите, които се хранят със змии и не знаей да говорят; след това — през страната на гарамантите, при които жените са общи и които се хранят с лъвовете; през земята на авгилите, които почитат само Тартар. Препкосихме и други пустини, покрити с черен пясък, където може да се пътува само нощем, защото през деня горещината е непоносима. Видях отдалеч планината, дала името на Океана — по склоновете ѝ расте млечката, която обезврежда отровите; по върховете ѝ живеят сатирите — див и зверски народ, — отдадени на сладострастие. На всички ни се стори немислимо в тези диви места, където земята е родила чудовища, да се крие някакъв прочут град. Продължихме похода си, тъй като щеше да бъде позорно да се върнем назад. Някои смелчаци спяха, обърнали лице към луната — те започнаха да горят от треска; други пиха от черните застояла вода, която ги докара до лудост и смърт. Тогава започнаха бягствата и малко по-късно метежите. Не се поколебах да взема строги мерки. Постъпвах справедливо, но един центурион ме предупреди, че бунтовниците в желанието си да отмъстят за свой другар, наказан с разпъване на кръст, замислят убийството ми. Избягах от лагера с неколцината войници, които ми бяха останали верни. Загубих ги в пустинята, сред пясъчните вихрушки и безкрайната нощ. Рани ме критска стрела. Няколко дни бродих, търсейки напразно вода, а може и да е бил един-единствен ден, който ми се е сторил безкраен поради слънцето, жаждата и страха от жажда. Оставих коня си да ме води. На разсъмване далечината настръхна от пирамиди и кули. Сънувах ужасен сън — малък и съвсем ясен лабиринт, в средата му имаше

стомна с вода; ръцете ми почти я докосваха, очите ми я виждаха, обаче извивките на лабиринта бяха толкова заплетени, толкова объркани, че аз осъзнах, че ще умра, преди да достигна стомната

II

Когато най-сетне се отскубнах от този кошмар, намерих се захвърлен и с вързани ръце в някаква продълговата каменна ниша, не по-голяма от обикновен гроб, изсечена плитко в неравния и каменист склон на някаква планина. Стените на нишата бяха влажни, огладени по-скоро от времето, отколкото от човешка ръка. Усетих болезнено туптене в гърдите, усетих как ме изгаря жаждата. Понадигнах се и извиках със слаб глас. В полите на планината течеше безшумно нечиста река, задръстена от строителни отпадъци и пясък; на отсрещния бряг — и в това нямаше съмнение — (под залязващото или изгряващото слънце) блестеше Градът на Безсмъртните. Видях стени, арки, фронтисписи и форуми; градът се издигаше върху каменно плато. Стотина неправилни ниши, подобни на моята, браздяха планината и долината. В пясъка имаше нещо като плитки кладенци; от тези малки дупки (и от нишите) се подаваха голи мъже със сивкава кожа, с неподстригани бради. Стори ми се, че ги познах; бяха от зверското племе на троглодитите, които мърсят бреговете на Персийския залив и Етиопските пещери; не бях изненадан от това, че не знаеха да говорят и се хранеха със змии.

Изгарящата жажда ме направи дързък. Прецених, че разстоянието до пясъка беше около тридесет стъпки; със затворени очи и с ръце, завързани на гърба, се хвърлих надолу. Потопих окървавеното си лице в мътната вода. Пих като животно. Преди да потъна отново в съня и в кошмарите, необяснимо защо повторих една гръцка фраза: „Всички, живеещи мирно в Зелея и близо до Ида, бяха богати и пиеха черна вода от Езепа...“*

Не знам колко дни и колко нощи съм прекарал така. Изтощен, не бях в състояние да намеря отново

* Превод Александър Милев и Блага Димитрова. — Б. пр.

убежище в пещерата; проснат гол на незнайните пясъци, оставих слънцето и луната да се разпореждат със злосластната ми съдба. Троглодитите, наивни като деца в своето дивачество, не ми помогнаха нито да оживея, нито да умра. Напразно ги молах да ме убият. Един ден протрих в острието на кремък въжето, с което бях вързан. На следващия ден се надигнах и успях да изпрося или да открадна — аз, Марк Фламиний Руф, военен трибун на един от римските легиони — първото парче от презряното змийско месо.

Неудържимото ми желание да видя Безсмъртните, да се докосна до този град на свръхчовеци, не ми даваше да затворя очи. Троглодитите, сякаш предугадили намеренията ми, също не спяха; в началото си помислих, че ме следят, по-късно — че са се заразили от моето безпокойство, така както става с кучетата. За да напусна това диво селище, избрах най-оживения час — късния следобед, когато почти всички се измъкват от пещерите и кладенците и гледат към залеза, без да го виждат. Помолих се на глас с членоразделна реч — не толкова за да измоля божията милост, колкото да изплаша племето. Прекосих реката, задръстена от пясъчни наноси, и се отправих към Града. Двама или трима мъже ме последваха смутени. Като всички други от това племе, те бяха дребни на ръст; будеха отвращение, а не страх. Наложих се да заобиколя някакви странни по форма котловини, които ми се сториха каменни карieri; объркан от големината на Града, бях помислил, че се намирам съвсем близо. Едва към полунощ кракът ми стъпи на черната сянка — начупена от някакви идолопоклоннически фигури, — която хвърляха стените му върху жълтия пясък. Спря ме някакъв свещен ужас. Всичко ново и пустинята са за човека толкова отвратителни, че се зарадвах, като забелязах, че ме е последвал един от троглодитите. Затворих очи и зачаках (без да спя) да засияе денят.

Казах вече, че Градът беше построен върху каменно плато. Това плато, подобно на скалист отвесен морски бряг, не беше по-достъпно от стените. Напразно крачех неуморно; в черния фундамент не откривах и най-малка неправилност; навсякъде еднообразният зид сякаш не допускаше една-единствена врата. Дневният зной ме принуди да се скрия в една пещера; в дъното

й имаше кладенец, а в кладенеца — стълба, която се губеше в долния мрак. Спуснах се през хаос от порутени галерии, стигнах до обширна кръгла стая; очертаванията ѝ едва-едва се открояваха в мрака. В това подземие имаше девет врати; осем от тях водеха към някакъв лабиринт, който измамно свършваше в същата стая; деветата (през друг лабиринт) водеше към втора кръгла стая, съвсем същата като първата. Не знам колко бяха общо стаите — нещастieto и тревогата ми ги умножиха. Тишината беше враждебна и почти свършена; в дълбоките каменни мрежи не се долавяше друг шум освен този на някакъв подземен вятър; не успях да открия какво го поражда; сред цепнатините безшумно се губеха струйки ръждива вода. С ужас започнах да привиквам към този странен свят; стори ми се невероятно, че може да съществува нещо друго освен подземия с по девет врати, освен дълги разклоняващи се подземия. Не знам колко време съм вървял под земята; знам само, че в даден момент смесих в носталгията си онова ужасно селище на диваците и моя роден град, разположен сред лозя.

В края на един коридор непредвидена стена пресеche пътя ми; освети ме далечна светлина. Вдигнах заслепени очи: горе, главозамайващо високо, видях късче небе — толкова синьо, че ми се стори пурпурно. Метални стъпала водеха нагоре по стената. Умората вече ме надвиваше, обаче продължавах да се изкачвам, като понякога спирах и ридаех, оглупял от щастие. Постепенно пред очите ми се откриваха капители и астрагали, триъгълни фронтони и сводове, непонятни гранитни и мраморни украси. Ето как ми бе отредено да възлиза от безизходния край на мрачни и преплетени лабиринти чак до сияйния град.

Оказах се на нещо като малко площадче, по-скоро вътрешен двор. Обграждаше го една-единствена сграда с неправилни форми и променлива височина; това разнородно здание бе украсено с различни куполи и колони. Това, което най-ме учуди в този невероятен паметник, бе старинността на направата му. Разбрах, че предшествува човека, че предшествува самата Земя. Тази очевидна старинност (макар и по някакъв начин ужасяваща за очите) ми се стори дело на безсмъртни строители. Предпазливо в началото, сетне с

безразличие и накрая отчаян бродих по стълбите и по каменните настилки на този загадъчен дворец. (Покъсно установих, че стъпалата бяха различно широки и високи; и това именно ми обясни причината за голямата умора, която усетих.) *Този дворец е дело на боговете*, помислих си в началото. Обиколих необитаемите му помещения и се поправих: *Боговете, които са го изградили, вече са мъртви*. Забелязах особеностите му и казах: *Боговете, които са го изградили, са били луди*. Казах това, много добре си спомням, с необяснимо порицание, което беше почти угризение, пропито по-скоро с интелектуален ужас, отколкото с усещане за страх. Към впечатлението за дълбока древност се прибавиха и други: за безкрайност, за чудовищност, за пълно безсмислие. Аз бях прекосил един лабиринт, но сияйният Град на Безсмъртните ме изплаши и отвори. Лабиринтът е сграда, построена, за да обърка хората; архитектурата ѝ, щедра на симетрия, е подчинена на тази цел. В двореца, който не успях да изследвам докрай, архитектурата нямаше цел. Изобилствуваха задънените коридори, недостижимо високите прозорци, великолепните врати, които водят към някаква килия или кладенец, невероятните обратни стълби със стъпала и перила, обърнати надолу. Други стълби, въздушно прикрепени странично към някой огромен зид, без да стигат доникъде, свършваха след два или три завоя в горния мрак на куполите. Не знаех дали всички примери, които описвах, са точни; сигурен съм обаче, че те населяваха кошмарите ми в течение на много години; вече не знаех дали една или друга черта отговаря на действителността или на призрачните форми, които породиха лудостта на нощите ми. *Този Град (мислех) е толкова ужасен, колкото самото му съществуване и неговата вечност. Макар и разположен наред тайна пустиня, той замърсява миналото и бъдещето и по някакъв начин опозорява звездите. Докато съществува, никой на света не ще бъде деен или щастлив*. Не искам да го описвам; хаос от разнородни думи, тяло на тигър или на бик, в което гъмжи от чудовищно преплетени и отблъскващи се зъби, вътрешности и глави, могат (може би) да създадат приблизителна представа.

Не помня етапите на завръщането сред порутените

и влажни подземия. Единственото, което зная, е, че не ме напускаше страхът да не би, като изляза от последния лабиринт, отново да попадна в гнусния Град на Безсмъртните. Друго не мога да си спомня. Тази забрава, сега непреодолима, е била може би доброволна; може би обстоятелствата около моето бягство са били толкова страшни, че някой ден, също забравен, да съм се заклеял да ги забравя.

III

Тези, които са чели внимателно разказа за моите теглила, навярно ще си спомнят, че един мъж от племето ме беше последвал така, както куче би ме следвало, чак до начупената сянка на градската стена. Когато излязох от последното подземие, намерих го на входа на пещерата. Той лежеше на пясъка, чертаеше несръчно и после веднага изтриваше редица знаци, подобни на буквите в сънищата, които човек сякаш ей сега ще разчете, а после се сливат в едно. В началото предположих, че това е някаква варварска писменост; после се сетих, че е абсурдно същества, които не знаят да говорят, да са създали писменост. Освен това всеки знак се различаваше от другите, а това изключваше възможността да са символи. Мъжът ги чертаеше, разглеждаше ги и ги поправяше. Внезапно, сякаш отегчен от играта, той ги изтри с длан и с подлакътницата си. Погледна ме така, сякаш ме виждаше за първи път. И въпреки всичко толкова голямо беше облекчението, което почувствувах (или толкова голяма и ужасна бе самотата ми), че допуснах следната мисъл: този първобитен троглодит, който ме гледа, проснат на пода на пещерата, чака именно мен. Слънцето нажежаваше равнината; когато под блясъка на първите звезди тръгнахме обратно към селището, пясъкът пареше стъпалата ни. Троглодитът вървеше пред мен. През тази нощ реших да го науча да разбира, а може би и да повтаря някои думи. Кучето и конят (разсъдих) са способни на първото; много птици, като например славеят на Цезарите, на второто. Колкото и недоразвит да е умът на един човек, все ще е по-висш от този на неразумните същества.

Покорството и нищетата на троглодите ми напомниха за Аргос, старото умиращо куче от „Одисея“, затова го нарекох Аргос и се опитах да го науча да отговаря на това име. Не успях и всеки следващ опит завършваше с нов неуспех. Напразно опитвах да бъда властен, строг и упорит. Неподвижен, със застинал поглед, той сякаш изобщо не чуваше звуковете, които се опитвах да му внуша. Стоеше само на няколко крачки от мен, сякаш се намираше много далеч. Проснат на пясъка, като малък и порутен сфинкс от лава, той оставяше да се въртят над него небесата от здрача на деня до този на нощта. Реших, че не е възможно да не се е досетил какво е намерението ми. Спомних си, че етиопците вярват, че маймуните съвсем съзнателно не говорят, за да не ги карат да работят; мълчанието на Аргос отдадох на недоверчивостта или на страх. От това предположение минах на друго, още по-своеобразно. Помислих си, че Аргос и аз принадлежим на различни светове, помислих си, че възприятията ни са еднакви, но Аргос ги съчетава по различен начин и на тяхна основа предначертава други цели; помислих си, че може би за него няма цели, а само някаква главозамайващо бърза и непрестанна игра от съвсем краткотрайни впечатления. Помислих си за някакъв свят без памет, без време; представих си възможността да съществува език без съществителни имена, език от безлични глаголи или несклоняеми епитети. Така отмираха дните, а с тях и годините, но една сутрин се случи нещо, подобно на щастие. Заваля дъжд, бавен и могъщ.

В пустинята нощите могат да бъдат хладни, но през онази нощ беше горещо като в пещ. Сънувах, че една река в Тесалия (на нейните води бях възвърнал една златна рибка) идваше да ме избави; чувах я как приижда през червения пясък и черните камъни; свежият въздух и силният шум на дъжда ме събудиха. Изтичах гол, за да се изложа на него. Нощта превалеше; под жълтите облаци племето, изпаднало в екстаз, не по-малко щастливо от мен, се подлагаше на живителните струи. Троглодитите приличаха на корибанти*, обладани от божеството. Аргос — с поглед, вперен в небето — стенеше от щастие; силни струи вода се сти-

* Корибант — жрец на Кибела. — Б. пр.

чаха по лицето му; не само вода (по-късно узнах това), но и сълзи; Аргос, крещях аз, Аргос.

Тогава с кротко възхищение, сякаш откриваше нещо загубено и отдавна забравено, той промълви думите: *Аргос, кучето Одисеево*. Сетне продължи, пак без да ме погледне: *Кучето, което лежи върху купища тор*.

Приемаме с лекота действителността, навярно защото подсъзнателно разбираме, че нищо не е действително. Попитах го какво знае за „Одисеята“. Гръцкият го затрудняваше, наложи се да повторя въпроса.

Много малко — каза той. — *По-малко и от най-нещастния рапсод. Навярно са изминали вече хиляда и сто години, откакто я съчиних.*

IV

Всичко ми стана ясно в този ден. Троглодитите бяха Безсмъртните; рекичката, която влачеше пясъци, беше Реката, която търсеше конникът. Колкото до Града, чиято слава се носеше чак до Ганг, Безсмъртните го бяха разрушили преди около девет века. С неговите отломки те бяха издигнали на същото място безумния град, който бях обходил — нещо като пародия или обратен образ, храм на неразумните богове, които управляват света и за които ние не знаем нищо друго освен това, че не приличат на човека. Този градеж беше последният символ, който Безсмъртните бяха склонили да създадат; той бележи етап, в който, след като преценили, че всяко начинание е безполезно, те решили да живеят в света на мислите, в чистото умозрение. Издигнали градежа си, забравили го и отишли да живеят в пещерите. Вглъбени в мисли, те почти не възприемали физическия свят.

Омир разказа всичко това така, сякаш говореше с дете. Разказа ми и за своята старост, за последното пътуване, което предприел, воден също както Одисей от желанието да отиде при хората, които не знаят какво е море, които ядат месото неподправено със сол и дори не подозират какво е гребло. Живял едно столетие в Града на Безсмъртните, а когато го съборили, той именно им препоръчал да построят другия град. Това не бива да ни изненадва; известно е, че след ка-

то възпял Троянската война, възпял и войната на жабите и мишките. Бил като бог, който създал Вселената, а после и хаоса.

Да бъдеш безсмъртен, е безсмислено; всички създания освен човека са безсмъртни, тъй като не знаят нищо за смъртта; божественото, ужасното, непонятното е да знаеш, че си безсмъртен. Забелязал съм, че въпреки различията в религиите това убеждение е извънредно рядко. Израилтяни, християни и мюсюлмани издоявдат безсмъртието, но преклонението им пред земното съществуване показва, че вярват единствено в него, тъй като всички останали безброй съществувания са предназначени да възнаграждават или да наказват земния живот. По-рационален ми се струва кръговратът в някои религии на Индостан; в този кръговрат, който няма начало, нито край, всеки живот е последица от предишния и поражда следващия, обаче никой от тях не предопределя всички останали, взети в тяхната цялост. Поучена от опита на вековете, държавата на Безсмъртните била постигнала съвършенството на търпимостта и почти това на презрението. Безсмъртните знаели, че в един безкраен срок от време на всеки човек се случва всичко. Поради своите минали или бъдещи добродетели всеки човек е достоен да извърши всякакво добро дело, но е способен да извърши и всякакво предателство поради своите безчестия в миналото или в бъдещето.

Тъй както в хазартните игри четните и нечетните числа се стремят да се уравниавят, така и изобретателността и глупостта взаимно се унищожават и коригират; може би недодяланата поема за Сид да е само противовес на един-единствен епитет от „Еклоги“ или на някоя сентенция на Хераклит. И най-беглата мисъл е подчинена на невидим замисъл и може да увенчае или да положи начало на някаква тайна форма. Знаем за хора, които са създавали съзнателно зло, за да настъпи в бъдещите векове добро, или пък защото вече е имало добро в миналите векове... Ако гледаме на този въпрос така, всички наши действия са правилни, но също и безучастни. Не съществуват морални или интелектуални добродетели. Омир е съчинил „Одисеята“; ако приемем безкраен срок от време с безкраен брой обстоятелства или промени, не е въз-

можно тя да не бъде съчинена поне веднъж. Никой не е някой си и всички хора заедно са един-единствен безсмъртен човек. Също както Корнелий Агрипа аз съм бог, аз съм герой, аз съм философ, аз съм демон, аз съм вселена, а това е един досаден начин да кажа, че аз не съм.

Схващането, че светът е система от точни компенсации, е повлияло силно на Безсмъртните. На първо място то ги е направило неуязвими по отношение на милосърдието. Вече споменах за старите каменоломни, които прорязваха равнината на отсрещния бряг; един човек падна в най-дълбокото; той не можеше да се нарани, нито да умре, но го изгаряше жаждата. Седемдесет години изминаха, преди да му хвърлят въже. За тях не бе от значение собствената им съдба. Тялото им беше като покорно домашно животно, достатъчни му бяха всекимесечната милостиня от няколко часа сън, малко вода и късче презривно месо. Но нека никой не ни принизява до аскети. Няма по-сложно удоволствие от мисленето и на него се отдавахме. Понякога някакъв изключителен стимул ни възвръщаше към действителния свят. Например през онази сутрин древната, първична наслада от дъжда. Но тези прекъсвания се случваха съвсем рядко; всички Безсмъртни бяха способни да спазват съвършен покой; спомням си един, когото никога не видях изправен; една птица беше свила гнездо на гърдите му.

Между неизбежните изводи на учението, според което всяко нещо се уравновесява от друго, има един, който, макар и да не е от голямо теоретическо значение, бе точно този, който ни подтикна в началото или в края на десети век да се пръснем из цялата земя. Този извод гласи: *Съществува река, чиито води даряват безсмъртие, следователно някъде има друга река, чиито води го заличават.* Реките не са безбройни, ако един безсмъртен пътешественик обиколи целия свят; един ден той ще е пил от всички реки.

Поставихме си за цел да открием тази река.

Смъртта (или загатването за нея) прави хората ценни и патетични. Те — хората — предизвикват съчувствие поради обстоятелството, че са само временни явления; всяко тяхно действие може да бъде последно; всеки човешки образ може да се разсее и изчезне как-

то образите в сън. Всичко при смъртните има стойност на необратимо и съдбовно. При Безсмъртните обаче всяко действие (и всяка мисъл) е отзвук на други, които в миналото са го предшествували без видимо начало, или са точно предзнаменование за други действия, които в бъдеще ще го повтарят до умопомрачение. Няма нищо, което да не е сякаш загубено сред неуморни огледала. Нищо не може да се случи само веднъж, нищо не е ценно поради своята невъзвратимост. Елегичното, сериозното, тържественото не важат за Безсмъртните. Омир и аз се разделихме пред вратите на Танжер — струва ми се, че дори не се сбогувахме.

V

Пребродих други царства, други империи. През есента на 1066 година се сражавах на Стамфордския мост, вече не помня дали във войските на Харалд, който скоро след това намери там смъртта си, или сред воините на онзи злощастен Харалд Хардрада, който завоюва шест или малко повече стъпки английска земя. През седмия век от Хиджрата, в предградието Булак, преписах с равен краснопис — на език, който съм забравил, и с азбука, която не зная — седемте пътешествия на Синдбад Мореплавателя и историята на Бронзовия град. В един двор на затвора в Самарканд играх дълго шах. В Биканер, също и в Бохемия, се занимавах с астрология. През 1638 година бях в Коложвар, после в Лайпциг. През 1714 година в Абърдийн се записах за шестте тома на „Илиадата“ на Поп. Знам, че ги препрочитам с наслада. През 1729 година спорих за произхода на тази поема с един преподавател по реторика, който, доколкото си спомням, се наричаше Джанбатиста; неговите доводи ми се сториха неопровержими. На 4 октомври 1921 година корабът „Патна“, с който пътувах за Бомбай, бе принуден да пусне котва в едно пристанище на брега на Еритрея*. Слязох, спомних си други утрини, в далечни времена, също на брега на Червено море, когато бях римски трибун и треската, ма-

* В ръкописа има нещо зачеркнато; може би името на пристанището да е било изтрито. — Б. а.

гиите и бездействието унищожаваша войниците. Край града видях пълноводен извор с чиста вода. Опитах я по навик. Когато се катерех по брега, едно трънливо дърво одраска опакото на дланта ми. Необичайната болка ми се стори много силна. Невярващ, онемял и щастлив, наблюдавах как бавно се образува ценната капка кръв. Отново съм смъртен, повтарях си, отново приличам на всички хора. Тази нощ спях до зори.

... Прегледах след година тези страници. Убеден съм, че отговарят на истината, но в първите глави и дори в някои откъси на останалите, мисля, че долавям нещо невярно. Това се дължи може би на злоупотребата с някои обстоятелствени подробности — средство, което научих от поетите и което заразява всичко с лъжовност, тъй като тези подробности могат наистина да изобилствуват във фактите, но не и в спомена за тях... Мисля обаче, че открих и по-дълбока причина. Ще пиша за нея; нищо, че ще ме вземат за фантазьор.

Историята, която описах, изглежда недействителна; защото в нея се преплитат събития, случили се на двама души. В първата глава конникът иска да узнае името на реката, която мие стените на Тива; Фламиний Руф, който по-рано бе нарекъл града Стовратна Тива, твърди, че реката се нарича Египет; никой от тези изрази не му е присъщ, а е присъщ на Омир, който изрично споменава в „Илиада“ за Стовратна Тива, а пък в „Одисея“, чрез устата на Протей и Одисей, неизменно казва Египет вместо Нил. Във втората глава, пиейки от водите на безсмъртната река, римлянинът произнася няколко думи на гръцки език: това са думи на Омир и могат да се намерят в края на прословутото изброяване на корабите. След това в главозамайващия дворец той споменава за „порицание, което беше почти угризение“; това са думи на Омир, който бе предвидил този ужас. Тези нередности ме разтревожиха; други пък, от естетическо естество, ми помогнаха да открия истината. Последната глава ги включва; там пише, че съм се сражавал на Стамфордския мост, че в Булак съм транскрибирал пътешествията на Синдбад Мореплавателя и че в Абърдийн съм се записал за „Илиадата“ на Поп. Чете се *inter alia**, че: „В Биканер, а също и в Бохемия се занимавах с астрология.“

* Между другото (лат.). — Б. пр.

Никое от тези твърдения не е невярно; знаменателно е, че съм изтъкнал тези факти. Първото от всички тях сякаш подхожда на воин, но после става ясно, че разказвачът не набляга на военното, а на човешката съдба. Следващите свидетелства са по-любопитни. Една неясна и проста причина ме накара да ги отбележа; направих го, защото знаех, че са патетични. Изречени от римлянина Фламиний Руф, те не са патетични. Патетични са, когато ги казва Омир; странно е той да преписва в XIII век приключенията на Синдбад, на един втори Одисей, и да открие векове по-късно в някакво северно царство и на варварски език това, което е казано в неговата „Илиада“. Що се отнася до изречението, в което се споменава Биканер, очевидно е, че то е дело на някой писател, жадуващ (както авторът на изброяването на корабите) да реди благозвучни слова.*

Когато приближава края, от спомена не остават образи, а само думи. Не е странно, че времето е смесило ония, които някога са ме представляли, с тези, които са били символи на съдбата на човека, придружавал ме толкова много векове. Бил съм Омир, скоро ще бъда Никой както Одисей; скоро ще бъда всички — ще бъда мъртъв.:

Послепис от 1950 година. Сред коментарите, които предизвика горната публикация, най-любопитният, макар и не най-вежливият, е озаглавен иносказателно „A coat of many colours“** (Манчестър, 1948) и е дело на немурното перо на доктор Наум Кордоверо. Възлиза на около стотина страници. Говори за гръцки центони, за центони от периода след Римската империя, за Бен Джонсън, който окачествявал съвременниците си с цитати от Сенека, за „Virgilius evangelizans“*** на Александър Рос, за художествените похвати на Джордж Мур и Елиът и накрая за „разказа, приписван на антикваря Йосиф Картафил“. В първата глава авторът на коментара посочва, че има кратки заимствувания от

* Ернесто Сабадо предполага, че Джанбатиста, с когото антикварят Картафил е обсъждал създаването на „Илиада“, е Джанбатиста Вико; този италианец твърдял, че Омир е символичен персонаж, подобно на Плутон или Ахил. — Б. а.

** „Многоцветно палто“ (англ.). — Б. пр.

*** „Вергилий, евангелски пророк“ (лат.). — Б. пр.

Плиний („Historia naturalis“*, V, 8); във втората — от Томас де Куинси („Writings“, III, 439); в третата — от едно писмо на Декарт, адресирано до посланика Пиер Шаню; в четвъртата — от Бърнард Шоу („Back to Methuselah“**, V.). Поради тези плагиатства или кражби той заключава, че целият документ е апокрифен.

Според мен този извод е неприемлив. *Когато се приближава края*, пише Картафил, *от образа вече не остават спомени, остават само думи. Думи, думи неуместни и осакатени, думи на други хора — това е била жалката милостиня, която са му оставили часовете и вековете.*

На Сесилия Инхениерос

МЪРТВЕЦЪТ

Да си представиш, че е възможно един мъж от предградията на Буенос Айрес, един беден нехранимайко, чиято единствена добродетел е суетната смелост, да прекоси безкрайните степи край бразилската граница и да стане главатар на контрабандисти — не, това е немислимо. На тези, които споделят същото мнение, искам да разкажа какво се случи с Бенхамин Оталора, за когото навярно вече не си спомнят в квартал Балванера и който умря — както му се полагаше — от куршум някъде в Риу Гранди ду Сул. Не съм осведомен за подробностите около неговото приключение; като ги узная, ще поправа и допълня тези страници. Засега мисля, че е достатъчен този кратък разказ.

Към 1891 година Оталора е на деветнадесет години. Той е младеж с ниско чело, с искрени и светли очи, силен и упорит като всеки баск. Един сполучлив удар с кама му вдъхва увереност, че е смел — той не се смущава от смъртта на противника си, нито от необходимостта веднага да напусне Аржентина. Местният

* „Естествена история“ (лат.). — Б. пр.

** „Назад към Матусал“ (англ.). — Б. пр.

главатар му дава едно писмо за някой си Асеведо Бандейра от Уругвай. Оталора тръгва, морето е бурно, корабът сякаш всеки миг ще се разпадне.

На другия ден той броди из улиците на Монтевидео с някаква неизповядана, а може би неосъзната тъга. Не успява да намери Асеведо Бандейра; към полунощ в една кръчма на Пасо дел Молино присъства на някаква кавга между говедари. Проблясва нож. Оталора не знае кой е прав, кой крив, но го привлича самата опасност, така както други ги привличат картите или музиката. В бъркотията той успява да отклони коварен удар с кама, който един ратай се опитва да нанесе на някакъв човек с тъмна шапка и пончо. По-късно се оказва, че това е Асеведо Бандейра. (Когато го узнава, Оталора скъсва препоръчителното писмо, защото предпочита да разчита само на себе си.) Асеведо Бандейра, макар и едър и набит, необяснимо защо прави впечатление на уродлив; лицето му, винаги прекалено напрегнато, има нещо еврейско, негърско и индианско; по външност напомня маймуна и тигър; белегът, който разсича лицето му, както и черните четинести мустаци допълват картината.

Избухнала под въздействие или поради алкохола, кавгата спира така внезапно, както е започнала. Оталора пие заедно с говедарите, после отива с тях на някакъв гуляй, вече в късна утрин се прибира в голяма неугледна къща. Мъжете си постилат да спят в последния от вътрешните дворове, който е с пръстена настилка. В просъница Оталора сравнява тази нощ с предишната — сега той вече стъпва на твърда земя, намира се между приятели. Смущава го само известно угризение — не му е мъчно за Буенос Айрес. Той спи до късно слѐдобед, когато го събужда същият оня ратай, който предишната вечер пиян бе нападнал Бандейра. (Оталора си спомня, че този мъж бе продължил да гуляе с другите в нощта на смут и веселба и че Бандейра го бе накарал да седне от дясната му страна и да продължи да пие.) Мъжът му казва, че господарят го вика. В нещо като кабинет, който гледа към пруста (Оталора никога преди това не е виждал пруст със странични врати), го очаква Асеведо Бандейра, придружен от една белолика и червенокоса жена с надменно изражение. Бандейра го хвали, пред-

лага му чаша ракия, повтаря, че му се сторил смелчага, и му предлага да замине с останалите на се-вер, за да докарат едно стадо. Оталора приема; утрото го заварва на път към Такуарембо.

Оттук нататък за Оталора започва съвсем друг живот — той посреща зората под открито небе, а дните са наситени с миризма на коне. Този живот е нов за него, понякога е суров, но той е в кръвта му, защото както хората от някои страни обожават и носят в душата си морето, така ние (включително човекът, преплитащ тези символи) копнеем за безкрайна равнина, която кънти под конските копита. Оталора е израснал в кварталите на каруцарите и на касапите от кланиците; за по-малко от година той става истински гаучо. Научава се да язди, да опитомява диви коне, да коли, да хвърля умело ласото и болеадорите*, да поваля животните, да побеждава съня, бурите, студа и горещините, да подкарва животните с викове и свирейки с уста. През това време на обучение той вижда само веднъж Асеведо Бандейра, но усеща много ясно присъствието му, защото *да бъдеш човек на Бандейра*, означава да те уважават и да се страхуват от теб; и защото когато става дума за каквато и да е истински мъжка работа, няма гаучо, който да не твърди, че Бандейра „го прави най-добре“. Някой изказва мнението, че Бандейра е роден от другата страна на Куарейм, в Риу Гранди ду Сул; това обстоятелство, вместо да го принизи в очите на другите, смътно обогатява представата за него със селви, изпълнени със зверове, с непроходими блата, непреодолими и почти безкрайни разстояния. Малко по малко Оталора съзнава, че заниманията на Бандейра са разнообразни и че главното от тях е контрабандата. Говедар, това значи прислужник; Оталора си поставя за цел да стане контрабандист. Двама от другарите му прекосяват една нощ границата и се връщат с няколко товара ракия. Оталора предизвиква един от тях, ранява го и заема мястото му. Той действа, движен от амбиция, а също и от някакво угодничество. *Нека този човек (мисли си) разбере най-сетне, че аз стру-*

* Болеадора — уред за поваляне на животни, състоящ се от няколко топки от камък или друг тежък материал, привързани за въже. — Б. пр.

вам колкото всички негови уругвайци, взети заедно.

Цяла година минава, преди Оталора отново да се озове в Монтевидео. Говедарите обикалят крайбрежието, града (който се струва много голям на Оталора) и стигат до къщата на господаря. Мъжете си поститат да спят в последния вътрешен двор. Дните се нижат, а Оталора все още не е видял Бандейра. Някой плахо казва, че е болен, обикновено един тъмнокож се качва в спалнята му с чайника и матето. Един следобед тази задача е възложена на Оталора. Той се чувства малко унижен, но същевременно е доволен.

Спалнята е разхвърляна и мрачна. Балконът гледа на запад; има една дълга маса и върху нея лежат в разкошно безредие камшици, бичове, пояси, хладни и огнестрелни оръжия, има и някакво старо и потъмняло огледало. Бандейра лежи по гръб; дреме и стене. Залязващото слънце го огрява ярко. В широкото бяло легло той изглежда смален и потъмнял. Оталора забелязва белите коси, умората, отпуснатостта и бръчките, прокарани от годините. Възнегодува, че ги ръководи такъв старец. Мисли си, че само с един удар би свършил с него. Междувременно вижда в огледалото, че някой е влязъл — червенокосата жена; тя е полуоблечена, боса и го наблюдава със студено любопитство. Бандейра се надига; докато говори за стопански работи, поглъща мате след мате, а през това време пръстите му си играят с плитките на жената. Накрая разрешава на Оталора да си отиде.

След няколко дни се получава заповед да заминат на север. Стигат до някакъв загубен чифлик, каквито ги има навсякъде из безкрайната равнина. Не го оживява никакво дърво, никакъв поток; от изгрев до залез слънцето го бичува безпощадно. Каменни обори и в тях подивял, гладен добитък. Въздишката се нарича този беден чифлик.

Оталора чува от ратаите, че скоро ще пристигне Бандейра. Когато пита защо, някой обяснява, че се бил появил някакъв чужденец, който е станал гаучо и на когото прекалено много му се иска да командува. Оталора разбира, че това е шега, но се ласкае от факта, че изобщо е възможна такава шега. След това проверява и установява, че Бандейра се е скарал с някого от политическите шефове, който вече му отказва подкрепата си. Тази новина му допада.

Пристигат сандъци с пушки, пристигат сребърна кана и сребърен леген за стаята на жената, пристигат завеси от плътна дамаска; една сутрин от планината пристига мрачен конник, с гъста брада и пончо. Името му е Улпиано Суарес, той е „капанга“ или телохранител на Асеведо Бандейра. Говори твърде малко, и то с бразилски акцент. Оталора не знае дали да припише неговата въздържаност на враждебност, на неприязън или на простотия. Но знае, да, в това е сигурен, че за плана, който е замислил, трябва да спечели приятелството му.

След това в съдбата на Бенхамин Оталора нахълтва един риж кон с черна грива и опашка, с обковано със сребро седло и с потник, поръбен с тигрова кожа, който Асеведо докарва от Юга. Този буен кон е символ на могъществото на господаря и затова младежът се стреми към него; пожелава също така с някакво злобно желание и жената с блестящата коса. Жената, седлото и рижият кон — това са атрибути или белези на един мъж, когото той иска да унищожи.

Тук историята се усложнява и задълбочава. Асеведо Бандейра владее изкуството да плаши постепенно, да унижава събеседника си малко по малко, като си служи със сатанинска ловкост, смесвайки истина и подигравки. В изпълнение на тежката задача, която си поставя, Оталора решава да прилага същия този лукав метод. Решава да измести постепенно Асеведо Бандейра. В дни на обща опасност успява да спечели за приятел Суарес. Доверява му своя план. Суарес му обещава своята помощ. След това се случват много неща, но малко от тях са ми известни. Оталора вече не слуша Бандейра; той забравя, променя или изопачава заповедите му. Съдбата сякаш участва в заговора и ускорява събитията. Един ден, по обяд, в полето на Такуарембо става престрелка с хора от Риу Гранди ду Сул. Оталора измества Бандейра и ръководи уругвайците. Един куршум го ранява в рамото, но същата тази вечер той се връща във Въздишката, яхнал рижия кон, същата вечер няколко капки от неговата кръв изцапват тигровата кожа и същата тази нощ той спи с жената с огнената коса. Според други версии редът на тези събития е различен и те отричат всичко да се е случило в един ден.

Все пак, макар и привидно, Бандейра продължава

да е шеф. Той издава заповеди, които не се изпълняват. Оталора не го закача поради някакво смесено чувство, породено от навика и съжалението.

Последната сцена от историята е свързана с пиршеството през последната нощ на 1894 година. Тази нощ хората от Въздишката ядат току-що заклано агне и пият силен кавгаджийски алкохол. Някой не спира да свири на китара бавна милонга. Седнал начело на масата, Оталора, пиян, ликува и гради кулата на своето тържество и самозабрава, символ на необратимия ход на съдбата му. Бандейра, мълчалив сред суетнята, оставя да се нижат часовете на шумната нощ. Когато часовникът бие дванадесет, той се изправя, сякаш внезапно си е спомнил някакво задължение. Става и почуква леко на вратата на жената. Тя отваря незабавно, сякаш е очаквала повикването. Излиза полуоблечена и боса. С глас, който изтънява и се провлачва, шефът заповядва:

— Щом като ти и портеньо* се обичате толкова много, ще го целунеш ей сега пред всички.

Той прибавя една ругатня. Жената се съпротивлява, обаче двама мъже вече са я хванали за мишнициите и я запращат върху Оталора. Обляна в сълзи, тя го целува по лицето и по гърдите. Улпиано Суарес вече е извадил пистолета си. Преди да умре, Оталора разбира, че е бил предаден от самото начало, че е бил осъден на смърт, че са му позволили любовта, властта и тържеството, защото вече са го смятали за мъртвец, защото за Бандейра той е бил вече мъртвец.

Почти с пренебрежение Суарес стреля.

ИСТОРИЯТА ЗА ВОИНА И ПЛЕННИЦАТА

На страница 278 от книгата „Поезията“ (Бари, 1942) Кроче, съкращавайки един латински текст на историка Павел Дякона, разказва за съдбата на Дроктулфт и цитира надгробния му надпис, който ме развълнува

* Жител на Буенос Айрес (кореняк). — Б. пр.

дълбоко; по-късно разбрах защо. Дроктулфт е бил лонгобардски воин, при обсадата на Равена той напуснал своите и загинал, защитавайки града, който преди това нападал. Жителите на Равена го погребали в един храм и съчинили епитафия, в която изразили както благодарността си (*contempsit caros, dum nos amat ille, parentes**), така и очевидното противоречие между свирепата осанка на този варварин и неговата чистосърдечност и доброта:

Terribiles visu facies mentè benignus,
Longaque robusto pectores barba fuit!**

Такава е историята за съдбата на Дроктулфт, варварина, загинал в защита на Рим, или поне тази част от неговата история е успял да разкрие Павел Дякона. Аз дори не зная кога се е случило това — дали към средата на VI век, когато лонгобардите опустошили италианските равнини, дали през VIII век, преди падането на Равена. Нека си представим (настоящото не е исторически труд) първия случай.

Нека си представим *sub specie aeternitatis**** Дроктулфт, не индивида Дроктулфт, който несъмнено е бил единствен по рода си и непонятен (всички индивиди са такива), а родовия вид, който от него и от много други като него е създала традицията — плод на забравата и на паметта. Прекосявайки незнайни гори и тресавища, войната го докарала от бреговете на Дунав и Елба чак в Италия, а той може би дори не знаел, че върви на юг, може би не знаел, че се сражава срещу Рим. Може би той изповядвал арианството, според което славата на Божия син е отражение от славата на Бог-отец, но по-достоверно е да си го представим поклонник на Земята, на Херта, чийто забулен идол е пътувал от колиба на колиба в каруца, теглена от крави, или на боговете на войната и на гръмотевиците — груби дървени фигури, облечени в плетени дрехи и отрупани с монети и гривни. Той идвал от

* Обикна нас, презирайки близките си по кръв (лат.). — Б. пр.

** На вид ужасен беше, но добър по душа, а силните му гърди покриваше дълга брада! (Лат.) — Б. пр.

*** От гледна точка на вечността (лат.). — Б. пр.

непроходимите гори на глиганите и зубрите; бил белокож, храбър, невинен, жесток, верен на своя вожд и на своето племе, а не на света. Войната го довежда в Равена, а там той вижда нещо, което никога преди това не е виждал или което не е осъзнавал. Вижда светлината, кипарисите и мрамора. Вижда съвкупност от много неща без безредие, вижда един град — организъм, съставен от статуи, храмове, градини, сгради, стъпала, амфори, капители, правилно оформени и открити пространства. Нито едно от тези произведения (сигурен съм в това) не го трогва с красотата си — те го впечатляват така, както сега би ни впечатлил някакъв сложен механизъм с неизвестно за нас предназначение, в което ние отгатваме един безсмъртен интелект. Може би му е било достатъчно да види само една-единствена арка с неразбираем надпис, изписан с вечните римски букви. Това откровение — Градът — го заслепява и променя внезапно. Той знае, че в него ще бъде като куче или дете, че дори не ще започне да го разбира, но знае също така, че Градът струва повече от неговите божества и от вярата, в която се кълне, и от всички тресавища на Германия. Дроктулфт напуска своите и се сражава за Равена. Умира, а на гроба му издълбават думи, които той не би разбрал:

*Contempsit caros, dum nos amat ille, parentes,
Hanc patriam reputans esse, Ravenna, suam.**

Той не е бил предател (предателите обикновено не вдъхновяват благочестиви епитафии), той е човек, прозрял една истина, приел друга вяра. Няколко поколения по-късно лонгобардите — същите, които осъдили десертъора, постъпили като него; те станали италианци, ломбарди, а може би някой от неговата кръв — Алдигер — дал живот на тези, които са дали живот на Алигиери... Постъпката на Дроктулфт буди много предположения, моето е най-простото; ако не е достоверно като факт, поне е вярно като символ.

Когато прочетох в книгата на Кроче историята за този воин, тя ме разтърси по необикновен начин — струваше ми се, че възстановявам под друга форма

* Обикна нас, презирайки близките си по кръв,
а Равена нарече своя родина (лат.). — Б. пр.

нещо, което е било мое. Светкавично през съзнанието ми преминаха монголските ездачи, които искали да превърнат Китай в безкрайно пасище, а после остарели в градовете, които мечтаели да разрушат; не, не този спомен търсех. Най-сетне го намерих. Беше един разказ, който веднъж чух от моята починала баба англичанка.

През 1872 година моят дядо Борхес бил началник на граничната охрана на северната и западната граница на Буенос Айрес и на южната на Санта Фе. Командуването се намирало в Хунин; по-нататък се простирала веригата от гранични укрепления, разположени на четири-пет левги едно от друго; отатък — това, което тогава наричали Пампа или Вътрешна земя. Понякога баба ми, недоумяваща и с насмешка, говорела за съдбата си на англичанка, заточена в края на света; веднъж ѝ казали, че не е единствената, а след няколко месеца ѝ посочили една индианска девойка, която бавно прекосявала площада. Била облечена с две червени пончо и крачела боса; косите ѝ били руси. Един войник ѝ казал, че друга англичанка желае да разговаря с нея. Жената се съгласила; тя влязла в комендантството без страх, но не и без опасения. Бакъреното ѝ лице било нашарено с ярки бои; очите били измитосини — цвят, който англичаните наричат сив. Тялото било леко и подвижно като на кошута; ръцете — силни и костеливи. Тя идвала от пустинята, от Вътрешната земя, и сякаш всичко било тясно за нея — и вратите, и станте, и мебелите.

Навярно е имало миг, в който двете жени са се почувствували като сестри; та те били далеч от своя любим остров в една невероятна страна. Баба ми давала някакви въпроси, другата ѝ отговаряла със затруднение; търсела думите си и ги повтаряла, сякаш изненадана от старинния им аромат. От петнадесетина години не била говорила родния си език и не ѝ било лесно да го възстанови. Казала, че е от Йоркшир, че родителите ѝ емигрирали в Буенос Айрес, че ги загубила по време на внезапно индианско нападение; индианците я отвлекли със себе си, а сега била жена на един вожд, на когото била родила вече две деца; той бил много смел. Тя говорела всичко това на прост английски, примесен с араукански език и с

думи от речта, употребявана в пампата, а зад разказа прозирал варварски живот — колиби, направени от конски кожи, огнища от тор, пиршества с пърлено месо или сурови вътрешности, потайни походи на зазоряване, нападения на обори, викове и грабежи, голи ездачи, които крадат добитък от чифлиците, многоженство, зловония, магии. Една англичанка бе паднала до такова варварство! Изпълнена със състрадание и дълбоко възмутена, баба ми я приканила да не се връща. Дала клетва да я укрие, дала клетва да откупи децата ѝ. Другата ѝ отговорила, че е щастлива, и още същата нощ се върнала в пустинята. Малко по-късно, по време на революцията от седемдесет и четвърта година, Франсиско Борхес загинал. Може би тогава баба ми да е видяла някакво чудовищно отражение на собствената си съдба в другата жена, също така отвлечена и променена до неузнаваемост от този неумолим континент.

Русата индианка посещавала всяка година пулперииите* на Хунин или на форта Лавалие, за да купи някои дреболии и „пороци“, но след разговора с баба ми не се появила повече. И все пак те се срещнали още веднъж. Баба ми излязла на лов; в едно стопанство, близо до блатата, някакъв човек колел овца. Тогава, внезапно като насън, се появила индианката на кон. Хвърлила се на земята и пила от горещата кръв. Аз не знаей дали е направила това, защото вече не можела да постъпи по друг начин, или го е извършила като предизвикателство и символ.

Хиляда и триста години и океанът разделят съдбата на пленницата от съдбата на Дроктулфт. Сега и двамата са еднакво и безвъзвратно изгубени. Образът на варварина, прегърнал каузата на Равена, и образът на европейската жена, избрала пустинята, може би изглеждат противоречиви и все пак и двамата са били увлечени от някакъв тайнствен порив — порив, дълбок от разума, и двамата са се вслушали в този порив, който не биха могли да обяснят. Може би историите, които разказах, представляват една-единствена

* Пулперия — магазин, в който се продават най-различни стоки: алкохолни напитки, лекарства, галантерия и др. — Б. пр.

история. За бога няма разлика между лицевата и обратната страна на тази монета.

На Улрике фон Кюлман

БИОГРАФИЯ НА ТАДЕО ИСИДОРО КРУС (1829—1874)

I'm looking for the face I had Before the
world was made.*

На шести февруари 1829 година монтонеросите, преследвани по петите от Лавалие, се оттегляха от Юга, за да се присъединят към дивизиите на Лопес; те спряха да починат в непознат чифлик на три-четири левги от Пергамино. На разсъмване един от мъжете сънува страшен кошмар; в полутъмната барака нечленоразделният му вик събуди спящата до него жена. Никой не знае какво е сънувал, тъй като на следващия ден в четири часа монтонеросите бяха разбити от конницата на Суарес, която ги преследва цели девет левги до потъналите вече в мрак тръстикови савани; мъжът умря в един ров, с череп, разбит от сабя, която бе участвувала в битките в Перу и в Бразилия. Жената се наричаше Исидора Крус; синът, който тя роди, бе наречен Тадео Исидоро.

Не съм си поставил за цел да разкажа целия му живот. От всички негови дни и нощи ме интересува една-единствена нощ; за останалото ще кажа само колкото е необходимо, за да бъде разбрана онази нощ. Това приключение е описано в една известна книга, тоест в една книга, чието съдържание може да бъде всичко за всички (Първо послание на апостол Павла до Коринтяни, 9, 22**), защото е обект на почти безчет повторения, тълкувания и изопачавания. Тези, кои-

* Лицето си търся, което загубих,
откак се създаде светът.

У. Б. Йейтс, „Откак се създаде светът“ (англ.)

Превод Владимир Трендафилов — Б. р.

** Текстът гласи: „За немощните станах като немощен, за да придобия немощните. За всички станах всичко, щото по каквото и да е начин да спася някои.“ — Б. пр.

то разказваха историята на Тадео Исидоро — а те са много на брой, — изтъкват влиянието на равнината върху оформянето на неговия характер, но всъщност мнозина гаучо като него са се родили и умрели в обраслите с гори брегове на Парана и в уругвайските планински хребети. Но Крус, такава е самата истина, е живял в един див и еднообразен свят. Той починал през 1874 година от черна шарка, без да е виждал нито планина, нито газов пламък, нито мелница. Не бил виждал дори град. През 1849 година съпровождал до Буенос Айрес едно стадо от голямото имение на Франсиско Ксавиер Асеведо; говедарите отишли в града да се позабавляват и да поизпразнят кесиите си. Подозрителен, Крус не напуснал странноприемницата, намираща се в съседство с оборите. Той прекарал там в мълчание много дни. Спял на земята, пиел мате, ставал в тъмни зори, лягал след вечерна молитва. Бил разбрал (отвъд думите и дори отвъд доводите на разума), че между него и града няма нищо общо. Веднъж един от ратаите, пиан, му се подиграл. Крус не отговорил нищо. Обаче когато поели обратно, на вечерните събирания край огъня оня подхващал отново подигравките. Една вечер Крус (който до този момент не показвал никакво озлобление, нито даже недоволство) го проснал с един удар с кама. Избягал и се укрил в някакво блатисто място. След известно време една нощ крясъкът на чаха* му подсказал, че е обкръжен от полицията. Опитал ножа си в едно стъбло. Свалил шпорите, за да не му пречат в ръкопашния бой. Не искал да се предаде; предпочитал да се бие. Ранили го в ръката, после в рамото, в лявата длан; той ранил тежко най-смелите в боя; когато почувствувал как кръвта тече между пръстите му, започнал да се сражава още по-безстрашно; призори, вече замаян от загубата на кръв, успели да го обезоръжат. По онова време присъдите се излежавали във войската. Крус бил изпратен в едно укрепление на северната граница. Участвувал като редник в гражданските войни, понякога на страната на родната си провинция, а друг път срещу нея. На двадесет и трети януари 1856 година той бил един от тридесетте християни, които под командуването на старши сержант Еусебио Лап-

* Птица от вида на чаплиите. — Б. пр.

рида се сражавали при блатата в Кардосо срещу двеста индианци. В тази битка той бил ранен с копие.

В неговата злощастна и мъжествена история обилствуват белите петна. Знаем, че към 1868 година е отново в Пергамино — женен, или просто съжителства с някаква жена. Ражда му се син, той придобива неголямо парче земя. През 1869 година е назначен сержант в селската полиция. Миналото е изкупено — по онова време той навярно се смята за щастлив човек, макар че дълбоко в себе си не е щастлив. (Чака го, затаена в бъдещето, една нощ — нощ на прозрение, нощта, в която той най-сетне намира себе си, нощ, в която най-сетне чува името си. Ако онази нощ бъде разбрана както трябва, тя изчерпва всъщност цялата му история; по-точно е да се каже: един миг от онази нощ, една постъпка през онази нощ, защото постъпките — това са нашите символи.) Съдбата на всеки човек, колкото и да е дълга и сложна, се състои всъщност от *един-единствен миг* — мига, в който човек осъзнава веднъж завинаги кой е. Разказват, че Александър Македонски видял отразено своето бъдеще в приказната история за Ахил; Карл XII, крал на Швеция — в историята на Александър. А на Тадео Исидоро Крус, който не знаел да чете, това откровение не му било дадено чрез една книга; той видял себе си в една схватка и в един човек. Ето какво се случило.

През последните дни на месец юни 1870 година Крус получава заповед да арестува един злосторник, търсен от правосъдието за две убийства. Бил дезертьор от южните гранични войски на полковник Бенито Мачадо. По време на пиянство убил един негр в публичен дом, при друго — някакъв селянин от околия Рохас. В съобщението се добавяло, че престъпникът е родом от Лагуна Колорада. Това е местността, където преди четиридесет години се бяха събрали монтонеросите, за да ги сполетят след това нещастие и гибел, а труповете им да станат храна на птиците и кучетата; от тази местност бе и Мануел Меса, екзекутиран на площад Виктория под барабанен бой, който заглушавал гневните му вопли. Оттам бе и неизвестният човек, който оплоди майката на Крус, а после загина в един ров, с череп, разбит от сабя, калена в битките в Перу и в Бразилия. Крус бе забравил наименованието на това

място, а сега си го припомни с лека и необяснима тревога... Престъпникът, яхнал коня си, преследван от войниците, изплете дълъг лабиринт от ходове; все пак през нощта на дванадесети юли войниците го обкръжават. Той се скрива в една тръстикова савана. Тъмнината е почти непрогледна. Крус и хората му слизат от конете и предпазливо настъпват към гъстака, в чиято тръпнеща глъбина дебне или спи скритият мъж. Изкрещява една чаха, а Тадео Исидоро Крус има усещането, че някога вече е изживявал този миг. Престъпникът излиза от скривалището си, за да се сражава в открит бой. Крус го съзира, той е ужасяващ; лицето му се губи сред буйни дълги коси и сива брада. Съвсем очевидно е кое не ми позволява да опиша подробно битката. Достатъчно е да припомня, че беглецът ранява тежко или убива неколцина от хората на Крус. А Крус, сражавайки се в тъмнината (докато тялото му се сражава в тъмнината), започва да разбира. Той осъзнава, че съдбата на един човек не е по-добра от тази на другите, но всеки трябва да се подчини на онова, което носи в себе си. Осъзнава, че нашивките и униформата вече му пречат. Осъзнава, че неговата дълбока същност е тази на вълк, а не на опитомено куче; осъзнава, че другият — това е самият той. В необятната равнина се разсъмва. Крус хвърля на земята фуражката си, изкрещява, че няма да допусне престъплението да бъде убит един храбър мъж, и започва да се бие срещу войниците, на страната на беглеца Мартин Фиеро.

ЕМА ЦУНЦ

На четиринадесети януари 1922 година, връщайки се от тъкачната фабрика „Тарбух и Льовентал“, Ема Цунц намери в дъното на коридора едно писмо с бразилски щемпел, в което ѝ съобщаваха, че баща ѝ е починал. Отначало се зарадва на плика и марката; после я разтревожи непознатият почерк. Девет или десет набързо надраскани редове запълваха почти целия лист. Ема прочете, че господин Майер е взел по по-

грешка голяма доза веронал и е починал на трети този месец в една болница в Баже. Под това съобщение стоеше подписът на някакъв човек, живял с баща ѝ в един пансион, някой си Файн или Фейн от Риу Гранди, който навярно не знаеше, че пише на дъщерята на починалия.

Ема изпусна листа. Първо усети, че ѝ се гади и краката ѝ се подкосяват; после изпита смътна вина, чувство на нереалност, студ, страх; после ѝ се прииска да е настъпил вече следващият ден. Веднага разбра колко безсмислено е това желание, защото смъртта на баща ѝ беше единственото нещо, станало на този свят, и щеше да се повтаря до безконечност. Вдигна писмото и се прибра в стаята си. Предпазливо го скри в едно чекмедже, сякаш вече знаеше какво ще се случи. Може би вече беше прозряла всичко; вече бе онази, която щеше да бъде.

В съгъстващия се мрак Ема оплакваше до края на деня самоубийството на Мануел Майер, който в щастливите минали дни беше Емануел Цунц. Спомни си летуванията в чифлика край Гуалегуай, спомни си (помъчи се да си спомни) своята майка, спомни си къщичката в Ланус, която бе продадена на търг, спомни си прозореца с жълтите ромбове, спомни си затворническата кола, позора, спомни си анонимните писма със съобщението за „злоупотребата на касиера“, спомни си (всъщност това изобщо не беше забравяла) как последната нощ баща ѝ се бе заклел пред нея, че парите е откраднал Льовентал. Льовентал, Аарон Льовентал, тогава управител на фабриката, а сега един от собствениците ѝ. Ема пазеше от 1916 година тази тайна. На никого не беше я разкрила, дори на най-добрата си приятелка — Елза Урщайн. Може би не искаше да среща оскърбително недоверие; може би смяташе, че тази тайна е една връзка между нея и баща ѝ. Льовентал не знаеше, че тя знае; тази незначителна подробност вдъхваше на Ема Цунц усещане за превъзходство.

Тя не спа през цялата нощ и когато зората освети правоъгълника на прозореца, планът ѝ беше вече готов. Постара се този ден, който ѝ се стори безкраен, да бъде като всички други. Във фабриката се говореше за стачка; Ема се обяви както винаги против всяка-

къв произвол. В шест часа, когато работният ден приключи, тя отиде с Елза да се запишат в един женски клуб с гимнастически салон и басейн. Трябваше да повтаря буква по буква името и презимето си; трябваше да се усмихва на плоските щеги, докато свърши процедурата. Заедно с Елза и най-малката от сестрите Кронфус обсъдиха кой филм ще гледат в неделя следобед. После заговориха за обожатели и никак не беше чудно, че Ема мълчи. През април тя навършваше деветнадесет години, но мъжете ѝ внушаваха още почти патологичен страх... Вкъщи Ема свари супа от тапиока и зеленчуци, вечеря рано, легна си и се посотара да заспи. Така, напрегнат и привичен, мина този петък, петнадесети — последният ден.

В събота се събуди от нетърпение. Не от безпокойство, а от нетърпение и от странно чувство на облекчение при мисълта, че най-сетне денят е настъпил. Вече нямаше да мисли и измисля; след няколко часа щеше просто да действа. Прочете в „Пренса“, че „Нордстърнан“ от Малмьо ще отплува тази вечер от трети кей; позвъни на Льовентал, загатна, че иска да му съобщи насаме нещо за стачката, и обеща да се отбие в кабинета му привечер. Гласът ѝ трепереше: това бе естествено за една доносница. Нищо по-забележително не се случи тази сутрин. Ема работи до дванадесет и заедно с Елза и Перла Кронфус уточниха всички подробности около неделния излет. След обяд полегна и затвори очи, прехвърли наум своя план. Помисли си, че краят няма да е толкова мъчителен, колкото началото, и без съмнение ще ѝ позволи да изпита сладостта на победата и възмездиято. Изведнъж скочи разтревожена и изтича до скрина. Отвори чекмеджето; под снимката на Милтън Силс — там, където го беше сложила онзи ден, стоеше писмото на Файн. Никой не можеше да го е видял; прочете началото и скъса листа.

Би било трудно и може би неоснователно да се опишат що-годе реалистично събитията от този следобед. Отличителен белег на кошмарното е нереалността и това привидно смекчава ужаса, но го прави всъщност още по-силен. Как да изобразим правдоподобно една постъпка, в чиято реалност почти не вярваше онази, която я извърши; как да възстановим мигновения хаос,

който днес паметта на Ема Цунц отхвърля, без да проумее? Ема живееше в Алмагро на улица Линие; очевидно този следобед е отишла на пристанището. На гнусния Пасео де Хулио може би се е видяла умножена в огледала, залята от светлини и разголена от жадни очи, но по-логично е да предположим, че отначало е бродила незабелязана от никого сред безучастната тълпа...

Ема влезе в два-три бара; известно време наблюдава поведението и игрите на ония жени. Накрая попадна на двама моряци от „Нордстюрнан“. Единият беше съвсем млад и тя се уплаши да не я разнежи; избра другия, малко по-нисък от нея и вулгарен, за да не изпита нищо друго освен ужас. Мъжът я заведе до една врата, влязоха в тъмен вход, изкачиха се по външна се стълба, минаха през някакво преддверие (където имаше прозорец със същите ромбове, както в къщичката в Ланус), прекосиха някакъв коридор и накрая стигнаха до една врата, която се затвори зад тях. Съдбоносните неща стават извън времето — било защото в тях непосредственото минало е като отсечено от бъдещето, било защото изглеждат съставени от не-свързани мигове.

В това време извън времето, в този застинал хаос от ужасни откъслечни усещания помисли ли Ема Цунц *поне веднъж* за мъртвия, комуто принасяше тази жертва? Аз смятам, че е помислила веднъж и в този миг отчаяният ѝ план без малко е щял да рухне. Помисли си (не можеше да не си помисли), че баща ѝ е постъпил с майка ѝ така чудовищно, както сега постъпват с нея. Помисли си го с леко недоумение и веднага изпадна в спасителна несвяст. Мъжът, швед или фин, не говореше испански; той бе за Ема само оръдие, както и тя за него, но тя му послужи за удоволствие, а той — за едно възмездие.

Когато остана сама, Ема постоя малко със затворени очи. На нощната масичка лежаха парите, оставени от мъжа; Ема се изправи и ги скъса, както преди бе скъсала писмото. Да късаш пари, е кошунство, както да хвърляш хляб; Ема веднага се разкая за постъпката си. Проява на гордост, и то в такъв ден... Страхът отстъпи пред телесната болка, пред погнуса-та. Ема беше скована от погнуса и болка, но бавно

стана и започна да се облича. В стаята бяха изчезнали живите багри; вечерните сенки се съгъстваха. Ема успя да излезе незабелязана от никого; на ъгъла се качи на един автобус, който отиваше към западното предградие. Избра — както беше намислила — най-предното място, за да не виждат лицето ѝ. Пошлата улична суетня ѝ вдъхна може би ободрителната мисъл, че случилото се не бе променило нищо наоколо. Пътува дълго през мрачни западащи квартали, които забравяше веднага щом изчезваха от погледа ѝ, и накрая слезе на една спирка във Варнес. Колкото и да е парадоксално, умората ѝ се превръщаше в сила, защото я застава да мисли за подробностите на опасното начинание, а не за целта и последствията.

Аарон Льовентал минаваше пред хората за сериозен човек; пред малкото си близки — за скъперник. Живееше сам в помещенията над фабриката. Откакто се бе установил в това запуснато предградие, той се страхуваше от крадци; в двора на фабриката имаше голямо куче, а в чекмеджето на бюрото му — това знаеха всички — револвер. Предната година беше оплакал достойно внезапната смърт на жена си — по баща Гаус, която му бе донесла добра зестра! — но истинската му страст бяха парите. С дълбоко смущение съзнаваше, че по-способен е да ги пести, отколкото да ги печели. Беше много религиозен; смяташе, че с Бога има тайна уговорка, която го освобождава от задължението да върши добрини в замяна на благочестиви молитви. Снажен, плешив, облечен в траур, с тъмно пенсне и рижа брада, той чакаше прав до прозореца поверителното съобщение на работничката Цунц.

Видя я как бутна решетъчната врата (която той нарочно бе оставил откrehната) и влезе в тъмния двор. Видя я как заобиколи, когато вързаното на верига куче започна да лае. Устните на Ема Цунц трескаво се движеха, сякаш шепнеха молитва; с мъка повтаряха присъдата, която господин Льовентал трябваше да чуе, преди да умре.

Нещата не протекоха така, както Ема Цунц предвиждаше. Още от предното утро тя неведнъж си бе представяла как насочва уверено револвера, как принуждава подлеца да признае подлото си престъпление и излага пред него дръзката хитрост, която ще позволи

на Божието Възмездие да възтържествува над човешкото. (Не от страх, а защото беше оръдие на Възмездието, тя не искаше да бъде наказана.) И накрая един-единствен куршум право в гърдите щеше да реши съдбата на Льовентал. Но нещата не протекоха точно така.

Застанала пред Аарон Льовентал, Ема разбра, че първо трябва да отмъсти за унижението, което бе понесла заради баща си, а после за самия него. Не можеше да не убие Льовентал след това старателно подготвено безчестие. Не можеше и да губи време за театрални пози. Седна плахо, извини се пред Льовентал, позова се (като същинска доносница) на дълга на честта, спомена няколко имена, намекна за други и млъкна, сякаш обзета от страх. Льовентал бе принуден да иде за чаша вода. Когато той, невярващ на такива превземки, но готов да прояви снизхождение, се върна от трапезарията, Ема вече бе извадила от чекмеджето големия револвер. Натисна спусъка два пъти. Едрото тяло се строполи на земята, сякаш звукът от изстрелите и димът го бяха покосили, чашата с вода се счупи, лицето я гледаше с изненада и ярост, устата ругаеше на испански и на идиш. Хулите не секваха. Наложиха се Ема да стреля още веднъж. На двора вързаното куче залая и изведнъж от псуващите устни бликна кръв и изцата брадата и дрехите. Ема започна своята обвинителна реч („Аз отмъстих за баща си и не ще могат да ме накажат...“), но не стигна до края, защото господин Льовентал беше вече мъртъв. Тя така и не узна дали е разбрал нещо.

Пронизителният лай ѝ напомни, че още не е време за почивка. Разтури дивана, разкопча сакото на мъртвия, свали опръсканото с кръв пенсне и го сложи върху картотеката. След това вдигна слушалката и изрече онова, което впоследствие щеше толкова пъти да повтаря със същите или с по-други думи: „Случи се нещо невероятно... Господин Льовентал ме повика във връзка със стачката... Изнасили ме и аз го застрелях...“

Историята действително беше невероятна, но всички повярваха, защото в същината си беше вярна. Истинско беше вълнението на Ема Цунц, истинско беше нейното целомъдрие, истинска беше омразата ѝ. Истински беше и позорът, който бе понесла; не отговаряха на истината само обстоятелствата, часът и едно или две имена.

ДОМЪТ НА АСТЕРИЙ

И царицата роди син, когото нарекоха
Астерий.

Аполодор, „Библиотека“, III, I

Знам, че ме обвиняват в надменност и може би в човекомазие, и може би в лудост. Тези обвинения (за които аз ще си отмъстя, когато му дойде времето) са смешни. Вярно е, че не излизам от дома си, но е вярно също, че вратите му (чийто брой е безкраен*) са отворени и ден, и нощ за хора и зверове. Нека влиза, който иска. Тук няма да намери нито изтънчен разкош, нито пищния блясък на дворците, но ще намери покой и самота. И един дом, какъвто няма по цялата земя. (Лъжат онези, които твърдят, че подобен дом имало в Египет.) Дори моите клеветници признават, че в тоя дом няма *ни една вещ*. Друга нелепа измислица е, че уж аз, Астерий, съм пленник. Да повторя ли, че тук няма нито една заключена врата, да добавя ли, че няма нито една ключалка? Всъщност една привечер излязох на улицата; и ако се върнах, преди да се е мръкнало, то бе, защото ме изплашиха лицата на хората от простолуднето, лица безцветни и плоски като длан. Слънцето вече беше залязло, но по отчаяния плач на едно дете и грубите молитви на тълпата разбрах, че са ме познали. Хората се молеха, бягаха, падаха ничком; някои се катереха по стилобата на храма на Двойната секира, други събираха камъни. Един, мисля, се хвърли в морето. Ненапразно майка ми е била царица; аз не мога да се смеся с тълпата, макар от скромност да желая това.

Истината е, че съм неповторим. Не ме интересува онова, което един човек може да съобщи на други хора; подобно на философа аз смятам, че с помощта на писмото нищо не може да се предаде. Досадните и пошли дреболии са чужди на моя дух, предопределен за великото; така и не успях да запомня по какво се различава една буква от друга. Някакво благородно нетърпение ми попречи да се науча да чета. Поня-

* Оригиналът гласи „четирнадесет“, но има премного основания да допуснем, че за Астерий това числително означава „безкрайност“. — Б. а.

кога съжалявам за това, тъй като дните и нощите са дълги.

Естествено, не ми липсват развлечения. Като овен, който се спуска в нападение, тичам по каменните галерии, докато се строполя зашеметен на земята. Сгушвам се до някой водоем или зад завоя на някой коридор и си играя на криеница. Има тераси, от които се хвърлям, докато не се облея в кръв. По всяко време мога да се преструвам на заспал, затварям очи и дишам дълбоко. (Понякога заспивам наистина, понякога, като отворя очи, цветът на деня не е вече същият.) Но от всички игри най-много обичам играта на друг Астерий. Представям си, че ми е дошъл на гости и аз му показвам дома си. Най-почтително му казвам: „Сега ще се върнем на същото място“ или „Сега ще излезем в друг двор“, или „Знаех си аз, че този улей ще ти хареса“, или „Ето един водоем, пълен с пясък“, или „Виж как подземният ход се раздвоява.“ Понякога греша и тогава двамата се смеем от сърце.

Аз не само измислям тези игри, но и размишлявам за своя дом. Всичките му части се повтарят много пъти, едно място е съвсем като друго място. Има не един водоем, един двор, едно поило, едни ясли, а четиринадесет (безкрайно много) ясли, поила, дворове, водоеми. Домът е колкото света; по-точно той е светът. При все това след дълго обикаляне на дворове с водоеми и на прашни галерии от сив камък стигнах до улицата и видях храма на Двойната секира и морето. Това схванах едва когато една нощ прозрях, че моретата и храмовете също са четиринадесет (безкрайно много). Всичко се повтаря много пъти, четиринадесет пъти, но две неща в света, изглежда, са неповторими: горе — загадъчното слънце, долу — Астерий. Може би звездите и слънцето и този огромен дом са създадени от мене, но аз не си спомням вече.

На всеки девет години в дома ми влизат деветима души, за да ги избавя от всяко зло. Чувам стъпките или гласовете им някъде далеч по каменните галерии и весело тичам да ги посрещна. Церемонията трае няколко минути. Падат един след друг и аз дори не успявам да изцапам с кръв ръцете си. Където паднат, там и остават и по труповете им мога да различавам една галерия от другите. Не знаая кои са те, но знам,

че в смъртния си час един от тях предсказа, че някой ден ще дойде и моят избавител. Оттогава самотата не ми тежи, защото знам, че моят избавител съществува и в края на краищата ще се възправи сред праха. Ако слухът ми долавяше всички звуци на света, щях да чуя стъпките му. Дано ме отведе там, където няма толкова галерии и толкова врати. Какъв ще бъде моят избавител? — се питам аз. Бик или човек? А може би ще бъде бик с глава на човек? Или ще бъде като мен?

Утринното слънце заблестя по бронзовия меч. Вече не бе останала и следа от кръв.

— Ще повярваш ли, Ариадна? — каза Тезей. — Минотавърът почти не се защити.

На Марта Москера Истман

ДРУГАТА СМЪРТ

Преди около две години (писмото съм загубил) Ганон ми писа от Гуалегуайчû, че изпраща превода си — вероятно първия на испански — на поемата „The Past“* от Ралф Уолдо Емерсон; в посленис съобщаваше, че дон Педро Дамиан, за когото сигурно съм си спомнял, е починал преди няколко дни от възпаление на белите дробове. Съсипан от треската, той отново преживял в бълнуванията си кървавия бой при Масолиер; този факт не ме изненада, дори ми се стори закономерен, защото на деветнадесет или на двадесет години дон Педро се е сражавал на страната на Апарисио Саравия. Революцията от 1904 година го заварила в един чифлик в Рио Негро или в Пайсандû, където работел като ратай; Педро Дамиан бил родом от Гуалегуай, провинция Ентре Риос, но тръгнал натам, накъдето тръгнали другарите му, не по-малко въодушевен и не по-малко наивен от тях. Участвувал в няколко схватки и в решителното сражение; през 1905 се върнал в родината

* „Миналото“ (англ.). — Б. пр.

и със смирено упорство се заловил отново с полската работа. Доколкото знам, повече не е напускал своя край. Последните тридесет години прекарал в една уединена колиба на една или две левги от Нянкай; в тази пустош аз разговарях с него една вечер (аз се опитах да разговарям с него една вечер) през 1942 година. Беше саможив и ограничен човек. Грохотът и яростта на битката при Масолиер изчерпваха живота му; нищо чудно, че отново е преживял всичко това в смъртния си час... Разбрах, че повече няма да видя Дамиан, и се опитах поне да си спомня как изглеждаше; зрителната ми памет е толкова слаба, че си спомних само образа от снимката, която му направи Ганон. Това не е никак странно, ако се има предвид, че самия Дамиан съм виждал един-единствен път в началото на 1942 година, а изображението му — много пъти. Ганон ми беше изпратил тази снимка; впоследствие я изгубих и изобщо не съм я търсил. Дори се страхувам да не я намеря.

Следващото събитие се случи в Монтевидео няколко месеца по-късно. Болестта и смъртта на Дамиан ме подтикнаха да напиша един фантастичен разказ за поражението при Масолиер; Емир Родригес Монегал, когото запознах със замисъла си, ми даде една бележка до полковник Дионисио Табарес, който бе участвувал в това сражение. Полковникът ме прие след вечеря. Седнал на двора в един люлеещ се стол, той с умиление извикваше безредно спомени от миналото. Разказваше за закъснели обози и изтощени коне, за прашни и капнали за сън мъже, които плетат лабиринти от преходи, за Саравия, който можел да превземе Монтевидео, но го заобиколил, „защото гаучото се бои от града“, за хора, клани като добитък, за една гражданска война, която по-скоро ми се стори сън на някой главорез, отколкото сблъсък между две войски. Разказваше за Илиескас, за Тупамбае, за Масолиер. Речта му беше твърде изразителна и точна; личеше си, че неведнъж е разказвал всичко това, и аз се уплаших, че зад думите му вече няма почти никакви спомени. При една пауза побързах да произнеса името на Дамиан.

— Дамиан? Педро Дамиан? — запита полковникът. — Имаше такъв при мене. Едно индианче, момче-

тата му викаха Дайман. — Той започна да се смее гръмко, но отведнъж спря с престорено или искрено смущение. Вече със съвсем друг тон каза, че войната, както и жената, служи на мъжете да проверят себе си и че преди да е воювал, никой не знае какъв е в действителност. Един се смята за страхливец, а се оказва храбрец, и обратно, както се случило с клетия Дамиан, който се перчел по кръчмите като бланко, а после се уплашил при Масолиер. В няколко престрелки с врага се държал мъжки, но друго било, когато двете армии застанали една срещу друга и загърмели оръдията — тогава всеки изпитал чувството, че пет хиляди души са се събрали тук, за да убият точно него. Бедното момче, дотогава е имало работа само с овце и изведнъж се видяло въввлечено в една съдбоносна битка...

Глулаво, но разказът на Табарес ме накара да се почувствувам неловко. Предпочитах събитията да не се бяха развили по този начин. От стария Дамиан, когото съм виждал само веднъж преди много години, неволно си бях създал един вид кумир; със своя разказ Табарес унищожи този кумир. Внезапно разбрах причината за сдържаността и упоритата самота на Дамиан; те са били продиктувани не от скромност, а от срам. Напразно си повтарях, че един човек, преследван от спомена за проявено малодушие, е по-сложен и по-интересен от един чисто и просто храбър човек. Гаучото Мартин Фиеро, мислех си аз, заслужава по-малко внимание от Лорд Джим или от Разумов. И все пак Дамиан като аржентински гаучо е бил длъжен да бъде Мартин Фиеро — особено пред уругвайски гаучо. В думите и в недомлъвките на Табарес усетих грубия привкус на онова, което се нарича артигизъм: убеждението (може би неоспоримо), че уругвайците са по-първични от нас, аржентинците, а следователно и по-смели... Спомням си, че тази вечер се сбогувахме прекалено сърдечно.

През зимата една-две подробности, нужни за моя фантастичен разказ (който глулаво се противеше да налучка своята форма), ме накараха да посетя отново полковник Табарес. Заварих го с един възрастен господин — доктор Хуан Франсиско Амаро от Пайсанду, също участвувал в революцията на Саравия. Как-

то може да се очаква, заговорихме за Масолиер. Амаро разказа няколко случки, а после добави бавно, сякаш размишляваше на глас:

— Помня, че ношувахме в „Санта Ирене“ и към нас се присъединиха няколко души. Между тях — един французин, ветеринарен лекар, който умря в навечерието на битката, и един момък от Ентре Риос, стригач на овце, някой си Педро Дамиан.

Аз го прекъснах рязко:

— Знам, знам — казах. — Аржентинецът, който се изплашил от куршумите. — И млъкнах; двамата ме гледаха смаяни.

— Грешите, господине — каза накрая Амаро. — Педро Дамиан умря тъй, както всеки мъж би желал да умре. Беше към четири часа след обяд. На върха на хълма се бе укрепила пехотата на колорадо; нашите я атакуваха с пики; Дамиан се впусна пръв, викайки, и един куршум го улучи право в гърдите. Той се изправи на стремената, извика за последен път и рухна под конските копита. Беше мъртъв и последната атака при Масолиер мина през тялото му. Такъв юнак, а нямаше и двадесет години.

Без съмнение Амаро говореше за друг Дамиан, но нещо сякаш ме накара да попитам какво е викал той.

— Псувни — отвърна полковникът, — каквото се вика по време на атака.

— Може би — каза Амаро, — но викаше и „Да живее Уркиса!“

Дълго млъчахме. Накрая полковникът промълви:

— Сякаш се е сражавал не при Масолиер, а при Каганча или при Индия Муерта преди цял век. — И добави с искрено удивление: — Аз командувах тази войска, но мога да се закълна, че за пръв път чувам за някакъв си Дамиан.

Не успяхме да накараме полковника да си спомни за него.

В Буенос Айрес изпитах същото изумление, каквото предизвика у мене късата памет на полковника. Един следобед в приземието на английската книжарница „Мичъл“ пред дванадесетте прелестни тома на Емерсон срещнах Патрисио Ганон. Попитах го за превода му на „The Past“. Отговори, че нямал намерение да превежда тази поема и че испанската литература била

достатъчно скучна и без Емерсон. Напомних му, че в писмото, в което ми писа за смъртта на Дамиан, беше обещал да ми изпрати този превод. Той попита кой е този Дамиан. Помъчих се да му обясня, но напразно. Почти обзет от ужас, забележах, че ме слуша озадачен, и потърсих спасение в един литературен спор за хулителите на Емерсон — поет по-сложен, по-даровит и без съмнение по-самобитен от злополучния По.

Трябва да отбележа още някои факти. През април получих писмо от полковник Дионисио Табарес; паметта му вече се беше прояснила и сега той отлично си спомняше момъка от Ентре Риос, който бе възглавил атаката при Масолиер и когото още същата вечер войниците погребали в подножието на хълма. През юли посетих Гуалегуайчү; не можах да намеря колибата на Дамиан, за когото никой не си спомняше вече. Реших да разпитам овчаря Диего Абароа, който е присъствувал при смъртта му; той беше починал още в края на есента. Помъчих се да си спомня лицето на Дамиан; няколко месеца по-късно, разлиствайки едни албуми, открих, че мрачното лице, което бях възкресил в паметта си, принадлежи на известния тенор Тамберлик в ролята на Отело.

Сега преминавам към хипотезите. Според най-простата, но и най-малко приемливата, е имало двама Дамиановци: страхливецът, умрял в Ентре Риос към 1946 година, и храбрецът, загинал при Масолиер през 1904 година. Слабостта на тази хипотеза се корени в това, че тя не обяснява нещо наистина загадъчно: странното непостоянство в паметта на полковник Табарес, забравата, която за толкова кратко време изтрива образа и дори името на живия. (Не приемам, не желая да приема едно още по-просто предположение — че първият Дамиан ми се е присънил.) Любопитна е фантастичната хипотеза на Улрике фон Кюлман. Педро Дамиан, твърди Улрике, е загинал в битката; умирайки, той е помолил Бога да го върне в Ентре Риос. Бог се е поколебал за миг, преди да окаже тази милост, и онзи, който я е поискал, е бил вече мъртъв и неколцина души са го видели как пада на земята. Бог, който не може да измени миналото, е превърнал образа на смъртта в образ на несвяст и Дамиан се е върнал ка-

то сянка в своя край. Върнал се е, но не бива да забравяме, че е бил само сянка. Живял е в усамотение, без жена, без приятели; притежавал е всичко, което е обичал, но отдалеч, като през стъкло; „умрял е“ и призраният му лик се е разтворил като вода във водата. Тази хипотеза е погрешна, но вероятно именно тя ми подсказва правилната (тази, която днес смятам за правилна), която едновременно е и по-проста, и по-необикновена. По един почти свръхестествен начин я открих в трактата на Петрус Дамиани „De Omnipotentia“*; към него насочиха вниманието ми два стиха от двадесет и първа песен на „Paradiso“**, които поставят същия проблем. В глава пета на този трактат Петрус Дамиани твърди, в противовес на Аристотел и на Фридригизий от Тур, че Бог може да направи съществуващото несъществуващо. Прочетох тия стари богословски спорове и започнах да разбирам трагичната история на Педро Дамиан.

Ето моето тълкование. Дамиан се е държал като страхливец на бойното поле и до края на живота си се е старал да изкупи тази позорна слабост. Върнал се е в Ентре Риос; не е вдигал ръка срещу нито един човек, не е *белязал* никого, не се е стремил да се прослави като храбрец, но в полята на Нянкай се е калил, воювайки с природата и с дивите стада. Постепенно, без да знае, разбира се, е подготвил чудото. Пожелал е с цялата си душа: „Ако съдбата ми изпрати още една битка, аз ще съумея да се покажа достоен.“ Четиридесет години е чакал със смътна надежда и съдбата най-сетне му я изпратила в смъртния час. Изпратила му я във формата на халюцинация, но както още древните гърци са знаели, ние сме сенките от един сън. В агонията си той отново е изживял онази битка, но този път се е държал като мъж, възглавил е последната атака и един куршум го е улучил право в гърдите. Така през 1946 година благодарение на едно страстно желание Педро Дамиан е умрял в битката при Масолиер, състояла се в края на зимата или в началото на пролетта на 1904 година.

* „За всемогъществото“ (лат.). — Б. пр.

** „Рай“ (ит.). — Б. пр.

В „Summa theologiae“* се отрича способността на Бога да отменя миналото, но не се казва нищо за заплетената верига от причини и следствия, които са толкова всеобхватни и толкова дълбоки, че навярно не е възможно да се премахне *едно-единствено* минало събитие, дори и най-незначителното, без да се унищожи и настоящето. Да се измени миналото, не значи да се измени едно-единствено събитие, а да се премахнат и неговите последствия, които са почти неизброими. Казано с други думи, това значи да се създадат две световни истории. В първата (например) Педро Дамиан умира в Ентре Риос през 1946 година, във втората — при Масолиер през 1904 година. В тази история ние живеем сега, но заличаването на първата не е станало веднага и е породило споменатите по-горе несъответствия. Полковник Дионисио Табарес е преминал през всички етапи: първо си е спомнил, че Дамиан се е държал като страхливец; после напълно е забравил за него; и накрая си е спомнил юначната му смърт. Не по-малко показателен е случаят с овчаря Абароа; той е умрял, по всяка вероятност защото си е спомнял твърде много неща за дон Педро Дамиан.

Колкото до мене, мисля, че не ме заплашва такава опасност. Аз успях да отгатна и да опиша едно явление, недостъпно за хората, един вид произвол на разума; но някои обстоятелства ограничават това страшно предимство. В момента не съм уверен, че съм писал винаги правдиво. Подозирам, че в разказа има мними спомени. Подозирам, че Педро Дамиан (ако изобщо е съществувал) не се е казвал Педро Дамиан и че аз си го спомням под това име, за да повярвам някой ден, че неговата история ми е била подсказана от разсъжденията на Петрус Дамиани. Това важи и за споменатата в началото поема, в която се говори за неотменимостта на миналото. През 1951 година ще си помисля, че съм написал един фантастичен разказ, а всъщност ще съм изобразил една действителна случка; и наивният Вергилий преди около две хиляди години е мислел, че възвестява раждането на един човек, а всъщност е предсказал раждането на Бога.

Бедният Дамиан! Смъртта го е покосила на двадесет години в една жалка и никому неизвестна вой-

* „Теологическа сума“ (лат.). — Б. пр.

на, в едно домашно сражение, но той е получил онова, за което е жадувало сърцето му и към което тъй дълго се е стремил — и може би няма по-голямо щастие.

ТЪРСЕНИЯТА НА АВЕРОЕС

S'imaginant que la tragédie n'est autre chose que l'art de louer...

*Ernest Renan, „Averroès“, 48 (1861)**

Абу ал-Уалид Мухаммад ибн Ахмад ибн Мухаммад ибн Рушд (цял век това дълго име ще търпи промени, минавайки през Бенраист и през Авенрис, и дори през Абен Рассад и Филиус Росадис, за да се превърне най-сетне в Авероес) пишеше единадесетата глава на трактата „Тахафут ал-тахафут“ („Опровержение на опровержението“), където се твърди в противовес на схващането на персийския аскет Газали, автор на „Тахафут ал-фаласифа“ („Опровержение на философите“), че Бог знае само общите закони на Вселената, това, което се отнася до видовете, а не до индивида. Пишеше с плавна увереност от дясно на ляво; заниманието да строи силогизми и да ги свързва в дълги периоди не му пречеше да чувства около себе си като някаква благодат своя уединен и прохладен дом. В следобедния покой до пресипване гукаха влюбени гълъби; от един невидим двор се носеше ромонът на фонтан; нещо от съществуването на Авероес, чиито деди бяха родом от арабските пустини, благославяше присъствието на водата. Там долу бяха цветната и овощната градина; там беше неуморимият Гуадалкивир и после любимата Кордоба, тъй светла, както Багдад или Кайро, подобна на сложен и фин инструмент, а околоръст (Авероес чувствуваше и това) се простираше чак до хоризонта земята на Испания, в която няма много неща, но всяко едно се е установило сякаш окончателно и навеки.

Перото бягаше по листа, аргументите се свързваха

* Предполагайки, че трагедия не е нищо друго освен изкуството да възхваляваш... Ернест Рънан, „Авероес“, 48 (1861) (фр.). — Б. пр.

в неразруσιμο единство, ала блаженството на Авероес бе помрачено от лека грижа. Причината не беше „Тахафут“, труд съвсем случаен, а един въпрос от филологическо естество, свързан с монументалното дело, което щеше да му донесе признанието на човешкия род — коментара на Аристотел. Този грък, източник на всякаква философия, е бил изпратен на хората, за да ги учи на всичко, което може да се знае; да тълкува неговите книги, както улемите* тълкуват Корана — такава беше трудната цел, която си бе поставил Авероес. Историята ще отбележи малко неща, по-красиви и по-вълнуващи от подвига на този арабски лекар, посветил се на мислите на човек, от когото го делеяха четиринадесет века; към трудностите, произтичащи от естеството на предмета, трябва да прибавим и това, че Авероес, който не знаеше гръцки и сирийски, работеше по превода на един превод. Предния ден го бяха затруднили две неясни думи в началото на „Поетиката“. Тези думи бяха „трагедия“ и „комедия“. Беше ги срещал преди години в третата книга на „Реториката“; никой в света на исляма не можеше да прозре техния смисъл. Напразно бе обръщал и преобръщал страниците на Александър Афродизийски, напразно бе сравнявал преводите на несторианина Хунайн ибн Исхаки на Абу Бишр Матта. Двете загадъчни думи буквално гъмжаха по страниците на „Поетиката“; невъзможно беше да ги отмине.

Авероес остави перото. Каза си (без особена увереност), че хората често търсят онова, което е пред очите им, прибра ръкописа на „Тахафут“ и отиде до лавицата, където бяха наредени преписаните от персийски калиграфи многобройни томове на „Ал-Мухаккам“ от слепия Абу Сиди. Смешно беше да предполага, че не е търсил в тези томове, но го изкуши празното удоволствие да ги прелисти. От това научно развлечение го отвлече нещо подобно на мелодия. Погледна през решетъчния балкон: долу, в тясното дворче без настилка, играеха няколко полуголи деца. Едно, стъпило на раменете на друго, очевидно наподобяваше муезин; затворило очи, то пееше монотонно: „Няма

* Улѐма (ар. алим, мн. ч. уламá — учен) — мюсюлмански богослов и законовед. — Б. пр.

друг бог освен Аллах.“ Онова, което го крепеше, застанало неподвижно, наподобяваше минаре; трето, коленичило смирено в прахта, беше множеството вярващи. Играта бързо свърши; всички искаха да бъдат муезинът, никой не желаше да бъде минарето или вярващите. Авероес ги чуваше как се карат на *грубо* наречие, тоест зараждащия се испански език на мюсюлманското простолудие на Полуострова. Отвори „Китаб ал-айн“ на Халил и с гордост си помисли, че в цяла Кордоба (а може би и в целия ал-Андалус) няма друго копие от тази свършена творба освен това, което емирът Якуб ал-Мансур му беше изпратил от Танжер. Названието на това пристанище му напомни, че днес пътешественикът Абу-л-Касим ал-Ашари, който се бе завърнал от Мароко, е поканен заедно с него на вечеря у тълкувателя на Корана Фарадж. Абу-л-Касим разказваше, че е посетил земите на империята Син (Китай); неговите зложелатели се кълняха — с онази странна логика, плод на омразата, — че той никога не е стъпвал в Китай, но в храмовете на тази страна е хулил Аллаха. Посещението неминуемо щеше да трае няколко часа; Авероес побърза отново да се залови за „Тахафут“. Работи чак до вечерния здрач.

Разговорът у Фарадж премина от несравнените добродетели на владетеля към добродетелите на брат му, емира; след това — в градината — заговориха за рози. Абу-л-Касим, без дори да ги погледне, се закле, че няма по-хубави рози от тях, които красят андалуските градини. Фарадж не се поддаде на ласкателството; отбеляза, че ученият Ибн Кутайба описва една великолепно разновидност на вечноцъфтящата роза, която расте в градините на Индостан; нейните аленочервени листенца образуват букви, които гласят: „Няма друг бог освен Аллах и Мохамед е Неговият пророк.“ И добави, че Абу-л-Касим сигурно е виждал тях рози. Абу-л-Касим го погледна разтревожен. Ако отговори „да“, всички с право ще го сметнат за най-долнопробен лъжец; ако отговори „не“, ще го сметнат за безбожник. Ограничи се да промърмори, че Аллах държи ключовете на всички тайни и че на земята няма нищо свежо и нищо увехнало, което да не е записано в Неговата Книга. Тези думи, които се съдържат в една от първи-

те сури*, бяха посрещнати с благоговееен шепот. Горд от своята диалектическа победа, Абу-л-Касим се готвеше да каже, че Аллах е свършен в творенията си и непостижим. Но Авероес, изпреварвайки бъдещите разсъждения на още непоявилия се Хюм, заяви:

— По-скоро бих приел, че ученият Ибн Кутайба или преписвачите са допуснали грешка, отколкото че на земята цъфтят рози със символа на вярата.

— Точно така. Велики и правдиви думи — каза Абу-л-Касим.

— Един пътешественик — спомни си поетът Абдул Малик — разказва за някакво дърво, чиито плодове са зелени птици. По-скоро бих повярвал в това, отколкото че има рози с букви.

— Вероятно цветът на птиците — забеляза Авероес — спомага да се приеме чудото. Освен това плодовете и птиците принадлежат към света на природата, а писмото е изкуство. По-лесно свързваме листа с птици, отколкото рози с букви.

Един от гостите отхвърли възмутен твърдението, че писмото е изкуство, тъй като първообразът на Корана — *Майката на Книгата*, е предвечен и се пази на небето. Друг гост спомена Джахиз от Басра, според когото Коранът е субстанция, способна да приеме образа на човек или на животно, и това мнение, изглежда, се съгласува с мнението на онези, които приписват на Корана две лица. Фарадж подробно изложи ортодоксалното учение. Коранът (каза той) е един от атрибутите на Аллах, както и Неговото милосърдие; той се записва в книга, произнася се с езика, запомня се със сърцето; речта и писмените знаци са дело на хората, но Коранът е неизменен и вечен. Авероес, който беше написал коментар към „Държавата“, можеше да обясни, че Майката на Книгата е нещо като нейната Платонова идея, но забеляза, че теологията е материя, напълно недостъпна за Абу-л-Касим.

Някои от гостите, които също бяха забелязали това, помолиха настойчиво Абу-л-Касим да разкаже за някое чудо. В ония времена, както и днес, светът беше жесток; по него можеха да пътешествуват смелите, но също и подлещите, готови на всичко. Паметта на Абу-л-Касим беше огледало на неговото малодушие. Какво

* Сура (ар.) — глава от Корана. — Б. пр.

можеше да разкаже? На туй отгоре от него искаха чудеса, а нима чудото може да се предаде с думи? Луната на Бенгалия не прилича на луната на Йемен, но може да се опише със същите слова. Абу-л-Касим се подвоуми; после заговори.

— Който обикаля страни и градове — изрече благоговейно, — той вижда много неща, достойни за прослава. Ето едно от тях, което съм разказвал само веднъж на турския султан. Случи се в Син Калан (Кантон), където Реката на Живота се влива в морето.

Фарадж запита на колко левги се намира този град от стената, която Искандер Зу-л-Карнайн (Александър Двурогия) издигнал, за да спре Гог и Магог.

— Пустини ги делят — отвърна Абу-л-Касим с неволно високомерие. — Четиридесет дни пътува една кафила (керван), докато съзре нейните кули, и казват, още толкова, докато стигне до нея. В Син Калан не познавам нито един човек, който да е виждал тази стена или да знае някой, който я е видял.

Страх от чудовищната безкрайност, от голото пространство, от голата материя за миг обзе Авероес. Той погледна симетричната градина; почувствува се остарял, излишен, нереален. Абу-л-Касим продължаваше:

— Една вечер търговците мюсюлмани от Син Калан ме заведоха в някаква цветно боядисана дървена къща, където се намираха много хора. Не е възможно да се опише тази къща, която беше всъщност само една стая с наредени едни над други ниши или балкони. В тях имаше хора, които ядяха и пиеха; хора имаше и на пода, и на една тераса. Лицата, които се намираха на тази тераса, биеха барабани и свиреха на лютни; изключение правеха петнадесет-двадесет души (с червени маски), които се молеха, пееха или разговаряха. Те бяха в окови, но тъмница не се виждаше; яздеха, но нямаше коне; сражаваха се, но сабите им бяха от папур; падаха мъртви и пак се изправяха.

— Постъпките на лудите — каза Фарадж — надхвърлят въображението на разумния човек.

— Те не бяха луди — наложи се да обясни Абу-л-Касим. — Представяли някаква история, така ми каза един от търговците.

Никой не разбра, никой, изглежда, не се опита да разбере. Смутен, Абу-л-Касим премина от увлекател-

ния разказ към отегчителни разсъждения. Като ръкомахаше, той каза:

— Да си представим, че някой показва една история, вместо да я разказва. Например историята за спящите от Ефес. Виждаме как те се скриват в пещерата, виждаме как се молят и заспиват, виждаме как спят с отворени очи, виждаме как растат, докато спят, виждаме как се събуждат след триста и девет години, виждаме как дават на търговеца една старинна монета, виждаме как се пробуждат в рая, виждаме ги как се пробуждат заедно с кучето. Нещо подобно ни показваха и онази вечер хората на терасата.

— Говореха ли тези хора? — запита Фарадж.

— Разбира се, че говореха — отвърна Абу-л-Касим, превръщайки се в апологет на едно представление, което едва си спомняше и което доста го бе отегчило. — И говореха, и пееха, и произнасяха речи!

— В такъв случай — каза Фарадж — съвсем не са били нужни *двадесет* души. Един добър разказвач може да разкаже каквато и да е история, дори и най-сложната.

Всички одобриха това мнение. Похвалиха достойнствата на арабския — езика, с който си служи Аллах, за да заповядва на ангелите; после заговориха за арабската поезия. След като ѝ отдаде дължимата възхвала, Абдул Малик нарече старомодни онези поети, които в Дамаск или в Кордоба упорито се придържат към пастирските образи и речника на бедуините. Нелепо е, каза той, когато пред очите ти се разлива Гуадалкивир, да възпяваш вода от кладенец. Изтъкна колко е необходимо да се обновят древните метафори; когато Зухайр е сравнил съдбата със сляпа камила, този образ е могъл да удивлява хората, но от пет века удивление той се е изтъркал. Всички одобриха това мнение, което вече бяха чували много пъти и от мнозина. Авероес дълго мълча. Накрая заговори — не толкова за другите, колкото на самия себе си:

— С подобни доводи, макар и не така красноречиво — каза Авероес, — някога и аз защитавах становището, което поддържа Абдул Малик. В Александрия казвали, че не греши само оня, който е съгрешил и се е разкаял; нека добавим: за да се освободиш от едно заблуждение, трябва да си бил негов роб. В своята

муаллака* Зухайр казва, че в продължение на осемдесет години горести и слава е виждал неведнъж съдбата да връхлита върху хората като сляпа камила; Абдул Малик смята, че този образ не може вече да удиви никого. Срещу неговата забележка би могло да се направи не едно възражение. Първо, ако целта на стихотворението е да предизвиква почуда, неговата трайност би се измервала не с векове, а с дни и часове или може би с минути. Второ, големият поет е по-скоро откривател, отколкото изобретател. Когато хвалят Ибн Шараф от Берха, казват, че само на него е могла да хрумне мисълта, че на разсъмване звездите падат бавно, тъй както падат листата на дърветата; ако това твърдение е вярно, значи образът няма никаква стойност. Образ, който може да бъде измислен само от един човек, не вълнува никого. На земята има безброй неща и всички те могат да се сравняват едно с друго. Да се сравняват звездите с листа, е толкова произволно, колкото да се сравняват с риби или с птици. Ала кой не е почувствувал поне веднъж, че съдбата е силна и безразсъдна, че е невинна и в същото време жестока? Заради тая мисъл, която може да бъде мимолетна или постоянна, но която никой не е избягнал, е написано стихотворението на Зухайр. По-добре, отколкото е казано в него, не би могло да се каже. Още нещо (и това е може би главното в моите разсъждения) — времето, което руши крепости, обогатява стиховете. Когато е било написано в Арабия, стихотворението на Зухайр е съпоставяло два образа: образа на сляпата камила и образа на съдбата; прочетено сега, то ни кара да си спомним за Зухайр и да отъждествим нашите мъки с мъките на този отдавна умрял арабин. Преди този образ е имал две страни, днес те са четири. Времето разширява обхвата на поезията и аз знам такива стихове, които подобно на музиката казват всичко на всички хора. Така преди години в Маракеш, измъчван от тъга по Кордоба, аз с удоволствие повтарях този възглас, който в градините на Русафа Абдуррахман е отправил към една африканска палма:

О, палма, в таз земя
ти също чужденка си...

* Поема от „Ал-Муаллакат“. — Б. р.

Изумително свойство на поезията! Думи, изречени от един владетел, тъгувал за Изтока, ми помагаха на мен, изгнаник в Африка, да изстрадам своята носталгия по Испания.

След това Авероес заговори за древните поети, за онези, които във Времената на Невежеството, преди исляма, вече са били казали всичко на безкрайния език на пустинята. Обезпокоен — не без основание — от празните измислици на Ибн Шараф, той каза, че у древните и в Корана се съдържа всичката поезия, и порица като невежество и суетност стремежа към нововъведения. Всички го слушаха с удоволствие, защото защитавахе древното.

Муезините призоваваха за утринна молитва, когато Авероес отново влезе в библиотеката си. (В харема чернокосите робини бяха мъчили една червенокоса робиня, но той щеше да узнае това едва привечер.) Нещо му бе помогнало да проумее смисъла на двете непонятни думи. С уверен и красив почерк Авероес прибави в ръкописа следните редове: „Аристу (Аристотел) нарича трагедия панегириците и комедия сатирите и клетвите. Великолепни трагедии и комедии изобилствуват на страниците на Корана и в свещените „Ал-Муаллакат“.

Приспа му се, усети хлад. Разви чалмата си и се огледа в едно метално огледало. Не знам какво са видели очите му, защото нито един историк не е описал неговите черти. Знам само, че внезапно изчезна, сякаш бе поразен от невидима мълния, и с него изчезнаха къщата и невидимият водоскок, и книгите, и ръкописите, и гълъбите, и многобройните чернокоси робини, и треперещата червенокоса робиня, и Фарадж, и Абу-л-Касим, и розовите храсти, и може би дори Гуадалкивир.

В този разказ исках да опиша процеса на едно поражение. Първо се сетих за онзи кентърбърийски архиепископ, който си поставил за цел да докаже, че има Бог; после за алхимиците, които търсели философския камък; после за онези, които напразно се мъчели над трисекцията на ъгъла и квадратурата на кръга. След това реших, че по-поетичен е случаят с човек, поставил си цел, достъпна за другите, но не и за него. Спомних си за Авероес, който, ограничен в пределите на исля-

ма, така и не успял да разбере значението на думите „трагедия“ и „комедия“. Описах този случай; по време на работата почувствувах онова, което навярно е чувствувал онзи бог, споменат от Бъртън, който решил да създаде бик, а създал бивол. Почувствувах, че моето произведение се подиграва с мене. Почувствувах, че Авероес, който се мъчел да си представи какво е драма, без да знае какво е театър, не е по-смешен от мене, който се мъча да си представя Авероес без друг материал освен няколко странички от Рьонан, Лейн и Асин Паласиос. Почувствувах — на последната страница, — че моят разказ е символ на онзи човек, какъвто съм бил, докато го пишех, и че за да съчиня този разказ, е трябвало да бъда именно онзи човек, а за да бъда онзи човек, е трябвало да съчиня този разказ, и така до безкрайност. (В същия миг, в който преставам да вярвам в него, „Авероес“ изчезва.)

ЗАИР

В Буенос Айрес Заир е обикновена монета от двадесет сентаво; по буквите Н и Т и по цифрата две личат следи от кама или от джобно ножче; на лицевата страна е гравирана годината 1929. (В Гуджарат в края на осемнадесети век Заир е бил един тигър; на остров Ява — някакъв слепец от джамията в Суракарта, когато вярващите убили с камъни; в Персия — един астролаб, който Надер Шах заповядал да хвърлят на морското дъно; в тъмниците на Махди около 1892 година Заир бил малък компас, увит в парче от чалма, до който се докоснал Рудолф Карл фон Слатин; в кордобската джамия — според Зотенберг — жила в мрамора на една от хиляда и двестата колони; в еврейското гето на Тетуан — дъното на кладенец.) Днес е тринадесети ноември; на седми юни призори в ръцете ми попадна Заир; не съм вече същият, какъвто бях тогава, но все още ми е позволено да си спомням, а може би и да разкажа за случилото се. Все още, макар и отчасти, съм Борхес.

На шести юни умря Теоделина Виляр. Около 1930

година снимките ѝ запълваха светските списания; тяхното изобилие вероятно допринесе да бъде смятана за красавица, макар че не всички нейни изображения подкрепяха безусловно тая хипотеза. Впрочем Теоделина Виляр се грижеше не толкова за красотата, колкото за съвършенството. Евреите и китайците са създали строга система от правила за всички житейски обстоятелства; в Мишна е казано, че в събота, след като падне здрач, шивачът не бива да излиза на улицата с игла; в Записки за обредите — че гостът трябва да изпие първата чаша със сериозен вид, а втората — с почитителен и блажен вид. Такава и дори още по-педантична строгост си бе наложила Теоделина Виляр. Подобно на конфуцианеца или на талмудиста тя се стремеше към безукорна точност във всяко действие, но старанието ѝ бе толкова по-достойно за възхищение и толкова по-упорито, защото нормите, към които се придържаше, не бяха вечни, а зависеха от капризите на Париж или на Холивуд. Теоделина Виляр се явяваше на подобаващи места в подобаващ час с подобаващи за случая атрибути и с подобаващо безразличие, но и безразличието, и атрибутите, и часът, и местата много скоро излизаха от мода и се превръщаха (според думите на Теоделина Виляр) в белег на лош вкус. Подобно на Флобер тя търсеше абсолютното, но го търсеше в мимолетното. Животът ѝ можеше да служи за образец и въпреки това непрестанно я измъчваше дълбоко отчаяние. Подлагаше се на постоянни метаморфози, сякаш искаше да избяга от самата себе си; цветът на косата и прическите ѝ бяха необичайно изменчиви. Променяха се и усмивката, тенът, формата на очите. След 1932 година стана изискано тънка... Войната ѝ създаде много грижи. Как да следи модата, щом като Париж е окупиран от германците? Един чужденец, към когото винаги се бе отнасяла с подозрение, си позволи да злоупотреби с нейното доверие, като ѝ продаде няколко високи шапки с плоско дъно; година след това стана известно, че тия грозилници *никога не са се носели в Париж* и следователно не бяха шапки, а неуместни и жалки приумици. Бедата не идва сама; доктор Виляр бе принуден да се премести на улица Араос и образът на дъщеря му започна да краси реклами на кремове и автомобили. (Кремовете, с които

обилно се мажеше, автомобилите, които вече не притежаваше!) Тя знаеше, че е необходимо голямо състояние, за да упражнява изкуството си пълноценно; предпочете да се оттегли, след като не можеше да бъде на висота. Освен това ѝ беше противно да се състезава с повърхностни момичета. Мрачното жилище на улица Араос се оказа прекалено скъпо; на шести юни Теоделина Виляр допусна непростително груба грешка: умря в самото сърце на Южния квартал. Да признае ли, че движен от най-искрената страст на аржентинеца — снобизма, аз се бях влюбил в нея и смъртта ѝ ме покърти до сълзи? Читателят навярно вече се е досетил за това.

По време на бдение лицето на покойника под действие на разлагането отново придобива предишните си черти. В един миг от тревожната нощ на шести Теоделина Виляр като по чудо стана такава, каквато бе преди двадесет години; чертите ѝ си възвърнаха онази властност, която придават високомерието, парите, младостта, съзнанието, че си върхът на една йерархия, липсата на въображение, ограничеността, скудоумието. Помислих си приблизително следното: нито едно от израженията на това лице, което толкова ме е вълнувало, не ще се отпечата по-дълбоко в паметта ми от това; нека то бъде последното, щом като бе и първото. Оставих я застинала сред цветята да усъвършенствува презрението си към смъртта. Когато излязох на улицата, вероятно беше два часът през нощта. Добре познатите редици от ниски едноетажни къщи бяха добили оня абстрактен вид, който добиват нощем, когато мракът и тишината ги правят съвсем обикновени. Забрачих по улиците, опиянен от почти безлично състрадание. На ъгъла на Чили и Такуарí видях отворена кръчма. В тази кръчма за моя беда трима души играеха на карти.

Във фигурата, наричана *оксиморон*, една дума се съчетава с друга, която привидно противоречи на нейния смисъл; така гностиците говорили за тъмна светлина, алхимиците — за черно слънце. Да изпия чаша ракия в една кръчма, след като за последен път съм видял Теоделина Виляр, беше своеобразен оксиморон; изкушиха ме неговата пошлост и достъпност. (Играта на карти усилваше контраста.) Поръчах си чаша пор-

токалова ракия; с рестото ми дадоха и моя Заир; погледнах го за миг; излязох на улицата, вероятно почваше да ме тресе. Помислих си, че всяка монета е символ на безбройните монети, които блестят в историята и в легендите. Помислих си за обола, даван на Харон; за обола, който просел Велизарий; за трийсетте сребърника на Юда; за драхмите на куртизанката Ланс; за старинната монета, която предложил един от спящите от Ефес; за лъскавите монети на магьосника от „Хиляда и една нощ“, които после се превърнали в книжни кръгчета; за неизчерпаемия денарий на Исаак Лакедем; за шестдесетте хиляди сребърни монети, по една за всеки стих от епопеята, които Фердоуси върнал на султана, понеже не били златни; за златната унция, която Ахав заповядал да приковат към мачтата; за невъзвратимия флорин на Леополд Блум; за онзи луидор, чието изображение станало причина да заловят близо до Варен бягащия Луи XVI. Както се случва насън, мисълта, че всяка монета буди толкова многозначителни асоциации, ми се стори неизвестно защо извънредно важна. Все по-бързо крачех по безлюдните улици и площади. На един ъгъл умората ме накара да спра. Видях потъмняла желязна решетка; зад нея видях черно-белите плочи пред църквата „Непорочно зачатие“. Бях се движил в кръг; намирах се на десетина метра от кръчмата, където ми дадоха Заир.

Завих; тъмната фасада сочеше отдалеч, че кръчмата е вече затворена. На улица Белграно взех такси. Бодър, възбуден, почти щастлив, аз си мислех, че няма нищо по-малко материално от парите, защото всяка монета (например една монета от двадесет сентаво) всъщност предлага множество варианти на бъдещето. Парите са абстрактни, повтарях си, парите са бъдеще време. Могат да бъдат следобедна разходка в околностите на града или музика от Брамс, или географски карти, или шахмат, или чаша кафе, или думите на Епиктет, внушаващи презрение към златото; парите са Протей, по-изменчив от фароския. Те са непредсказуемо време, Бергсоново време, а не строгото време на исляма или на Стоата. Детерминистите отричат, че в света има случайни явления, *id est** явления, ставащи

* Тоест (лат.). — Б. пр.

сами по себе си; монетата символизира за нас свободната воля. (Дори и не подозирах, че тия „мисли“ са заклинание срещу Заир и първата проява на демоничното му въздействие.) След упорити размишления за-спях и сънувах, че съм монетите, пазени от един грифон.

На другия ден реших, че съм бил пиан. Освен това реших да се избавя от монетата, която толкова ме безпокоеше. Разгледах я: на нея нямаше нищо особено освен няколко драскотини. Най-добре би било да я зароя в градината или да я скрия някъде в библиотеката си, но аз исках да се отдалеча от нейната орбита. Предпочетох да я изгубя. Тази сутрин не отидох нито в църквата „Пилар“, нито на гробищата; отидох с метро до Конститусион и от Конститусион — до Сан Хуан и Боедо. Слязох ненадежно на Уркиса; тръгнах на запад, после на юг; няколко пъти завивах преднамерено напосоки и на една улица, която ми се стори като всички други, влязох в първата кръчма, поръчах си чаша ракия и платих с моя Заир. Притворих очи зад опушените стъкла, за да не видя номерата на къщите и името на улицата. Вечерта взех таблетка веронал и спокойно заспах.

До края на юни бях погълнат от работата над един фантастичен разказ. Той съдържа две-три загадъчни перифрази — вместо *кръв* се казва *вода на меч*, вместо *злато* — *леговище на змея*, и се води от първо лице. Разказвачът е аскет, който се е отвърнал от хората и живее в някаква пустиня. (Гнитахейд се нарича това място.) Заради непорочността и простотата на неговия живот някои го смятат за ангел; това е преувеличение на вярващи, тъй като никой човек не е безгрешен. Няма защо да отиваме по-далеч, самият той е заклал баща си; наистина, бащата бил прочут магьосник, който с помощта на магия завладял несметно съкровище. Да опази това съкровище от неистовата човешка алчност — на тази цел е посветил живота си; ден и нощ бди над съкровището. Скоро, може би прекалено скоро ще настъпи краят на това бдение; звездите са му известили, че вече е изкован мечът, който ще го срази. (Грам се нарича този меч.) С все по-мъгляви слова възхвалява блясъка и гъвкавостта на своето тяло; на едно място споменава разсеяно за змийски люспи; на друго

казва, че съкровището, което охранява, е от искрящо злато и червени пръстени. Накрая разбираме, че аскетът е змеят Фафнир, а съкровището, на което лежи — съкровището на Нибелунгите. Появата на Сигурд прекъсва внезапно разказа.

Вече казах, че съчинявайки тази незначителна история (в нея като псевдоерудит вмъкнах няколко стиха от „Fáfnismál“*), успях да забравя монетата. Някои вечери се чувствавах твърде уверен, че мога да я забравя, и нарочно си спомнях за нея. Откровено казано, прекалих с това; оказа се, че да започна е много по-лесно, отколкото да спра. Напразно си повтарях, че този отворителен никелов диск не се различава от останалите, които минават от ръка на ръка, еднакви, неизброими и безвредни. Насърчен от този аргумент, се помъчих да мисля за друга монета, но не успях. Спомням си няколко безуспешни опита с монети от пет и десет чилийски сентаво и с един уругвайски винтен. На шестнадесети юли се сдобих с една лира стерлинг; през деня не я погледнах, но вечерта (и следващите вечери) я сложих под увеличително стъкло и я разглеждах на светлината на мощна електрическа лампа. После с молив я прекопирах на лист хартия. Не ми помогнаха нито блясъкът ѝ, нито змеят, нито свети Георги; не можах да сменя своята натрапчива мисъл с друга.

През август реших да се посъветвам с психиатър. Не му поверих цялата тази нелепа история; казах му, че страдам от безсъние и постоянно ме преследва образът на някой предмет, например жетон или монета... Скоро след това в една книжарница на улица Сармента изрових екземпляр от „Urkunden zur Geschichte der Zahirsage“** (Бреслау, 1899) от Юлиус Барлах.

В тази книга беше описана моята болест. В предговора се казваше, че авторът си е поставил за цел „да събере в един том с удобен формат голяма осмина всички документи, отнасящи се до поверието за Заир, включително и четири материала от архива на Хабиخت и оригиналния ръкопис на доклада на Филип Медоуз Тейлър“. Преданието за Заир е от ислямски произход

* „Словата на Фафнир“ (исл.). — Б. пр.

** „Документи към историята на преданието за Заир“ (нем.). — Б. пр.

и вероятно е възникнало през осемнадесети век. (Барлах оспорва пасажите, които Зотенберг приписва на Абу-л-Фида.) На арабски *захир* означава явен, зрим; в това значение е едно от деветдесет и деветте божии имена; простолюдието в мюсюлманските земи нарича така „съществата или предметите, които имат ужасното свойство да остават завинаги в паметта и чийто образ в края на краищата довежда хората до умопомрачение“. Първото неоспоримо свидетелство е на персицеца Лутф Али Азур. В изчерпателните страници на биографичната енциклопедия, озаглавена „Храм на Огъня“, този полиграф и дервиш разказва, че в едно училище в Шираз имало меден астролаб, „направен така, че който го види само веднъж, вече не може да мисли за нищо друго и затова султанът заповяда да го хвърлят в морските дълбини, та хората да не забравят Вселената“. По-обширно е съобщението на Медоуз Тейлър, който е служил при низама на Хайдарабад и е написал знаменития роман „Confessions of a Thug“*. Около 1832 година Тейлър чул в предградията на Бхудж странния израз „Той е видял Тигъра“ („Verily he has looked on the Tiger“), който означавал безумие или святост. Казали му, че става дума за един възшебен тигър, носещ гибел на всички, които са го видели макар и отдалеч, защото после до края на дните си мислели само за него. Някой разказал как един от тези нещастници избягал в Майсур и там нарисувал в един дворец тигъра. След години Тейлър посетил затворите на това кралство; в нитурския затвор губернаторът му показал една килия, по чиито под, стени и сводест таван някакъв мюсюлмански факир бил нарисувал (с крещящи цветове, които времето, преди да изличи, било смекчило) един безкраен тигър. Този тигър бил направен по умопомрачителен начин от множество тигри; тялото му било от тигри, ивиците му били от тигри, по него имало морета, Хималаи и войски, които също приличали на тигри. Художникът бил умрял преди много години в същата тази килия; бил родом от Синд или може би от Гуджарат и първоначалното му намерение било да начертае карта на света. Следи от това намерение личали по чудовищната рисунка.

* „Изповеди на удушвача“ (англ.). — Б. пр.

Тейлър разказал тази история на Мухаммад ал-Йемени от Форт Уилям; той му обяснил, че на света няма живо същество, което да не е подвластно на Zaheer*, но Всемиловичивият не позволява по едно и също време Заир да бъдат две неща, защото и едно-единствено може да завладее цели тълпи. Казал, че Заир е имало винаги и че в Епохата на Невежеството това бил идолът, наричан Яук, а след това някакъв пророк от Хорасан, който носел покривало, обшито с драгоценни камъни, или златна маска.** Казал още, че Бог е непостижим.

Много пъти съм препрочитал монографията на Барлах. Не мога точно да предам чувствата, които изпитах; спомням си какво отчаяние ме обзе, когато разбрах, че вече нищо не може да ме спаси, дълбокото ми облекчение при мисълта, че не съм виновен за своето нещастие, завистта, която изпитвах към хора, чийто Заир не е монета, а къс мрамор или пък тигър. Колко е лесно да не мислиш за тигър, си казвах. Спомням си още с какво странно безпокойство прочетох следния пасаж: „Един от тълкувателите на „Голшан-е-Раз“ твърди, че който е видял Заир, скоро ще види и Розата, и привежда един стих от „Асрар-наме“ („Книга за неизвестни неща“) от Аттар: „Заир е сянка на Розата и разкъсване на Булото.“

На бдението край Теоделина бях изненадан, че не видях между присъстващите госпожа Абаскал, помалката ѝ сестра. През октомври една нейна приятелка ми каза:

— Бедната Хулита, беше станала толкова странна, че се наложи да я настанят в „Бош“. Представям си колко им е трудно на сестрите да я хранят като дете. Непрекъснато гледа една монета, също като шофьора на Морена Сакман.

Времето, което изличава спомените, прави по-ярък спомена за Заир. Преди си представях първо лицето, после опакото; сега виждам едновременно и двете страни. Но не тъй, сякаш Заир е от стъкло, защото двете

* Така изписва Тейлър тази дума. — Б. а.

** Барлах отбелязва, че Яук се споменава в Корана (71, 23), а пророкът е ал-Муканна (Забуления), но никой друг освен страния събеседник на Филип Медоуз Тейлър не ги е свързвал със Заир. — Б. а.

страни не се наслагват една върху друга; сякаш зрението ми е станало сферично и Заир се намира в самия център. Всичко, което не е Заир, стига до мен като през гъста мрежа и сякаш е далечно: надменното изражение на Теоделина, физическата болка. Тенисън е казал, че ако можехме да разберем поне едно цвете, бихме узнали кои сме и какво представлява светът. Може би е искал да каже, че и най-незначителното явление съдържа в себе си историята на цялата Вселена с безкрайната ѝ верига от причини и следствия. Може би е искал да каже, че целият видим свят се явява във всяка представа, както според Шопенхауер волята в своята цялост е вложена у всеки индивид. Кабалистите смятали, че човекът е микрокосмос, символично огледало на Вселената; според Тенисън всичко би могло да бъде такова огледало. Всичко, дори непоносимият Заир.

Още преди да е настъпила 1948 година, ще ме сполети съдбата на Хулия. Ще трябва да ме хранят и обличат, няма да знам дали е ден или нощ, няма да знам кой е бил Борхес. Да нарека това бъдеще ужасно, ще е лъжа, защото то няма да оказва върху мене никакво въздействие. Все едно да твърдим, че човек изпитва ужасна болка, когато му отварят черепа под наркоза. Вече няма да възприемам света, ще възприемам Заир. Според идеалистическото учение думите „живея“ и „сънувам“ са пълни синоними; от хиляди привидности ще мина към една; от един много сложен сън — към един много прост сън. Някои ще сънуват, че съм луд, а аз ще сънувам Заир. Когато всички хора на Земята ще мислят ден и нощ за Заир, кое ще бъде сън и кое действителност — Земята или Заир?

В глухите часове на нощта все още мога да ходя из улиците. Зората обикновено ме сварва на площад Гарай; седнал на някоя пейка, мисля (опитвам се да мисля) за онзи стих от „Асрар-наме“, в който се казва, че Заир е сянка на Розата и разкъсване на Булото. Свързвам тази мисъл със следното твърдение: за да се слеят с Бога, суфиите повтарят своето име или деветдесет и деветте божии имена, докато те престанат да значат нещо. Аз жадувам да извървя този път. Може би ще успея да изчерпя Заир, след като непрестанно мисля за него; може би зад монетата стои Бог.

На Уоли Ценер

ПИСМЕНАТА НА БОГА

Тъмницата е дълбока, каменна; формата ѝ — почти правилно полукълбо, при все че подът (също каменен) е малко по-малък от голямата окръжност, и това поражда едновременно усещане за угнетеност и за необятност. По средата се издига стена; макар и много висока, тя не достига върха на купола; от едната страна се намирам аз, Цинакан, жрец от пирамидата на Кахолом, опожарена от Педро де Алварадо; от другата един ягуар мери с невидими равни стъпки пространството и времето на своя затвор. В средната стена наравно с пода зее широк отвор с решетки. В часа без сянка (пладне) горе се отваря един капак и тъмничарят, когото времето постепенно е обезличило, задвижва железен скрипец и спуска с въже делви с вода и парчета месо. Светлината нахлува под свода; тогава виждам ягуара.

Вече не помня колко години лежа в мрака; аз, който някога бях млад и можех да се движа из тоя затвор, сега само чакам изпънат като мъртвец края, отреден ми от боговете. С острия кремъчен нож някога разсичах гърдите на жертвите, а сега само с помощта на магия бих могъл да се надигна от праха.

В деня преди опожаряването на Пирамидата мъжете, слезли от високи коне, ме измъчваха с нажежено желязо, за да издам къде има скрито съкровище. Пред очите ми събориха идола на бога, ала бог не ме остави и аз не проговорих по време на изтезанията. Удряха ме, мушкаха ме, обезобразиха ме, а после се свестих в тази тъмница, в която ще остана до края на тленния си живот.

Движен от непреодолима потребност да правя нещо, да запълвам някак времето в мрака, реших да възстановя в паметта си всичко, което съм знаел. Много нощи минавах, докато си спомня разположението и броя на едни каменни змии или целебните свойства на някое дърво. Така малко по малко надвивах годините, така малко по малко овладявах онова, което някога беше мое. Една нощ почувствувах, че се приближавам към един ясен спомен; така и пътникът — още преди да съзре морето — чувствава как се вълнува

кръвта му. След няколко часа споменът ме осени; беше едно от преданията за бога. Предвиждайки, че в края на вековете ще се случат много беди и крушения, той написал още в първия ден на Сътворението едно заклинание, способно да предотврати всички злини. Написал го по такъв начин, че да стигне и до най-отдалечените поколения и никаква случайност да не го осуети. Никой не знае къде и с какви знаци е написано това заклинание, но без съмнение то съществува тайно и един избраник ще съумее да го прочете. Помислих, че както винаги сме в края на вековете и че участва ми да бъда последният жрец на бога ще ме дари с правото да разгадам написаното. Обстоятелството, че се намирам в тъмница, не може да ме лиши от тази надежда; навярно хиляди пъти съм виждал писмената на Кахолом и сега ми остава само да ги разчета.

Тази мисъл ми вдъхна бодрост, но после едва не ме зашемети. На земята има толкова древни форми, форми нетленни и вечни; всяка от тях може да бъде търсеният символ. Думата на бога може да бъде планина или река, или империя, или съзвездие. Но с течение на времето планините се рушат, реките се отклоняват от пътя си, империите познават превратности и гибел, а съзвездията приемат нови очертания. И небесният свод търпи промени. Планината и звездите са единични неща, а единичните неща остаряват и изчезват. Потърсих нещо по-устойчиво, по-малко уязвимо. Представих си поколенията зърна, треви, птици, хора. Може би заклинанието е написано на собственото ми лице, може би аз самият съм целта на своите търсения. В тия мисли бях вгълбен, когато си спомних, че един от атрибутите на бога е ягуарът.

И тогава душата ми се изпълни с благоговение. Представих си първата утрин на времето, представих си как моят бог поверява посланието си на живата кожа на ягуарите, които ще се любят и плодят до безкрай в пещери, сред тръстики, на острови, за да стигне то до последните хора. Представих си тази плетеница от тигри*, този горещ лабиринт от тигри, всяващ ужас сред стада и ливади, за да съхрани едно изображение. В съседната килия беше ягуарът; в тази близост съ-

* Тигър е и популярно название на ягуара в Латинска Америка. — Б. пр.

зрях потвърждение на моята догадка и една тайна благосклонност.

Дълги години изучавах формата и разположението на петната. Всеки сън ден ме даряваше с миг светлина и така успях да запамята черните шарки, които пъстрят жълтата козина. Някои се състояха от точки; други образуваха напречни ивици по вътрешната страна на краката; трети, пръстеновидни, се повтаряха. Може би означаваха един и същи звук или една и съща дума. Много от тях бяха червени по края.

Няма да разказвам за мъките на своя труд. Неведнъж съм крещял срещу свода, че този текст не може да се разчете. Постепенно конкретната загадка, над която се мъчех, почна да ме безпокои по-малко, отколкото по-общата загадка — съждение, изказано от бог. Какво съждение (питах се аз) може да построи един абсолютен разум? Заклучих, че дори в човешките езици няма дума, която да не съдържа в себе си цялата вселена; думата „тигър“ значи и тигрите, от които се е родил, и елените и костенурките, които е погълнал, и тревата, която са пасли елените, и земята, майка на тази трева, и небето, дало светлина на земята. Заклучих, че в божия език всяка дума ще изразява тази безкрайна верига от явления, но не скрито, а явно и не последователно, а едновременно. С течение на времето самото понятие божие съждение започна за ми се струва наивно или кощунствено. За един бог, разсъждавах аз, е достатъчно да изрече една-единствена дума и в тази дума ще бъде всичко. Някое слово, произнесено от него, не може да е по-малко всеобхватно от вселената или по-кратко от целокупното време. Сенки или подобия на това слово, равно на един език и на всичко, което един език включва в себе си, са претенциозните и жалки човешки думи „всичко“, „свят“, „вселена“.

Един ден или една нощ — каква разлика може да има между моите дни и моите нощи? — ми се присъни, че на пода на тъмницата виждам една песъчинка. Равнодушен, отново заспах; присъни ми се, че се събуждам и виждам, че песъчинките са станали две. Отново заспивам и ми се присънва, че песъчинките са три. Така постепенно те се множаха, докато не изпълниха цялата тъмница и аз започнах да се задушавам под това

пясъчно полукълбо. Разбрах, че още сънувам; с огромно усилие¹¹ се събудих. Напразно — безбройните пясъчинки продължаваха да ме душат. Чу се глас: „Ти си се събудил, но не от сън, а в прежен сън. Този сън се съдържа в друг и така до безкрайност, равна на безкрайните пясъчинки. Пътят, по който трябва да се върнеш назад, е безконечен, и ти ще умреш, преди да си се събудил в действителност.“

Почувствувах се загубен. Пясъкът притискаше устата ми, но аз успях да изкрещая: „Нито пясъкът, който сънувам, може да ме убие, нито има сънища в сънищата.“ Събуди ме някакво сияние. Горе в тъмата трепкаше кръг светлина. Видях лицето и ръцете на тъмничаря, скрипеца и въжето, месото и делвите.

Човек приема постепенно образа на съдбата си; човек се слива в края на краищата със своето обкръжение. Аз не бях тълкувач или отмъстител, нито пък жрец на бога — аз бях затворник. От неизтощимия лабиринт на сънищата се върнах в суровата тъмница като в роден дом. Благослових нейната влага, благослових нейния тигър, благослових ивицата светлина, благослових своето старо немошно тяло, благослових мрака и камъка.

И тогава настъпи онова, което не мога да забравя, нито пък да предам с думи. Настъпи моето единение с божеството, с вселената (ако изобщо тези две думи се различават по смисъл). Екстазът не повтаря своите символи; някои са видели Бога като сияние, други са го съзрели като меч или като листенца на роза. Аз видях едно високо Колело; то не беше пред очите ми или зад мене, или от двете ми страни, а едновременно навред. Това Колело беше от огън и от вода и (макар че се виждаше окръжността му) беше безкрайно. В него се преплиташе всичко, което е било, е и ще бъде, и аз бях една от нишките на тази всеобхватна плетеница, а Педро де Алварадо, моят мъчител, бе друга. Тук бяха всички причини и следствия и стигаше да погледна това Колело, за да прозра всичко в безкрая. О, радост от познанието, по-голяма от радостта, която будят въображението и чувствата! Видях вселената и видях скровената воля на вселената. Видях началото, за което разказва Книгата на съвета. Видях как планините се въздигат от водата, видях първите хора от дърво,

видях как делвите нападат хората, видях как кучетата им разкъсват лицата. Видях безликия бог, който стои зад боговете. Видях неизброими явления, слети в общо блаженство, и като проумях всичко, успях да проумея и писмената на тигъра.

Това е едно заклинание от четиринадесет несвързани (или само изглеждат несвързани) думи и достатъчно би било да го произнеса, за да стана всемогъщ. Достатъчно би било да го произнеса, за да рухне тази каменна тъмница, да нахлуе в моята нощ денят, да бъда пак млад, да бъда безсмъртен, тигърът да разкъса Алварадо, да забивам свещения нож в испански гърди, да съградя отново пирамидата, да възстановя империята. Четиридесет срички, четиринадесет думи и аз, Цинакан, ще властвувам над земите, над които властвуваше Моктесума. Но аз знам, че никога няма да произнеса тези думи, защото вече не си спомням за Цинакан.

Нека умре заедно с мене тайната, написана върху тигрите. Който е прозрял вселената, който е прозрял пламенната воля на вселената, не може да мисли за един човек, за делничните му радости и скърби, дори ако този човек е самият той. Той *е бил този човек*, но сега това не значи нищо за него. Какво значи за него съдбата на онзи, другия, какво значи народът на другия, ако сега той е никой. Затова не произнасям заклинанието, затова оставям дните да ме забравят, проснат в тъмнината.

На Ема Рисо Платеро

АБЕНХАКАН ЕЛ БОХАРИ, УБИТ В СВОЯ ЛАБИРИНТ

... може да бъдат сравнени с паяка,
който си строи дом.

Коран, 29, 40

— Ето я земята на моите деди — каза Дънрейвън и с широк жест, който не изключваше забулените в облаци звезди, обхвана черната пустош, морето и една грамад-

на порутена сграда, наподобяваща разнебитена конюшня.

Приятелят му Ънуин махна от устата си лулата и издаде няколко сдържани одобрителни звука. Беше първата лятна вечер на 1914 година; отегчени от един свят без достолепието на опасността, приятелите се наслаждаваха на самотата в това кътче на Корнуол. Дънрейвън носеше грижливо поддържана тъмна брада и се чувствуваше като автор на забележителна епопея, която неговите съвременници едва ли щяха да могат да скандират и чиято тема още не бе го осенила; Ънуин беше публикувал изследване върху теоремата, чието доказателство Ферма не е записал в полето на една Диофантова страница. И двамата — нужно ли е да казвам? — бяха млади, безгрижни и възторжени.

— Преди около четвърт век — каза Дънрейвън — Абенхакан ел Бохари, вожд или цар на едно от нилотските племена, загина от ръката на братовчед си Саид в централното помещение на тази къща. След толкова години обстоятелствата около неговата смърт все още не са изяснени.

Ънуин спокойно попита за причината.

— Те са няколко — бе отговорът. — Първо, тази къща е лабиринт. Второ, охраняваха я един роб и един лъв. Трето, изчезна едно скрито съкровище. Четвърто, убиецът е бил мъртъв още преди убийството. Пето...

Ънуин го прекъсна отегчен.

— Не усложнявай загадките — каза той. — Те трябва да бъдат прости. Спомни си откраднатото писмо на Едгар По, спомни си заключената стая на Зангуил.

— Или заплетени — възрази Дънрейвън. — Спомни си Вселената.

Катерейки се по пясъчни хълмове, стигнаха до лабиринта. Отблизо той изглеждаше като права и почти безкрайна неизмазана тухлена стена, малко по-висока от човешки ръст. Дънрейвън каза, че къщата е кръгла, но поради огромните ѝ размери заоблеността не се забелязвала. Ънуин си помисли за Николай Кузански, според когото всяка права е дъга от безкрайна окръжност... Към полунощ откриха една разнебитена врата, която водеше към криещ опасности тъмен коридор. Дънрейвън каза, че в къщата се кръстосват множество коридори, но ако завиват все наляво, приблизител-

но за час ще стигнат до центъра на тази плетеница. Ънуин се съгласи. Предпазливите им стъпки отекваха по каменния под; коридорът се раздели на два по-тесни. Къщата сякаш искаше да ги смаже — толкова нисък беше таванът. Трябваше да се движат един след друг в непрогледния мрак. Ънуин вървеше отпред. Преодолявайки грапавини и ъгли, ръката му неотклонно се плъзгаше по невидимата стена. Докато пристъпяше в тъмнината, Ънуин чу разказа на приятеля си за убийството на Абенхакан.

— Навярно първият ми спомен — започна Дъррейвън — е пристигането на Абенхакан ел Бохари в пристанището на Пентрийт. Зад него вървяха един негър и един лъв; без съмнение първият негър и първият лъв, които виждах, като изключим гравюрите от Светото писание. Бях малък, но звярът с цвета на слънцето и човекът с цвета на нощта не ми направиха толкова силно впечатление, колкото Абенхакан. Стори ми се много висок; беше мъж с жълтозеленикава кожа, притворени черни очи, високомерен нос, месести устни, шафраненожълта брада, могъщи гърди, уверена и безшумна походка. У дома заявих: „Един цар пристигна с кораб.“ По късно, когато зидарите почнаха работа, допълних тази титла и го нарекох Царя на Вавилон.

Вестта за намерението на чуждоземеца да се установи в Пентрийт бе приета със задоволство; размерите и формата на неговата къща — с почуда и дори свъзмущение. Изглеждаше недопустимо една къща да се състои от едно-единствено помещение и безконечни коридори. „Такива къщи се срещат може би у мюсюлманите, но не и у християните“ — казваха хората. Нашият пастор, господин Алаби, човек извънредно начетен, изрови историята за оня цар, когото Аллах наказал, загдето си построил лабиринт, и я разказа от амвона. В понеделник Абенхакан посети дома на пастора; поводът за кратката му визита навремето не стана известен, но в нито една от следващите проповеди повече не се спомена за високомерие и арабинът спокойно нае зидари. Години по-късно, когато Абенхакан загина, Алаби разкри пред властите в какво се е състоял разговорът им.

Без да сяда, Абенхакан казал приблизително следното: „Никой няма право да порицава постъпките ми.

Греховете, които ме петнят, са толкова тежки, че дори векове да повтарям Великото Име на Бога, това не ще облекчи нито една от мъките ми; греховете, които ме петнят, са толкова тежки, че дори със собствените си ръце да ви убия, това не ще увеличи мъките, отредени ми от безкрайната Справедливост. Името ми е известно навред; аз съм Абенхакан ел Бохари и властвувах над племената на пустинята с железен скипър. В продължение на много години ги ограбвах с помощта на братовчед си Саид, ала Бог чу техните вопли и позволи да се разбунтуват. Моите хора бяха победени и избити; аз успях да избягам с богатствата, натрупани през годините на грабеж. Саид ме отведе до гробницата на един светец в подножието на каменна планина. Заповядах на своя роб да наблюдава лика на пустинята; изнурени, двамата със Саид заспахме. През нощта сънувах, че кълбо змии ме оплита. Събудих се ужесен; съмваше, до мене спеше Саид; една паяжина, допряла се до тялото ми, бе предизвикала този сън. Стана ми неприятно, че Саид, който беше страхливец, спи тъй спокойно. Помислих си, че съкровището не е неизчерпаемо, а той може да поиска своя дял; на пояса ми бе затъкнат кинжал със сребърна дръжка; измъкнах го и го забих в гърлото му. В агония той промърмори няколко думи, които не разбрах. Погледнах го: беше мъртъв, но аз се страхувах, че може да се надигне, и заповядах на роба да му смаже главата с камък. След това се скитахме под открито небе, докато един ден съзряхме в далечината море. Огромни кораби го браздяха; помислих си, че мъртъвците не могат да се движат по водата, и реших да търся други земи. В първата нощ от плаването ни сънувах как убивам Саид. Всичко се повтори, ала този път успях да разбера думите му. Той каза: „Както сега ти ме погубваш, така и аз ще те погубя където и да си.“ Заклех се да осуеция тая заплаха; ще се скрия в центъра на един лабиринт, та призракът му да се изгуби.“

След тия думи Абенхакан си отишъл. Отначало Алаби помислил, че арабинът е луд и че абсурдният лабиринт е символ и явно доказателство за неговата лудост. След това преценил, че такова обяснение съответствува на чудноватата постройка и на чудноватия разказ, но не и на впечатлението за сила, което оста-

вяше самият Абенхакан. Може би подобни истории са нещо обичайно сред пясъците на Египет, може би подобни странности са присъщи (както Плиниевите дракони) не толкова на една личност, колкото на една култура... Алаби прегледал в Лондон стари броеве на „Times“ и се убедил в истинността на разказа за бунта и последвалото поражение на Бохари и неговия везир, който минавал за страхливец.

Веднага щом зидарите свършиха работа, Абенхакан се настани в центъра на лабиринта. В градчето повече не го видяха; понякога Алаби се опасяваше, че Саид вече го е намерил и убил. Нощем вятърът донасяше грозния рев на лъва и овцете се гушеха в кошарата, обзети от древен страх.

В малкия залив хвърляха котва кораби от източни пристанища на път за Кардиф или за Бристол. Робът излизаше от лабиринта (който тогава, доколкото си спомням, не беше розов, а аленочервен), разменяше по някоя дума на африканско наречие с членовете на екипажите и сякаш търсеше сред хората призрака на везира. Носеше се слух, че тези кораби прекарват контрабанда алкохол и слонова кост — а защо пък не и сенки на умрели?

Три години след построяването на къщата в подножието на хълмовете хвърли котва „Саронска роза“. Не бях между тези, които видяха платнохода, и може би представата ми за него е внушена от почти забравени литографии, изобразяващи битките при Абукир и Трафалгар, но мисля, че това беше един от ония изящни кораби, които сякаш са дело не на корабостроител, а на дърводелец и дори не и на дърводелец, а на майстор мебелист. Беше (ако не в действителност, то поне в моето въображение) тъмен, блестящ, безшумен и бърз, а екипажът му се състоеше от араби и малайци.

Хвърли котва в утрото на един октомврийски ден. Привечер в дома на Алаби нахълтал Абенхакан. Бил овладян от ужас; едва успял да промълви, че Саид вече е влязъл в лабиринта и робът и лъвът са убити. Попитал загрижен ще могат ли властите да го защитят. Преди още Алаби да му отговори, си тръгнал, преследван сякаш от същия страх, който го бил довел в този дом за втори и последен път. Останал сам в библиотеката си, Алаби си помислил с изумление, че този ма-

лодушен човек е потискал в Судан непокорни племена със силата на оръжието и знае какво е битка и какво значи да убиваш. На другия ден забелязал, че платноходът вече е отплувал (за Суакин, пристанище на Червено море, както бе установено впоследствие). Решил, че негов дълг е да провери дали наистина робът е убит, и се упътил към лабиринта. Задъханият разказ на Бохари му се сторил фантастичен, но на един завой в коридора се натъкнал на лъва и лъвът бил мъртъв, на друг завой се натъкнал на роба, който също бил мъртъв, а в централното помещение — на Бохари, чиято глава била смазана. До краката му имало ковчеже със седефени инкрустации; ключалката била строшена и вътре нямало ни една монета.

В заключителните фрази, обременени от реторични паузи, се усещаше стремеж към красноречие; Ънуин се досети, че Дънрейвън неведнъж ги е произнасял със същата самоувереност и със същия неуспех. За да покаже заинтересованост, той попита:

— Как са били убити лъвът и робът?

Непоколебим, Дънрейвън отговори с мрачно задълговолство:

— И техните глави били смазани.

Шумът от стъпките се смеси с шума на дъжда. Ънуин си помисли, че ще трябва да пренощуват в лабиринта, в централното помещение според разказа, и че някой ден ще си спомня за това продължително неудобство като за приключение. Не каза нищо; Дънрейвън не се съдържа и го запита като човек, непростиваш дългове:

— Необяснима история, нали?

Ънуин отговори тъй, сякаш разсъждаваше на глас:

— Не знам обяснима ли е, или не. Знам, че е лъжа.

Дънрейвън започна да сипе ругатни и призова за свидетели по-големия син на пастора (Алаби, изглежда, вече беше покойник) и всички жители на Пентрийт. Не по-малко изумен от Дънрейвън, Ънуин се извини. В мрака времето сякаш течеше по-бавно, двамата вече се опасяваха, че са се заблудили, и бяха съвсем уморени, когато слаба светлина, идваща отгоре, очерта първите стъпала на тясна стълба. Изкачиха се и се озоваха в полуразрушено кръгло помещение. Две неща свидетелствуваха за страха на злополучния цар: тесен

прозорец, господствуващ над безлюдната шир и морето, и при завоя на стълбата — капак на клопка. Макар и просторно, помещението приличаше много на затворническа килия.

Не толкова заради дъжда, колкото от желание да изживеят нещо, за което ще си спомнят и ще разказват, приятелите прекараха нощта в лабиринта. Математикът спа спокойно; поетът обаче беше преследван от стихове, които разумът му преценяваше като отвратителни:

Faceless the sultry and overpowering lion,
Faceless the stricken slave, faceless the king.*

Ънуин смяташе, че историята за убийството на Бохари не е успяла да го заинтересува, но се събуди с убеждението, че е разрешил загадката. През целия ден ходеше замислен и мрачен, прехвърляйки в ума си отделните факти, а след два дни се среща с Дънрейвън в една лондонска бирария и му каза приблизително следното:

— В Корнуол казах, че историята, която чух от теб, е лъжа. *Фактите* бяха или можеха да бъдат достоверни, но изложени тъй, както ти ги излагаше, се превръщаха в явна измислица. Ще започна от най-голямата измислица — невероятния лабиринт. Един беглец не се крие в лабиринт. Не строи лабиринт на възвишение край морския бряг, аленочервен лабиринт, който моряците ще забележат още отдалеч. Защо да строи лабиринт, след като цялата Вселена е един лабиринт? За онзи, който наистина иска да се скрие, Лондон е по-подходящ лабиринт от една наблюдателница, към която водят всички коридори на зданието. Мъдрата мисъл, която сега ти излагам, ме осени завчера, докато слушахме дъждът да барабани по покрива на лабиринта и чакахме да ни споходи сънят; окрилен и напътствуван от нея, реших да забравя твоите нелепости и да мисля за нещо разумно.

— Например за теорията на множествата или за четвъртото измерение на пространството — забеляза Дънрейвън.

* С премазана глава лежи лъвът могъщ,
с премазана глава лежат и роб, и цар (англ.). — Б. пр.

— Не — отвърна сериозно Ънуин. — Помислих си за критския лабиринт. Лабиринтът, чийто център бил човек с глава на бик.

Дънрейвън, любител на детективски романи, си помисли, че решението на загадката винаги отстъпва на самата загадка. Загадката граничи със свръхестественото и дори с божественото; решението е фокус. За да отсрочи неизбежното, каза:

— С глава на бик Минотавърът е изобразен на монети и скулптури. Данте си го е представял с тяло на бик и глава на човек.

— И този вариант подхожда — съгласи се Ънуин. — Важно е чудовищният дом да съответствува на чудовищния си обитател. Минотавърът напълно оправдава съществуването на лабиринта. Никой няма да каже същото за заплахата, усетена по време на сън. След асоциацията с Минотавъра (асоциация, неизбежна при наличието на лабиринт) задачата теоретически е решена. И все пак признавам: не виждах в този античен образ ключа към разгадката и затова се наложи да прибягна към един по-ясен символ от твоя разказ — паяжината.

— Паяжината? — повтори смаян Дънрейвън.

— Да. Никак не би ме учудило, ако паяжината (универсалната форма на паяжината, сиреч Платоновата паяжина) е подсказала на убиеца (защото убиец има) идеята за престъплението. Нали си спомняш, че ел Бохари сънувал в гробницата кълбо от змии и като се събудил, разбрал, че сънят му е предизвикан от една паяжина. Да се върнем към нощта, когато ел Бохари сънувал змиите. Победеният цар, везирът и робът бягат със съкровището през пустинята. Скриват се в една гробница. Везирът, за когото знаем, че е страхливец, заспива; царят, за когото знаем, че е смел, не може да заспи. За да не дели съкровището с везира, царят го пробоща с нож; сянката на убития го заплашва насън през следващите нощи. Всичко това е невероятно; аз мисля, че събитията са се развили другояче. През онази нощ е спал царят, смелият, и е бодърствувал Саид, страхливецът. Да заспиш, значи да се откъснеш от света, а това е трудно за оня, който знае, че го преследват с голи мечове. Алчният Саид се навежда над спящия цар. Мисли да го убие (може би посяга

към камата), но не се осмелява. Повиква роба, скриват част от съкровището в гробницата и избягват в Суакин, а оттам в Англия. Не за да се скрие от ел Бохари, а за да го примамат и убие, издига край морето високия лабиринт с червени стени. Знае, че корабите ще разнесат из пристанищата на Нубия мълвата за рижиия мъж, за роба и лъва и рано или късно ел Бохари ще дойде да го потърси в лабиринта. В последния коридор го чака клопката. Ел Бохари безкрайно ненавижда Саид; той не би се унизил да вземе каквито и да било предохранителни мерки. Дългоочакваният ден настъпва; Абенхакан пристига с кораб в Англия, открива входа на лабиринта, тръгва напосоки по тъмните коридори и може би вече изкачва първите стъпала, когато неговият везир го убива — навярно от клопката с изстрел. Робът убива лъва, а с втори изстрел е убит робът. После Саид смазва с камък главите и на тримата. Принуден е да постъпи така: един труп с обезобразено лице трябва да бъде идентифициран; но звярът, негърът и царят образуват ред и след като са известни първите два члена, всеки може да определи последния. Нищо чудно, че когато е разговарял е Алаби, е бил обладан от страх; току-що е бил извършил това ужасно деяние и се е готвел да избяга от Англия, за да прибере съкровището.

Думите на Ънуин бяха последвани от мълчание, изпълнено с размисъл или с недоверие. Преди да изкаже мнението си, Дънрейвън си поръча още една чаша черна бира.

— Съгласен съм — каза той, — моят Абенхакан е Саид. Подобни метаморфози, ще кажеш, са класически похвати на жанра, *условия*, за чието спазване държи читателят. Отказвам обаче да приема предположението, че част от съкровището е останала в Судан. Спомни си, че Саид е бягал и от царя, и от враговете на царя; по-логично е да допуснем, че е отнесъл цялото съкровище — защо ще губи време да заравя част от него? Вероятно монети не са били намерени, защото не са останали; строежът сигурно е погълнал цялото богатство, което за разлика от червеното злато на Нибелунгите не е било неизчерпаемо. И тъй оказва се, че Абенхакан е прекосил морето, за да търси едно пропиляно съкровище.

— Не пропиляно — отвърна Ънуин, — а изразходвано в земя на неверниците за огромен кръгъл капан от тухли, предназначен да го улови и погуби. Ако твоето предположение е вярно, Саид е действувал под напора на омразата и страха, а не от алчност. Откраднал е съкровището, а после е разбрал, че за него то не е най-важното. Най-важното е било да загине Абенхакан. Представил се е за Абенхакан, убил е Абенхакан и в края на краищата *е станал Абенхакан*.

— Да — съгласи се Дънрейвън. — Станал е скитник, който, преди да бъде в смъртта никой, сигурно си е спомнил, че някога е бил цар или се е представял за цар.

ОЧАКВАНЕТО

Файтонът спря пред номер четири хиляди и четири на тази улица в северозападната част на града. Беше преди девет часа сутринта; мъжът огледа със задоволство петнистите платанови дървета, квадрата пръст под всяко от тях, скромните къщички с балкони, съседната аптека, избледнелите ромбове от фирмата на магазина за бои и железария. По продължение на отсрещния тротоар се издигаше дълъг, сляп болничен зид; по-нататък слънцето проблясваше в стъклата на някакви оранжерии. Мъжът помисли, че тези неща (сега произволни и случайни, подредени как да е, както в сънищата) след време с божията помощ ще станат за него неизменни, необходими и обичайни. На витрината на аптеката имаше надпис от фаянсови букви: „Бреслауер“; евреите постепенно изместваха италианците, които пък бяха изместили креолите. Още по-добре, той предпочиташе да не общува с хора от своята кръв.

Файтонджията му помогна да свали сандъка. Найсетне една жена, която изглеждаше разсеяна или уморена, отвори вратата. От капрата файтонджията му върна една от монетите, които беше дал. Уругвайски винтен, който се мотаеше в джоба му след онази нощ, прекарана в хотела в Мело. Мъжът даде на файтонджията четиридесет сентаво и веднага съжали: „Тряб-

ва да се държа така, че да не правя впечатление. Допузнах две грешки — дадох чуждестранна монета и показах, че тази грешка е от значение за мен.“

Той последва жената, прекоси пруста и първия вътрешен двор. За щастие стаята, запазена за него, гледаше към втория. Леглото беше от желязо и майсторът му бе придал причудливи извивки, наподобяващи клони и филизи. Имаше и висок шкаф от чамово дърво, нощна масичка, етажерка с книги, поставена направо на пода, два нееднакви стола и умивалник с леген, кана, сапунерка и голяма бутилка от тъмно стъкло. Карта на провинция Буенос Айрес и едно разпятие украсяваха стените. Тапетите бяха карминови, с повтарящо се изображение на паун с разперена опашка. Единствената врата водеше към двора. За да се побере сандъкът, трябваше да разместят столовете. Наемателят одобри всичко, а когато жената го запитва за името му, той отговори Виляри — не като тайно предизвикателство, нито за да смекчи някакво унижение, каквото всъщност не изпитваше, а просто защото това име не му даваше покой, защото не беше способен да измисли друго. Той в никакъв случай не беше изкушен от литературната заблуда, че е хитрост да вземеш името на врага.

В началото сенyor Виляри не напускаше къщата; след няколко седмици почна да излиза за малко, след като се стъмнеше. Понякога отиваше в киното, което се намираще през три улици. Никога не сядаше другаде освен на последния ред; винаги си тръгваше малко преди края на представлението. Видя трагични разкази за престъпния свят; в тях имаше без съмнение някои пропуски; но в тях имаше без съмнение и картини, които напомняха предишния му живот. Виляри не го забеляза, защото му беше чужда мисълта, че между изкуство и реалност може да има съвпадение. Опитваше се да се примири, да му харесват нещата; желаше да изпревари намерението, с което му се показваха. За разлика от тези, които са чели романи, никога не откриваше в себе си чертите на герой от произведения на изкуството.

Никога не получи нито едно писмо, нито дори един рекламен проспект, но четеше със смътна надежда една от колоните на вестника. Вечер преместваше един

от столовете до вратата и пиеше мате, замислен, втренчил поглед в бръшляните, виещи се по зида на съседната двуетажна жилищна сграда. Годишите, прекарани в самота, го бяха научили, че в спомените дните са сякаш еднакви, а всъщност няма ден, който дори й прекаран в затвора или в болницата, да не носи някаква изненада. При други случаи на принудително затваряне той се беше поддавал на изкушението да брои дните и часовете, но този затвор беше различен, защото нямаше да има край — освен ако някоя сутрин във вестника не се появеше новината за смъртта на Алехандро Вилари. А възможно беше Вилари *вече да е умрял* и тогава този живот тук щеше да е бил само сън. Тази възможност го безпокоеше, защото той не знаеше дали това би било облекчение или нещастие; накрая си каза, че тази възможност е абсурдна, и я отхвърли. Някога, в далечни дни, по-малко далечни поради изминалото време, отколкото поради две-три невъзвратими обстоятелства, той беше пожелавал много неща с безскрупулна страст; тази могъща воля, предизвиквала някога омразата на мъжете и любовта на някои жени, вече не желаше нищо особено; искаше само едно — да живее, да се съхрани. Стигаше му вкусът на матето, ароматът на черния тютюн, мракът, който постепенно забулва двора.

В къщата имаше едно куче вълча порода, вече остаряло. Вилари се сприятели с него. Говореше му на испански, на италиански, с малкото думи, които още помнеше от селския диалект на своето детство. Вилари се опитваше да живее единствено в настоящето, без спомени и без предвиждания; първите бяха за него помаловажни от вторите. Смътно прозираше, че миналото е материята, от която е направено времето, затова именно то веднага се превръща в минало. Имаше дни, в които умората му наподобяваше щастие; в такива моменти той не беше много по-сложен от кучето.

Една нощ внезапна пареща болка в дъното на устата го изненада и го накара да се разтрепери. Това ужасно чудо се повтори няколко минути по-късно и после отново призори. На следващия ден Вилари поръча файтон, който го отведе в един зъболекарски кабинет в квартал Онсе. Там му извадиха кътника. В това преждие той не се показва нито по-страхлив, нито по-смел от който и да било друг човек.

Друга вечер на излизане от киното усети, че някой го блъсна. Разгневен, възмутен и с тайно облекчение той се втренчи в нахалника и избълва една мръсна ругатня; другият, изумен, промърмори някакво извинение. Беше висок, млад човек с черни коси, а жената, която го придружаваше, приличаше на германка. През тази нощ Виляри дълго си повтаряше, че не ги познава. И все пак минаха четири или пет дни, преди да излезе отново на улицата.

Между книгите на етажерката се намираше и екземпляр от „Божествена комедия“ със стария коментар на Андреоли. Подтикван по-скоро от чувство за дълг, отколкото от любознателност, Виляри се хвърли да чете този шедевър. Преди ядене прочиташе по една песен и след това много методично бележките към нея. Не му се сториха невероятни или прекалени мъките на ада и не му хрумна, че Данте би го осъдил на мъки в последния кръг, където зъбите на Уголино гризат безспир тила на Руджери.

Пауните върху карминовите тапети сякаш бяха създадени, за да предизвикват тежки кошмари, но Виляри нито веднъж не сънува чудовищна беседка, направена от заплетени една в друга птици.

На разсъмване той сънуваше един и същи сън, еднакъв по същество и с променящи се подробности. Двама мъже и Виляри влизат с револвери в стаята или пък го нападат на излизане от киното, или пък те, тримата едновременно, са непознатият, който го беше блъснал, или пък притаени го причакват в двора, като се правят, че не го познават. В края на съня изваждаше револвера от чекмеджето на нощното си шкафче (той наистина криеше револвер в това чекмедже) и го изпразваше срещу мъжете. Изстрелите го събуждаха, но се оказваше, че сънува, а пък в следващ сън нападението се повтаряше и в трети сън се налагаше отново да ги убива.

В една мрачна юлска сутрин той се събуди от присъствието на непознати хора (а не от шума на вратата, когато я отваряха). Високи в сумрака на стаята, учудващо неясни в полусянката (в сънищата на страха бяха винаги по-ясни), бдящи, неподвижни, търпеливи, свели поглед сякаш от тежестта на оръжието, Виляри и един непознат се бяха добрали най-сетне до него.

Той ги помоли с жест да почака и се обърна към стената, сякаш искаше да продължи да спи. Защо го направи? Дали за да предизвика състрадание у тези, които го убиха, или защото е по-леко да се понесе едно ужасно събитие, отколкото да си го представяш и да го очакваш безкрайно; или — а може би това е най-вероятното — за да се окаже, че убийците са само сън, както се беше оказвало вече толкова пъти, на същото място и по същото време?

Вярваше в това вълшебство, когато изстрелът го покоси.

ЧОВЕКЪТ НА ПРАГА

Биой Касарес донесе от Лондон интересна кама с триъгълно острие и дръжка във форма на буквата Н; нашият приятел Кристофър Дюи от Британския съвет каза, че този вид оръжие е много разпространено в Индостан. Констатацията го накара да спомене, че той е работил в тази страна през периода между двете войни (*Ultra Auroram et Gangem** — спомням си, че го каза на латински, като обърка един стих на Ювенал). От историите, които той разказа през онази нощ, аз ще се осмеля да възпроизведа само тази. Разказът ми ще бъде точен — нека Аллах ме избави от изкушението да прибавя някои кратки незначителни подробности или пък да утежня екзотичния му полъх със заемки от Киплинг. Впрочем от тази история лъха някакъв древен и естествен аромат, може би този на „Хиляда и една нощ“; жалко ще е да се загуби.

*

Географската точност на събитията, които ще опиша, е съвсем без значение. Освен това какво значение могат да имат в Буенос Айрес имена като Амрицар или Удх? Следователно достатъчно е да кажа, че през онези години в един мюсюлмански град избухнаха безреди-

* Отвъд зората и Ганг (лат.). — Б. пр.

ци и централното правителство изпрати един силен човек да въдвори ред. Той беше шотландец от прочут род на воини и насилието беше в кръвта му. Виждал съм го един-единствен път, но никога няма да забравя смолисточерните му коси, изпъкналите скули, хищния нос и устата, широките рамене, мощното телосложение на викинг. В историята, която ще ви разкажа тази вечер, той ще се нарича Давид Александър Гленкайрн; и двете имена му подходат, защото са имена на царе, управлявали с желязна ръка. Подозирам, че Давид Александър Гленкайрн (ще трябва да свикна да го наричам така) е бил човек, който е внушавал страх; градът се усмирил още при вестта за неговото пристигане. Въпреки това обаче той установи най-различни строги мерки. Изминаха няколко години. Градът и районът му живееха в мир. Сикхите и мюсюлманите бяха изоставили старите си вражди, когато Гленкайрн внезапно изчезна. Разбира се, плъзнаха слухове, че е бил отвлечен или убит.

Узнах за това от шефа си, тъй като цензурата беше строга, а вестниците не коментираха (доколкото си спомням, дори не споменаха) изчезването на Гленкайрн. Според една поговорка Индия е по-голяма от света; Гленкайрн — всемогъщ в града, отреден му с един подпис под заповедта, беше само една брънка от административния апарат на империята. Издирванията на местната полиция се оказаха безплодни; моят шеф реши, че едно частно лице ще събуди по-малко подозрения и може би ще постигне по-добри резултати. Три или четири дни по-късно (разстоянията в Индия са огромни) аз вече бродех, без особени надежди, из улиците на непроницаемия град, който сякаш бе погълнал този мъж.

Почти веднага усетих, че съществува всеобщ заговор с цел да се прикрие съдбата на Гленкайрн. *В този град няма човек (предположих аз), който да не знае тайната и да не се е заклел да я запази.* Запитани, повечето хора показваха пълна неосведоменост — не знаели кой е Гленкайрн, никога не били го виждали, никога не били чували да се говори за него. Други пък твърдяха противното — били го зърнали преди четвърт час да разговаря с еди-кой си, като даже ме придружаваха до дома, в който двамата уж били влезли и в

който никой нищо не знаеше за тях или пък откъдето те току-що били излезли. На някои от тези отявлени лъжци стоварвах юмука си в лицето им. Присъстващите свидетели одобряваха моята реакция и измисляха нови лъжи. Не им вярвах, но не се осмелявах да не ги изслушам. Една вечер ми оставиха плик, в който на къс хартия бе написан един адрес...

Слънцето вече беше залязло, когато стигнах. Кварталът беше скромен и беден. Къщата беше много ниска; от тротоара видях редица пръстени вътрешни дворове, свързани помежду си, а в дъното — светлина. В последния двор чествуваха някакъв мюсюлмански празник. Влезе един слепец с лютня от червеникаво дърво.

Видях в краката си, сгъшен на прага, един много стар човек, неподвижен като статуя. Ще опиша как изглеждаше, тъй като това е съществено за историята. Годиците го бяха смалили и изгладили, както водата изглажда камъка или поколения хора — някоя мисъл. От него висяха дълги дрипи, или поне така ми се стори, а тюрбанът, обвиващ главата му, беше също някакъв парцал. В полумрака той вдигна към мен своето смугло лице с много бяла брада. Без предисловия му заговорих за Давид Александър Гленкайрн, защото вече бях изгубил всякаква надежда. Не ме разбра (а може би не чу добре) и се наложи да му обясня, че става въпрос за един съдия и че аз го търся. Още докато произнасях думите, усетих колко е абсурдно да разпитвам този човек на миналото, за когото настоящото е само някакъв неясен шум. *Този човек би могъл да ме осведоми за Въстанието или за Акбар, но не и за Гленкайрн.* Опасенията ми се потвърдиха от отговора му.

— Съдия! — изрече той с лека изненада. — Съдия, който се е изгубил и го търсят. Това се случи, когато бях дете. Не помня дати, но Никъл Сейн (Никълсън) още не бе загинал пред стените на Делхи. Изминалото време остава в паметта; аз, разбира се, мога да възстановя какво се случи тогава. В гнева си бог бе допуснал хората да изпаднат в грях; от устата им можеше да чуеш силни проклетия, лъжи и измами. И все пак не всички бяха порочни. Когато бе разгласено, че кралицата ще изпрати човек, който ще въдвори в тази страна английските закони, по-добрите хора се за-

радваха, защото усещаха, че законът е нещо по-добро от безредието. Християнинът пристигна и побърза да злоупотребява и да потиска хората, започна да прикрива отвратителни престъпления и да продава съдебни решения. В началото ние не го обвинявахме; никой не познаваше английското правосъдие, което той раздаваше, следователно очевидните неправди на новия съдия имаха може би някакви важни и тайни причини. *Навярно всичко има обяснение в неговата книга*, така искахме да мислим, но приликата му с всички лоши съдии в света беше прекалено очевидна и накрая се видяхме принудени да приемем, че той си е чисто и просто злодей. Превърна се в тиран и тогава горките хора (за да си отмъстят за празните надежди, които им беше вдъхнал някога) започнаха да мислят по какъв начин да го задържат и да го изправят пред съд. Приказките не са достатъчни; трябваше да се премине от намерения към дела. Никой — освен може би много простите или много младите — не повярва, че това страшно намерение може да бъде осъществено, но хиляди сикхи и мюсюлмани удържаха на думата си и един ден, невярващи, извършиха нещо, което на всеки поотделно се струваше невъзможно. Те отвлякоха съдията и го затвориха в едно селско стопанство в далечно предградие. След това призоваха засегнатите от него хора и (в някои случаи) сираците и вдовиците, тъй като през тези години сабята на палача бе секла без отбих. И накрая, а може би това беше най-трудното, намериха съдия, който да съди съдията.

На това място го прекъснаха някакви жени, които влязоха в къщата.

Сетне той продължи бавно:

— Казват, че във всяко поколение има поне няколко праведни мъже, които тайно крепят света и служат за оправдание пред бога — един от тях щеше да бъде най-подходящият съдия. Обаче къде да се намери, като са пръснати из света, а даже и да ги срещнеш, не можеш да ги разпознаеш, пък и те самите не знаят нищо за голямата си мисия. Тогава някой изказа мисълта, че щом съдбата отказва да посочи мъдрец, трябва да се потърси безумец. Това мнение надделя. Познавачи на Корана и правото, сикхи с лъвски имена и вярващи само в един бог, индуси, които почитат тъл-

пи от богове, монаси на Махавира, проповядващи, че Вселената има формата на човек с разтворени крака, поклонници на огъня и тъмнокожи евреи участваха в съда, но окончателната присъда бе оставена на решението на един луд.

Тук го прекъснаха няколко души, които напускаха празника.

— На един луд — повтори той, — за да заговори божията мъдрост чрез неговата уста и да смири човешкото високомерие. Името му е забравено или пък никой никога не го е знаел, но той вървеше гол по улиците или пък покрит с дрипи, броеше с показалец пръстите си и се плезеше на дърветата.

Здравият ми разум се разбунтува. Казах, че да се остави решението на един луд, означава да се признае за недействително съдебното дело.

— Обвиняемият го прие за съдия — гласеше отговорът. — Навярно след като се знае на каква опасност се излагат съзаклятниците, ако го оставят на свобода, той бе разбрал, че само от един луд може да се очаква друго освен смъртна присъда. Чух, че се засмял, когато му казали кой ще бъде съдията. Поради многобройните свидетели процесът продължи много дни и нощи.

Старецът млъкна. Нещо го безпокоеше. За да каже нещо, попитах колко дни е продължило това.

— Най-малко деветнадесет — отговори той. Отново го прекъснаха хора, които напускаха празника; виното е забранено за мюсюлманите, но лицата и гласовете им изглеждаха пиянски. Един от тях изкрещя нещо, минавайки край стареца.

— Точно деветнадесет дни — повтори той. — Невярното куче изслуша присъдата и ножът се заби в гърлото му.

Говореше с някаква весела свирепост. Завърши разказа с друг тон:

— Той умря безстрашно; и най-долните хора имат някакво достойнство.

— Къде се случи това, което ти разказа? — попитах. — В някакво селско стопанство ли? — За пръв път той ме погледна в очите.

След това поясни бавно, като отмерваше думите си:

— Казах, че го затвориха в едно селско стопанство, а не че са го съдили там. Съдиха го тук в града, в най-обикновена къща като тази. Къщите не се различават една от друга, важното е да се знае дали къщата е построена в ада или на небето.

Запитах го за съдбата на съзаклятниците.

— Не зная — ми каза той с търпение. — Всичко се случи преди много години и бе забравено. Хората може и да са ги осъдили, но бог не.

Като каза това, той стана. Разбрах, че с тези думи се сбогуваше с мен и че отсега нататък аз вече не съществувах за него. Тълпа от мъже и жени, произхождащи от всички народности на Пенджаб, се спусна върху нас, като се молеше и пееше, и почти ни помете. Ужасих се как е възможно от толкова тесни дворове, малко по-големи от дълги прустове, да излязат толкова много хора. От съседните къщи прииждаха още хора — очевидно бяха прескочили оградите... Проправих си път с лакти и проклетия. В последния вътрешен двор се разминах с един гол мъж с венец от жълти цветя, когото всички целуваха и поздравяваха. В ръката си държеше меч. Мечът беше окървавен, защото с него бе убит Гленкайрн, чийто обезобразен труп намерих в конюшната, в дъното на двора.

БОГОСЛОВИТЕ

След като опустошиха градината и оскверниха потирите и олтарите, хуните нахълтаха на коне в манастирската библиотека, нахъсаха на парчета непонятните книги, поругаха се с тях и ги запалиха, навярно страхувайки се, че в буквите се крият хули към техния бог — желязната сабя. Изгоряха палимпсести и кодекси, но в самото сърце на кладата, сред пепелта, остана почти непокътната дванадесетата книга на „Civitas Dei“*, в която се разказва как Платон проповядвал в Атина, че в края на вековете всичко ще възвърне предишния си вид и в Атина пред същите слушатели той

* „De civitate Dei“ — „За Божия град“ (лат.). — Б. пр.

пак ще проповядва същото учение. Пощаденият от пламъците текст се радваше на особена почит и всички, които го четяха и препрочитаха в тази далечна провинция, съвсем забравиха, че авторът му е изложил това учение само за да може по-пълно да го обори. Един век по-късно Аврелиан, коадютор на Аквилея, узна, че край бреговете на Дунава новопоявилата се секта на *монотоните* (наричани още *анулари**) проповядвала, че историята е кръг и всичко, което съществува, е съществувало преди и ще съществува в бъдеще. В планините Колелото и Змията били изместили Кръста. Всички се бояли, ала всички намирали утеха в мълвата, че Йоан Панонски, прочул се с един трактат за седмия атрибут на Бога, щял да срази тази толкова отвратителна ерес.

Тия вести, особено последната, огорчиха Аврелиан. Той знаеше, че в богословието всяко нововъведение крие опасност; после прецени, че тезата за цикличното време е прекалено необикновена, прекалено чудновата и затова не представлява сериозна опасност. (Трябва да се боим от ония ереси, които може да бъдат сбъркани с ортодоксията.) Повече го наскърби намесата — грубото вмешателство — на Йоан Панонски. Преди две години с многословния си труд „De septima affectione Dei sive de aeternitate“** той беше присвоил една тема от компетенцията на Аврелиан; сега, сякаш той само имаше право да се произнася по въпроса за времето, се готвеше — навярно с прокрустови аргументи, с противоотрови, по-страшни от отровата на Змията — да вразуми ануларите... Тая нощ Аврелиан прелисти стария Плутархов диалог за упадъка на оракулите; в двадесет и деветия параграф се натъкна на една подигравка срещу стоиците, които приемат съществуването на безброй светове с безбройни слънца, луни, Аполони, Диани и Посейдони. В своята находка Аврелиан видя добро предзнаменование; реши да изпревари Йоан Панонски и сам да обори еретиците, покланящи се на Колелото.

Има мъже, които се домогват до любовта на жена-

* От лат. *anulus* — пръстен, халка. — Б. пр.

** „За седмия атрибут на Бога, или за вечността“ (лат.). — Б. пр.

та, за да я забравят, за да престанат да мислят за нея; така и Аврелиан искаше да надмине Йоан Панонски не за да му причини зло, а за да се излекува от омразата, която изпитваше към него. Самото занимание да строи силогизми и да измисля хули, да реди своите него* и autem**, и nequaquam*** уталожил гнева му и той успя да забрави омразата. Изгради дълги и заплетени периоди, претрупани с вметнати изречения, където небрежността и солецизмът сякаш бяха израз на презрение. Неблагозвучието превърна в свое оръдие. Предвиди, че Йоан ще срази ануларите с пророческа съдържаност; за да се отличава от него, избра подигравката. Августин бе писал, че Исус е правият път, избавящ ни от кръговия лабиринт, в който се лутат безбожниците; Аврелиан, съзнателно тривиален, ги сравни с Иксион, с черния дроб на Прометей, със Сизиф, с оня тивански цар, който видял две слънца, със заекването, с папагали, с огледала, с ехо, с мулета, които въртят долап, с рогати силогизми. (Езическите предания продължаваха да съществуват, сведени до жалки украшения.) Като всеки човек, притежаващ библиотека, Аврелиан изпитваше угризение, че не я познава цялата; този спор му помогна да изпълни дълга си към много книги, които сякаш го упрекваха за неговата небрежност. Така успя да вмъкне един пасаж от „De principiis“**** на Ориген, където се отхвърля твърдението, че Юда Искарот отново ще продаде Господа, а Павел отново ще присъствува в Йерусалим на мъченическата смърт на Стефан, и един пасаж от „Academica primum“***** на Цицерон, осмиващ онези, които си въобразяват, че докато той разговаря с Лукул, безброй други Лукуловци и Цицероновци изричат точно същото в безброй светове като нашия. Освен това използва срещу монотоните Плутарховия текст и отбеляза колко позорно е, че на един идолопоклонник *lumen naturae****** помага повече, отколкото на тях Божието слово. Девет дни посвети на този труд; на десе-

* Отричам (лат.). — Б. пр.

** Но, обаче (лат.). — Б. пр.

*** По никакъв начин (лат.). — Б. пр.

**** „За началата“ (лат.). — Б. пр.

***** „Академика първа“ (лат.). — Б. пр.

***** Природната светлина (лат.). — Б. пр.

тия му връчиха копие от опровержението на Йоан Панонски.

То беше едва ли не смешно кратко; Аврелиан го погледна с презрение, а после с уплаха. В първата част се тълкуваха последните стихове от девета глава на Послание до евреите, където се казва, че Христос не е принасял Себе Си в жертва много пъти от началото на света, а го е сторил сега, в края на вековете, веднъж завинаги. Във втората част се привеждаше библейското поучение за излишното многословие на езичниците (Матей, 6, 7) и онзи пасаж от седма книга на Плиний, където се подчертава, че в цялата необятна Вселена няма две еднакви лица. Йоан Панонски заявяваше, че няма и две еднакви души и че и най-презреният грешник е скъпоценен като кръвта, пролята заради него от Исус Христос. Едно-единствено човешко деяние (твърдеше той) тежи повече от деветте концентрични небеса и да си въобразяваме, че то може да изчезне и после пак да се появи, е признак на крайно лекомислие. Времето не възстановява онова, което сме изгубили; вечността го съхранява за блаженството на рая, но и за огъня на ада. Трактатът беше написан ясно, общопонятно; сякаш е бил съчинен не от конкретна личност, а от който и да е човек или може би от цялото човечество.

Аврелиан изпита почти физическо чувство на унижение. Реши да унищожи или да преработи своя труд; но после с доблест, вдъхната от омразата, го изпрати в Рим, без да промени нито една буква. След няколко месеца, когато бе свикан Пергамският събор, на богослова Йоан Панонски беше възложено (както се очакваше) да обори заблудите на монотоните; неговото научно и съдържано опровержение се оказа достатъчно, за да бъде осъден на изгаряне ересиархът Евфорб. „Това се е случвало вече и пак ще се случва — каза Евфорб. — Вие не палите клада, вие палите огнен лабиринт. Ако тук биха се събрали всички клади, които съм бил, земята не би стигнала и ангелите биха ослепели. Това съм го казвал много пъти.“ После започна да креши, защото го обгърнаха пламъците.

Колелото падна, победено от Кръста*, но Аврели-

* Върху руническите кръстове двата враждуващи символа са преплетени. — Б. а.

ан и Йоан продължиха своята тайна борба. И двамата се сражаваха в едно и също войнство, жадуваха за една и съща награда, воюваха срещу един и същи Враг, ала с всяка дума, която пишеше, Аврелиан тайно се стремеше да надмине Йоан. Двубоят им бе невидим; ако обширните именни показалци не ме лъжат, името на *другия* не се споменава нито веднъж в многобройните Аврелианови съчинения, събрани в Патрологията на Мин. (От трудовете на Йоан са оцелели само двадесет думи.) И двамата не одобриха анатемите на Втория константинополски събор; и двамата преследваха арианите, които отричаха божествената същност на Сина; и двамата потвърдиха ортодоксалността на „*Torographia christiana*“* от Козма, в която се казва, че подобно на еврейската скиния земята има четириъгълна форма. За зла участ по четирите краища на света плъзна нова гибелна ерес. Възникнала в Египет или в Азия (сведенията са противоречиви и Бусе отказва да приеме доводите на Харнак), тя обхвана източните провинции и въздигна светилища в Македония, в Картаген и в Тир. Сякаш бе навсякъде; говореше се, че в британската епархия били съборени разпятията, а в Кесария Божият образ бил заменен с огледало. Огледалото и оболът бяха символи на новите разколници.

Историята ги познава под много имена (*спекулари, абисали, каинити*), но от всички най-разпространено е името *хистриони*, дадено им от Аврелиан, което те дръзко възприеха. Във Фригия, а също и в Дардания ги наричаха *истукани*. Йоан Дамаскин ги назова *форми*; редно е да отбележим, че това твърдение се отхвърля от Ерфьорд. Няма ересиолог, който да не разказва с крайно изумление за чудовищните им обичаи. Мнозина хистриони проповядваха аскетизъм; някои подобно на Ориген се осакатяваха; други живееха под земята, в клоаките; трети си изваждаха очите; четвърти (навуходоносорите от Нитрия) „пасяха трева като воловете и косите им растяха като орлови пера“. Умъртвяването на плътта и въздържанието често ги тласкаха към престъпление; в някои общини се разрешаваха кражбата; в други — убийството; в трети — содо-

* „Християнска топография“ (лат.). — Б. пр.

мията, кръвосмешението и скотоложството. Всички бяха богохулници; оскърбяваха не само християнския Бог, но и тайните божества от своя пантеон. Съчиниха свещени книги, чиято загуба учените оплакват. Около 1658 година сър Томас Браун пише: „Времето е унищожило дръзките Евангелия на хистрионите, но не и Хулитите, с които е било заклеено тяхното Безбожие“; Ерфьорд е изказал предположението, че именно тези „хули“ (съхранени в един гръцки кодекс) са изчезналите евангелия. Това ще ни се стори непонятно, ако не познаваме космологията на хистрионите.

В херметическите книги пише, че това, което е долу, е еднакво с това, което е горе, и това, което е горе, е еднакво с това, което е долу; в „Зохар“ — че долният свят е отражение на горния свят. Хистрионите основаваха учението си върху едно извращение на това схващане. Те се позоваваха на Матей, 6, 12 („и прости нам дълговете ни, както и ние прощаваме на длъжниците си“) и 11, 12 („царството небесно бива насилвано“), за да докажат, че земята въздействува на небето, и на Първо послание до коринтяни, 13, 12 („Сега виждаме смътно като през огледало“), за да докажат, че всичко, което виждаме, е лъжа. Вероятно заразени от монотоните, те си въобразяваха, че у всеки човек живеят двама души и че истинският е другият, онзи, който е на небето. Въобразяваха си още, че нашите постъпки дават обратно отражение и следователно ако ние бодърствуваме, другият спи, ако развратничим, другият е целомъдрен, ако крадем, другият е честен. След смъртта ние ще се слеем с другия и ще бъдем другият. (Отзвук от тези учения откриваме у Блоа.) Някои хистриони предполагаха, че краят на света ще настъпи тогава, когато се изчерпи числото на неговите възможности; тъй като повторения не може да има, праведникът трябва да изключи (да извърши) най-позорните деяния, за да не петнят бъдещето и да дойде по-скоро Христовото царство. Това схващане се отхвърляше от други секти, според които историята на света трябва да се осъществи у всеки човек. Повечето хора подобно на Питагор ще трябва да странствуват през много тела, преди да получат освобождение; някои, протеиците, „в един само живот биват лъвове, дракони, глигани, вода и дърво“. Демостен говори за

очистването с кал, на което били подлагани онези, които се посвещаваха в орфическите мистерии; протейците се стремяха към очистване чрез злото. Подобно на Карпократ те смятаха, че никой няма да излезе от тъмницата, докато не върне и последната стотинка (Лука, 12, 59), и съблзняваха каещите се със следния стих: „Аз дойдох, за да имат живот, и да го имат в изобилие“ (Йоан, 10, 10). Казваха още, че да не бъдеш злодей е сатанинска гордост... Множество най-различни митове измислиха хистрионите; едни проповядваха аскетизъм, други — блудство, всички сееха смут. Теопомп, хистрион от Вероника, отричаше всички митове; той казваше, че всеки човек е орган, чрез който божеството усеща света.

Еретиците от Аврелиановата епархия бяха от тези, които смятат, че времето не търпи повторения, а не от онези, които твърдят, че всяка постъпка се отразява на небето. Това обстоятелство беше странно; в един доклад до римските власти Аврелиан спомена за него. Прелатът, на когото трябваше да изпрати доклада, беше изповедник на императрицата; всички знаеха, че тази тежка длъжност го лишава от съкровенията наслади на спекулативното богословие. Помощникът му — бивш сподвижник на Йоан Панонски, сега негов враг — се славеше като най-вещ познавач на ереси; Аврелиан прибави изложение за оная разновидност на хистрионската ерес, която се срещаше в общините на Генуа и Аквилея. Написа няколко параграфа; когато се готвеше да изложи чудовищната мисъл, че няма два еднакви мига, перото му засече. Не можеше да намери необходимата формулировка; проповедите на новото учение („Искаш ли да видиш това, което човешки очи не са виждали? Погледни луната. Искаш ли да чуеш това, което уши не са чували? Чувай птичия крясък. Искаш ли да пипнеш това, което ръка не е пипала? Пипни земята. Истина казвам, Бог още не е създал света“) бяха прекалено високопарни и метафорични, за да ги цитира. Внезапно в съзнанието му изплува едно изречение от двадесет думи. Доволен го записа; веднага почна да го гризе съмнение, че е чуждо. На другия ден си спомни, че преди много години бе го прочел в съчинението на Йоан Панонски „Adversus anulares“*.

* „Против ануларите“ (лат.). — Б. пр.

Провери цитата; беше оттам. Обзе го мъчително колебание. Да промени или да махне тия думи, означава да жертвува изразителността; да ги остави, означава да плагиатствува от човек, когото ненавижда; да посочи източника, означава да го изобличи. Призова Божията помощ. Малко преди вечерния здрач неговият ангел-хранител му подсказа едно примирително решение. Аврелиан запази ония думи, но пред тях сложи следното предупреждение: „Това, което днес лаят ересиарсите, за да смушат вярата, го е казал в нашия век един многоучен мъж по-скоро от лекомислие, отколкото поради греховна заблуда.“ После се случи онова, от което се боеше, онова, което очакваше, онова, което бе неизбежно. Аврелиан трябваше да посочи кой е този мъж; Йоан Панонски бе обвинен, че изповядва еретични възгледи.

Четири месеца по-късно някакъв ковач от Авентин, подмамен от хистрионските заблуди, стовари върху плещите на своя невръстен син огромна желязна топка, за да излети неговият двойник. Детето умря; ужасът, предизвикан от това злодеяние, застави Йоановите съдници да проявят непреклонна строгост. Йоан не пожела да се откаже от думите си; повтаряше, че да се отрече от схващането си, означава да признае скверната ерес на монотоните. Не разбираше (не желаше да разбере), че да говори за монотоните, означава да говори за нещо отдавна забравено. С някакво старческо упорство се впусна да цитира най-блестящите пасажии от стария си полемичен труд; съдиите дори не слушаха това, от което някога бяха се възхищавали. Вместо да се опита да разсее и най-малкото подозрение в хистрионизъм, той се мъчеше да докаже, че мисълта, заради която го обвиняват, е строго ортодоксална. Влезе в спор с хората, от чиято присъда зависеше съдбата му, и допусна най-голямата грешка — прояви остроумие и ирония. На двадесет и шести октомври след разисквания, продължили три дни и три нощи, бе осъден да умре на кладата.

Аврелиан присъства на екзекуцията, защото да не го стори, би означавало да признае, че е виновен. Лобното място беше един хълм, на чийто зелен връх стърчеше дълбоко забит в земята кол, а наоколо бяха натрупани много дърва. Един служител прочете реше-

нието на съда. Под лъчите на обедното слънце Йоан Панонски лежеше ничком в праха, виейки като звяр. Драшеше с нокти земята, но палачите го вдигнаха, съблякоха дрехите му и най-сетне го привързаха към позорния стълб. На главата му сложиха напоен със сярна сламен венец; пред него — един екземпляр от гнусния „Adversus apulares“. През нощта бе валило и дървата горяха трудно. Йоан Панонски се помоли на гръцки, а после на някакъв непознат език. Пламъците го обгръщаха вече, когато Аврелиан се осмели да повдигне очи. Огненият вихър стихна за миг; Аврелиан за пръв и последен път видя лицето на омразния враг. Заприлича му на някого, но не можеше да определи на кого. После Йоан изчезна сред пламъците; после започна да крещи и сякаш крещеше самият огън.

Плутарх разказва, че Юлий Цезар оплакал гибелта на Помпей; Аврелиан не оплака Йоановата гибел, но почувствува онова, което би чувствувал човек, излекуван от неизлечима болест, станала част от живота му. В Аквилея, в Ефес, в Македония прекара дълги години. Търсеше неприветните краища на Империята, грозните тресавища и съзерцателните пустини дано самотата му помогне да прозре своята съдба. Една нощ в мавританска постница, около която дебнеха лъвовете, отново прехвърли в ума си сложното обвинение срещу Йоан Панонски и за кой ли път оправда присъдата. Потрудно му бе да оправдае коварния си донос. В Русаддир чете анахроничната проповед „Факел на факлите, запален в плътта на прокълнатия“. В Хиберния в една от килиите на обкръжен с гори манастир веднъж го събуди на разсъмване шумът на дъжда. Спомни си една римска нощ, когато се беше събудил от същия едва доловим шум. По пладне мълния подпали дърветата и Аврелиан умря тъй, както беше умрял Йоан.

Краят на тази история може да се предаде само с метафори, защото става в небесното царство, където не съществува време. Вероятно би трябвало да кажем, че Аврелиан беседва с Бога, но Бог се интересува толкова малко от религиозни спорове, че го сметна за Йоан Панонски. Това обаче би било намек за объркване в божествения разум. По-вярно ще бъде да кажем: в рая Аврелиан узна, че за непостижимото божество той и Йоан

Панонски (правоверният и еретикът, ненавиждащият и ненавижданият, обвинителят и жертвата) са една и съща личност.

АЛЕФЪТ

O God, I could be bounded in a nutshell
and count myself a King of infinite space.

„Hamlet“, II, 2*

But they will teach us that Eternity is the
Standing still of the Present Time, a
Nunc-stans (as the Schools call it);
which neither they, nor any else understand,
no more than they would a *Hic-stans*
for an Infinite greatnesse of Place.

„Leviathan“, IV, 46**

В знойната февруарска утрин, когато Беатрис Витербо умря след неумолима агония, която нито за миг не се принизи до сантименталност или страх, забелязах, че по металическите рекламни табла на площад Конституцион се появи нов афиш за цигари от светъл тютюн; стана ми мъчно, защото разбрах, че непрестанният и обширен свят вече се отдалечаваше от нея, че тази промяна е само първата от една безкрайна поредица. Светът ще се промени, но не и аз, помислих си с меланхолична суета; сигурен съм, че понякога моята напразна преданост бе я дразнила; сега, когато тя е мъртва, можех да се посветя на паметта ѝ — без на-

* О, боже, аз бих могъл да седя затворен в орехова черупка и пак да се чувствам владетел на безкрайни простори!

У. Шекспир, „Хамлет“, II, 2 (англ.)

Превод Валери Петров. — Б. пр.

** ...но искат да ни учат, че вечността е замръзнало настояще — *nunc-stans*, както го наричат схоластиците, термин, който е не по-разбираем за тях или за няког друго, отколкото ако употребявах *hic-stans* (замръзнало тук) за означаване на безкрайно голямо пространство.

Т. Хобс, „Левиатан“, IV, 46 (англ.)

Превод Руси Русев. — Б. пр.

дежда, но и без унижение. Тъй като на тридесети април беше нейният рожден ден, реших, че би било учтиво, благовъзпитано и може би необходимо на тази дата да посетя дома на улица Гарай, за да поздравя нейния баща и братовчед — Карлос Архентино Данери. Отново ще чакам в сумрака на претрупания с мебели малък салон, отново ще изучавам подробно многобройните — портрети. Беатрис Витербо в профил, цветна снимка; Беатрис с домино по време на карнавала в 1921 година; първото причастие на Беатрис; Беатрис в деня на сватбата си с Роберто Алесандри; Беатрис малко след развода, на един обяд в жокейклуб; Беатрис в Килмес с Делия Сан Марко Порсел и Карлос Архентино; Беатрис с пекинеза, подарен — от Вилиегас Аедо; Беатрис анфас и в три четвърти профил, усмихната, подпряла с ръка брадичката си... Този път няма да съм принуден както преди да оправдавам присъствието си със скромни подаръци — книги, чиито страници впоследствие се досетих предварително да разрязвам, за да не установявам месеци по-късно, че остават недокоснати.

Беатрис Витербо умря в 1929 година; оттогава не съм пропускал тридесети април, без да се върна в дома — Обикновено пристигах в седем и четвърт и оставах там около двадесет и пет минути; всяка година се появявах малко по-късно и оставах малко повече; през 1933 година пороен дъжд ми помогна — бяха принудени да ме поканят на вечеря. Разбира се, използвах този благоприятен прецедент; в 1934 година се появих след осем часа с един сладкиш с пълнеж, каквито правят в Санта Фе, и напълно естествено останах на вечеря. Така на тези меланхолични и безполезно еротични рождени дни Карлос Архентино Данери започна постепенно да ми се изповядва.

Беатрис беше висока, крехка, съвсем леко приведена, в походката — имаше (ако оксиморонът е позволен) някаква сякаш грациозна непохватност, едно начало на възторженост. Карлос Архентино е червендалест, едър, с прошарени коси и тънки черти. Изпълнява някаква второстепенна длъжност в незначителна библиотека в южното предградие; по характер е властен и едновременно с това мудар; използваше доскоро вечерите и празниците, за да не излиза от дома си. След две по-

коления италианското „3“ и прекаленото италианско ръкомахане са се съхранили у него. Умствената му дейност е непрестанна, страстна, противоречива и напълно незначителна. Тя изобилствува с безполезни аналогии и напразни тревоги. Има (като Беатрис) красиви и издължени ръце. В течение на няколко месеца неговата натрапчива идея беше Пол Фор — не толкова заради баладите му, колкото поради мисълта, че славата му не бива да бъде опетнена. „Той е Принцът на френските поети“ — повтаряше самодоволно. „Напразно се бунтуваш срещу него; не ще го стигне и най-отровната от твоите стрели.“

На тридесети април 1941 година си позволих да прибавя към сладкиша бутилка коняк местно производство. Карлос Архентино го опита, намери, че не е лош, и след няколко чашки захвана реч в защита на съвременния човек.

— Представям си го — каза той с малко необяснимо оживление — в новия работен кабинет, в някаква каменна кула, издигаща се над града, заобиколен от телефони, телеграфи, фонографи, радиотелефонни апарати, кинокамери, вълшебни фенери, тълковни речници, разписания, справочници, бюлетини. . .

После заяви, че за човек, който разполага с всички тези средства, пътуването е нещо безсмислено; нашият двадесети век променил поговорката за Мохамед и планината; сега планините сами идват при съвременния Мохамед.

Толкова нелепи ми се сториха тези мисли, толкова високопарно и подробно беше изложението, че веднага си помислих за литература; запитах го защо не напише всичко това. Както можеше да се очаква, отговори, че вече го е направил; това схващане, както и други, не по-малко оригинални, били изложени в неговата голяма Песен-Предсказание. Встъпителна песен или просто Песен-Въведение към една поема, над която е работил много години, без *réclame**, без оглушителна шумотевица, опирайки се непрестанно на двете патерици, които се наричат труд и уединение. Първо отварял шлюзите на въображението, след това шлифовал. Поемата се наричала „Земята“: ставало въпрос за описание на нашата планета, в което, разбира се, не

* Реклама, разгласа (фр.). — Б. пр.

липсвали живописното отклонение и смелата апострофа.

Помолих го да прочете един пасаж — макар и кратък. Той отвори едно чекмедже на писалището, извади голяма купчина листа с бланката на библиотеката „Хуан Крисостомо Лафинур“ и прочете със звучно самодоволство:

Видял съм като оня грък градините на хората,
Делата, дните със различна светлина, глада;
Не украсявам фактите, и имената не променям,
Но тук описаният voyage* е autour de ma chambre**

— Тази строфа е интересна от всяка гледна точка — изрази той оценката си. — Първият стих ще предизвика възхищението на професора, на академика, на елиниста, пък дори и на желаещите да се покажат ерудити, които са значителна част от читателите; вторият стих е преход от Омир към Хезиод (подразбираема почит към бащата на дидактическата поезия, изписана на фронтисписа на блестящо новата сграда), като се обновява един способ, използван още в Светото писание — изброяване, натрупване или накамаряване; третият стих — независимо от това дали е бароков, декадентски или проява на изчистен и фанатичен култ към формата — се състои от два полустиха близнаци; четвъртият — направо двуезичен стих, ми осигурява безусловната подкрепа на всеки, който е чувствителен към непринудената игра на шеговития стил. Няма да говоря изобщо за рядко срещаната рима, нито за ерудицията, позволяваща ми — без педантизъм — да натрупам в четири стиха три загатвания за ерудираност, които обхващат тридесет века литература; първото от „Одисеята“; второто от „Дела и дни“ и третото от безсмъртните миниатюри, които в свободното си време ни е завещало перото на савоеца... Още веднъж се убеждавам, че съвременното изкуство изисква балсама на смеха, скерцото. Решително, тук има думата Голдони!

Той ми прочете още много строфи, които също заслужиха собственото му одобрение заедно с многосло-

* Пътешествие (фр.). — Б. пр.

** Около собствената ми стая (фр.). — Б. пр.

вен коментар. В тях нямаше нищо особено; дори не ги намерих много по-лоши от първата. В писанията му бяха си сътрудничили прилежанието, липсата на вискателност и случайността. Достойнствата, които Данери приписваше на своите творби, бяха вторични. Разбрах, че този поет се труди не да пише поезия, а да намира доводи, които да доказват, че поезията му е възхитителна; естествено, тази дейност, следваща създаването на поезията му, издигаше творбата в собствените му очи, но не и в тези на другите. Говорът на Данери беше чудноват; с изключение на редки случаи неговата беспомощност в стихосложението му пречеше да предаде тази чудноватост на поемата.*

Само веднъж в живота съм имал случай да прегледам петнадесетте хиляди дванадесетстишия на „Полиолбион“ — тази топографска епопея, в която Майкъл Дрейтън е представил фауната, флората, хидрографията, орографията, военната и манастирската история на Англия; убеден съм, че този значителен, но ограничен продукт, е по-малко отегчителен от обширното сродно дело на Карлос Архентино. Той си бе поставил за цел да опише в стихове цялото земно кълбо; през 1941 година вече бе приключил с описанието на няколко хектара земя в щата Куинсланд, с повече от километър от течението на Об, с едно газохранилище на север от Веракрус, с най-големите магазини в енорията Концепсион, с вилата на Мариана Камбасерес де Алвеар на улица Единадесети септември в предградието Белграно и с една турска баня, недалеч от известния аквариум в Брайтън. Прочете ми някои трудоемки откъси от австралийската зона на поемата си; тези дълги и нестройни александрини бяха лишени от относителната живост на въведението. Ще цитирам следната строфа:

* Спомням си все пак редове от тази сатира, в която той бичуваше лошите поети:

В доспехите на жалка ерудиция
Един напъхва своята творба;
Друг кичи я с дантели и пера;
И двамата напразно бият тъпан —
Забравили за ПРЕЛЕСТТА!

Както той ми каза, единствено страхът да не си създаде многобройни и силни врагове го накара да се откаже от намерението си да публикува поемата. — Б. а.

Знайте. Надясно от обичайния стълб
(Разбира се, ако идвате от север-северозапад) —
Скелет скучае. На цвят ли? Небеснобял!
Така кошарата на костница заприличва.

— Два смели шриха — извика той ликуващ, — но успехът, чувам те вече да мърмориш, ги оправдава. Приемам, приемам. Първият шрих е епитетът *обичаен*, което, естествено, показва *en passant** неизбежната скука, присъща на земеделския и пастирския труд, която нито „Георгики“, нито нашият вече увенчан с лаври „Дон Сегундо“ никога не посмяха да изобличат открито — черно на бяло. Вторият е енергичният прозаизъм *скелет скучае*; естествено, префърцуненият читател ще го отрече с ужас, но в замяна на това критикът с мъжествен вкус ще го оцени възможно най-високо. Между впрочем целият стих блести като чисто злато. Вторият полустих повежда крайно оживен разговор с читателя; изпреварва разпаленото му любопитство, поставя в устата му въпрос и го задоволява незабавно. А какво ще ми кажеш за това откритие — *небеснобял*? Този живописен неологизъм внушава мисъл за небето, което е изключително важен елемент на австралийския пейзаж. Без това позоваване цветовете в ескиза биха се оказали прекалено мрачни и читателят би се видял принуден да затвори книгата с душа, дълбоко наранена от неизлечима и черна меланхолия. Към полунощ се сбогувах с него.

Две седмици по-късно Данери ми се обади по телефона, всъщност за първи път в живота си. Предложи ми да се видим в четири часа, „за да изпием заедно чаша мляко в съседния салон-бар, който предприемчивите Сунино и Сунгри — сигурно си спомняш, че те са собствениците на моята къща — откриват тук на ъгъла; струва ми се, че ще бъде интересно за тебе да видиш тази сладкарница“. Приех по-скоро примирен, отколкото въодушевен. Трудно намерихме маса; салонът-бар, неумолимо модерен, беше почти толкова неуютен, колкото предполагах; по съседните маси развълнуваните клиенти споменаваха сумите, които Сунино и Сунгри бяха вложили, без да се пазарят. Карлос Архентино се престори, че се учудва на някакви

* Между другото, мимоходом (фр.). — Б. пр.

си усъвършенствувания в осветлението (които несъмнено вече познаваше), и ми каза с известна строгост:

— Колкото и да ти е неприятно, трябва да признаеш, че този локал може да съперничи на най-шикарните заведения във Флорес.

После отново ми прочете четири-пет страници от поемата. Беше ги поправил, следвайки някакъв неправилен принцип на словесна показност. Там, където по-рано беше писал *синкаво*, сега изобилствуваха *синковато*, *синьоподобно* и даже *сининко*. Думата *млечесто* не му се струваше достатъчно грозна — в подробното описание на някаква машина за пране на вълна той предпочиташе *млечестобяло*, *млекоподобно*, *млековито*, *млековидно*... Ругаеше с огорчение критиците; после вече по-снизходително ги сравняваше с хората, които „не притежават скъпоценности, нито пък парни преси, валцовачки и сярна киселина, за да секат пари, но биха могли да посочат на другите местонахождението на някакво съкровище“. След това той осъди *прологоманията*, над която вече се беше надсмивал в остроумното си предисловие към „Дон Кихот — князът на талантите“. Призна все пак, че новата му творба трябва да започне с блестящ предговор — все едно удар с меча при посвещаване в рицарство, — подписан от някой изтъкнат, високопоставен писарушка. Прибави, че възнамерява да публикува първите песни от своята поема. Тогава се досетих защо ми се бе обадил така неочаквано по телефона; този тип се готвеше да ме помоли да напиша предговора към неговата педантична бъркотия.

Страховете ми се оказаха напразни — със злобно възхищение Карлос Архентино отбеляза, че едва ли бърка епитета, като окачествява като солиден авторитета, с който се ползува сред всички кръгове Алваро Мелиан Лафинур, литератор, който ще бъде очарован да напише предговор към поемата, разбира се, ако аз го помоля. За да се избегне най-непростимият от възможните провали, аз трябвало да подчертая пред него две безспорни качества — съвършенството на формата и научната достоверност, „защото тази обширна градина от тропи, фигури и изящество не търпи нито една подробност, която да не отговаря на суровата истина“. Прибави, че Беатрис винаги е чела Алваро с удоволствие.

Съгласих се, и то многословно се съгласих. За по-голяма достоверност прибавих, че няма да говоря с Алваро в понеделник, а в четвъртък — по време на скромната вечеря, с която обикновено завършва всяко съвещание на Клуба на писателите (нямаше такива вечери, обаче съвещанията се провеждаха наистина в четвъртък — нещо, което Карлос Архентино Данери можеше да провери във вестниците и което придаваше известна достоверност на фразата). Казах, като си придадох вид на нещо като пророк и същевременно мъдрец, че преди да пристъпя към въпроса за предговора, имам намерение да изложа пред Алваро любопитния замисъл на поемата. Сбогувахме се; когато завих по улица Бернардо де Иригойен, дадох си ясна сметка за възможностите, които имах: а) да говоря с Алваро и да му кажа, че известният нему първи братовчед на Беатрис (този евфемизъм щеше да ми позволи да я назова) е съчинил поема, която сякаш разширява до безкрайност възможностите на какофонията и хаоса; б) да не говоря изобщо с Алваро. Предположих прозорливо, че моята мудност ще предпочете вариант „б“.

Телефонът започна да ме плаши още от ранни зори в петък. Възмущаваше ме фактът, че този апарат, в който някога бе звучал замлъкналият завинаги глас на Беатрис, може да падне толкова ниско, че да предава сега болезнените и може би гневни жалби на измамения Карлос Архентино Данери. За щастие нищо не се случи — освен неизбежното озлобление, което изпитах към този човек, който ме беше забравил, след като ми бе наложил толкова деликатна мисия.

Телефонът вече беше престанал да ме плаши, когато внезапно в края на октомври Карлос Архентино се обади. Беше много развълнуван; в началото не можях да позная гласа му. Запъвайки се, с мъка и гняв той изръмжа, че тези Сунино и Сунгри — хора без всякаква мярка — под предлог, че ще разширяват своята огромна сладкарница, възнамерявали да съборят къщата му.

— Домът на моите родители, моят дом, почтеният стар дом, пуснал корени на улица Гарай! — повтаряше той, забравил болката си, сякаш поради мелодията на фразата.

Не ми беше особено трудно да споделя скръбта

му. След като човек прехвърли четиридесетте, всяка промяна е омразен символ на отминаващото време; освен това ставаше въпрос за къща, която безкрайно много ми напомняше за Беатрис. Поисках да се спра на тази толкова деликатна подробност, но моят събеседник не ме слушаше. Каза ми, че ако Сунино и Сунгри упорствуват в това свое абсурдно намерение, доктор Сунни — неговият адвокат, ще ги даде под съд *ipso facto** за нанесени щети и ще ги принуди да заплатят сто хиляди песо.

Името Сунни ми направи впечатление; неговата кантора на ъгъла на Касерос и Такуари е известна като изключително сериозна. Попитах го дали Сунни вече се е заел с въпроса. Данери каза, че ще му се обади още тази вечер. Той се поколеба за малко, после изрече с оня тих тайнствен глас, с който човек си служи, за да довери нещо много интимно, че къщата му е абсолютно необходима, за да завърши поемата, тъй като в един ъгъл на мазето имало Алеф. Поясни ми, че Алефът е точка от пространството, в която са събрали всички точки.

— Намира се в мазето под трапезарията — обясни той; говореше забързано поради тревогата. — Той е мой, мой си е, аз го открих като дете, още преди да тръгна на училище. Стълбата, която води към мазето, е много стръмна, затова чичо и леля ми бяха забранили да слизам, обаче някой каза, че в мазето имало цял свят. После разбрах, че той говорел за някакъв сандък, но аз разбрах, че имало един свят. Слязох тайно, претърколих се по забранената стълба, паднах. Когато отворих очи, видях Алефа.

— Алефа ли? — повторих.

— Да, това е мястото, където се намират, без да се сливат в едно, всички места от Вселената, видени от всички ъгли. На никого не разказах за моето откритие, но често се връщам там. Бях дете, затова не можех да разбера, че тази привилегия ми е отредена, за да може по-късно, вече като зрял мъж, да извая една поема. Няма да ме ограбят Сунино и Сунгри, не, не и хиляди пъти не! Със законника в ръка доктор Сунни ще докаже, че моят Алеф е неотчуждаем.

Опитах се да разсъдя:

* Поради самия факт (лат.). — Б. пр.

— Но не е ли много тъмно в мазето?

— Истината не прониква лесно в разум, който се бунтува. Щом всички места на земята се намират в Алефа, там ще се намират и всички свещници, всички лампи, всички източници на светлина.

— Веднага идвам да го видя.

Прекъснах разговора, преди да има възможност да се възпротиви. Понякога е достатъчно да узнаем един факт, за да открием в същия миг цял куп неподозирани преди това доказателства, които го потвърждават; изненадах се, че не съм разбрал до този миг, че Карлос Архентино е луд.

Между впрочем всички тези Витербовци... Беатрис (самият аз често си го повтарям) беше жена или момиче, което проявяваше почти жестоко ясновидство, но в нея имаше някаква небрежност, някаква разсеяност, някакво презрение и истинска жестокост, която може би изискваше някакво патологическо обяснение. Лудостта на Карлос Архентино може да изпълни със злобна радост; дълбоко в душата си и двамата винаги се бяхме презирали.

На улица Гарай прислужницата ме помоли да бъда любезен и да почакам. Господарят бил в мазето както винаги и проявявал снимки. До голямата ваза, в която нямаше нито едно цвете, върху ненужното пиано се усмихваше (по-скоро извън времето, отколкото анахроничен) големият портрет на Беатрис в несполучливи цветове. Никой не можеше да ни види; в пристъп на отчаяна нежност се приближих до портрета и заговорих:

— Беатрис, Беатрис Елена, Беатрис Елена Витербо, Беатрис, скъпа Беатрис, изгубена завинаги, аз съм, аз, Борхес.

Малко по-късно влезе Карлос. Заговори с рязък глас; разбрах, че не е в състояние да мисли за нищо друго освен за загубата на Алефа.

— Една чашка от нашенския коняк — нареди той, — и се гмуркаш в мазето. Обаче, нали знаеш, налага се да лежиш по гръб. Освен това необходими са също тъмнина, неподвижност и известно приспособяване на очите. Ще легнеш върху плочките на пода и ще отпратиш поглед към деветнадесетото стъпало на въпросната стълба. Аз си отивам, затварям капака на мазето.

то и ти оставаш сам. Някой плъх може да те поизплаши, но какво пък толкова. След няколко минути ще видиш Алефа, микрокосмоса на алхимици и кабалисти, нашия прословут стар приятел, *multum in parvo**!

Когато вече бяхме стигнали до трапезарията, той прибави:

— Разбира се, ако не го видиш, твоята некадърност не прави недействително моето свидетелство... Слизай и след малко ще можеш да разговаряш с *всички* образи на Беатрис.

Отегчен от празните му приказки, побързах да сляза. Мазето, което беше малко по-широко от стълбата, приличаше извънредно много на кладенец. Напразно потърсих с поглед сандъка, за който ми беше говорил Карлос Архентино. Един от ъглите беше задръстен с някакви каси с бутилки и брезентови чували. Карлос взе един чувал, сгъна го и го нагласи на едно явно точно определено място.

— Възглавницата е съвсем скромничка — обясни той, — но ако я повдигна, макар и само с един сантиметър, няма да видиш абсолютно нищо и ще останеш изигран и засрамен. Отпусни туловището си на пода и преброй деветнадесет стъпала.

След като изпълних смешните му указания, той най-сетне си тръгна. Спусна внимателно капака на мазето; въпреки една пролука, която по-късно различих, тъмнината ми се стори непрогледна. Внезапно осъзнах опасността, която ме заплашваше — бях се оставил на един луд да ме погребее жив, след като бях изпил отрова. Самохвалството на Карлос показваше, че той изпитва голям страх, опасяваше се, че не ще видя чудото; Карлос, за да защити бълнуванията си, за да не чуе от друг човек, че е луд, *трябваше да ме убие*. Усетих някакво неразположение; опитах се да си го обясня с неподвижното положение, а не с действието на наркотика. Затворих очи и после ги отворих. Тогава видях Алефа.

Стигам вече до неизразимата сърцевина на разказа си: тук започва моята безпомощност като писател. Всеки език представлява азбука от символи; тяхната употреба предполага някакво общо за събеседниците минало; а как да се предаде на другите безкрайният

* Многого в малко (лат.). — Б. пр.

Алеф, който изплашената ми памет трудно може да обхване? При подобно изпитание мистиците ви затрупват с емблеми; когато иска да обозначи божественото, персиецът говори за птица — птица, която по някакъв начин представлява всички птици; Аланус де Инсулис — за сфера, чийто център е навсякъде, а окръжността никъде; Иезекиил — за ангел с четири лица, който едновременно се обръща на изток и на запад, на север и на юг. (Ненаправно припомням тези непонятни аналогии; те имат нещо общо с Алефа.) Може би боговете щяха да ми дадат възможност да открия равностоен образ, но тогава това съобщение щеше да се затлачи с литература и фалш. Освен това главният проблем си остава неразрешим: изброяването, дори и частично, на една безкрайна съвкупност. В този величествен миг аз видях милиони възхитителни или чудовищни действия; никое от тях не ме изненада толкова, колкото фактът, че всичките се намираха в една и съща точка, без наслагване и без прозрачност. Това, което очите ми видяха, ставаше едновременно, а ще го опиша последователно, защото такъв е човешкият език.

И все пак, въпреки всичко, нещо ще успее да предам.

В долната част на стъпалото, надясно, видях малка сфера, в която цветовете се преливаха с почти непоносим блясък. В началото помислих, че тя се върти; после разбрах, че това движение е илюзия, създадена от главомаймащо бързо сменящите се картини. Диаметърът на Алефа беше около два или три сантиметра, но цялото космическо пространство се побираше в него, и то не в намален размер. Всяко нещо (огледалото да кажем) представляваше безброй неща, защото го виждах ясно от всички точки на Вселената. Видях гъсто населеното море, видях изгрева и залеза, видях тълпите на Америка, видях посребрена паяжина в центъра на черна пирамида, видях разрушен лабиринт (беше Лондон), видях безброй очи, които се взираха в мене отблизо като в огледало, видях всички огледала на планетата и нито едно от тях не ме отрази, видях в един заден двор на улица Солер същите каменни плочи, каквито преди тридесет години бях видял — с тях бе настлан прустът на една къща в град Фрай Бентос, видях гроздове, сняг, тютюн, метални жили, водна пара, видях изпъкнали пустини на екватора и всяка

една тяхна песъчинка, видях в Инвърнес една жена, която никога няма да забравя, видях разкошните ѝ коси, надменното ѝ тяло, видях рак в гърдите ѝ, видях кръг суха пръст на тротоара, където по-рано е имало дърво, видях една вила в Адрог, един екземпляр от първото английско издание на Плиний — това на Файлмон Холанд, видях едновременно всяка буква на всяка страница (като малък често съм се чудил как в една затворена книга буквите не се разместват и не изчезват през нощта), видях нощта и следващия ден, видях един изгрев в Керетаро, който сякаш отразяваше цвета на една бенгалска роза, видях моята спалня — и в нея нямаше никой, видях в един кабинет на Алкмаар един земен глобус между две огледала, които го умножаваха безброй пъти, видях коне, развели гривии призори на един плаж на Каспийско море, видях изящните кости на една ръка, видях оцелелите от една битка да изпращат пощенски картички, видях на една витрина в Мирзапур колода испански карти за игра, видях косите сенки на папрати на пода на един парник, видях тигри, бутала, бизони, морски приливи и войски, видях всичките мравки, които има на земята, видях един персийски астролаб, видях в едно чекмедже на писалището (почеркът ме накара да изтръпна) нецензурни, невероятни, но съвсем точни писма, които Беатрис беше писала на Карлос Архентино, видях един обожаван от мен паметник в гробището Чакарита, видях чудовищните останки от онова, което някога е била прекрасната Беатрис Витербо, видях как се движи тъмната ми кръв, видях сливането в любовта и промените при смъртта, видях Алефа от всички точки, видях в Алефа земята и на земята отново Алефа, и в Алефа земята, видях собственото си лице и вътрешности, видях твоето лице и ми се зави свят и заплаках, защото очите ми бяха видели това тайнствено и предполагаемо нещо — непонятната вселена, чието име хората употребяват, но която никой не е виждал.

Изпитах безкрайно преклонение, безкрайна жалост.

— Сигурно си се побъркал вече от толкова гледане на нещо, за което никой не те е канил — чу се един омразен и жизнерадостен глас. — Колкото и да си блъскаш главата, няма да ти стигне и век, за да ми се отплатиш, че ти разкрих тази тайна. Каква великолепна наблюдателница, какво ще кажеш, Борхес?

Обувките на Карлос Архентино бяха вече на първото стъпало. Изведнъж проникна малко светлина; успях да се изправа и да измърморя:

— Великолепна! Да, великолепна.

Изненадах се от това как безразлично звучи гласът ми. Карлос Архентино настоя:

— Добре ли видя всичко? Цветно?

В същия миг се сетих как да си отмъстя. Доброжелателно, с нескрито състрадание, нервно и уклончиво поблагодарих на Карлос Архентино Данери за гостоприемството на неговия зимник, като настойчиво го посъветвах да се възползува от събарянето на къщата, за да се махне от нездравословната столица, която никому, вярвайте ми, никому не прощава. Меко, но решително отказах да обсъждам Алефа; на сбогуване прегърнах Карлос и му повторих, че природата и спокойствието са забележителни лечители.

На улицата, по стълбите на спирка Конституцион, в метрото, всички лица ми се сториха съвсем близки. Уплаших се, че в света вече не е останало нищо, което би могло да ме изненада. Уплаших се, че никога няма да ме напусне чувството, че се връщам към нещо познато. За щастие след няколко безсънни нощи забравих всичко.

Послепис от първи март 1943 година. Шест месеца след събарянето на сградата на улица Гарай издателството „Прокусто“ не се стресна от дължината на знаменитата поема и пусна на пазара сборник с избрани „архентински откъси“. Налага се да разкажа какво се случи; Карлос Архентино Данери получи втората Национална награда за литература*. Първата бе дадена на доктор Айта; третата — на доктор Марио Бонфанти; невероятно, но факт, моята творба „Картите на комарджията“ не получи нито един глас. Още веднъж възтържествувах липсата на истинско разбиране и завистта! Отдавна вече не ми се удава да видя Данери; според вестниците той скоро щял да ни поднесе нова кни-

* „Получих опечаленото ти поздравление — писа ми той. — Задъхваш се от завист, бедни приятелю, но трябва да признаеш, ако ще и да пукнеш от това, че този път украсих шапката си с най-яркото перо, а чалмата си — с халифа между всичките рубини.“ — Б. а.

га. Щастливото му перо (вече несмушавано от Алефа) се е посветило на задачата да превърне в стих избрани откъси от творбите на доктор Асеведо Диас.

Искам да добавя две забележки: една за естеството на Алефа, и друга — за името му. То, както се знае, е името на първата буква на свещения език. Използуването му в моята история не е случайно. В кабалата тази буква означава Ен Соф — безпределното и чисто божество. Казват също, че има формата на човек, който сочи небето и земята, за да покаже, че долният свят е огледало и карта на горния; за *Mengenlehre** Алефът е символ на трансфинитните числа; в тях цялото не е по-голямо, отколкото всяка от частите. Бих искал да зная дали Карлос Архентино е избрал това име, или го е прочел, *приложено към някоя друга точка, в която се събират всички точки*, в някой от безбройните текстове, които Алефът на неговата къща му е открил. Колкото и невероятно да изглежда, мисля, че има (или е имало) друг Алеф, че Алефът на улица Гарай беше фалшив Алеф.

Ще приведа своите доводи. Към 1867 година капитан Бъртън изпълнявал в Бразилия длъжността британски консул; през юли 1942 година Педро Енрикес Уреня открил в една библиотека в Сантус негов ръкопис, разглеждащ историята на огледалото, за което Изтокът твърди, че принадлежало на Искандер Зул-Карнайн или Александър Македонски Двурогия. В това огледало се отразявала цялата Вселена. Бъртън споменава и други подобни приспособления — седмормната огледална чаша на Кей-Хосров, огледалото, което Тарик ибн Заяд намерил в една кула („Хиляда и една нощ“, 272), огледалото, което Лукиан от Самосата успял да види на Луната („Истинска история“, I, 26), блестящото копие, за което в първа книга на „Сатирикон“ от Капела се казва, че било на Юпитер, универсалното огледало на Мерлин — „кръгло и вдлъбнато, подобно на свят от стъкло“ („Кралицата на феите, III, 2, 19), като прибавя следните странни думи: „Обаче горепосочените огледала (освен недостатъка, че не съществуват) са само оптически инструменти. Вярващите, които посещават джамията „Амр“ в Кайро, пре-

* Теория за множествата (нем.). — Б. пр.

красно знаят, че Вселената се намира във вътрешността на една от каменните колони, които обкръжават централния вътрешен двор... Естествено, никой не може да я види, но тези, които доближат ухо към повърхността на колоната, твърдят след малко, че са чули нейния трескав шум... Джамията датира от VII век; но тези колони са докарани от други храмове, изградени от предислямски религии, тъй като, както пише Ибн Халдун: *Държавите, основани от номади, се нуждаят непременно от помощта на чуждоземци за всякакви строителни работи.*

Съществува ли този Алеф в средината на един камък? Видях ли го, когато видях всички неща, а после съм го забравил? Нашата памет е подвластна на забравата; аз самият, под въздействието на трагичната ерозия на годините, все повече подправям и губя чертите на Беатрис.

На Естела Канто

Из „Нови разследвания“ (1952)

СФЕРАТА НА ПАСКАЛ

Световната история навярно е историята на няколко метафори. Целта на моята бележка е да скицирам една глава от тази история.

Шест века преди християнската ера рапсоdът Ксенофан от Колофон, отегчен от Омировите стихове, които рецитирал от град на град, порицал поетите, загдето приписват на боговете антропоморфни черти, и предложил на гърците един-единствен бог, представящ вечна сфера. В Платоновия „Тимей“ четем, че сферата е най-съвършената и най-богоподобната фигура, защото всички точки от повърхността ѝ са еднакво отдалечени от центъра; Олоф Гигон („Ursprung der griechischen Philosophie“*, 183) смята, че Ксенофан е имал предвид същото; Бог е сфероид, защото тази форма е най-подходяща, или най-малко непригодна, да представя божеството. Четиридесет години по-късно Парменид повторил този образ („Битието наподобява масата на добре заоблена сфера, която, като се почне от центъра, навсякъде се намира в равновесие“); Калоджеро и Мондолфо допускат, че си е представял безкрайна или безкрайно растяща сфера и че цитираните по-горе думи имат динамичен смисъл (Албертели, „Gli Eleati“**, 148). Парменид е излагал учението си в Ита-

* „Произход на гръцката философия“ (нем.). — Б. пр.

** „Елеатите“ (ит.). — Б. пр.

лия; няколко години след смъртта му сицилианецът Емпедокъл от Агригент измислил сложна космогония; в нея има една фаза, когато елементите земя, вода, въздух и огън се сливат в безкрайна сфера, „кръглия *Sphaîros*, ликуващ в кълбовидната си самота“.

Световната история следвала своя път, осъдените от Ксенофан прекалено човекоподобни богове били сведени до поетически измислици или до демони, но се говорело, че един от тях, Хермес Трисмегист, е продиктувал неизвестно колко на брой книги (42 според Климент Александрийски, 20 000 според Ямблих, 36 525 според жреците на Тот, сиреч Хермес), на чиито страници е записано всичко. Фрагменти от тази въображаема библиотека, компилирани или съчинявани от трети век насам, *образуват* така наречения „*Corpus Hermeticum*“*; в една от книгите, а именно „Асклепий“, приписвана също на Трисмегист, в края на дванадесети век френският теолог Ален дьо Лил — Аланус де Инсулис — открил следната формула, която бъдните епохи няма да забравят: „Бог е умопостижима сфера, чийто център е навсякъде, а окръжността — никъде.“ Досократиците говорили за безкрайна сфера; Албертели (както някога Аристотел) смята, че този израз съдържа *contradictio in adiecto***, защото субект и предикат взаимно се отричат; това може би е вярно, но формулата на херметическите книги ни позволява все пак да прозрем тази сфера. През тринадесети век образът се появил отново в алегоричния „*Roman de la Rose*“***, където е представен като Платонов, и в енциклопедията „*Spesulum Triplex*“****; през шестнадесети век в последната глава от последната книга на „Пантагрюел“ се споменава тази „разумна сфера, чийто център е навсякъде, а окръжността — никъде, и която наричаме Бог“. За средновековното съзнание смисълът е бил ясен: Бог е във всяко от своите създания, но никое от тях не е за Него предел. „Небето и небето на небесата не Те побират“ — е казал Соломон (III Царства, 8, 27); гео-

* „Сборник от херметически съчинения“ (лат.). — Б. пр.

** Противоречие между определението и определяемото (лат.). — Б. пр.

*** „Роман за Розата“ (фр.). — Б. пр.

**** „Тройно огледало“ (лат.). — Б. пр.

метричната метафора за сферата вероятно се е възприемала като пояснение на тези думи.

Поемата на Данте е съхранила Птолемеевата астрономия, която в продължение на хиляда и четиристотин години господствува над човешкото въображение. Земята се намира в центъра на Вселената. Тя е неподвижна сфера; около нея се въртят девет концентрични сфери. Първите седем са небесата на планетите (небеса на Луната, на Меркурий, на Венера, на Слънцето, на Марс, на Юпитер, на Сатурн); осмата — небето на неподвижните звезди; деветата — кристалното небе, наричано още Първодвигател. То е обкръжено от Емпирея, изпълнен със светлина. Цялото това сложно устройство от кухи прозрачни и въртящи се сфери (в някои системи те трябвало да бъдат петдесет и пет) в края на краищата станало мисловна необходимост; „*De hypothesis motuum coelestium commentariolus*“* — такова е скромното заглавие, което Коперник, отрицателят на Аристотел, е сложил на ръкописа, преобразил представата ни за Космоса. За един човек, за Джордано Бруно, продънването на звездните сводове било освобождение. Във „Великопостната вечеря“ той заявил, че светът е безкрайно следствие на безкрайна причина и че божеството е близо, „защото е в нас дори повече, отколкото ние самите сме в себе си“. Търсел думи, за да обясни на хората Коперниковото пространство, и на една знаменита страница написал: „Можем с увереност да твърдим, че Вселената е само център или че центърът на Вселената е навсякъде, а окръжността — никъде.“ („За причината, началото и единството“, V).

Тези думи са били написани с възторг през 1584 година, все още сред блясъка на Ренесанса; седемдесет години по-късно не останала нито искра от този плам и хората се почувствували изгубени във времето и в пространството. Във времето, защото, ако бъдещето и миналото са безкрайни, всъщност не може да има „кога“; в пространството, защото, ако всяко същество е еднакво отдалечено от безкрайно голямото и безкрайно малкото, не може да има и „къде“. Никой не живее в определен ден, на определено място; никой не

* „Кратко съчинение върху хипотезите за движението на небесните тела“ (лат.). — Б. пр.

знае размерите на лицето си. В епохата на Ренесанса човечеството вярвало, че е достигнало зрелостта си, и тази своя вяра изразило чрез словото на Бруно, Кампанела и Бейкън. В седемнадесети век го обезсърчило усещането за старост; за свое оправдание изровило вярата в бавното и неотвратимо израждане на всички твари заради Адамовия грях. (В пета глава на Битие се казва: „А всички дни Матусалови бяха деветстотин шестдесет и девет години“; в шеста — „В онова време имаше на земята исполини.“) В „Първата годишнина“ от елегията „Anatomy of the World“* Джон Дън окайва скоропреходния живот и нищожния ръст на съвременните хора, подобни на гномовете и пигмеите; Милтън според неговия биограф Джонсън се боял, че на земята вече е невъзможен епическият жанр; Гланвил смятал, че Адам, „образ и подобие на Бога“, е имал телескопическо и микроскопическо зрение; Робърт Саут великолепно е написал: „Аристотел не е бил нищо друго освен останките на Адам, а Атина — зачатъкът на Рая.“ В този малодушен век абсолютното пространство, което е вдъхновило хекзаметрите на Лукреций, абсолютното пространство, което за Бруно е било освобождение, се превърнало за Паскал в лабиринт и бездна. Той ненавиждал Вселената и искал да се покланя на Бога, но Бог бил за него по-малко реален от ненавистната Вселена. Съжелявал, че небосводът не може да говори, сравнявал нашия живот с живота на корабкрушеници сред пустинен остров. Чувствувал постоянното бреме на физическия свят, чувствувал шемет, страх, самота и всичко това изразил със следните думи: „Природата е безкрайна сфера, чийто център е навсякъде, а окръжността — никъде.“ Така гласи текстът, публикуван от Бруншвик, но критичното издание на Турнъор (Париж, 1941), което е съхранило зачеркнатите места и колебанията в ръкописа, показва, че Паскал първо е написал *effroyable*** : „Ужасяваща сфера, чийто център е навсякъде, а окръжността — никъде.“

Световната история навярно е историята на различното звучене на няколко метафори.

Буенос Айрес, 1951 г.

* „Анатомия на света“ (англ.). — Б. пр.

** Ужасяваща (фр.). — Б. пр.

СЪНЯТ НА КОЛРИДЖ

Лирическият фрагмент „Кубла хан“ (петдесет и няколко римувани неравносрични стиха с изящна прозодия) се е присънил на английския поет Самюъл Тейлър Колридж в един летен ден на 1797 година. Колридж пише, че по това време се бил усамотил в една ферма в околностите на Ексмур; поради някакво неразположение се наложило да вземе наркотик; сънят го оборил малко след като бил прочел един пасаж от Пърчас, където се разказва за някакъв дворец, построен от Кубла хан, императора, който на Запад дължи славата си на Марко Поло. В съня на Колридж случайно прочетенният текст започнал да се разраства и множи; пред спящия човек се нижели зрителни образи и просто думи, които ги изразяват; след няколко часа Колридж се събудил с убеждението, че е съчинил или усвоил поема от около триста стиха. Помнел ги с необикновена яснота и успял да запише фрагмента, който намираме между творбите му. Неочаквано посещение прекъснало работата му, а по-късно вече не можал да си спомни останалото. „Открих с немалка изненада и огорчение — разказва Колридж, — че макар и смътно, си спомням в общи черти видението, но всичко останало, с изключение на осем или десет отделни редове, беше изчезнало, както кръговете по повърхността на река, в която е хвърлен камък, и — уви! — вече не можеше да бъде възстановено.“ Суинбъри е почувствувал, че съхранените стихове са най-съвършеният образец на музиката на английския език и че който е способен да ги анализира, би могъл (метафората принадлежи на Джон Кийтс) да разплете небесна дъга. Да се превеждат или преразказват поеми, чието главно достойнство е музиката, е безсмислено, а може би и вредно; нека засега само отбележим, че Колридж е получил *насън* една безспорно блестяща страница.

Този случай, макар и необикновен, не е единствен. В психологическата студия „The World of Dreams“* Хавелок Елис го е сравнил със случая с цигулара и композитора Джудзепе Тартини, комуто се присънило, че Дяволът

* „Светът на сънищата“ (англ.). — Б. пр.

(негов слуга) изпълнил на цигулка чудна соната; когато се събудил, съновидецът извлякъл от своя несъвършен спомен „Il Trillo del Diavolo“*. Друг класически пример за безсъзнателна дейност на мозъка е случаят с Робърт Луис Стивънсън, комуто един сън (както самият той съобщава в „Chapter on Dreams“**) е подсказал сюжета на „Olalla“, а друг, през 1884 — сюжета на „Jekyll and Hyde“. Тартини се е опитал да възпроизведе в будно състояние музиката, чута насън; Стивънсън е получил насън сюжети, тоест общи форми; по-сроден на словесното внушение на Колридж е сънят на Кадмон, за който разказва Беда Достопочтени („Historia ecclesiastica gentis Anglorum“***, IV, 24). Това се случило в края на седмия век в мисионерската и войнствена Англия на саксите. Кадмон бил прост овчар, вече не млад; една вечер той избягал от някакво празненство, защото предвиждал, че ще му връчат арфата, а знаел, че не умее да пее. Легнал в яхъра между конете, но щом заспал, някой го повикал по име и му заповядал да пее. Кадмон отвърнал, че не умее, но гласът казал: „Пей за началото на Сътворението.“ И тогава Кадмон произнесъл стихове, който никога не бил чувал. Когато се събудил, той ги помнел и успял да ги повтори пред монасите от съседния манастир „Хилд“. Не умеел да чете, но монасите му обяснявали откъси от Свещената история и той „ги преживял като кротко животно и ги превръщал в дивни стихове, и така възпял сътворението на света и човека и цялата история на Битие, и Изхода на синовете Израилеви, и влизането им в Обетованата земя, и още много неща от Писанието, и възплъщението, страданието, възкресението и възнесението Господне, и пришествието на Светия Дух, и поученията на апостолите, а също ужаса на Страшния съд и ужаса на мъките адови, блаженството на рая и милосърдието и гнева на Бога“. Той бил първият църковен поет на английския народ. „Нямал равен на себе си — казва Беда, — защото се учел не от хората, а от Бога.“ След години Кадмон предсказал часа на смъртта си, която го споходила по време на сън. Да се надяваме, че отново се е срещнал със своя ангел.

* „Трелите на дявола“ (ит.). — Б. пр.

** „Глава за сънища“ (англ.). — Б. пр.

*** „Църковна история на англите“ (лат.). — Б. пр.

На пръв поглед сънят на Колридж може би няма да ни учуди толкова, колкото сънят на неговия предшественик. „Кубла хан“ е прекрасна творба, а деветте реда на химна, осенил Кадмон, едва ли притежават друго достойнство освен това, че са плод на един сън; но Колридж е бил вече поет, а на Кадмон е било открито бъдещото му призвание. Има обаче едно обстоятелство от по-късно време и то въздига до непостижимост чудото на съня, породил „Кубла хан“. Ако това обстоятелство е достоверно, историята на Колриджовия сън предшества с много векове самия Колридж и още не е приключила.

Поетът е имал това съновидение през 1797 година (според някои през 1798 година), а през 1816 е публикувал разказа си за него като обяснение или оправдание за незавършеността на поемата. Двадесет години по-късно в Париж излиза във фрагменти първият на Запад превод на една от онези всеобщи истории, с които е така богата персийската литература — „Кратко изложение на истории“ от Рашидеддин, датиращо от четиринадесети век. На една от страниците четем: „На изток от Чжунду Кубла хан издигнал дворец по план, който видял насън и съхранил в паметта си.“ Това е написал везирът на Газан Махмуд, потомък на Кубла.

През тринадесети век един монголски император сънува дворец и построява дворец според видението си; през осемнадесети век един английски поет, който не е могъл да знае, че тази постройка е била вдъхновена от един сън, сънува поема за същия дворец. В сравнение с тази симетрия, която борава с души на спящи хора и обхваща континенти и векове, всичките възнесения, възкресения и явления от религиозните книги не значат според мене нищо или почти нищо.

Какво обяснение ще предпочетем? Онези, които поначало отхвърлят свръхестественото (аз винаги съм се стремил да принадлежа към тази общност), ще сметнат, че историята на двата съня е съвпадение, рисунък, породен от случайността, както очертанията на лъвовете или на коне, които приемат понякога облаците. Други ще заключат, че поетът по някакъв начин е научил, че императорът е сънувал двореца, и е казал, че е сънувал поемата, за да прикрие или оправдае с тази блес-

тяща измислица незавършеността и фрагментарността на стиховете.* Това предположение е правдоподобно, но то ни задължава да приемем съвсем произволно съществуването на текст, неизвестен на синолозите, където Колридж е могъл да прочете още преди 1816 година за съня на Кубла.** По-привлекателни са хипотезите, които надхвърлят рамките на рационалното. Може да допуснем например, че след като дворецът е бил разрушен, душата на императора е проникнала в душата на Колридж, за да възстанови той двореца с думи, по-трайни от мрамора и метала.

Първият сън е привнесъл в реалността един дворец; вторият, настъпил след пет века — една поема (или началото на поема), подсказана от двореца; в сходството между сънищата прозира някакъв план; в огромния промеждутък от време — свръхестественият характер на неговия изпълнител. Да се опитаме да прозрем целта на този безсмъртен или на този дълголетник, би било навярно колкото дръзко, толкова и безполезно, но с право можем да се усъмним в успеха на неговото начинание. В 1691 година отец Жербийон от Христовото войнство установил, че от двореца на Кубла хан са останали само развалини; от поемата, както знаем, са оцелели едва петдесет стиха. Подобни факти ни позволяват да предположим, че веригата от сънища и дела не е достигнала своя край. На първия сънуващ е било изпратено в нощта видението на двореца и той е построил двореца; на втория, който не е знаел за съня на своя предшественик — поемата за двореца. Ако тази схема е вярна, в една нощ, от която ни делят векове, някой ще сънува същия сън и без да подозира, че и други са го сънували, ще го въплъти в мрамор или в музика. Може би веригата от сънища няма край, може би ключът е в последния сън.

След като написах горните редове, виждам или ми се струва, че виждам и друго обяснение. Може би един

* В началото на деветнадесети или в края на осемнадесети век на читателите с класически вкус поемата „Кубла хан“ е изглеждала доста по-абсурдна, отколкото днес. В 1884 година Трейл, първият биограф на Колридж, е можел още да напише: „Чудноватата поема „Кубла хан“, плод на съновидение, едва ли е нещо повече от психологически куриоз.“ — Б. а.

** Виж Джон Ливингстън Лоус, „The Road to Xanadu“ („Пътят към Чжунду“), 1927, с. 358, 585. — Б. а.

още неразкрит на хората образец, един вечен обект (за да си послужи с термина на Уайтхед) прониква постепенно в света; първата му изява е бил дворецът; втората — поемата. Ако някой би могъл да ги сравни, той би видял, че по същество те са тъждествени.

КЕВЕДО

Подобно на другата история историята на литературата изобилствува със загадки. Никоя от тях не ме е смущавала и не ме смущава тъй, както странната оскъдна слава, която се е паднала на Кеведо. В списъците на световноизвестни имена неговото име липсва. Много съм се мъчил да изясня причината за тоя чудноват пропуск; веднъж в една забравена вече лекция я открих, както ми се стори, в това, че неговите сурови страници не предизвикват и дори не търпят и най-малкия изблик на чувства. („Да бъдеш сантиментален, значи да имаш успех“ — е забелязал Джордж Мур.) За да добие слава един писател, твърдах аз, не е необходимо да се показва сантиментален, но е необходимо творчеството му или някое обстоятелство от неговата биография да буди емоции. Нито животът, нито изкуството на Кеведо, разсъждавах, са податливи на ония нежни хиперболи, чието повторение значи слава. . .

Не зная правилно ли е това обяснение; сега бих го допълнил със следното: потенциално Кеведо не отстъпва на никого, но той не е съумял да намери някакъв символ, който да завладее въображението на хората. Омир има Приам, който целува ръцете-убийци на Ахил; Софокъл — един цар, който разгадава загадки и когото съдбата ще накара да разгадае ужаса на собствената си участ; Лукреций — безмерната звездна бездна и враждата на атомите; Данте — деветте кръга на ада и райската Роза; Шекспир — своите светове, изпълнени с насилие и музика; Сервантес — чудесното странствуване на Санчо и Дон Кихот; Суифт — страната на добродетелните коне и звероподобните *йеху*; Мелвил — омразата и любовта на Белия кит;

Франц Кафка — своите отвратителни множащи се лабиринти. Няма писател със световна слава, който да не е изсякъл някакъв символ; този символ, нека напомним, не винаги е обективен и явен. Гонгора и Маларме например живеят в паметта ни като тип писатели, които се трудят усърдно над една тайна творба; Уитман — като полубожествен герой на „Leaves of Grass“*. От Кеведо обаче е останал само един карикатурен образ. „Най-благородният испански стилист се е превърнал в анекдотична фигура“ — отбелязва Леополдо Лугонес („Империята на йезуитите“, 1904, с. 59).

Лам е нарекъл Едмънд Спенсър the poets' poet — поет на поетите. Кеведо би трябвало просто да наречем литератор на литераторите. За да харесваш Кеведо, трябва да си (действително или потенциално) литератор; и обратно — който няма склонност към литературата, не може да харесва Кеведо.

Величието на Кеведо е в словото. Да го смятаме философ, теолог или (както иска Аурелиано Фернандес Гера) политик, е заблуждение, в което може да ни въведат заглавията на неговите произведения, но не и тяхното съдържание. Неговият трактат „Божие Провидение, наказващо ония, които го отричат, и награждаващо ония, които го признават: учение, почерпано от червеите и страданията на Йов“ предпочита заплахите пред разсъждението. Подобно на Цицерон („De natura deorum **“, II, 40—44) Кеведо доказва съществуването на божествен ред с помощта на реда, наблюдаван в движението на небесните светила, „обширна държава на светлини“, и след този звезден вариант на космологическото доказателство добавя: „Малцина са били ония, които напълно са отричали съществуването на Бог; нека бъдат посрамени най-безсрамните, а именно: Диагор от Милос, Протагор от Абдера, ученици на Демокрит и Теодор (по прякор Безбожника), и Бион от Бористене, ученик на нечестивия и безразсъден Теодор“ — а това е чист тероризъм. В историята на философията има учения, вероятно лъжливи, които пленяват със смътния си чар човешкото въображение: учението на Платон и Питагор за преселването на душата

* „Стръкчета трева“ (англ.). — Б. пр.

** „За природата на боговете“ (лат.). — Б. пр.

в различни тела, учението на гностиците за това, че светът е творение на някакъв враждебен или недоразвит бог. Кеведо, стремящ се единствено към истината, е неуязвим за този чар. Той пише, че преселването на душите е „дивотия“ и „скотско безумие“. Емпедокъл от Агригент е твърдял: „Бил съм момче, девойка, храст, птица и няма риба, изплувала от морето“; Кеведо отбелязва („Божие Провидение“): „За съдия и законодател на този произвол се обявил Емпедокъл, човек дотолкова безразсъден, та макар да твърдял, че уж бил риба, се превърнал в съвсем различна и противоположна твар и умрял като пеперуда в Етна; при вида на морето, което бил обитавал, се хвърлил в огъня.“ Гностиците Кеведо нарича подлещи, проклетници, безумци и изобретатели на безсмислици („Плутоновите свинарници“, in fine*).

Неговият трактат „Политиката на Бога и управлението на нашия Господ-Бог Исус Христос“ трябва да се разглежда според Аурелиано Фернандес Гера като „завършена система на най-правилното, благородно и целесъобразно управление“. За да оценим по достойнство това съждение, достатъчно е да напомним, че четиридесет и седемте глави на трактата се основават единствено на любопитната хипотеза, че делата и думите на Исус Христос (който е бил, както се знае, *Rex Judaeorum***) са тайни символи, под чиято светлина политикът трябва да решава своите проблеми. Опирайки се на тази кабалистична формула, Кеведо заключава от епизода със самарянката, че кралете не бива да искат тежки данъци; от епизода с хлябовете и рибите — че кралете трябва да подпомагат нуждаещите се; от повторението на формулата *sequebantur**** — че „кралят трябва да води след себе си министрите, а не министрите краля“... Трудно е да се каже кое е по-достойно за удивление: произволният метод или тривиалните заключения. Кеведо обаче спасява — или почти спасява — творбата с достойнствата на речта.**** Това произведе-

* В края (лат.). — Б. пр.

** Цар Юдейски (лат.). — Б. пр.

*** Следваха (лат.). — Б. пр.

**** Рейес прави следната уместна забележка („Глави от испанската литература“, 1939, с. 133): „Политическите произведения на Кеведо не предлагат ново тълкуване на политическите ценности и днес имат само реторична ценност... Това са било памфлети, пи-

ние може да се стори поучително само на разсеяния читател. Подобно несъответствие се забелязва и в „Марк Брут“, където мисълта не е изключителна, но има блестящи синтактични периоди. В този трактат достига съвършенство най-внушителният от стиловете, с които си е служил Кеведо. На неговите лапидарни страници испанският сякаш се връща към трудния латински на Сенека, Тацит и Лукан, към безпокойния и суров латински на сребърния век. Великолепният лаконизъм, хипербатонът, почти алгебричната строгост, антитезите, сухотата и повторението на думи придават на този текст измамна точност. Много периоди заслужават или изискват да бъдат преценявани като съвършени. Например следният: „С лаврови листа удостоиха знатен род; с почестите на триумфа наградиха велики и бляскави победи; със статуи прославиха почти божествен живот, а за да не загубят привилегиите си на съкровища, клоните и тревите, мраморът и званията се даваха не за жалки домогвания, а за истински заслуги.“ И с други стилове Кеведо е боравил също тъй успешно: привидно разговорния стил в „Шмекера“, необуздания, органистичен стил в „Час на разплата“.

„Езикът — отбелязва Честъртън („Дж. Ф. Уотс“, 1904, с. 91) — е не научен, а художествен факт; измислили са го воини и ловци и е много по-стар от науката.“ Кеведо никога не е мислил така — за него езикът е бил преди всичко инструмент на логиката. Изтърканиците или вечни образи на поезията — вода, сравнявана с кристал, ръце, сравнявани със сняг, очи, блестящи като звезди, и звезди, гледащи като очи — са го дразнели не толкова със своята достъпност, колкото защото са изкуствени. Порицавайки ги, той е забравял, че метафората е мигновеният досег на два образа, а не методично уподобяване на два предмета... Мразел е също идиомите. За да ги „прикове на позорния стълб“, е съчинил с тях рапсодията, озаглавена „Приказка от приказки“; много поколения, очаровани от нея, са предпочитали да видят в това довеждане до абсурд един

сани по конкретен повод, било образци на академична декламация. „Политиката на Бога“ въпреки амбициозната си привидност е чисто и просто изложение срещу лошите министри. Но в нейните страници може да се срещнат някои от най-характерните за стила на Кеведо черти.“ — Б. а.

вид музей на изящни образци, създаден по божия воля, за да спаси от забрава думи и изрази като *zurriburi*, *abarrisco*, *cochite hervite*, *quitame allá esas pajas* и *a troche y moche**.

Кеведо е бил сравняван неведнъж с Лукиан от Самосата. Между двамата обаче има една съществена разлика: воювайки през втория век с олимпийските божества, Лукиан се занимава с религиозна полемика; повтаряйки същите нападки през шестнадесетия век на нашата ера, Кеведо просто следва една литературна традиция.

След като разгледах макар и накратко прозата на Кеведо, преминавам към неговата поезия, която е също тъй многолика.

Ако ги приемаме като свидетелства на една страст, любовните стихове на Кеведо не ще ни задоволят; ако ги приемаме като игра на хиперболи, като съзнателни упражнения по петраркизъм, те са прелестни. Кеведо, човек на силни желания, винаги се е стремил към стоическия аскетизъм; и вероятно му се е струвало безразсъдно да бъде зависим от жени („благоразумен е оня, който се възползува от техните ласки, но не им се доверява“). Тези доводи са достатъчни, за да обяснят съзнателната изкуственост на онази Муза IV от неговия Парнас, която „възпява подвизите на любовта и красотата“. Личността на Кеведо прозира в други творби — онези, които му позволяват да разкрие своята тъга, своето мъжество или своето разочарование. Например сонетът, който е изпратил от Торе де Хуан Абад на дон Хосе де Салас („Муза“, II, 109):

Оттеглен във покоя на тази пустош дива
със малко книги мъдри, но спътници на дните,
живея вече тихо, беседвам с мъртъвците
и слушат ми очите умрелите тогива.

Макар не вечно ясни, отворени са чудни,
лекуват моите грижи, закрилят ги щастливи
и като музиканти с напеви мълчаливи
на съня на живота говорят вече будни.

* Негодник, безразборно, надве-натри, мигом, безразсъдно (исп.). — Б. пр.

Великите души, що смъртта отдалечава
от хулите на дните, мъстителка позната,
о, Хосефе велики, Печатът вещ избавя.

Във бягство безвъзвратно тук времето минава;
но зная, най-добра е изгодата, когато
с поука и просвета ни всички подобрява.*

В цитираното стихотворение не липсват концептист-ки черти („слушам с очите“, „будни говорят на съня на живота“), но сонетът оказва въздействие не благодарение на тях, а въпреки тях. Не бих казал, че това е възпроизвеждане на действителността, защото действителността не е в думите, но думите в случая отстъпват пред сцената, която изобразяват, или пред мъжествения тон, който звучи в тях. Не винаги е така; в най-прочутия сонет от тази книга — „Вечна памет на дон Педро Хирон, херцог Де Осуна, умрял в затвора“ — великолепната изразителност на двустишието:

И стана негов гроб във Фландрия войната,
а кървавият месец — надписа надгробен

превъзхожда всякакви тълкувания и не зависи от тях. Същото ще кажа и за следното словосъчетание: „военният плач“, чийто смисъл не е загадъчен, а просто нищожен — „плачът на воините“. Колкото до „кървавия Полумесец“, по-добре да не знаем, че става дума за символа на турците, помрачен от някакви пиратски набези на дон Педро Телиес Хирон.

Нерядко отправна точка за Кеведо е някой класически текст. Така знаменитият стих („Муза“, IV, 31):

Ще бъдат вече прах, обаче влюбен прах

е повторение или апотеоз на следния стих от Проперций („Елегии“, I, 19):

Ut meus oblito pulvis amore vacet.**

* Тук и по-нататък стиховете на Кеведо са в превод на Александър Муратов. — Б. р.

** За да почива прахът ми без спомен за любовта (лат.). Превод Анна Николова. — Б. пр.

Голям е диапазонът на поетическото творчество на Кеведо. Има и съзерцателни сонети, които в известен смисъл са предтечи на Уърдзуърт: и мрачни, смразяващи картини*; и груби магии на теолог („С дванайсетимата вечерях: вечерята бях аз“); тук-там някой гонгоризъм като доказателство, че и той умее да играе тази игра**; италианска изтънченост и нежност („скромна самота, свежа и звучна“); вариации на теми от Персий, Сенека, Ювенал, Светото писание, Жоашен дю Беле; латинска краткост; дебелашки шеги***; странно изкусни подигравки****; мрачното великолепие на унищожението и хаоса.

* Трептяха праговете и вратите,
де тъмен властелин един потаен
студени сенките на мъртъвците
потиска със закон суров, отчаян;
с трите гърла за лаене разкрити,
щом зърна новия светлик сияен,
замлъкна Цербер и като го мерна,
дълбоко дъх пое тълната черна.

Застена почвата изпод нозете,
високи, голи, сиви са билата,
не заслужават взора на небето
и с тъжна жълтина слепят полята.
Усилваха уплаха и несрета
прегракналите псета, що в царствата
досаждат на покоя и ушите,
като забъркват плач и лай самите.
(„Муза“, IX)

** Едно животно зарад работа родено
и знак ревнив към смъртните безвестни
досуш като Юпитер беше предрешено;
то не една десница кралска вчера стресна
и консули над него плачеха смутено,
и дъвчеше светлик във нивата небесна.
(„Муза“, II)

*** Долята Ла Мендес виком,
потна ще я видите,
спускат се по рамената ѝ
люлките на гнидите.
(„Муза“, V)

**** Тъй Фабио пъ на Аминта
досам балконите огромни,
която, за да го забрави,
съветваха я да не помни.
(„Муза“, VI)

О, тогата пресита на тирската отрова
или във избледняло и вече твърдо злато,
макар че те покрива на Истока с богатата,
не уталожава, Ликас, теглото ти сурово.

Безумие понасяш, фантазия велика,
когато щастие престъпно и голямо
те кара в тъмен ужас да виждаш блясък само,
в усойницата — изгрев, в змията — перуника.

Желаеш ти с палати Юпитер да надминеш,
тъй златото измамва звездите на всемира,
с което ти живееш, не знаейки, че гинеш.

И в толкова прослави, владетелю на всичко,
ти си, за който знае дълбоко да се вира,
презряното и злото, и тинята едничка.

Най-хубавите творби на Кеведо съществуват независимо от вдъхновението, което ги е породило, и от баналните идеи, въплътени в тях. Те не са неясни; нямат порочната цел да смушават или развличат със загадки — за разлика от творбите на Маларме, Йейтс и Георге. Те са (ако трябва някак да ги назовем) словесни предмети, чисти и независими като шпага или като сребърен пръстен. Например — „О, тогата пресита на тирската отрова...“.

Триста години изминаха от физическата смърт на Кеведо, но той и до днес си остава най-големият майстор на испанската словесност. Подобно на Джойс, Гьоте, Шекспир, Данте и за разлика от всеки друг писател Франсиско де Кеведо е не толкова човек, колкото цяла една огромна и сложна литература.

СКРИТАТА МАГИЯ НА „ДОН КИХОТ“

Вероятно тези мисли вече са изказвани, и то може би неведнъж; интересува ме не толкова спорът за тяхната оригиналност, колкото допустимата им истинност.

В сравнение с други класически книги („Илиада“, „Енеида“, „Фарсала“, Дантевата „Комедия“, трагедии-те и комедиите на Шекспир) „Дон Кихот“ е реалистич-на творба; неговият реализъм обаче се отличава съ-ществено от онзи, който господствуваше през деветна-десети век. Джоузеф Конрад е могъл да напише, че изключва от своето творчество свръхестественото, за-щото да го допусне би означавало да отрече, че делнич-ното е вълшебно; не знам дали Мигел де Сервантес е споделял тази проникновена мисъл, но съм убеден, че самата форма на „Дон Кихот“ го е накарала да про-тивоположи на поетичния въображаем свят света на прозаичната реалност. Конрад и Хенри Джеймс романи-зираха действителността, защото я смятаха поетична; за Сервантес реално и поетично са антиномии. На не-обятните и загадъчни простори на „Амадис“ той про-тивопоставя прашните пътища и мръсните ханове на Кастилия; да си представим един романист от наше-време, който описва с пародийна цел бензиностанциите. Сервантес създаде за нас поезията на Испания от се-демнадесетия век, но за него самия нито онзи век, нито онази Испания са били поетични; той не би могъл да разбере хора като Унамуно, Асорин или Антонио Ма-чадо, изпадащи в умиление при спомена за Ла Манча. Замисълът на неговата творба не му е позволявал да включи вълшебното; то обаче е трябвало да присъст-вува, макар и косвено, тъй както престъпленията и за-гадката присъствуват в една пародия на детективския роман. Сервантес не е могъл да прибегва към талис-мани или към магии, но е загатнал свръхестественото по изкусен и тъкмо затова по-ефектен начин. Дълбоко в душата си Сервантес е обичал свръхестественото. През 1924 година Пол Грусак отбеляза: „Литератур-ната реколта на Сервантес, с някакъв слаб латински и италиански привкус, произхожда преди всичко от пас-торалните и рицарските романи, омайни приказки от времето на пленничеството му.“ „Дон Кихот“ е не тол-кова противоотрова на тия измислици, колкото изпъл-нено с носталгия тайно сбогуване с тях.

В действителност всеки роман представлява идеа-лен план; Сервантес обича да смесва обективно и су-бективно, света на читателя и света на книгата. В оне-зи глави, където се води спор дали бръснарският леген

е шлем, а самарът — конска сбруя, проблемът се разглежда открито; на други места, както вече отбелязах, той е само загатнат. В глава шеста от първа част свещеникът и бръснарят претърсват библиотеката на Дон Кихот; като по чудо една от прегледаните книги е „Галатея“ на Сервантес; оказва се, че бръснарят е приятел на писателя, но не е особено възхитен от него — в живота му имало повече несполуки, отколкото в стиховете му сполуки, а в тази книга се срещали някои добри хрумвания, тя си поставяла някаква цел, но нищо не постигала. Бръснарят, фантазия или съновидение на Сервантес, съди за Сервантес. . . Учудващо е също така твърдението в началото на глава девета, че цялата книга е преведена от арабски и че Сервантес е купил ръкописа ѝ на пазара в Толедо и е накарал един покръстен арабин да го преведе, като дори го приютил в дома си за повече от месец и половина, докато свърши работата. Това ни напомня за Карлайл, който е измислил, че уж „Сартор Резартус“ е непълен превод на някаква творба, издадена в Германия от доктор Диоген Тойфелсдрьок; напомня ни за кастилския равин Моше де Леон, който е съчинил „Зохар“, или „Книга на Сиянието“, и го е представил като произведение на някакъв палестински равин от втори век.

Тази игра на страни двойствености достига връхната си точка във втората част; героите са прочели първата, героите на „Дон Кихот“ са и читатели на „Дон Кихот“. Как да не си спомним тук за Шекспир, включил в пиесата „Хамлет“ друга пиеса, в която се представя трагедия, подобна на „Хамлет“; непълното съответствие на главната и вторичната творба отслабва ефекта от това включване. Похват, сходен със Сервантесовия и дори още по-удивителен, е използван в „Рамаяна“, поема от Валмики, в която се разказва за подвизите на Рама и за неговата битка с демоните. В заключителната книга синовете на Рама, които не знаят кой е баща им, намират убежище в една гора, където някакъв аскет ги учи да четат. И странно, този учител се оказва самият Валмики; книгата, по която учат, е „Рамаяна“. Рама заповядва да се извърши жертвоприношение на коне; на празненството идва Валмики с учениците си. Под съпровод на лютня те пеят „Рамаяна“. Рама чува историята на своите под-

визи, познава синовете си и възнаграждава поета... Нещо подобно е сторил случаят в „Хиляда и една нощ“. В тази компилация от фантастични истории разклоненията на централния разказ се множат до умопомрачение, пораждайки странични разкази, без обаче да се прави опит за степенуване на тяхната реалност, и затова въздействието (което е трябвало да бъде дълбоко) се оказва повърхностно, както при шарките на персийски килим. Известен е началният разказ от цикъла: отчаяната клетва на царя, който всяка нощ обладава една девица, а на сутринта заповядва да я обезглавят, и решението на Шехеразада, която го развлича с приказки, докато над тях се изнизват хиляда и една нощи и тя показва на царя неговия син. Необходимостта да се запълнят хиляда и една части е заставила преписвачите на творбата да прибегнат към всевъзможни интерполации. Никоя не буди такова безпокойство, както интерполацията от шестстотин и втората нощ, най-вълшебната от всички нощи. В тази нощ царят чува от устата на царицата своята собствена история. Чува началото на историята, която обхваща всички останали и която — по чудовищен начин — обхваща и самата себе си. Прозира ли читателят неизмеримите възможности на тази интерполация и криещата се в нея странна опасност? Ако Шехеразада продължи да разказва, неподвижният цар вечно ще слуша незавършената история на „Хиляда и една нощ“, сега вече безкрайна и циклична... Измислиците на философията са не по-малко фантастични от тези, които създава изкуството. В първия том на своя труд „The World and the Individual“* (1899) Джосая Ройс е предложил следната: „Да си представим, че някакъв участък земя в Англия е абсолютно изравнен и един картограф е начертал на него карта на Англия. Произведението му е съвършено; и най-незначителната подробност от земята на Англия е отбелязана на тази карта; в нея е отразено всичко. В такъв случай тази карта трябва да съдържа карта на картата, която пък трябва да съдържа карта на картата на картата, и така до безкрайност.“

Защо ни смущава фактът, че картата е включена в картата, а хилядата и една нощи — в книгата „Хи-

* „Светът и индивидът“ (англ.). — Б. пр.

ляда и една нощ“? Защо ни смушава фактът, че Дон Кихот е читател на „Дон Кихот“, а Хамлет — зрител на „Хамлет“? Мисля, че открих причината: подобни обрати ни внушават, че ако измислените герои могат да бъдат читатели или зрители, ние, техните читатели или зрители, може да сме измислени. В 1833 година Карлайл е отбелязал, че световната история е безкрайна свещена книга, която всички хора пишат и четат и се мъчат да разберат и в която и тях ги пишат.

ЗА ЧЕСТЪРТЪН

Because He does not take away
The terror from the tree...

*Chesterton, „A Second Childhood“**

Едгар Алан По е писал разкази, пълни с ужас и фантастика или с чиста *bizarrie***, Едгар Алан По е измислил детективския разказ. Това е толкова безспорно, колкото и фактът, че той не е смесвал тези два жанра. Той не е заставял благородника Огюст Дюпен да разкрие древното престъпление на Човека от тълпата или да обясни кой е призракът, поразил в черно-алената стая маскирания принц Просперо. Честъртън, напротив, се е отдавал страстно и с успех на подобни *tours de force****. Всеки разказ от сагата за отец Браун предлага някаква загадка, дава ѝ обяснения от демоничен или свръхестествен характер и ги заменя накрая с други, съвсем земни. Достойнството на тези кратки измислици не се изчерпва с тяхното майсторство; в тях, струва ми се, прозираам ключ за дешифриране на живота на Честъртън, символ или огледало на Честъртън. Повтарянето на посочената схема в течение на доста години и в доста книги („The Man who knew too much“, „The Poet and the Lunatics“, „The Paradoxes

* Защото Той не избавя от страх дървото... Честъртън, „Второ детство“ (англ.). — Б. пр.

** Странност, чудноватост (фр.). — Б. пр.

*** Хватки, фокуси (фр.). — Б. пр.

of Mr. Pond“*) сякаш потвърждава, че в случая става дума за съществена форма, а не за реторичен похват. Моите бележки са опит да се изтълкува тази форма.

Най-напред трябва да припомним няколко твърде известни факта. Честъртън бе католик, Честъртън вярваше в средновековието на прерафаелитите („Of London, small and white, and clean“**), Честъртън подобно на Уитман смяташе, че самото съществуване е нещо толкова удивително, щото никаква злочестина не може да ни освободи от задължението да изпитваме един вид космична благодарност. Подобни схващания вероятно са правилни, но те не предизвикват особен интерес; да допуснем, че с тях се изчерпва Честъртън, значи да забравим, че убежденията са крайният резултат на ред мисловни и емоционални процеси и че човекът е целият този ред. У нас католиците превъзнасят Честъртън, свободомислещите го отричат. Като всеки писател, изповядващ някакви убеждения, Честъртън е съден в зависимост от тях, в зависимост от тях е хулен или възхваляван. Неговият случай напомня за Киплинг, за когото съдят винаги според отношението към Британската империя.

По и Бодлер, подобно на мрачния Юризен на Блейк, са си поставяли за цел да сътворят един свят на страх; естествено е в тяхното творчество да изобилствуват най-различни форми на ужас. Честъртън, струва ми се, не би приел обвинението, че е майстор на кошмари, *monstrorum artifex**** (Плиний, XXVIII, 2), макар да се впуска неудържимо в ужасяващи догадки. Пита дали човек може да има три очи, а птица — три крила; противно на пантеистите разказва как някакъв мъртвец открива в рая, че ангелите от всички степени са винаги с едно и също лице****; разказва за някакъв

* Човекът, който знаеше твърде „много“, „Поетът и лунатиците“, „Парадоксите на мистър Понд“ (англ.). — Б. пр.

** „На Лондон, малък, бял и чист“ (англ.). — Б. пр.

*** Майстор на чудовища (лат.). — Б. пр.

**** Развивайки една мисъл на Атар („Навред виждаме само Твоя лик“), Джелаледдин Руми е съчинил стихове, преведени от Рюкерт — „Werke“ („Съчинения“), IV, 222, в които се казва, че в небесата, в морето и в сънищата има Само Един, и в които този Един-единствен се възхвалява за това, че е слял в едно четирите буйни звяра, които теглят световната колесница: земята, огъня, въздуха и водата. — Б. а.

затвор от огледала; разказва за някакъв лабиринт без център; разказва за някакъв човек, погълнат от метални автомати; разказва за някакво дърво, което поглъща птиците и вместо листа има пера; измисля („The Man who was Thursday“*, VI), че в източните краища на земята уж има дърво, което е и повече, и по-малко от дърво, а в западните — някаква кула, чиято архитектура е самото зло. Близкото определя с помощта на далечното и дори с помощта на чудовищното; говори ли за своите очи, назовава ги с думи от Йезекиил (1, 22) „чудесен кристал“, говори ли за нощта, възкресява един древен ужас (Апокалипсис, 4, 6) и я нарича „чудовище, пълно с очи“. Не по-малко показателен е разказът „How I found the Superman“**. Честъртън разговаря с родителите на Сврѣхчовека; на въпроса красив ли е синът им, който не излиза от една тъмна стая, те му напомнят, че Сврѣхчовека създава свой собствен канон, според който трябва да бъде преценяван („В този смисъл той е по-красив от Аполон. Разбира се, от нашата много по-скромна гледна точка...“); след това признават, че не е лесно да му стиснеш ръката („Нали разбирате, има съвсем друга физика“); след това се оказва, че не могат да уточнят дали има коса или пера. Въздушно течение го убива и неколцина души изнасят ковчег с причудлива форма. Честъртън разказва с насмешлив тон тази тератологична фантазия.

Подобни примери, които лесно могат да се умножат, показват, че Гилбърт Кийт Честъртън не си е позволявал да бъде Едгар Алан По или Франц Кафка, ала нещо в естеството на неговото „аз“ го е тласкало към кошмара, нещо загадъчно, сякаш и съкровено. Ненапразно е написал първите си творби в защита на двама велики готически майстори — Брауниг и Дикенс; ненапразно е повтарял, че най-хубавата книга, създадена в Германия, са приказките на братя Грим. Нападал е Ибсен и е защитавал (може би несъстоятелно) Ростан, но троловете и Копчаря от „Peer Gynt“ са направени от материята на неговите сънища the stuff his dreams were made of. Това раздвоение, това несигурно обуздаване на една демонична воля определят

* „Човекът, който беше четвъртък“ (англ.). — Б. пр.

** „Как открих Сврѣхчовека“ (англ.). — Б. пр.

природата на Честъртън. Символ на тази борба според мен са приключенията на отец Браун, всяко от които е опит да се обясни с помощта само на разума едно необяснимо явление.* Ето защо още в първия абзац на тази бележка казва, че подобни измислици са ключове за дешифриране на живота на Честъртън, символи и огледала на Честъртън. Това е всичко, освен че „разумът“, на който Честъртън е подчинил своите фантазии, е всъщност не самият разум, а католическата вяра или сбор от юдейски фантазии, подчинени на Платон и Аристотел.

Спомням си две противоположни притчи. Първата се съдържа в първия том от творбите на Кафка. Това е историята за човека, който моли да бъде допуснат до закона. Пазачът на първата врата му казва, че по-нататък има още много врати** и че всички зали се охраняват от пазачи, един от друг по-могъщи. Човекът сядва и чака. Минават дни, години, настъпва часът на смъртта му. В агония пита: „Защо през всичките тия години никой друг освен мене не пожела да влезе?“ Пазачът му отговаря: „Никой не пожела да влезе, защото тази врата беше предназначена само за теб. Сега аз ще я затворя.“ (Кафка тълкува тази притча, усложнявайки я още повече, в деветата глава на „Процесът“.) Втората притча се съдържа в „Pilgrim's Progress“*** от Бъниан. Една тълпа жадно гледа замък, охраняван от множество воини; на вратата стои пазач с книга, в която ще запише името на оня, който се окаже достоен да влезе. Един храбрец се приближава до пазача и казва: „Запишете моето име, господине.“ След това изважда меч си, нахвърля се върху воините, получава и сам нанася кървави рани, докато си проправи път сред суматохата и влезе в замъка.

Честъртън през целия си живот е писал втората от тези притчи, но нещо у него винаги го е подтиквало да пише първата.

* Авторите на детективски романи обикновено си поставят за задача да обяснят не необяснимото, а неясното. — Б. а.

** Понятието за ред врати, преграждащи пътя на грешника към рая, се среща в „Зохар“. Вж. Глатцер, „In Time and Eternity“ („Във времето и вечността“), 30; а също Мартин Бубер, „Tales of the Hasidim“ („Легенди на хасидите“), 92. — Б. а.

*** „Пътят на поклонника“ (англ.). — Б. пр.

АНАЛИТИЧНИЯТ ЕЗИК НА ДЖОН УИЛКИНС

Установих, че в четиринадесетото издание на „Encyclopaedia Britannica“ липсва статията за Джон Уилкинс. Този пропуск е оправдан, ако си спомним колко тривиална е статията (двадесет реда чисто биографични данни: Уилкинс е роден през 1614 година, Уилкинс е починал през 1672 година, Уилкинс е бил капелан на пфалцкия курфюрст Карл Лудвиг, Уилкинс е бил назначен за ректор на един от оксфордските колежи, Уилкинс е бил първият секретар на Лондонското кралско дружество и т. н.); непростим е, ако вземем под внимание мисловното творчество на Уилкинс. Той е имал множество любопитни хрумвания; интересувал се е от теология, криптография, музика, от изработването на прозрачни кошери, от движението на невидима планета, от възможността да се направи пътешествие до Луната, от възможността да се създаде световен език и от принципите на този език. На последния проблем е посветил книгата „An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language“* (шестстотин страници формат голяма четвъртина, 1668). В нашата Национална библиотека няма екземпляри от тази книга; за да напиша настоящата бележка, прегледах „The Life and Times of John Wilkins“** (1939) от Ланселот Хогбен. дерсън; „Woerterbuch der Philosophie“*** (1924) от Фриц Маутнер; „Delphos“**** (1935) от Е. Силвия Панкхърст; „Dangerous Thoughts“***** (1939) от Ланселот Хогбен.

Всички някога е трябвало да изтърпим ония безапелационни спорове, когато някоя дама, сипейки междуметия и анаколуты, се кълне, че думата „луна“ е повече (или по-малко) изразителна от думата „мооп“. Освен очевидната забележка, че едносричната дума „мооп“ е вероятно по-подходяща да представя един съвсем прост обект, отколкото двусричната „луна“, нищо не може да се прибави при подобни спорове; като изключим

* „Опит за истинска символика и за философски език“ (англ.). — Б. пр.

** „Животът и епохата на Джон Уилкинс“ (англ.). — Б. пр.

*** „Философски речник“ (нем.). — Б. пр.

**** „Делфи“ (англ.). — Б. пр.

***** „Опасни мисли“ (англ.). — Б. пр.

сложните и производните думи, всички езици на света (в това число волапук на Йохан Мартин Шлайер и романтичният интерлингва на Пеано) са еднакво неизразителни. Няма издание на „Граматиката на Кралската академия“, в което да не се възхвалява „завидното съкровище от точни, цветисти и изразителни думи на изключително богатия испански език“, но това е просто хвалба без никакво доказателство. В същото време същата тази Кралска академия на всеки няколко години подготвя речник, в който се тълкуват испанските думи... В универсалния език, измислен от Уилкинс в средата на седемнадесети век, всяка дума сама тълкува себе си. Още в писмо от ноември 1629 година Декарт е отбелязал, че с помощта на десетичната бройна система можем само за един ден да се научим да назоваваме всички количества до безкрайност и да ги записваме с нов език, езика на цифрите*; предложил е също да се създаде аналогичен, всеобщ език, който да организира и обхваща всички човешки мисли. В 1664 година Джон Уилкинс се заел с това начинание.

Той разделил Вселената на четиридесет категории, или родове, които пък се подразделят на различия, а те на свой ред се подразделят на видове. За всеки род била предназначена сричка от две букви; за всяко различие — съгласна; за всеки вид — гласна. Например: *de* означава елемент; *deb* — първият от елементите, огънят; *deba* — част от елемента огън, пламък. В аналогичния език на Лютелие (1850) *a* означава животно; *ab* — бозайник; *abo* — хищник, *aboј* — от семейство котки; *aboje* — котка; *abi* — тревопасно; *abiv* — от семейство коне и т. н. В езика на Бонифасио Сотос Очандо (1845) *ima* означава сграда: *imasa* — сарай; *imafe* — болница; *imafo* — лазарет; *imagri* — къща; *imagu* — вила; *imedo* — стълб; *imede* — колона; *imego* — под; *imela* — таван; *imogo* — прозорец; *bire* — книго-

* Теоретически количеството бройни системи е неограничено. Най-сложната (предназначена за богове и ангели) би включвала безкраен брой знаци, по един за всяко цяло число; за най-простата са необходими само два. Нула се пише 0, едно — 1, две — 10, три — 11, четири — 100, пет — 101, шест — 110, седем — 111, осем — 1000... Тя е изобретение на Лайбниц, комуто (изглежда) е била подсказана от загадъчните хексаграми на „И Дзин“. — Б. а.

везец; bigger — подвързвам. (Последните примери дължа на една книга, отпечатана в Буенос Айрес през 1886 година — „Курс по универсален език“ от доктор Педро Мата.)

Думите в аналитичния език на Джон Уилкинс не са нелепи произволни знаци; всяка буква в тях има смисъл, както буквите в Свещеното писание са имали смисъл за кабалистите. Маутнер изтъква, че децата биха могли да научат тоя език, без да знаят, че е изкуствен; по-късно в училище те ще открият, че това е и универсален ключ, и тайна енциклопедия.

След като обяснихме метода на Уилкинс, ще трябва да разгледаме и един въпрос, който не бива или трудно може да се пренебрегне — за достойнствата на системата от четиридесет разряда, която е основа на езика. Да се спрем на осмата категория, категорията на камъните. Уилкинс ги дели на обикновени (кремък, чакъл, шиста), полускъпоценни (мрамор, кехлибар, корал), скъпоценни (бисер, опал), прозрачни (аметист, сапфир) и неразтворими (каменни въглища, хума и арсеник). Деветата категория е почти толкова смущаваща, колкото и осмата. Тя ни разкрива, че металите биват несъвършени (цинобър, живак), изкуствени (бронз, месинг), отпадъчни (стружки, ръжда) и естествени (злато, калай, мед). Красотата спада към шестнадесетата категория; тя е издължена живораждаща риба. Тези мъгляви, неверни и излишни сведения напомнят за класификацията, която доктор Франц Кун приписва на някаква китайска енциклопедия, озаглавена „Поднебесна империя на благонамерени знания“. В чудноватите ѝ страници пише, че животните се делят на: а) принадлежащи на Императора; б) балсамирани; в) дресирани; г) прасенца сукалчета; д) сирени; е) митични; ж) скитащи кучета; з) включени в настоящата класификация; и) буйствуващи като обезумели; к) неизброими; л) нарисувани със съвсем тънка четка от камилски косъм; м) и други; н) току-що счупили ваза; о) наподобяващи отдалече мухи. Брюкселският библиографски институт също твори хаос; в него Вселената е разчленена на хиляда подразделения, от които двеста шестдесет и второто се отнася за папата; двеста осемдесет и второто — за Римокатолическата църква; двеста шестдесет и третото — за празни-

ка Тело Господне; двеста шестдесет и осмото — за неделните училища; двеста деветдесет и осмото — за мормонството, а двеста деветдесет и четвъртото — за браманизма, будизма, шинтоизма и даонизма. Не са пренебрегнати и разнородните подразделения, например сто седемдесет и деветото: „Прояви на жестокост към животните. Закрила на животните. Дуелът и самоубийството от гледна точка на морала. Разни пороци и недъзи. Разни добродетели и достойнства.“

Посочих колко произволен е методът, следван от Уилкинс, от неизвестния (или апокрифен) китайски енциклопедист и в Брюкселския библиографски институт; очевидно няма класификация на Вселената, която да не е произволна и съмнителна. Причината е твърде проста: ние не знаем що е Вселена. „Светът — пише Дейвид Хюм — е може би куцийт опит на някакъв малолетен бог, който е изоставил работата по средата, засрамен от несъвършеното си изпълнение; той е дело на един второстепенен бог, комуто се подиграват повисшите богове; той е нелепото произведение на едно престаряло и дори вече мъртво божество.“ („Dialogues Concerning Natural Religion“*, V, 1779) Може да отидем и по-далеч; може да допуснем, че не съществува Вселена в органичния, обобщаващ смисъл на тази претенциозна дума. Ако тя съществува, трябва да гадаем нейната цел; трябва да гадаем думите, тълкованията, етимологиите, синонимите в тайнствения речник на Бога.

Невъзможността да прозрем божествената схема на Вселената не може обаче да разколебае волята ни да създаваме човешки схеми, макар и да разбираме, че те са временни. Аналитичният език на Уилкинс не е най-лошата от подобни схеми. Неговите родове и видове са противоречиви и неясни; но хрумването да се обозначават раздели и подразделения с букви от думите е без съмнение остроумно. Думата „съомга“ не ни говори нищо; съответстващата ѝ дума „запа“ означава (за човек, запознат с четиридесетте категории и с видовете в тези категории) люспеста речна риба с червеникаво месо. (Теоретически може да си представим език, в който името на всяко същество би сочило

* „Диалози за естествената религия“ (англ.). — Б. пр.

всички подробности от неговия живот в миналото и в бъдещето.)

Да оставим надеждите и утопите — най-проникновената мисъл за езика се съдържа може би в тези думи на Честъртън: „Човек знае, че в душата му има отсенки, по-изумителни, неуловими и безбройни от багрите на есенна гора... и въпреки това смята, че тези отсенки във всичките им съчетания и превращения могат да бъдат точно предадени с помощта на произволна система от ръмжене и писъци. Смята, че от гърдите на борсовия агент наистина се изтръгват звуци, годни да изразят всички тайни на паметта и всички мъки на желанието“ („Дж. Ф. Уотс“, с. 88, 1904).

ЗА КУЛТА КЪМ КНИГИТЕ

В осма песен на „Одисея“ четем, че боговете измислят беди, за да има какво да възпяват бъдните поколения. Твърдението на Маларме: „Светът съществува, за да се превърне в книга“, сякаш повтаря след около тридесет века същата идея за едно естетическо оправдание на злините. Тези две телеологии обаче не се покриват напълно; съждението на елина съответствува на епохата на устното слово, съждението на французина — на една епоха на писменото слово. В първия случай става дума за повествование, във втория — за книги. Книгата, всяка книга за нас е свещен предмет; още Сервантес, който може би не е слушал всичко, което хората говорят, е четял дори „късчетата хартия по улиците“. В една от комедиите на Бърнард Шоу е застрашена от пожар Александрийската библиотека; някой се провиква, че ще изгори паметта на човечеството, и Цезар му казва: „Нека гори. Това е памет за безчестия.“ Историческият Цезар според мен би одобрил или би осъдил приписването му от автора мнение, но за разлика от нас не би го сметнал кощунствена шега. Причината е ясна: за древните писменото слово не е било нищо друго освен заместител на устното слово.

Както се знае, Питагор не е писал; Гомперц („Grie-

chische Denker“*, I, 3) твърди, че е постъпвал така, защото повече е вярвал в силата на устното обучение. По-убедително от самото въздържание на Питагор е недвусмисленото свидетелство на Платон. В „Тимей“ той заявява: „Не е лесно да открием твореца и баща на тази Вселена, а открием ли го, няма да можем да говорим за него на всички хора“; във „Федър“ разказва египетския мит за вредата от писането (това умение води до занемаряване на паметта и прави хората зависими от знаци), пояснявайки, че книгите са като нарисуваните фигури, „които изглеждат живи, но запитаеш ли ги нещо, мълчат“. За да смекчи или премахне това несъвършенство, Платон е измислил философския диалог. Учителят си избира ученик, но книгата не избира своите читатели, които може да бъдат злодеи или глупци; това Платоновото опасение се долавя в думите на Климент Александрийски, човек с езическа култура: „Най-разумно е да не се пише, а да се учи и обучава устно, защото написаното остава“ („Стромати“) и „Да напишеш в книга всичко, значи да оставиш меч в детски ръце“ от същия трактат, които произлизат от евангелските: „Не давайте светинята на псетата, и не хвърляйте бисера си пред свините, за да го не стъпчат с краката си и, като се обърнат, да ви разкъсат.“ Тази мъдрост принадлежи на Исус, най-великият от учителите, проповядвали устно, който веднъж само написа няколко думи на земята и никой не ги прочете (Йоан, 8, 6).

Климент Александрийски пише за своето недоверие към писмеността в края на втория век; в края на четвъртия век започва оня духовен процес, който след много поколения ще завърши с надмощието на писменото слово над устното, на перото над гласа. Удивителна случайност е пожелала един писател да запечата мига (едва ли преувеличавам, като казвам „миг“), от който води началото си този дълъг процес. В шеста книга на „Изповеди“ свети Августин разказва: „Когато четеше, Амбросий местеше поглед по страниците, прониквайки в душата им с ума, без да произнася нито дума и без да движи език. Много пъти — защото никому не беше забранено да влиза, нито пък имаше обичай да го уведомяваме кой е дошъл — сме го виждали

* „Гръцки мислители“ (нем.). — Б. пр.

да чете мълчаливо, винаги тъй, и като постоявахме малко, си отивахме, предполагайки, че в този кратък промеждутък, даден му да укрепи духа си, освободил се от суетнята на чуждите дела, той не иска да го отвличат и може би се бои, че онзи, който го слуша, мъчейки се да вникне в трудния текст, ще го помоли да му разтълкува някое неясно място или ще реши да разискват върху него и тогава той няма да може да прочете толкова книги, колкото желае. Аз мисля, че той четеше по такъв начин, за да си щади гласа, тъй като лесно пресипваше. Във всеки случай каквото и намерение да е имал подобен човек, то несъмнено е било добро.“ Свети Августин е бил ученик на миланския епископ свети Амбросий до 384 година; тринадесет години по-късно, когато в Нумидия е пишел своите „Изповеди“, все още го е вълнувало това необикновено зрелище: един човек седи в стая и чете книга, без да изговаря думите.*

Този човек е преминавал непосредствено от писмения знак към понятието, пропускайки звуковия знак; странното изкуство, въведено от него, изкуството да се чете наум, ще има удивителни последствия. След много години то ще породи идеята за книгата като цел, а не като средство за постигане на някаква цел. (Пренесена в светската литература, тази мистична идея ще определи необикновената съдба на Флобер и Маларме, на Хенри Джеймс и Джеймс Джойс.) Върху понятието за един бог, който говори с хората, за да им заповяда или забрани нещо, се наслаждава понятието за Абсолютната книга, за едно Свещено писание. За мюсюлманите Коранът (наричан още Книгата, ал-Китаб) не е просто Божие творение както човешките души или Вселената; той е един от атрибутите на Бога, както Неговата вечност или Неговият гняв. В глава тринадесета четем, че оригиналният текст, Майката на Книгата, се съхранява на Небето. Мухаммад ал-Газали, Алгазел у схоластиците, заявява: „Коранът се записва в книга, произнася се с езика, запомня се със сърцето

* Коментаторите съобщават, че в ония времена хората четели на глас, за да вникват по-добре в смисъла, тъй като нямало препинателни знаци, нито деление на думи, и четели колективно, за да превъзможват трудностите, предизвикани от недостига на ръкописи. В диалога на Лукиан от Самосата „Неукният купувач на книги“ се съдържа свидетелство за този обичай от втория век. — Б. а.

и все пак пребивава навеки в лоното на Бога, без да се променя от това, че преминава през написаните страници и през човешките умове.“ Джордж Сейл отбелязва, че този несътворен Коран не е нищо друго освен Платонова идея или образец на Корана; не е изключено самият Алгазел да е прибягнал към образците, проникнали в исляма чрез Енциклопедията на Братята на чистотата и чрез Авицена, за да обоснове понятието Майка на Книгата.

Евреите са проявили по-голяма чудатост и от мюсюлманите. В глава първа на тяхната Библия се намира знаменитата мисъл: „Рече Бог: да бъде светлина. И биде светлина“; кабалистите са смятали, че съзидателната сила на тази Божия заповед произтича от буквите в думите. В трактата „Сефер Йецира“ („Книга на Творението“), написан в Сирия или в Палестина около шести век, се казва, че Йехова на Войските, Бог на Израел и Бог Всемогъщ, е сътворил света с помощта на основните числа от едно до десет и на двадесет и двете букви от азбуката. Това, че числата са оръдия или елементи на Творението, е догма на Питагор и на Ямблих; това, че буквите имат същото назначение, е явно доказателство за новия култ към писмеността. Вторият абзац от глава втора гласи: „Двадесет и две основни букви: Бог ги нарисува, издълба, свърза, претегли, размести и създаде с тях всичко, което е и което ще бъде.“ След това се посочва коя буква има власт над въздуха, коя над водата, коя над огъня, коя над мъдростта, коя над покоя, коя над благодатта, коя над съня и коя над гнева и как (например) буквата „каф“, която има власт над живота, е послужила, за да бъде сътворено слънцето в света, срядата в годината и лявото ухо на тялото.

Християните са отишли още по-далеч. Мисълта, че Бог е написал една книга, ги е подтикнала да си въобразят, че е написал още една и че тази втора книга е Вселената. В началото на седемнадесетия век Франсис Бейкън казва в „Advancement of Learning“*, че за да не изпадаме в заблуждение, Бог ни е дал две книги: първата — Писанието, ни разкрива Неговата воля; втората — творенията му, ни разкрива Неговото могъщество и е ключ към първата. За Бейкън това е

* „Въведение в науката“ (англ.). — Б. пр.

много повече от една метафора; той е смятал, че светът може да бъде сведен до основни форми (температура, плътност, тегло, цвят), които в ограничения си брой образуват *abecedarium naturae**, или ред на буквите, с които се пише текстът на Вселената.** Около 1642 година сър Томас Браун е заявил: „Две са книгите, по които изучавам теология — Священото писание и онзи универсален и общодостъпен ръкопис, зрим за всички. Който не Го е видял в първата книга, той Го е открил във втората“ („*Religio Medici*“***, I, 16). В същия абзац четем: „Всичко е изкуствено, защото Природата е Божието изкуство.“ Двеста години по-късно шотландецът Карлайл, на различни места в своите трудове и по-специално в есето за Калиостро, е отишъл още по-далеч от предположението на Бейкън; той е заявил, че световната история е Священо писание, което разчитаме и пишем колебливо и в което и нас ни пишат. По-късно Леон Блоа пише: „На земята няма нито един човек, способен да каже кой е. Никой не знае за какво е дошъл на този свят, на какво съответствуват постъпките му, чувствата му, мислите му и кое е истинското му име, неговото нетленно Име в списъка на Светлината... Историята е необятен литургичен текст, в който йотите и точките са също тъй значими, както цели стихове и глави, но стойността и на едните, и на другите е неопределима и дълбоко скрита“ („*L'Âme de Napoléon*“****, 1912). Според Маларме светът съществува заради книгата; според Блоа ние сме стихове или думи, или букви от една магическа книга и тази безконечна книга е единственото, което съществува в света, по-точно самата тя е светът.

* Азбука на природата (лат.). — Б. пр.

** В трудовете на Галилей често се среща идеята за Вселената като книга. Вторият раздел от антологията на Фаваро „*Galileo Galilei: Pensieri, motti e sentenze*“, Firenze („Галилео Галилей: Мисли, афоризми, сентенции“, Флоренция), 1949, е озаглавен „*Il libro della Natura*“ („Книгата на Природата“). Цитирам следния абзац: „Философията е записана в онази огромна книга, която винаги е разтворена пред очите ни (има предвид Вселената), по която не можем да разберем, преди да сме научили езика и буквите, с които е написана. Езикът на тази книга е математиката, а буквите са триъгълници, кръгове и други геометрически фигури.“ — Б. а.

*** „Религията на учителя“ (лат.). — Б. пр.

**** „Душата на Наполеон“ (фр.). — Б. пр.

ЗА КЛАСИЦИТЕ

Малко науки вероятно са така интересни, както етимологията; това се дължи на изненадващите промени, които претърпява първоначалното значение на думите с течение на времето. Поради тези промени, граничещи понякога с парадокса, произходът на думата с нищо или почти с нищо не може да ни помогне при обяснението на дадено понятие. Това, че *calculus* на латински значи „камъче“ и че питагорейците са си служели с камъчета, преди да бъдат измислени цифрите, няма да ни улесни да проникнем в тайните на алгебрата; това, че *hypocrita* е означавало „актьор“, а *persona* — „маска“, няма да ни бъде от особена полза при изучаването на етиката. По същия начин, за да определим какво разбираме днес под „класически“, не е нужно да знаем, че това прилагателно произлиза от латинската дума *classis* — „флота“, която впоследствие е добила значението „ред“. (Нека си спомним между другото сходния развой при *ship-shape**.)

И така, що е класическа книга? Подръка са ми определенията на Елиът, Арнълд и Сент-Бъов — безспорно смислени и ярки — и бих искал да се съглася с тези именити автори, но няма да се допитвам до тях. Вече съм на шестдесет и няколко години; на моята възраст единомислието и разногласията отстъпват по важност пред онова, което смятаме за истина. Ето защо ще се огранича да изложа своите мисли по този въпрос.

Първият подтик за мене беше „История на китайската литература“ (1901) от Хърбърт Алън Джайлс. В глава втора се казва, че един от петте канонически текста, издадени от Конфуций, е „Книга за промените“, или „И Дзин“, съставена от шестдесет и четири хексаграми, които изчерпват всички възможни комбинации на шест цели или прекъснати линии. Една от схемите например представлява две цели, една прекъсната и три цели вертикално разположени линии. Хексаграмите били открити от някакъв предисторически император върху черупката на една от свещените

* Изряден, в пълна изправност (англ.). — Б. пр.

костенурки. Лайбниц е видял в тях двоична бройна система; други — загадъчна философия; трети — например Вилхелм — средство за предсказване на бъдещето, тъй като шестдесет и четирите фигури съответствуват на шестдесет и четирите фази на всяко действие или процес; четвърти — речник на някакво племе; пети — календар. Спомням си, че Ксул-Солар възпроизвеждаше този текст с кибритени клечки или с клечки за зъби. На чужденеца „Книгата за промените“ рискува да се стори просто *chinoiserie**; но хиляди години поколения най-образовани хора са я чели и препрочитали с благоговение и ще продължават и занаят да я четат. Конфуций е казвал на своите ученици, че ако съдбата би му отпуснала още сто години живот, половината би посветил на тази книга и на нейните коментари, или „Крила“.

Съзнателно избрах за пример една крайност, четиво, изискващо вяра. Сега пристъпям към моята теза. Класическа е онази книга, която един народ или група народи, или самото време са решили да четат така, сякаш в нейните страници всичко е мъдро, предопределено, дълбоко като Вселената и се поддава на безброй тълкувания. Както може да се предположи, подобни решения се различават помежду си. За немците и австрийците „Фауст“ е гениално творение; за други народи — едно от най-необикновените проявления на скуката, както вторият „Рай“ на Милтън или произведението на Рабле. На такива творби като „Книга на Йов“, „Божествена комедия“, „Макбет“ (а за мене и някои северни саги) навярно е отредено дълго безсмъртие, но за бъдещето ние не знаем нищо, освен че то ще се различава от настоящето. Всяко предпочитание може да се окаже предразсъдък.

Нямам склонност към иконоборството. Около 1930 година под влияние на Маседонио Фернандес смятах, че красотата е привилегия на малцина автори; сега знам, че е нещо съвсем обикновено и ни дебне от случайните страници на посредствения автор или от някой уличен диалог. Така например аз изобщо не познавам малайската или унгарската литература, но съм убеден, че ако времето ми предостави възможността да ги изуча, ще открия в тях всичката храна, необходи-

* Чудноватост, китайщина (фр.). — Б. пр.

ма на духа. Освен езикови има политически и географски прегради. Бърнс е класик в Шотландия; на юг от Туийд се чете по-малко от Дънбар или от Стивънсън. Славата на поета в крайна сметка зависи от вълнението или апатията на поколения безименни хора, които я поставят на изпитание в самотата на своите библиотеки.

Чувствата, които буди литературата, са може би вечни, но нейните средства трябва постоянно да се менят, макар едва забележимо, за да не изгубят своята действена сила. Те се изхабяват веднага щом читателят ги открие. Ето защо е рисковано да се твърди, че съществуват класически произведения и че те винаги ще бъдат класически.

Всеки човек губи вяра в своето изкуство и в неговите похвати. Аз, който се примирих да поставя под съмнение дълговечността на Волтер или на Шекспир, вярвам (в тази вечер на един от последните дни на 1965 година) в безсмъртието на Шопенхауер и Беркли.

Класическа (повтарям) е не онази книга, която непременно притежава едни или други достойнства, а тази, която поколения хора, движени от различни подбуди, четат с постоянно усърдие и необяснима преданост.

Из „Творецът“ (1960)

DREAMTIGERS*

В детството си аз бях страстен поклонник на тигрите — не петнистите тигри** сред камалотите*** на Парана и в амазонските дебри, а бенгалските тигри на ивици, срещу които може да устои само въоръжен човек в кула върху боен слон. Аз стоях безкрайно дълго пред една от клетките в зоологическата градина; аз обичах дебелите енциклопедии и книгите по естествена история заради техните великолепни тигри. (Още помня онези рисунки — аз, който не мога безпогрешно да си спомня лице или усмивка на жена.) Детството мина, тигрите и увлечението по тях изчезнаха, но още са живи в моите сънища. В този потопен надълбоко хаотичен пласт те пак изобилствуват. Ето: спя, развлича ме някакъв сън и изведнъж разбирам, че е сън. И си мисля: това е сън, просто игра на моята воля, а щом като имам безгранична власт, сега ще създам един тигър.

О, безсилие! Сънищата ми никога не успяват да родят желания звяр. Тигърът се явява наистина, но е

* Тигри-съновидения (англ.). — Б. пр.

** Тигър — популярно название на ягуара в Латинска Америка. — Б. пр.

*** Камалоте — южноамериканско водно растение с влачецо се коренище, което вирее по бреговете на големите реки и образува заедно с други растения плаващи островчета. — Б. пр.

немошен или препариран, с уродлива форма или с недопустими размери, мърва се само за миг или прилича по-скоро на куче или на птица.

ПЛЕННИКЪТ

В Хунин или в Тапалке разказват такава история. След нападение на индианци изчезнало едно дете; заговорило се, че са го откраднали индианците. Родителите го търсили, но напразно; след години един войник, дошъл от вътрешността на страната, им разказал за някакъв синеок индианец — вероятно това бил техният син. Накрая го намерили (преданието не споменава при какви обстоятелства, а аз не искам да измислям каквото не зная) и повярвали, че това е синът им. Израснал в пустинята, като дивак, този човек не разбирал думите на родния си език, но безучастно и кротко се оставил да го заведат до дома. Там се спрял — може би защото всички се спрели. Погледнал вратата, сякаш не разбирал какво е това. Изведнъж навел глава, изкрещял, прекосил бегом пруста и двата големи двора и се вмъкнал в кухнята. Пъхнал решително ръка под почернелия свод на огнището и измъкнал ножчето с рогова дръжка, което бил скрил там като малък. Очите му блеснали от радост, а родителите заплакали, защото намереният наистина бил техният син.

Навярно след този спомен са последвали други, но индианецът не могъл да живее между четири стени и един ден се върнал в своята пустош. Бих искал да зная какво е почувствувал в оня шеметен миг, когато миналото и настоящето са се слели; бих искал да зная дали изгубеният син е възкръснал и умрял в оня порив, или е успял да познае поне като дете или куче родителите си и дома си.

ДЕЛИЯ ЕЛЕНА САН МАРКО

Сбогувахме се на един от ъглите на Онсе.

Прекоших улицата и погледнах към теб; ти се беше обърнала и ми махна за сбогом.

Река от коли и хора течеше между нас; беше пет часът на един обикновен следобед; как можех да знам, че тази река е тъжният, непреодолимият Ахерон?

Повече не се видяхме, а след година ти беше мъртва.

И сега из търся този спомен и се вглеждам в него, и ми се струва, че той е лъжлив и че зад онова обикновено сбогуване се е криела безкрайната раздяла.

Снощи не излязох да се разходя след вечеря и за да си обясня всичко това, препрочетох последния урок, който Платон влага в устата на своя учител. Прочетох, че душата се освобождава, когато умре тялото.

И сега не знам къде е истината: дали в днешното злокобно тълкуване или в безобидното сбогуване.

Защото, ако душите не умират, съвсем естествено е те да се разделят без патос.

Сбогуването е отрицание на раздялата, то значи: „Днес се преструваме, че се разделяме, но утре ще се видим.“ Хората са измислили сбогуването, защото — тъй или иначе — знаят, че са безсмъртни, макар и да се смятат мимолетни и случайни.

Делия, някой ден — край коя ли река? — ние ще продължим този несигурен диалог и ще се запитаме дали в един град, изгубен в една равнина, сме били някога Борхес и Делия.

ДИАЛОГ НА МЪРТЪВЦИ

Този човек пристигна от Южна Англия в едно зимно утро на 1877 година. Червендалест, снажен и дебел, нямаше как да не го помислят почти всички за англичанин и той наистина беше същински Джон Бул. Носеше цилиндър и чудновато вълнено наметало с прорез в средата. Група мъже, жени и деца го чакаха с тревога; кървава рязка пресичаше шията на някои, други бяха без глава и пристъпваха плахо, залитайки, сякаш се движеха в мрак. Постепенно наобиколиха чужденеца и от края на тълпата отекна силна ругатня, но старият страх ги възпираше и никой не се реши на по-голяма дързост. Тогава пред всички се из-

стъпи един военен с жълтозеленикава кожа и с очи като пламтящи главни; дълга рошава коса и тъмна брада сякаш поглъщаха лицето му. Десетина-дванадесет смъртоносни рани браздяха тялото му, както ивиците — тигровата кожа. Като го видя, чужденецът се смути за миг, но веднага пристъпи напред и му протегна ръка.

— Един тъй прославен воин, покосен от оръжието на вероломството. Каква печална гледка! — изрече той високопарно. — Но какво дълбоко задоволство изпитваш в замяна на това при мисълта, че по твоя заповед главорезите изкупиха злодеянието си и бяха обесени наред Площада на победата!

— Ако става дума за Сантос Перес и братя Рейнафё, то знай, че лично аз дори съм им благодарен — каза бавно и сериозно обленият в кръв.

Другият го изгледа тъй, сякаш подозираше някаква подигравка или клопка, но Кирога продължи:

— Ти никога не си ме разбирал, Росас. И как можеше да ме разбереш, след като съдбите ни бяха толкова различни? На теб се падна да управляваш един град, обърнат с лице към Европа, който ще бъде сред най-прочутите в света; на мен — да воювам из американската пустош, в бедна земя на бедни гаучо. Моята мощ бяха пиките, възгласите, пясъците и почти неизвестните победи в затънтени краища. Нима те могат да оставят диря? Аз живея и ще живея дълго в паметта на хората, защото неколцина души на коне и със саби ме убиха в един дилижанс в местността, наричана Баранка Яко. На теб дължа този подарък — смъртта на храбрец, която аз не съумях да оценя тогава, но която следващите поколения не пожелаха да забравят. Навярно са ти известни онези чудесни гравюри и увлекателната книга на един достоен мъж от Сан Хуан?

Росас, който вече бе възвърнал самоувереността си, го изгледа презрително.

— Романтик! — отсече той. — Хвалбите на потомството не струват повече от раболепието на съвременниците, а то не струва нищо — само няколко гроша.

— Разсъжденията ти са ми познати — отвърна Кирога. — В хиляда осемстотин петдесет и втора съдбата, било от великодушие, било защото е искала до-

край да те изпита, ти предложи мъжка смърт в едно сражение. Ти се показа недостоеен за този дар — изплаши се от битката и от кръвта.

— Изплашил съм се? — възкликна Росас. — Аз, който съм укротявал на юг диви коне, а после укротих цяла страна?

Кирога за пръв път се усмихна.

— Зная, зная — каза бавно той. — Според безпристрастните свидетелства на твоите управители и ратаи ти си вършил чудеса на коня; но по онова време в Америка се вършеха на кон и други чудеса — имената им са Чакабуко, Хунин, Палма Редонда, Касерос.

Росас го изслуша, без да трепне, и отговори така:

— Аз не се нуждаех от смелост. Едно от чудесата ми, както ти ги наричаш, се състоеше в това, че на карах хора, по-смели от мене, да се бият и умират заради мен. Сантос Перес например, който те пречука. Смелостта е въпрос на издръжливост; един издържа повече, друг — по-малко, но рано или късно всеки се огъва.

— Възможно е — каза Кирога, — но аз живях и умрях, а и до ден-дневен не зная що е страх. И сега отивам да ме заличат, да ми дадат друго лице и друга съдба, защото историята е сита на насилници. Не зная кой ще бъде другият, какво ще сторят с мене, но зная едно: той също няма да е страхливец.

— На мен ми стига да съм този, който съм — каза Росас. — Не искам да бъда друг.

— Камъните също искат да бъдат винаги камъни — каза Кирога — и векове наред си остават камъни, докато не се разсипят на прах. И аз разсъждавах като тебе, когато прекрачих прага на смъртта, но тук научих много. Забележи, и двамата вече започваме да се променяме.

Но Росас не го слушаше.

— Май не съм роден да бъда мъртвец — каза той, сякаш мислеше на глас. — Тия места и тоя спор ми се струват сън, само че сън, присънил се не на мен, а на друг, който още не се е родил.

Повече не разговаряха, защото в този миг Някой ги повика.

СЮЖЕТЪТ

Като връх на ужаса Цезар, притиснат до една статуя от нетърпеливите ножове на приятелите си, вижда сред лицата и остриетата Марк Юний Брут, своя питомец или може би син, 'преставя да се брани и възкликва: „И ти ли, сине мой!“ Шекспир и Кеведо подхващат този покъртителен вик.

Съдбата обича повторенията, вариациите, симетрията; деветнадесет века по-късно някъде на юг в провинция Буенос Айрес един гуачо е нападнат от други гуачо; рухвайки на земята, познава своя храненик и с благ укор и вяло удивление му казва (тези думи трябва да се чуят, а не да се четат): „Ех, момче!“ Убиват го и той не разбира, че умира, за да се повтори една сцена.

ЗАДАЧА

Да си представим, че в Толедо намерят някакъв ръкопис на арабски и палеографите го обявят за собственооръчно написан от оня Сиде Амете Бененхели, комуто Сервантес приписва авторството на „Дон Кихот“. В текста се казва, че героят (както е известно, той странствува по пътищата на Испания, въоръжен с меч и копие, и извиква на двубой когото и да било по какъв да е повод) след една от многобройните си битки открива, че е убил някакъв човек. Тук фрагментът свършва; задачата е да се отгатне или предположи как ще постъпи Дон Кихот.

Според мен са възможни три отговора. Първият е отрицателен; нищо особено няма да се случи, защото в призрачния свят на Дон Кихот смъртта е нещо толкова обикновено, колкото и магията, и убийството на един човек едва ли ще потресе оня, който се сражава или мисли, че се сражава с чудовища и магьосници. Вторият отговор е патетичен. Дон Кихот не забравя нито за миг, че е само сянка на Алонсо Кихано, читател на фантастични истории; при вида на смъртта, при

мисълта, че един сън го е тласнал към греха на Каин, той се пробужда от доброволното си безумие, и то може би завинаги. Третият отговор е вероятно най-правдоподобният. Убивайки човек, Дон Кихот не може да допусне, че това ужасно деяние е плод на халюцинации; наличието на реално следствие го кара да предположи, че съществува и не по-малко реална причина, и така Дон Кихот никога няма да се излекува от своето безумие.

Има още една хипотеза, но тя е чужда на испанския свят и дори на целия Запад; тя предполага един по-древен, по-сложен и по-уморен свят. Пред трупа на врага си Дон Кихот — сега той не е Дон Кихот, а е цар във веригата от прераждания на индуизма — прозира, че убийството и раждането са деяния божествени или вълшебни, които явно надхвърлят човешките предели. Разбира, че убитият е толкова въображаем, колкото окървавеният меч, който тегне в ръката му, колкото самият той и целият му прежен живот, колкото всемогъщите богове и Вселената.

ПРЕВРАЩЕНИЯ

В един коридор видях стрелка, която сочеше някаква посока, и си помислих, че тоя безобиден знак е бил някога предмет от желязо, неотклонимо и смъртоносно оръжие, което пронизвало плътта на хора и лъвове и помрачило слънцето при Термопилите, и дало на Харалд Сигурдарсон завинаги шест фута английска земя.

Скоро след това ми показаха снимка на унгарски конник; навито ласо опасваше гърдите на коня му. Разбрах, че ласото, което преди е летяло по въздуха и е улавяло бикове из пасбищата, сега е само пищна украса на празничната сбруя.

В Западните гробища видях рунически кръст, издялан от червен мрамор; рамената му бяха извити, разширени в краищата и опасани от кръг. Този стегнат и ограничен от всички страни кръст символизираше другия, със свободни рамена, който на свой ред сим-

волизира разпятието, охуленото от Лукиан „гнусно приспособление“, на което търпя мъки един бог.

Кръст, ласо и стрела, древни оръдия на човека, днес принизени или въздигнати до символи; не зная защо ме изпълват с такова възхищение, след като на земята няма нищо, което забравата да не изтрие и паметта да не изопачи, след като никой не знае в какво ще го преобрази бъдещето.

ПРИТЧА ЗА СЕРВАНТЕС И ДОН КИХОТ

Отегчен от своята Испания, един стар войник на краля потърсил утеха в необхватните пространства на Ариосто, в оная лунна долина, където се намира времето, пропилявано в сънищата, и в златния идол на Мохамед, задигнат от Монталбан.

Смеейки се добродушно на себе си, той измислил един наивен човек, който се побъркал от четене на небивалици и тръгнал да търси чудеса и подвизи в прозаични места, наречени Тобосо и Монтиел.

Победен от действителността, от Испания, Дон Кихот умрял в родното си село около 1614 година. Не живял дълго след него и Мигел де Сервантес.

И за двамата, сънуващия и сънувания, целият този сюжет се свеждал до противопоставянето на два свята: въображаемия свят на рицарските романи и делничния и обикновен свят на седемнадесети век.

Те дори не подозирали, че в края на краищата времето ще изглади това противоречие, не подозирали, че и Ла Манча, и Монтиел, и мършавият рицар ще станат за бъдните поколения толкова поетични, колкото пътешествията на Синдбад Мореплавателя или необхватните пространства на Ариосто.

Защото литературата започва от мита и свършва с мит.

Клиника „Девото“, януари 1955 г.

EVERYTHING AND NOTHING*

Сам по себе си той бил никой; в лицето му (което дори на лошите портрети от онова време не прилича на никое друго) и в думите му, щедри, чудати и неспокойни, прозирал само хлад, един сън, несънуван от никого. Отначало мислел, че всички хора са като него, но удивлението на един приятел, пред когото заговорил за тая празнота, му разкрило заблудата и го накарало веднъж завинаги да осъзнае, че не бива да се различаваш от себеподобните. Понякога му се струвало, че ще намери лек за своя недъг в книгите, и така научил малко латински и още по-малко гръцки, както щял да каже един съвременник; по-късно решил, че може би ще постигне целта си, като извърши един от най-простите обреди на човечеството, и в един дълъг юнски следобед се оставил да бъде посветен от Ан Хатауей. На двадесет и няколко години отишъл в Лондон. Инстинктивно се бил научил да се прави на някой, за да не се издаде, че е никой; в Лондон открил попрището, за което бил предопределен — попрището на актьора, който на сцената се преструва, че е друг, пред множество хора, които се преструват, че наистина го смятат за друг. Лицедейството му носело необикновено щастие, каквото може би изпитвал за пръв път; но щом последният стих бивал изпратен с ръкопляскане и от сцената изнасяли последния труп, отвратителният дъх на нереалността отново го обгръщал. Преставал да бъде Ферекс или Тамерлан и ставал пак никой. Изтерзан, се впуснал да измисля нови герои и нови трагични истории. И така, докато тялото му изживявало участва си на тяло в лондонските вертепи и кръчми, душата, която го обитавала, била Цезар, глух за предупрежденията на гадателя, и Жулиета, проклинаща чучулигата, и Макбет, разговарящ в пустошта с вещиците, сиреч орисниците. Никой не е бивал толкова хора, колкото този човек, успял подобно на египетския Протей да изчерпи всички лица на битието. От време на време в някое кътче на творбата оставял някакво признание, уверен, че никой няма да го разчете; Ричард твърди, че в един човек играе безброй лица, а

* Всичко и нищо (англ.). — Б. пр.

Яго изрича странните думи „не съм аз тоз, когото зна-
ят всички“*. Дълбоката тъждественост между живот,
сън и представление му подсказала знаменити стра-
ници.

Двадесет години живял сред тези управляеми виде-
ния, но една сутрин из^тръпнал от ужас и погнуса при
мисълта, че той е всички тия крале, които загиват от
меч, и всички тия нещастни влюбени, които се срещат,
разлъчват и благозвучно издъхват. Още същия ден
продал театъра. След по-малко от седмица се завър-
нал в родното си градче, където отново намерил дър-
ветата и реката от детството, ала вече не ги сравня-
вал с онези, другите, увенчани с митологични алюзии и
латински имена, които възхвалявала музата му. Тряб-
вало да бъде някой; станал заможен предприемач в
оставка, зает със заеми, тъжби и дребно лихварство.
Като такъв направил познатото ни сухо завещание, от
което съзнателно изключил всяка патетична или ли-
тературна нотка. В своето уединение бил посещаван
често от лондонски приятели и пред тях влизал отно-
во в ролята на поет.

Историята добавя, че преди или след смъртта си се озо-
вал пред Бога и му казал: „Аз, който напразно съм бил
толкова хора, искам да бъда един, самият аз.“ И гла-
сът господен му отговорил сред вихър: „Аз също не
съм; аз сънувах света, както ти сънува творенията си;
мой Шекспир, и един от образите на моя сън си ти —
като мене всички и никой.“

RAGNARÖK

Съновиденията (пише Колридж) отразяват нашите усе-
щания, а не ги предизвикват, както ние смятаме; из-
питваме ужас не защото ни души сфинкс — сънуваме
сфинкс, за да си обясним ужаса, който изпитваме. Щом
е тъй, как би могъл простият разказ за едно сънови-
дение да предаде изумлението, възторга, тревогите, за-
плахата и радостта, изтъкали съня от онази нощ? Все

* Превод Валери Петров. — Б. пр.

пак ще се опитам да разкажа всичко това; главната трудност може би ще изчезне или поне ще стане преодолима, тъй като сънят ми се състоеше от една-единствена случка.

Мястото беше факултетът по философия и литература; времето — привечер. Всичко (както се случва в сънищата) изглеждаше малко по-иначе; леко преувеличение правеше неузнаваеми нещата. Избирахме ръководство; аз разговарях с Педро Енрикес Урени, в действителност отдавна починал. Изведнъж ни стресна глъч от демонстрация или улично увеселение. Човешки и животински рев се носеше откъм Бахо. Някой изкрещя: „Идат!“ А после: „Боговете! Боговете!“ Четирима или петима души излязоха от тълпата и се качиха на подиума на аулата. Всички ръкопляскахме просълзени; Боговете се завръщаха от вековно изгнание. Внушителни върху подиума, с отнетната назад глава и изпъчени гърди, те приеха високомерно нашата почит. Един държеше клон — явно екземпляр от наивната флора на сънищата; друг с широк жест протягаше ръка, тоест лапа на хищник; едното лице на Янус гледаше боязливо извития клон на Тот. Навярно въодушевен от нашите приветствия, някой — вече не помня кой точно — изведнъж закудкудяка победоносно с ужасно противен глас, сякаш правеше гаргара или надуваше свирка. И от този миг настъпи промяна.

Всичко започна с подозрението (може би неестествено), че Боговете не умеят да говорят. Столетията живот на гонени зверове бяха притъпили у тях всичко човешко; ислямският полумесец и римският кръст се бяха отнесли безжалостно към тия бегълци. Ниски чела, жълти зъби, редки мустаци на мулати или китайци, животински бърни — всичко издаваше упадъка на олимпийската раса. Дрехите им не говореха за честна и скромна нищета, а напомняха престъпния разкош на комарджийниците и вертепите на Бахо. В една петёлка аленееше карамфил; под плътно прилепнало сако се очертаваше кама. И внезапно разбрахме, че са пуснали в ход последния си коз, че са коварни, тъпи и жестоки като стари кръвожадни зверове, и оставим ли се да ни надвие страхът или състраданието, ще ни погубят.

Тогава извадихме тежки револвери (изведнъж в съня се появиха и револвери) и весело застреляхме Боговете.

БОРХЕС И АЗ

Всичко се случва на другия, на Борхес. Аз се разхождам из Буенос Айрес и спирам, вече почти машинално, да погледам арката над някой вход и решетъчната му врата; за Борхес научавам от пресата и виждам името му в някой списък на преподаватели или в някой биографичен речник. Обичам пясъчните часовници, географските карти, печатните издания от осемнадесети век, етимологическите изследвания, вкуса на кафето и прозата на Стивънсън; другият споделя моите увлечения, но някак суетно, и това ги превръща в актьорски пози. Би било пресилено да твърдя, че враждуваме; аз живея, аз продължавам да живея, за да може Борхес да измисля своята литература, и тази литература оправдава моето съществуване. На драго сърце признавам: той успя да напише някои силни страници, но и тези страници няма да ме спасят, защото хубавото в тях не принадлежи нито на него, нито на другото, а е част от езика и традицията. И така аз съм осъден да изчезна безвъзвратно и само някоя частица от мен ще оцелее може би в другия. Малко по малко му отстъпвам всичко, макар че знам порочния му навик да изопачава и преувеличава. Спиноза смята, че всяко нещо се стреми да пребъде такова, каквото е; камъкът иска вечно да бъде камък, а тигърът — тигър. Аз съм обречен да остана Борхес, а не аз (ако изобщо съм някой), но себе си откривам по-малко в неговите книги, отколкото в много други или в нестихващите звуци на някоя китара. Преди години опитах да се освободя от него и смених митологията на предградието с игрите с времето и безкрайността, но сега и тези игри са на Борхес и аз трябва да измислям нови неща. Затова животът ми е бягство и всичко губя, и всичко принадлежи на забравата или на другия.

Не знам кой от двамата пише тази страница.

Из „Възхвала на тъмнината“ (1969)

ПЕДРО САЛВАДОРЕС

На Хуан Мурчисон

Бих искал да опиша, и може би ще бъде за първи път, една от най-странните и най-тъжните случки от нашата история. Струва ми се, че най-добрият начин да го направя е да не се намесвам в разказа, доколкото е възможно, и да избягвам живописни подробности и рисковани догадки.

Трите действащи лица са един мъж, една жена и огромната сянка на един диктатор. Името на мъжа е Педро Салвадорес; моят дядо Асеведо се е срещнал с него няколко дни или седмици след битката при Касерос. По всяка вероятност Педро Салвадорес не се е различавал от повечето хора, ала съдбата му и годините го направили единствен и неповторим. Навярно той е бил земевладелец като мнозина други по онова време. Притежавал е чифлик (поне така можем да предполагаме), а по убеждения бил унитарист. Жена му се наричала по баща Планес; те живеели на улица Суипача, близо до ъгъла с Темпле. Къщата, в която това се е случило, била като всички останали — с външна врата, пруст, вътрешна решетъчна врата, стаи, дълбоки вътрешни дворове. Една нощ, около 1842 година, те чули усилващ се глух тропот на конски копита по непавираната улица, а после и виковете на конниците: „Да живее!“, „Смърт!“. Този път Масорката не ги отминала. След виковете последвало настойчиво

тропане по вратата и накрая мъжете я изкъртили. През това време Салвадорес успял да отмести масата в столовата, да повдигне килима и да се скрие в мазето. Жената поставила масата обратно на мястото ѝ. Бандитите нахлули; идвали да арестуват Салвадорес. Жената казала, че той е избягал в Монтевидео. Те не ѝ повярвали, били я, изпочупили сервиза от небесносин порцелан, претърсили къщата, но не се сетили да повдигнат килима. Към полунощ си отишли, като, разбира се, заплашили, че отново ще се върнат.

Всъщност тук започва историята на Педро Салвадорес, който преживял девет години в мазето. Колкото и да си говорим, че годините се състоят от дни, а дните от часове и че девет години са абстрактно понятие и немислимо число, тази история е ужасяваща. Предполагам, че в тъмнината, към която очите му привикнали, той не е мислил за нищо, не е мислил дори за своята омраза, дори за опасността. Той просто е седял там в мазето. Навярно е долавял някои звуци от забранения за него свят — обичайните стъпки на жена му, звънтенето на кофата, която се удря в кладенеца, проливния дъжд на двора. Всъщност всеки ден можел да бъде последният.

Постепенно жената освободила прислугата, която можела да го издаде. Казала на всички близки, че Салвадорес се е прехвърлил в Уругвай. Изкарвала хляба за двамата, като шиела униформи за войската. С течение на годините родила две деца; роднините я презирали, защото ги приписали на някой любовник. След падането на тирана я молили на колене за прощане.

Кой е Педро Салвадорес? Какъв е бил той? Кое го е заставило да стои затворен? Дали страхът, дали любовта, дали невидимото присъствие на родния Буенос Айрес или пък навикът накрая? Навярно жена му, от страх да не остане сама, му е носила смътни известия за конспирации и победи. А може да е бил страховец и жената от преданост да не му е показвала, че го е знаела? Представям си го в онова мазе, сигурно без светлина, без книга. Може би тъмнината го е унасяла в сън. В началото той навярно е сънувал онази ужасна нощ, в която ножът е търсел гърлото му, сънувал е безлюдните улици и равнината. А след го-

дини, когато вече не е можел да избяга, положително е засънувал мазето. Сигурно в началото се е чувствувал преследван, заплашван; по-късно (само че ние никога няма да го узнаем) е приличал на звяр, притихнал в бърлогата си, или на някакво тайнствено божество.

Всичко това продължило до онзи летен ден на 1852 година, когато Росас избягал от страната. Чак тогава криещият се излязъл на дневна светлина; дядо ми се е срещнал с него. Подпухнал и затлъстят, той бил въсочножълт и не говорел на висок глас. Така и не му върнали конфискуваните земи; мисля, че е умрял в нищета.

Като всички неща съдбата на Педро Салвадорес ни се струва символ на нещо, което сякаш ей сега ще разберем.

Из „Докладът на Броуди“ (1970)

НАТРАПНИЦАТА

Втора книга Царства, 1,26*

Казват (макар да не е вероятно), че сам Едуардо, помладият от братята Нелсон, е разказал тази история по време на бдението над трупа на Кристиан, по-възрастния брат, починал от естествена смърт към хиляда осемстотин деветдесет и някоя година в околия Морон.

Всъщност през оная дълга, безкрайна нощ на бдението, докато пиели мате след мате, някой я е чул от някого и я повторил пред Сантяго Дабове, който ми я разказа. Няколко години по-късно отново ми разправиха същата история в Турдера, там, където се е разиграла драмата. Втората версия беше малко поясна и, общо взето, потвърждаваше разказа на Сантяго с незначителни изменения и различия, което е в реда на нещата. Реших да я напиша сега, защото, ако не се лъжа, тя съдържа — като в огледало — къс от трагичното битие на жителите на някогашните предградия на Буенос Айрес. Ще се постарая да направя това правдиво, но вече чувствавам как няма да устоя на литературното изкушение да наблегна на някоя подробност или да прибавя друга.

В Турдера ги наричаха Нилсенови. Енорийският

* Текстът гласи: „Жалея за тебе, брате Ионатане; ти ми беше много драг; твоята любов за мене беше по-горе от женската любов.“ — Б. пр.

свещеник ми каза, че неговият предшественик с учудване си спомнял, че е виждал в дома на тия хора някаква извехтяла Библия с черни корици и готически шрифт; на последните страници той видял някакви имена и дати, отбелязани с ръка. Била единствената книга в къщата. Не особено надеждният летопис на Нилсенови е загубен, както ще бъде загубено всичко. Голямата, вече несъществуваща тухлена къща била неизмазана; от пруста се виждали два вътрешни двора: единият — покрит с червени плочки, а другият — с пръстена настилка. Всъщност малцина били влизали там — Нилсенови бранели самотата си. В запуснатите стаи те спели на походни легла; коня, сбруята, камата с късо острие, празничните дрехи за събота и лютата ракия — ето на какво държели истински. Знам, че били високи, с буйни червеникави коси. В жилите на тия двама креоли течала датска или ирландска кръв, макар че навярно никога не са били чували за тези страни. Предградието се страхувало от Червенокосите; не е изключено на съвестта им да е тежало някакво убийство. Веднъж двамата братя се сражавали рамо до рамо с полицията; казват, че по-малкият се скарал нещо с Хуан Ибера, и по всичко личи, не се оказал победеният, а това означава много, както твърдят хората, които разбират от тези работи. Братята работели като говедари, като колачи, крадели добитък, а понякога изкарвали прехраната си, като играели с подправени зарове. Славели се като скъперници, освен в случаите, когато пиенето и хазартът ги правели щедри. Никой не знаел нищо нито за родствениците им, нито откъде били дошли. Притежавали каруца с впряг волове. Физически те се различавали от местните нехранимайковци, по чийто прякор била кръстена местността — Бряг на размирниците. Този факт, както и онова, което не ни е известно, помага да разберем голямата им взаимна привързаност. Да се скараш с единия от тях, означавало да си спечелиш двама врагове.

Нилсенови били ветрогони и развратници, но любовните им похождения до този момент се ограничавали със закачки по прустовете или с посещения на публични домове. Именно затова, когато Кристиан си довел у дома Хулиана Бургос, хората се разприказвали.

Наистина така той се сдобил с прислужница, но от друга страна, сигурно е, че я обсипал с разни ужасяващо грозни накити и я водел нагиздена по вечеринките, всъщност бедняшки съседски увеселения, където прегръдките и сбиванията с нож били забранени и където все още се танцувало с голямо въодушевление. Хулиана била с тъмна кожа и бадемови очи; щом някой я погледнел, тя се усмихвала. Не изглеждала зле в едно бедно предградие, където трудът и немарата похабяват жените.

В началото Едуардо ги придружавал. После предприел някакво пътуване до Аресифес по не знам каква си работа; на връщане довел някакво момиче, което намерил по пътя, но само след няколко дни го изпъдил. Станал по-мрачен; напивал се сам в кръмата и не дружал с никого. Бил влюбен в жената на Кристиан. Предградието, което навярно разбрало това преди самия него, дебнело със злорадство скритото съперничество между двамата братя.

Една нощ, връщайки се късно от кръмата, Едуардо видял врания кон на Кристиан, вързан за кола под навеса. Големият брат го чакал на двора, облечен в най-хубавите си дрехи. Жената сновяла насам-натам с матето в ръка. Кристиан казал на Едуардо:

— Аз отивам на един гуляй у Фариас. Ето ти я тук Хулиана. Ако искаш, възползвай се.

Тонът бил едновременно и заповеднически, и сърдечен. За един миг Едуардо се вцепенил. Гледал го и не знаел какво да прави. Кристиан станал, сбогувал се с Едуардо, не с Хулиана — защото тя била само един предмет, — възседнал коня си и без да бърза, потеглил в тръс.

От тая нощ нататък те я споделяли. Навярно никой не знае подробности за този гнусен съюз, който нарушавал благоприличието на предградието. В течение на няколко седмици всичко вървяло гладко, но така не можело да продължава вечно. Двамата братя не споменавали никога помежду си името на Хулиана, дори не я викали по име, но търсели и намирали поводи за несъгласие. Спорели за продажбата на кожи, а всъщност ставало дума за друго. Обикновено Кристиан повишавал глас, а Едуардо мълчал. Без да искат, те се ревнували взаимно. По тези сурови места един мъж

никога не казва, дори не признава пред себе си, че една жена би могла да означава за него нещо повече от желанието, от обладаването, а те и двамата били влюбени. Това ги унижавало по някакъв начин.

Една вечер на площадчето Ломас Едуардо срещнал Хуан Ибера и той го поздравил за първокласното парче, с което се бил сдобил. Мисля, че именно тогава Едуардо го наругал. Пред него никой нямал право да се подиграва с Кристиан.

Жената обслужвала и двамата с животинско покорство, ала трудно скривала известни предпочитания към по-младия, който не се отказвал от своя дял, но все пак не той бил установил подялбата.

Един ден те заповядали на Хулиана да занесе два стола в първия вътрешен двор и да не се мярка около тях, защото трябвало да си говорят. Тя очаквала, че разговорът ще продължи дълго, и легнала да си подремне, тъй като било след пладне; скоро обаче те я повикали. Накарили я да сложи в една торба всичките си вещи, като не забрави стъклената молитвена брое-ница и кръстчето — наследство от майка ѝ. Без всякакви обяснения качили я в каруцата и поели; пътуването било мъчително и тягостно. Предишната нощ валяло и пътищата били разкаляни; когато пристигнали в Морон, приближавало вече пет часът сутринта. Там те я продали на собственичката на публичния дом. След като сключили сделката, Кристиан прибрал парите и после ги разделил с брат си.

В Турдера Нилсенови — затънали досега в тресавището (което било и навик) на тази чудовищна любов — се опитали да възобновят своя някогашен ергенски живот. Върнали се към картите, боя с петли и епизодичните оргии. Понякога може би вярвали, че са се спасили, обаче от време на време всеки от тях поотделно отсъствувал по неоправдани или прекалено оправдани причини. Малко преди Нова година по-малкият казал, че имал работа в града. Кристиан отишъл в Морон; за стобора на вече споменатия дом той видял рижия кон на Едуардо. Влязъл; вътре бил другият и чакал реда си. Очевидно Кристиан е бил този, който казал:

— Ако караме така, ще ги съсипем хубавите ни коне. По-добре да ни е подръка.

Разговарял със собственичката, извадил няколко монети от пояса и я отвели. Хулиана пътувала на коня на Кристиан. Едуардо прищипорил рижиия, за да не ги гледа.

Отново заживели както преди. Подлото им решение претърпяло провал; двамата се поддали на изкушението да се мамят взаимно. Каин дебнел в близост, но обичта, която свързвала братята Нилсен, била много силна — кой знае какви трудности и какви опасности били споделяли. Предпочели да изливат своята ненавист върху другите. Някой непознат, кучетата, Хулиана, която внесла в дома им раздора.

Било към края на март, а горещината не намалявала. Една неделя (в неделя хората обикновено се прибирали рано по къщите си) Едуардо, който се връщал от кръчмата, заварил Кристиан да впряга воловете. Кристиан казал:

— Ела, трябва да закараме няколко кожи на Пардо. Натоварих ги, да използваме хладината.

Струва ми се, че складът на Пардо се намирал по на юг; поели по пътя Лас Тропас, сетне по някакво отклонение. В нощта степта се разстинала все по-широка пред тях.

Минавали покрай блато, покрито с острици. Кристиан хвърлил цигарата, която току-що бил запалил, и казал спокойно:

— А сега на работа, братко. Сетне ще ни помогнат лешоядите. Днес я убих. Нека си остане тук с нейните гиздила. Зло няма повече да прави.

Прегърнали се и едва не заплакали. Сега ги свързвало още нещо — жената, пожертвувана тъй печално, и необходимостта да я забравят.

НЕДОСТОЙНИЯТ

Представата, която имаме за града, е винаги до някъде анахронична. Кафенето се е изродило в бар; прустът, през който сме съзирали вътрешните дворове и лозницата, сега е някакъв мрачен коридор с асансьор в дъното му. Така например аз години наред съм мис-

лил, че на определено място на улица Талкауано ме очаква книжарницата „Буенос Айрес“; една сутрин установих, че сега на нейното място има антикварен магазин, и ми казаха, че дон Сантяго Фишбайн, собственикът ѝ, бил починал. Той беше доста пълен; спомням си по-малко чертите му, отколкото дългите ни разговори. Беше уверен и спокоен човек, често осъждаше ционизма — който според него щял да превърне евреина в обикновен човек, свързан както всички останали с една-единствена традиция и с една-единствена страна, лишени от многостранността и противоречията, които сега го обогатяват. Казваше ми, че подготвял обширен сборник с творби на Барух Спиноза, освободен от евклидовия начин на изложение, който затруднява четенето и придава на фантастичната му теория някаква мнима строгост. Показа ми и не поиска да ми продаде един куриозен екземпляр на „Kabbala denudata“ от Розенрот, но все пак в библиотеката ми има няколко тома на Гинсбург и на Уейт, които носят печата на неговата книжарница.

Един следобед, когато се случихме сами, той ми довери един епизод от живота си, който днес вече мога да разкажа. Както можете да предположите, ще променя някоя и друга подробност.

— Ще ви открия нещо, което не съм споделял с никого. Не го знаят нито Ана, жена ми, нито дори най-близките ми приятели. Тази история се случи преди толкова много години, че сега изпитвам чувството, че не е нещо, преживяно от мене. Може би ще ви послужи за някой разказ, който, разбира се, ще поразкрасите, като прибавите удари с ножове и кръв. Не зная дали не съм ви казвал вече, но аз съм от провинция Ентре Риос. Няма да твърдя, че сме били евреи гаучо, евреи гаучо никога не е имало. Бяхме си търговци и чифликчи. Роден съм в град Урдинарайн, за който едва-едва си спомням; когато родителите ми дойдоха в Буенос Айрес да отворят магазин, аз бях съвсем малък. Наблизо беше квартал Малдонадо и оттам нататък почваха пущинаците.

Карлайл пише, че хората се нуждаят от герои. На мен лично историята на Гросо ми предложи култа към Сан Мартин, но аз открих в него само един военен, който се е сражавал в Чили, а сега се бе превърнал в

бронзова статуя и име на площад. На мене случайността предложи съвсем различен герой — Франсиско Ферари, и това донесе нещастие на двама ни. Сигурен съм, че за пръв път чувате името му.

Кварталът не беше от тези с най-лоша слава, както казват, че били Коралес и Бахо, но все пак нямаше кръчма, в която да не се събира постоянно някоя банда нехранимайковци. Бърлогата на Ферари беше в кръчмата на ъгъла на улиците Триунвирато и Тамес. Там именно присъствувах на случката, която ме накара да стана един от неговите верни хора. Бях отишъл да си купя четвърт кило мате. Появи се някакъв непознат мъж с дълги коси и мустаци и поиска една хвойнова ракия. Ферари го запита кротко:

— Кажете ми, не се ли видяхме завчера на танците у Хулиана? Откъде сте?

— От Сан Кристобал — отговори другият.

— Съветвам ви — подхвърли Ферари — повече да не се мяркате тук. Навъртат се непочтителни хора, които са способни да ви създадат неприятности.

Оня от Сан Кристобал се измете с все мустациите си. Може и да не е бил по-малко мъж от Ферари, но той разбра, че бандата е налице.

След тая вечер Франсиско Ферари се превърна в героя, за когото копнееха моите петнадесет години. Беше мургав, над среден на ръст, строен, хубавец — от тези, които се харесваха по това време. Обличаше се винаги в черно. Друга случка ни сближи. Бях с майка си и с леля си; разминавахме се с някакви младежи, когато един от тях каза високо на останалите:

— Дайте път на мършите.

Не знаех какво да направя. В този миг Ферари, който излизаше от дома си, се намеси. Той застана право срещу подстрекателя и каза:

— Ако желаеш да се заяждаш с някого, не е ли по-добре да се заядеш с мене?

После бавно повтори въпроса, обръщайки се към всеки от тях, но никой не отговори нито дума. Те го познаваха.

Той вдигна рамене, поздрави ни и си отиде. Но преди да се отдалечи, каза:

— Ако нямаш какво да правиш, ела после в нашата кръчма.

Останах като втрещен. Леля ми Сара отбеляза поучително:

— Ето един кавалер, който кара и другите да уважават дамите.

А майка ми, за да ме извади от затруднението, отбеляза:

— По-скоро един нехранимайко, който не търпи други като него.

Не знаех как да ви обясня нещата. Сега съм си извоювал положение. Притежавам тази книжарница, която ми допада, чета книгите, които получавам, радвам се на добри приятелства като нашето, имам жена и деца, член съм на социалистическата партия и съм добър аржентинец и добър евреин. Уважаван човек съм. Сега ме виждате почти плешив; тогава бях бедно руско еврейче, с червеникави коси, и живеех в един краен квартал. Хората ме гледаха отвисоко. Като всички младежи исках да не бъда различен от останалите. Преименувах се Сантяго, за да се отърва от Яков, обаче Фишбайн си остана. Ние всички приличаме на образа, на представата, която имат за нас. Чувствувах презрението на хората и сам се презирах. По онова време и преди всичко в оная среда беше важно човек да е смел; аз знаех, че съм страхлив. Жените ме смущаваха; изпитвах таен срам от боязливото си целомъдрие. Нямах приятели на моя възраст.

През оная нощ не отидох в кръчмата. По-добре никога да не бях го сторил. В края на краищата разбрах, че в тази покана имаше и заповед; една събота, след като се наобядвах, влязох в локала.

Ферари беше заел председателското място на една от масите. Другите ги познавах по физиономия, бяха около седмина. Ферари беше най-възрастният, като се изключи един стар мъж, който говореше малко и уморено; само неговото име е останало в паметта ми — дон Елисео Амаро. Голям белег прорязваше широкото му и отпуснато лице. По-късно ми казаха, че е излежал присъда.

Ферари ме накара да седна от лявата му страна; дон Елисео се видя принуден да смени мястото си. Не бях на себе си от смущение. Страхувах се да не би Ферари да спомене неприятния инцидент отпреди няколко дни. Нищо подобно не се случи, говориха за

жени, за карти, за избори, за някакъв певец гаучо, който трябвало да дойде, а не дошъл, за разни квартални истории. В началото им бе трудно да ме възприемат; после се примириха, защото такава беше волята на Ферари. Въпреки че повечето от фамилията им имена бяха италиански, всеки от тях се смяташе (и го смятаха) креол и дори гаучо. Някои бяха каруцари, други колачи в кланиците; работата с животните ги правеше подобни на хората от село. Подозирам, че най-голямата им мечта е била да бъдат като Хуан Морейра. Накрая започнаха да ме наричат Еврейчето, но в прякора не влагаха презрение. От тях се научих да пуша, а и на някои други неща.

В една къща на улица Хунин някой ме попита дали не съм приятел на Франсиско Ферари. Отговорих, че не съм; изпитвах чувството, че ще бъде самохвалство, ако отговоря положително.

Една вечер полицията нахлу и ни пертърси. Закараха някои в участъка, но Ферари не го закачиха. След петнадесет дни сцената се повтори; тоя път откараха и Ферари, защото носеше кама в пояса си. Може би беше загубил благоволенieto на местното величие.

Сега мисля, че Ферари е бил един беден, измамен с предателство младеж; тогава той беше за мене бог.

Приятелството не е по-малко тайнствено от любовта или от която и да е друга изява на тази неразбория — живота. Понякога съм си мислил, че само щастието не е тайнствено, защото то обяснява само себе си. Въпросът е, че Франсиско Ферари — смелият, силният — изпита симпатия към мен, презрения. Усетих, че греша, че не съм достоен за неговото приятелство. Опитах се да го избягвам, но той не ми позволи.

Обстоятелството, че майка ми не се примиряваше с моите връзки с онези, на които подражавах и които тя наричаше утайка, увеличаваше още повече моето притеснение. Главното в историята, която ви разказвам, е връзката ми с Ферари, а не гнусните факти, за които и сега не се разкайвам. Вината трае, докато има разкайване.

Старият, който отново бе заел мястото си до Ферари, разговаряше тайно с него. Навярно крояха нещо. Стори ми се, че от другия край на масата дочух името Вайдман — собственик на тъкачната фабрика,

която се намираше в края на квартала. Малко по-късно, без много обяснения, ми възложиха да обиколя фабриката и да запомня добре къде са входовете. Вече беше привечер, когато прекосих рекичката и железопътните линии. Спомням си няколко единични къщи, един върбалак и няколко ями. Фабриката беше нова, но изглеждаше самотна и занемарена; червеният ѝ цвят се слива сега в паметта ми със залеза. Беше оградена с желязна мрежа. Освен главния вход в дъното имаше още две врати, които гледаха на юг; през тях се влизаше направо в помещенията.

Признавам, че много късно разбрах това, за което вие навярно вече се досещате. Докладвах, а едно от момчетата потвърди моите сведения. Сестра му работела във фабриката. Ако бандата отсъствуваше от кръчмата събота вечер, всички щяха да забележат; затова Ферари реши, че нападението ще се извърши следващия петък. На мене ми се падна да пазя отвън. Добре беше междувременно никой да не ни вижда заедно. Щом останах на улицата насаме с Ферари, запитах:

— Имате ли ми доверие?

— Да — отвърна той. — Знам, че ще се държиш като мъж.

Спах добре тази и следващите нощи. В сряда казах на майка си, че отивам в центъра да гледам някакъв нов каубойски филм. Облякох най-хубавите си дрехи и се отправих към улица Морено. Пътуването с влак до станция Лакросе продължи дълго. В полицейското управление ме накараха да чакам, но накрая ме прие един от служителите — някой си Илд или Алт. Казах му, че искам да говоря с него по поверителен въпрос. Отговори ми, че мога да приказвам без страх. Разкрих му какво крои Ферари. Много се изненадах, че не познаваше името му; виж, когато му заговорих за дон Елисео, нещата се промениха.

— Аа! — възкликна той. — Оня от бандата в Източния квартал.

Той прати да повикат друг офицер, който отговарял за моя район; двамата започнаха да си говорят нещо. Единият ме попита не без подигравка:

— А ти идваш да дадеш тези показания, защото се смяташ за добър гражданин, нали?

Схванах, че той не би могъл да ме разбере, и отговорих:

— Да, господине, аз съм добър аржентинец.

Казаха ми да изпълня задачата, с която ме беше натоварил шефът ми, но да не изсвирквам, когато вида полицаите. На сбогуване единият от двамата ме предупреди:

— И внимавай. Нали знаеш какво ги чака портаджиите?

Полицаите, също като децата от четвърти клас, изпитват страшно удоволствие да говорят на лунфардо*.

Отговорих:

— Дано ме убият. Това е най-доброто, което може да ми се случи.

В петък още от зори усетих облекчение, че е дошъл определеният ден, а също така и угризение, че не изпитвам никакво угризение.

Часовете се влачеха много бавно. Едва се докосвах до яденето. В десет часа вечерта започнахме да се събираме в близост до тъкачната фабрика. Един от нашите го нямаше; дон Елисео каза, че винаги се намира по някой страхливец. Помислих си, че после на него ще прехвърлят вината за всичко. Готвеше се да завали. Уплаших се да не би някой да остане с мен, но ме оставиха сам пред една от задните врати. Малко по-късно се появиха полицаите с един офицер. Вървяха пеша; за да не привличат вниманието, бяха оставили конете си на едно празно място. Ферари вече беше разбил вратата, така че влязоха безшумно. Няколко залпа ме зашеметиха. Помислих си, че там, вътре, в тъмното, се избиват. След малко се появиха полицаите, водеха момчетата с ръце, оковани в белезници. След това излязоха и двама агенти, които влачеха Франсиско Ферари и дон Елисео Амаро. Куршумите ги бяха направили на решето. По време на съдебното следствие бе заявено, че оказали съпротива при задържането и първи открили огън. Аз знаех, че е лъжа, защото никога не бях виждал у тях револвери. Полицията бе използвала случая за уреждане на стари сметки. Няколко дни по-късно узнах, че Ферари се опитал да избяга, но един куршум го довършил. Вестниците го

* Жаргон на престъпния свят в Буенос Айрес.—Б. пр.

превърнаха, разбира се, в герой — такъв, какъвто той може би никога не е бил и за който аз бях мечтал.

А мен ме откараха заедно с другите и след известно време ме освободиха.

РАЗКАЗЪТ НА РОСЕНДО ХУАРЕС

Сигурно беше към единадесет часа вечерта; отбих се в кръчмата, която сега вече е бар, на ъгъла на улиците Боливар и Венесуела. От една маса ме повикаха. Изглежда, че в този мъж имаше нещо властно, защото незабавно му се подчиних. Беше седнал край една от масичките; по необясним начин разбрах, че отдавна не е мръднал от мястото си пред празната чаша. Не беше нито висок, нито нисък; приличаше на почтен занаятчия или може би на някогашен селянин. Редките му мустаци бяха посивели. Подозрителен като всички столчани, той не беше свалил шала си. Покани ме да пийна нещо с него. Седнах и се разговорихме. Всичко това се случи някъде към хиляда деветстотин тридесет и някоя година.

— Вие само сте чували за мен, но аз ви познавам, господине. Аз съм Росендо Хуарес. Мисля, че покойният Паредес ви е говорил за мен. Старецът си имаше свои слабости, обичаше да послъгва — не нарочно, а просто да забавлява хората. Сега, тъй като нямаме какво да правим, ще ви разкажа какво се случи всъщност през оная нощ. Нощта, когато убиха Говедаря. Вие, господине, сте разказали случката в един разказ; не съм от тия, дето могат да съдят за него, но ми се иска да научите истината за тия измишльотини.

Той направи пауза, сякаш искаше да подреди спомените си, и после продължи:

— В тоя живот на човек му се случват много неща, но едва по-късно, като минат годините, започва да ги проумява. Това, което преживях през оная нощ, си има дълбоки корени. Израснал съм в квартал Малдонадо, отатък Флореста. То си беше един вонящ ров, но за щастие го канализираха. Винаги съм смятал, че няма човек, дето може да спре прогреса. А в края на край-

щата раждаш се, където ти е писано. Никога не ми е хрумвало да проверя кой е бащата, дете ме е направил. Клементина Хуарес, майка ми, беше много порядъчна жена — печелеше си хляба с ютията. Знаех, че беше от провинция Ентре Риос или от Уругвай, така или иначе, често говореше за някакви роднини в град Консепсион в Уругвай. Растях си като тревата. Биехме се с момчетата с пръчки, наподобявайки бой с ножове. Тогава още не ни беше завладял футболът. Той си беше английска работа.

Една вечер един хулиган, Гармендия, взе да се заяжда с мене в кръчмата. Правех се на глух, ама оня си беше пийнал, та не искаше да ме остави на мира. Излязохме навън; бяхме вече на тротоара, когато той откrehна вратата на кръчмата и каза на хората:

— Не се тревожете, връщам се веднага.

Бях се сдобил с нож; тръгнахме към рекичката, ама вървим бавно и се дебнем един друг. Беше с няколко години по-голям от мене; ние двамата се бяхме били много пъти с пръчки, наподобявайки бой с ножове, и си знаех, че той ще ме намущка. Вървах по дясната страна на улицата, а той по лявата. Той се спъна в някаква купчина смет. В мига, в който Гармендия политна, аз се намерих отгоре му почти без да мисля. С един удар разрязах лицето му; счепкахме се; имаше миг, в който можеше всичко да се случи, накрая му нанесох удар с ножа, който бе последен. Чак по-късно усетих, че и той ме беше ранил, само някаква драскотина. През оная нощ ми стана ясно, че никак не е трудно да убиеш човек или пък да те убият. Рекичката беше далеч от нас; за да спечеля време, поприкрих покойния зад една пещ за тухли. От чиста глупост взех, че му задигнах пръстена, който носеше. Сложих си го на ръката, пооправих си шапката и се върнах в кръчмата. Влязох тежко, тежко и казах:

— Изглежда, че тоя, дете се върна, съм аз.

Поръчах си една ракия, щото наистина имах нужда от нея. Тогава някой ме предупреди за петното кръв.

Цяла нощ се въртах в кревата насам-натам; заспах чак призори. Сутринта дойдоха двама полицаи да ме приберат. Майка ми, вече покойница бедната, вдигна олелия до бога. Поведоха ме като да съм престъпник. Два дни и две нощи лежах в драголника. Никой не

дойде да ме види; само Луис Ирала, истински приятел, ама не му разрешиха свиждане. Една сутрин полицейският началник заповяда да се явя при него. Беше се разположил удобно на стола и без да ме погледне, рече:

— Значи ти прати Гармендия на оня свят?

— Щом вие го казвате — отговорих.

— Към мене се обръщат с господине. Без шеги и без увъртания. Ето тук са показанията на свидетелите и пръстенът, който са намерили у дома ти. Подписвай признанието, и толкоз!

Потопи перото в мастилницата и ми го подаде.

— Оставете ме да си помисля, господин началник — сетих се да отговоря.

— Давам ти двайсет и четири часа да премислиш всичко добре в дранголника. Няма да те притеснявам. Ако не щеш да се вразумиш, свиквай с мисълта за една почивчица на улица Лас Ерас*.

Както можете да си представите, аз не загрях.

— Виж, ако ти дойде умът в главата, ще останеш само няколко дни. После ще те измъкна, а дон Николас Паредес ме увери, че ще уреди работата ти.

Тези няколко дни станаха десет. Най-сетне си спомниха за мен. Подписах това, което искаха, и един полицай ме придружи до улица Кабрера.

За кола отвън бяха вързани много коне, а в пруста и вътре в къщата имаше повече хора, отколкото в бардак. Излезе, че било някакъв изборен комитет. Дон Николас си пиеше кафето, та доста почаках, докато ми обърне внимание. Без да се притеснява много-много, той ми каза, че ще ме изпрати в Морон, където се подготвяли избори. Даде ми препоръчително писмо за някой си господин Лаферер, който щял да ме изпробва. Писмото го написа един дребен младеж, облечен в черно, който съчиняваше стихчета; доколкото дочух, в тях се говореше за бедни квартали и мръсотия — неща, които хич не интересуват образованите хора. Поблагодарих му за услугата и си излязох. Върнах се сам, полицаят си бе отишъл.

Всяко зло за добро; providението си знае работата. Смъртта на Гармендия, която в началото ми създава-

* Улицата, на която се намира затворот в Буенос Айрес.— Б. пр.

ше неприятности, сега откриваше нови пътища пред мен. Е, разбира се, властите ме държаха в ръцете си и ако не служех както трябва на партията, щяха пак да ме натикат в пандиза, но аз бях обнадежден и вярвах в себе си.

Господин Лаферер ме предупреди, че ако си гледам работата както трябва, мога и далеч да стигна, даже да му стана телохранител. Правех това, което очаквах от мен. В Морон, а после и в предградието заслужих доверието на шефовете. Постепенно полицията и партията ми създадоха име на юначага; стана така, че без мене не можеха да минат по време на изборите в покрайнините на столицата и в целия окръг. А по онова време изборите не бяха шега работа; не искам да ви отегчавам, господине, като ви разказвам за тая или оная кървава случка. И без това никога не съм могъл да ги понасям радикалите; те са се хванали за брадата на радикала Алем и не я пускат. Нямаше човек, дето да не ме уважава. Намерих си жена — Луханера, купих си и един наперен риж жребец. Годици наред се правех на Морейра, който навремето си се е правил на някой друг гаучо циркаджия. Отдадох се на картите и на абсента.

Ние, старите хора, сме си бърбиви, но не се безпокойте, вече стигам до това, което искам да ви разкажа. Не знам дали вече не ви споменах за Луис Ирала. Рядък приятел. Вече беше човек на години, не се гнусеше от никаква работа и ме обичаше. Кракът му не беше стъпвал в разни изборджийски комитети. Живееше от труда си, беше дърводелец. С никого не се заяждаше и не търсеше никой да се заяжда с него. Една сутрин дойде да ме види и ми рече:

— Сигурно вече са ти разправили, че Касилда ме напусна. Отне ми я Руфино Агилера.

Бях срещал този тип в Морон. Казах:

— Да, знам го. Той е все пак по-малко боклук от всички Агилеровци.

— Боклук или не, но сега ще трябва да си има работа с мене.

Замислих се малко и го посъветвах:

— Слушай, никой не отнема нищо на никого. Ако Касилда те е оставила, това е, защото обича Руфино и вече не ѝ пука за тебе.

— Ами хората, какво ще кажат хората? Че съм страхливец, така ли?

— Моят съвет е да не се забъркваш в разни кашии заради това, дето хората ще го кажат, и заради някаква си жена, която вече не те обича.

— Хич и не ми е грижа за нея. За мене мъж, който мисли повече от пет минути за жена, не е мъж, а педераст. Касилда няма сърце. Последната нощ, която прекарахме заедно, каза, че вече съм остарял.

— Ами истината ти е казала.

— Да, но истината боли. Сега за мен е важен Руфино.

— Внимавай, виждал съм го Руфино да действа по изборите в Мерло. Бива си го.

— Мислиш, че ме е страх от него ли?

— Знам, че не те е страх, но помисли си добре. Едно от двете — или го убиваш и отиваш да го излежиш, или той те убива и заминаваш за Чакарита*.

— Така да бъде. Ти какво би направил на мое място?

— Не знам, но моят живот едва ли е добър пример. Аз съм един нехранимайко, който стана изборджийски убиец, за да не лежи в пандиза.

— Аз пък няма да ставам наемен убиец на която и да било партия. Искам да си уредя сметките, и толкоз.

— Значи ще си рискуваш спокойствието заради някакъв си непознат и заради една жена, която вече не обичаш?

Не поиска да ме изслуша и си отиде. На другия ден чухме, че предизвикал Руфино в един магазин в Морон и Руфино го убил.

Човекът бе отишъл да умре и го бяха убили като мъж в честен двубой. Бях го посъветвал като приятел и все пак се чувствах виновен.

Няколко дни след погребението отидох да гледам бой с петли. Никога не съм припадал по тях, но онай неделя направо ме отвратиха. Какво ли им става на тия животни, си мислех, та се разкъсват едно друго, ей така за нищо!

През нощта, за която разказвам, нощта от края на

* Голямото гробище в Буенос Айрес.—Б. пр.

моя разказ, бях се уговорил с момчетата да идем на вечеринка в кръчмата на Парда. Толкова години са минали, а и досега си спомням роклята на цветчета на моята приятелка. Танцувахме на двора. Е, не че нямаше някой и друг пиян да вдига пара, но аз се погрижих нещата да вървят по закон божи. Още нямаше дванайсет, когато се появиха ония, непознатите. Един от тях — Говедаря му викаха, тоя, когото убиха с предателство същата нощ — поръча за всички по чашка. Случайността поиска и двамата да сме замесени от същото тесто. Беше нещо замислил; приближи се до мен и взе да ме превъзнася. Каза, че бил от Северния квартал, където се говорело за подвизите ми. Оставих го да си говори, но вече подушвах нещо лошо. Пиеше ракия след ракия, може би за кураж, а най-накрая ме предизвика да се бием. Тогава се случи онава, дето никой не иска да го разбере. Видях се като в огледало в лицето на тоя смахнат фукльо и се засрамах от себе си. Не се уплаших, може би ако бях се уплашил, щях да изляза да се бия. Стоях си ей така, все едно нищо. Другият приближи лицето си до моето и изкрещя, ама така, че всички да го чуят:

— А пък ти си само един страхливец.

— Така да бъде — казах. — Не се страхувам да мина за страхливец. Ако това те ласкае, можеш и да прибавиш, че си ме напсувал на майка и че съм се оставил да ме заплуюеш. Сега успокои ли се?

Луханера измъкна ножа, който носех в жилетката под мишницата, и луда от гняв, го пхна в ръката ми. Отгоре на всичко каза:

— Росендо, мисля, че имаш нужда от това тук.

Хвърлих ножа и излязох, без да бързам. Учудени, хората ми сториха път. Все едно ми беше какво ще си помислят.

За да се разделя с живота, който водех досега, избягах в Уругвай и там станах каруцар. След като се върнах, преселих се тук. Сан Телмо винаги е бил почтен квартал.

СРЕЩАТА

На Сусана Бомбал

Човек преглежда вестниците всяка сутрин: било защото знае, че ще забрави, било защото търси теми за случайния вечерен разговор, така че чудно ли е, че никой вече не помни, или пък ако помни, то е като в просъница, прочутия и толкова разискван в миналото случай, в който бяха замесени Манеко Уриарте и Дункан. Всъщност това се случи някъде към 1910 година — година на Халеевата комета и на Стогодишнината от освобождението, а оттогава е изтекла много вода. Действащите лица са вече покойници; свидетелите на случилото се дадоха тържествена клетва да мълчат. Аз също вдигнах ръка за клетва и с цялата романтична сериозност на моите девет или десет години почувствувах важността на този ритуал. Не знам дали другите са забелязали, че и аз дадох дума; не знам дали те са удържали своята. Но, така или иначе, ето тук историята — с неизбежните промени, които са плод на времето и са присъщи на добрата или на лошата литература.

Онзи следобед братовчед ми Лафинур ме заведе на асадо* в имението Лос Лаурелес. Трудно ми е да определя точното му географско разположение. Но нека си представим едно от ония северни села, сенчести и спокойни, които се спускат към реката и нямат нищо общо с огромната столица и равнината, в която е разположена. Пътуването с влака беше достатъчно дълго, за да ми се стори отегчително, но знае се, че за децата времето изобщо тече бавно. Вече се мръкваше, когато прекосихме портала на имението. Усетих простите, вечни неща: мирис на запичащо се месо, дървета, кучета, сухи клонки, огън, който събира хората.

Гостите не бяха повече от дузина; всички — възрастни хора. Всъщност, както узнах по-късно, най-старият не беше навършил още тридесет години. Съвсем скоро схванах, че те са вещи по въпроси, от които и до ден-днешен не разбирам: състезателни коне, мъжка мода, автомобили, много скъпи жени. Никой не

* Пикник, при който се пече месо на открито. — Б. пр.

накърни моята свенливост, никой не ми обърна внимание. Агнето, което един от ратаите приготвяше сръчно, но бавно, ни задържа дълго в голямата столова. Спореха за годината на производство на вината. Намери се китара; мисля, че братовчед ми, ако добре си спомням, запя „Ла тапера“ и „Ел гаучо“ от Елиас Регулес, а после някакви децими на оскъдния лунфардо от ония години. Пееше за някакъв бой с ножове на улица Хунин. Донесоха кафе и пури. За връщане изобщо не ставаше и дума. Изпитвах (фразата не е моя, а на Лугонес) страха от късния час. Не исках да погледна часовника. За да прикрия самотата си на дете сред възрастни, гаврътнах бързо една-две чашки, без да изпитам удоволствие. Викайки, Уриарте предложи на Дункан да играят покер на две ръце. Някой възрази, че този начин на игра не е интересен, и предложи каре. Дункан го подкрепи, но Уриарте, с някакво непонятно за мен упорство, се заинати и настоя за първоначалната си идея. Освен играта труко*, чиято основна цел е запълване на времето с шеги и стихове, и скромните лабиринти на пасианса, картите не са ме увличали никога. Измъкнах се, без никой да забележи. Една голяма къща, непозната и тъмна (светло беше само в столовата), означава за едно дете повече, отколкото непозната страна за някой пътешественик. Крачка по крачка изследвах помещенията; спомням си една зала за билиард, една галерия с правоъгълни и ромбовидни стъкла, две люлеещи се кресла и прозорец, през който се виждаше някаква беседка. В тъмното се загубих; собственикът на къщата, чието име с годините съм забравил — може да е бил Асеведо или Асебал, — най-накрая успя да ме намери. От доброта или просто за да задоволи суетата си на колекционер той ме заведе при една витрина. Когато запали лампата, видях, че във витрината имаше различни образци на хладно оръжие. Ножове, станали прочути поради ръцете, които си бяха служили с тях. Каза ми, че имал едно именище близо до Пергамино и че като отивал или се връщал оттам, постепенно насъбрал всичко, което виждах. Отвори витрината и без да чете обясненията по картичките, раз-

* Игра на карти, много разпространена в Аржентина и Уругвай. — Б. пр.

каза историята на всеки нож — горе-долу една и съща, с разлика само в местата и датите. Попитах го дали сред тези оръжия не се намира случайно и камата на Морейра; но онова време той беше първообраз на гаучото, така както по-късно станаха Мартин Фиеро и дон Сегундо Сомбра. Бе принуден да признае, че не притежава този нож, но в замяна на това можел да ми покаже една кама с напречник във форма на буквата „П“. Прекъснаха го гневни викове; той незабавно затвори витрината; последвах го.

Уриарте крещеше, че противникът му го измамил. Другите, застанали прави, ги бяха наобиколили. Спомням си, че Дункан беше по-висок от останалите, як, с приведени рамене, с безизразно лице и светлоруси, почти бели коси; Манеко Уриарте беше подвижен, мургав, може би с малко индианска кръв, с претенциозни редки мустачки. Съвсем ясно личеше, че всички са пияни; не зная дали наистина по пода се търкаляха две-три бутилки, или пък така ми се стори поради многото филми, които съм гледал. Уриарте не преставаше да ругае; думите му ставаха все по-обидни и дори цинични; Дункан се правеше, че не го чува; накрая, сякаш вече отегчен, стана и го удари с юмрук. Повален на пода, Уриарте извика, че няма да претърпи тая обида, и го призова да се бият.

Дункан отказа, а после давайки обяснение, прибави: — Всъщност мене ме е страх от него.

Всички прихнаха да се смеят.

Уриарте, който вече бе се надигнал, натърти:

— Ще се бия с вас, и то ей-сега, веднага.

Някой, нека бог му прости, отбеляза, че оръжие не липсва.

Не помня кой отвори витрината. Манеко Уриарте избра най-впечатляващото и най-дългото оръжие — камата с напречника във форма на буквата „П“. Дункан някак небрежно взе един нож с дървена дръжка, на острието му бе гравирани христ. Някой се обади, че било много типично за Манеко да си избере шпага. Никой не се изненада, че в този момент на Уриарте му трепна ръката; всички се учудиха, че същото стана и с Дункан.

Традицията изисква мъжете, които са решили да се бият, да не оскърбяват дома, където се намират, и да

излязат навън. Полу на щега, полунаистина, излязохме навън във влажната нощ. Не бях опиянен от виното, а от самото приключение; копнеех някой да убие някого, за да мога после да разказвам и да си спомням приключението. Мисля, че в този миг останалите не бяха по-възрастни от мен. Усетих освен това как някаква вихрушка, която никои не можеше да спре, ни завлича и погубва. Никои не вярваше на обвинението на Манеко; всички го тълкуваха като плод на стара, отново пламнала от виното вражда.

Вървахме под дървета и задминахме беседката. Начело крачеха Уриарте и Дункан; учуди ме, че се дебнат един друг, сякаш се страхуват от изненада. Стигнахме до една полянка. Дункан каза кротко, но властно:

— Това място тук е подходящо.

Двамата застанаха в средата; бяха нерешителни. Някой се обади:

— Я хвърлете тия железа, че ви пречат, и се хванете гуша за гуша.

Обаче двамата мъже вече се сражаваха. В началото го вършеха несръчно, сякаш се сракуваха да не се наранят; в началото следяха стоманеното острие на противника, после — очите му. Уриарте беше забравил своя гняв; Дункан — своето безразличие или презрение. Опасността ги беше преобразила: сега се сражаваха двама мъже, не двама младежи. Представях си битката като някакъв хаос от стомана, а сега я следях или почти я проследих така, сякаш беше партия шах. Годаините, разбира се, са сложили ударение върху едни неща от това, което видях, а други са помътнили. Не знам колко продължи боят; има неща, които не се подчиняват на обикновените мерки на времето.

Тъй като нямаха пончо, което обикновено служи за защита, те посрещаха ударите с подлакътната част на ръката. Скоро изпорязаните ръкави почнаха да тъмнеят от кръвта. Помислих си, че се бяхме излъгали, предполагайки, че не познават този вид фехтовка. Скоро разбрах, че действуват по различен начин. Оръжията им бяха разновидни. За да избегне неизгодното си положение, Дункан се стараеше да бъде съвсем близо до другия; Уриарте пък отстъпваше назад, за да

може после да се хвърли напред, като нанасяше дълги и ниски удари с камата. Същият глас, който беше по-казал витрината, извика:

— Ще се убият! Спрете ги!

Никой не се осмели да се намеси. Уриарте беше отстъпил. Тогава Дункан го атакува. Телата им вече почти се докосваха. Стоманата на Уриарте търсеше лицето на Дункан. Изведнъж ни се стори, че камата е станала по-къса — беше потънала в гърдите на Дункан. Дункан се свлече на тревата и каза много тихо:

— Колко странно! Всичко е като насън!

Не затвори очи, не помръдна, и аз вече бях видял как един човек убива друг.

Манеко Уриарте се наведе над мъртвеца и го помоли да му прости. Той хълцаше, без да се преструва. Това, което току-що бе направил, превишаваше силите му. Сега разбирам, че той се е разкайвал не толкова за престъплението, колкото за безразсъдното си действие.

Не исках да гледам повече. Това, за което бях копнял, се беше случило и бе ме сломило. По-късно Лафинур ми каза, че се наложило да употребят сила, за да изтръгнат ножа. Събрали се на съвет. Решили да лъжат възможно най-малко; за да му придадат по-голямо благородство, щели да представят дуела с ножове като дуел с шпаги. Четири души си предложили услугите за секунданти, между тях и Асебал. В Буенос Айрес всичко се урежда; приятели ще се намерят винаги.

Върху масата от махагоново дърво останали разпилени карти и банкноти; никой не искаше нито да ги погледне, нито да се докосне до тях.

През следващите години неведнъж съм мислил да разкажа историята на някой приятел. Но винаги съм изпитвал чувството, че за мене е по-ласкателно да притежавам една тайна, отколкото да я разказвам. Към 1929 година случаен разговор ме накара внезапно да наруша това дълго мълчание. Пенсионираният полицейски комисар дон Хосе Олаве ми беше разказвал истории за герои на камата, подвизавали се в квартал Ретино; той изтъкна, че тези хора били способни на всякакво коварство, стига да им помогне да изпреварят противника си, и че преди братята Подеста и Гу-

тиерес почти не е имало честни боеве с ножове. Казах му, че съм бил свидетел на такъв дуел. И тогава му разказах случилото се преди толкова много години.

Той ме изслуша с професионално внимание, после запита:

— Сигурен ли сте, че Уриарте и другият никога преди това не са се упражнявали в бой с нож? Може би някой и друг престой в именията им да е послужил за нещо полезно?

— Не — отговорих му. — Всички, които бяха там, се познаваха добре и всички бяха крайно учудени.

Олаве продължи бавно, сякаш мислеше на глас:

— Напречникът на една от камите е бил във форма на буквата „П“. Знаете ли, само две камии от този вид са се прочули: камата на Морейра и тази на Хуан Алмада, който е действал някъде към Тапалкен.

Нещо прищракна в паметта ми; Олаве продължи:

— Освен това вие споменахте за нож с дървена дръжка, с гравирана марка във вид на храст. Такива ножове има с хиляди, но един, само един е придобил слава.

Той спря за миг, после продължи:

— Имението на господин Асеведо е било близо до Пергамино. Говори се, че към края на века именно по тия места се е подвизавал друг главорез — Хуан Алманса. След първото си убийство, което извършил на четиринайсет години, той никога не се разделял точно с такъв къс нож, защото му носел късмет. Хуан Алманса и Хуан Алмада се намразили, защото хората ги бъркали поради близостта на имената. Дълго време се търсили, но никога не се срещнали. Хуан Алманса бил убит по време на едни избори от някакъв заблуден куршум. Другият починал, струва ми се, от естествена смърт, в болницата в Лас Флорес.

Тази вечер ние не говорихме повече. Всеки от нас остана сам да мисли.

Девет или десет мъже, които вече не са между живите, видяха това, което видяха очите ми, острието, което проникна дълбоко в тялото, и после тялото проснато на земята — но това, което те видяха, е всъщност крайт на друга, по-отдавнашна история. Манеко Уриарте не уби Дункан; сражаваха се оръжията, а не мъжете. Те бяха лежали в покой едно до друго в една вит-

рина до момента, в който ръцете ги бяха събудили. Навярно са се раздвижили при събуждането; затова трепна юмрукът на Уриарте, затова трепна ръката на Дункан. Двете ками знаеха да се сражават — не техните оръдия, хората — и се сражаваха добре в оная нощ. Бяха се търсили дълго по безкрайните пътища на провинцията и се срещнаха тогава, когато техните господари гаучо вече се бяха превърнали в прах. В желязото, от което бяха изковани, дремеше и дебнеше една човешка ненавист.

Вещите живеят по-дълго от хората. Кой знае дали историята свършва тук, кой знае дали няма да се срещнат отново.

ХУАН МУРАНИЯ

Години наред повтарях, че съм израснал в квартал Палермо. Сега вече разбирам, че това е било едно литературно самохвалство; истината е, че съм израснал от другата страна на дълга решетъчна ограда, в къща с градина и сред книгите на баща ми и на дедите ми. Палермо на камите и китарите се е намирал в кръчмите (поне така ме уверяваха); през 1930 година посветих едно изследване на нашия съсед Кариго — поет, възпяващ предградията. Малко по-късно случайността ме среща с Емилио Трапани. Пътувах за Морон; седнал до прозореца на влака, Трапани ме извика по име. Не можах да го позная — бяха минали толкова много години, откакто седяхме на един чин в училището на улица Тамес. Мисля, че Роберто Годел непременно ще си спомни за него.

Никога не сме били много близки. Времето, а също и взаимното безразличие ни бяха отделили още повече. Впрочем сега си спомням, че той ме беше запознал с основните понятия от тогавашния лунфардо. Завързахме един от онези тривиални разговори, в които всеки прави усилие да намери нещо да каже или от които узнаваме за кончината на някой съученик, превърнал се само в име. Внезапно Трапани каза:

— Знаеш ли, дадѐха ми да прочета книгата ти за

Кариего. В нея през цялото време говориш за разни главорези. Но я ми кажи, Борхес, ти откъде можеш да знаеш за такива типове?

Той ме изгледа и в погледа му се четеше голямо удивление. Отговорих:

— Но аз съм се документирал.

Не ме остави да продължа и каза:

— Да, документирал си се, така се казва. А на мене документи не ми трябва: аз познавам тия хора.

След известно мълчание добави с тон на човек, доверяващ някаква тайна:

— Аз съм племенник на Хуан Мураня.

Когато в деветдесетте години в Палермо се говореше за герои на камата, Мураня беше най-споменаваното име. Трапани продължи:

— Флорентина, моята леля, беше негова жена. Тази история може да те заинтересува.

Реторичният патос на места, а и някои дълги фрази ме накараха да подозра, че той разказваше тази история не за първи път.

— Майка ми винаги бе изказвала недоволството си, че сестра ѝ е свързала живота си с този на Хуан Мураня, който според нея беше нехранимайко, а за леля Флорентина — човек на действието. За смъртта на чичо ми се разказват най-различни истории. Някои даже стигаха дотам, че уж една нощ, както бил на градус, паднал от капрата на файтона, когато завивал на ъгъла на булевард Коронел Диас, и си разбил черепа в паветата. Други говореха, че властта го преследвала и той избягал в Уругвай. Майка ми, която изобщо никога не е жалила за зет си, не ми е обяснявала никога нищо. По онова време съм бил много малък и не помня Мураня.

По време на Стогодишнината от освобождението ние живеехме в дълга и тясна къща на пасажа Русел. Задната врата, която беше винаги заключена, водеше към булевард Сан Салвадор. В таванската стая живееше леля ми, жена на години и малко странна. Слаба и костелива, тя беше, а може би така ми се струваше, много висока и пестеше думите си. Страхуваше се от чистия въздух, никога не излизаше и не ѝ беше приятно да влизаме в стаята ѝ; неведнъж съм я заварвал да краде и да крие храна. В квартала говореха, че се

била побъркала след смъртта или изчезването на Мураня. Помня я винаги облечена в черно. Беше придобила навика да си говори сама.

Къщата принадлежеше на някой си господин Лукеси, собственик на бръснарница в Баракас. Майка ми, която беше шивачка на униформи, едва свързваше двата края. Дочувах разни тайнствени думи, които не разбирах — съдия-изпълнител, принудително опразване на жилището заради неплатен наем. Майка ми беше страшно разтревожена; леля ми повтаряше упорито през цялото време: Хуан няма да позволи на тоя мръсен чужденец да ни изхвърли. И тя разказваше случая — който ние вече знаехме наизуст — за оня нахалник от южните предградия, който бил дръзнал да се усъмни в смелостта на нейния мъж. Щом узнал за това, чичо Хуан начаса се придвижил до другия край на града, намерил го, уредил въпроса с един удар с ножа и го хвърлил в Риачуело. Не знаех дали историята е вярна; сега важен е фактът, че този случай е бил разказван и са вярвали на неговата достоверност.

Вече се виждах мислено да спя по канавките на улица Серано или пък като просяк, или с кошница, предлагащ праскови. Най-много ме привличаше последното, защото така щях да се отърва от училището.

Не знаех колко време продължи тая тревога. Веднъж покойният ти баща ни каза, че времето не може да се измерва с дни, както парите се измерват в сентаво или песо, защото парите са еднакви, а всеки ден и дори може би всеки час е различен. Не ми стана съвсем ясно какво искаше да каже с това, обаче фразата се е запечатала в съзнанието ми.

През една от онези нощи сънувах сън, който се превърна в кошмар. Сънувах чичо си Хуан. Не го познавах, но си го представях як, с малко примес на индианска кръв, с редки мустаци и буйна коса. Пътувахме към юг между големи каменни кариери и бурени, но тези кариери и тези бурени бяха едновременно и улица Тамес. В съня ми слънцето грееше високо над нас. Чичо Хуан беше облечен в черен костюм. Спря близо до някакъв мост в едно дефиле. Държеше ръката си под сакото на височината на сърцето, но не като човек, който се готви да извади нож, а сякаш крие нещо. Каза ми с много тъжен глас: „Много съм се про-

менил.“ Извади бавно ръката си и тогава видях крайник на лешояд. Събудих се с вик в тъмнината.

На другия ден майка ми нареди да я придружа у Лукеси. Отиваше там да моли за отсрочка; предполагам, че ме взе със себе си, за да може кредиторът да види нейната безпомощност. На сестра си не каза нищо дума, тъй като тя не би ѝ позволила да се унижава по такъв начин. Никога не бях ходил в Баракас; стори ми се, че там имаше повече хора, повече улично движение и по-малко незастроени места. Още от ъгъла видяхме, че пред сградата, която търсехме, имаше полицаи и тълпа хора. Някакъв съсед обикаляше групичките насъбрали се хора и повтаряше как към три часа сутринта бил събуден от някакви удари; чул как вратата се отваря и че някой влиза, но никой не я затворил; призори намерили Лукеси проснат в пруста, полуоблечен. Били му нанесени многобройни удари с нож. Човекът живеел сам; правосъдието така и не успя да открие виновника. От къщата не бяха откраднали нищо. Някой си спомни, че напоследък покойният бил изгубил почти напълно зрението си. А друг каза авторитетно: „Дошъл му е часът на човека.“

Разсъждението и тонът тогава силно ме впечатлиха; с годините постепенно се убедих, че когато някой умре, винаги ще се намери някакъв многознайко, който да направи това велико откритие.

Близките на покойника ни поканиха на бдението и ни поднесоха кафе; изпих една чашка. В ковчега на мястото на умрелия бяха поставили восъчна кукла. Споделих това с майка си; един от опечалените се усмихна и ми обясни, че фигурата, облечена в черно, бил господин Лукеси. Загледах се в него като омагьосан. Наложих си майка ми да ме дръпне за ръкава.

Месеци наред се говореше само за това. По онова време престъпленията бяха редки; спомни си колко дълго се говореше за случая с Мелена, с Кампана и Силиетеро. Единственият човек в Буенос Айрес, който изобщо не трепна, беше леля Флорентина. Тя повтаряше със старческа упоритост:

— Нали ви казах, че Хуан няма да разреши оня мръсен чужденец да ни остави без покрив.

Един ден валеше като из ведро. Като не можех да отида на училище, тръгнах да оглеждам къщата. Ка-

чих се и на тавана. Там седеше леля ми, положила ръка върху ръка; усетих, че дори и не мисли. В стаята ѝ миришеше на влага. В единия ъгъл беше железното легло; на една от пръчките висеше молитвена броеница; в другия ъгъл имаше ракла за дрехи. На една от варосаните стени висеше щампа на Богородицата. На нощната масичка стоеше свещник.

Без да вдигне поглед, леля ми каза:

— Знам какво те води насам. Изпратила те е майка ти. Тя не иска да разбере, че Хуан ни спаси.

— Хуан ли? — запитах учуден. — Та Хуан е умрял преди повече от десет години.

— Хуан е тук — каза тя. — Искаш ли да го видиш?

Отвори чекмеджето на нощната масичка и извади оттам една кама.

После продължи нежно:

— Ето го. Знаех си аз, че никога няма да ме изостави. На тоя свят не е имало мъж като него. Не позволи на оня мръсен чужденец дори да гъкне.

Едва тогава разбрах. Тази бедна, побъркана жена беше убила Лукеси. Водена от омраза, от лудост, а кой знае, може би от любов, тя се беше измъкнала през южната врата, беше прекосила в тъмната нощ безброй улици, беше намерила накрая къщата и с тези големи и костеливи ръце беше забила камата. Камата беше за нея Мураня, мъртвецът, когото тя продължаваше да обожаваше.

Никога не разбрах дали е доверила историята на майка ми. Почина малко преди да ни накарат да опразним къщата.

Това е разказът на Трапани, с когото повече не се срещнах. Струва ми се, че в историята на тая жена, останала сама и отъждествила своя мъж, своя тигър, с един предмет, който той ѝ бе оставил — жестокото оръжие на неговите подвизи, — виждам символ или по-точно много символи. Хуан Мураня е бил мъж, който е крачел по познатите ми улици, който е познал онава, което познават всички мъже, който е усетил вкуса на смъртта и после се превърнал в нож; сега е споменът за един нож, а утре ще потъне в забравата, във всеобщата забрава.

СТАРАТА ДАМА

На четиринадесети януари 1941 година Мария Хустина Рубио де Хауреги щеше да навърши сто години. Тя беше единствената още жива потомка на участник във Войната за независимост.

Баща ѝ, полковник Мариано Рубио, бе човек, когато, без да проявяваме непочтителност, можем да наречем „малък национален герой“. Роден в енорията Мерсед в семейство на местни скотовъдци, той беше произведен младши лейтенант от Андската армия и взе участие в битката при Чакабуко, в злополучния бой при Канча Раяда, в сражението в Майпу и две години по-късно при Арекипа. Казват, че в навечерието на тази битка двамата с Хосе де Олавария си разменили сабите. В началото на април двадесет и трета се състоя знаменитото сражение при Серо Алто, но тъй като то стана в долината, обикновено го наричат „сражението при Серо Бермехо“. Венецуелците, вечно завиждащи на нашата бойна слава, приписват тази победа на генерал Симон Боливар, ала безпристрастният наблюдател, аржентинският историк, не се оставя да бъде измамен и отлично знае, че лаврите на победата се падат на полковник Мариано Рубио. Именно той начело на полк колумбийски хусари наклони везните в спорната битка с пики и саби, подготовка за не по-малко знаменитото сражение при Аякучо, където също се отличи. Тук бе ранен. През двадесет и седма се сражава геройски при Итусайнго под прякото командване на Алвеар. Въпреки родството си с Росас той беше човек на Лавалие и разби федералистите в една схватка, която винаги наричаше „саблена сеч“. След разгромяването на унитаристите емигрира в Източната провинция и там се ожени. Почина по време на Голямата война в обсадения от хората на Орибе Монтевидео, малко преди да навърши четиридесет и четири години, а за онова време това беше почти старост. Минаваше за приятел на Флоренсио Варела. Твърдението, че е бил изключен от Военната академия, изглежда твърде правдоподобно: беше превзел много крепости, но не беше взел нито един изпит. Остави две дъщери, от които ни интересува по-малката, Мария Хустина.

В края на петдесет и трета вдовицата на полковника заедно с дъщерите си се установи в Буенос Айрес. Не им върнаха имението, конфискувано от тиранина, но семейството живя дълго със спомена за изгубените земи, които никога не бяха виждали. На седемнадесет години Мария Хустина се омъжи за доктор Бернардо Хауреги, който, макар и цивилен, взе участие в битките при Павон и Сепеда и умря, изпълнявайки служебния си дълг, по време на жълтата треска. Той остави син и две дъщери. Мариано, първородният, стана данъчен инспектор и често посещаваше Националната библиотека и Архива, подтикван от желанието да напише подробна биография на героя — биография, която така и не завърши и която навярно така и не е започвал. По-голямата от дъщерите, Мария Елвира, се омъжи за свой братовчед от рода Сааведра, чиновник в Министерството на финансите, а по-малката, Хулия — за някой си господин Молинали, който, макар че имаше италианско име, беше учител по латински и извънредно начетен човек. Няма да се спирам на внуци и правнуци: достатъчно е читателят ми да си представи един знаменит, но обеднял род, възглавяван от една епична сянка и от родената в изгнание дъщеря.

Живееха съвсем скромно в квартала Палермо, недалеч от черквата „Гуадалупе“, и Мариано още си спомняше как виждал от трамвая по Гран Насионал едно бласто и край него къщурки, които били тухлени, макар и неизмазани, а не сковани от парчета ламина: вчерашната бедност беше по-малко бедна от тази, която днес ни предлага индустриализацията. А и богатството беше по-скромно.

Домът на семейство Рубио заемаше етаж над кварталния галантериен магазин. Страничната стълба беше тясна, парапетът от дясната ѝ страна продължаваше и по една от стените на тъмно преддверие, в което имаше закачалка и няколко стола. От преддверието се влизаше в малък салон с тапицирани мебели, а от салона — в трапезария с мебели от махагон и една витрина. През железните щори, винаги спуснати заради припичащото слънце, се процеждаше слаба светлина. Помня, че миришеше на застояло. По-нататък се намираха спалните, банята, тераса с корито за пране и слугинската стая. Единствените книги в къщата

бяха том от Андраде, монография за героя с допълнения, написани на ръка, и Испаноамериканският речник на Монтанер и Симон, купен затова, че се продаваше на изплащане, а и защото притежаваха подходяща етажерка. Живееха от пенсия, която винаги получаваша със закъснение, и от наема от един участък — жалка останка от някога обширното имение в Ломас де Самора.

По времето, за което става дума в моя разказ, старата дама живееше с овдовялата Хулия и сина ѝ. Тя продължаваше да проклينا Артигас, Росас и Уркиса; първата европейска война, заради която намрази немците, макар че не знаеше почти нищо за тях, ѝ се струваше по-малко реална, отколкото революцията от деветдесета и атаката при Серо Алто. След 1932-ра започна постепенно да гасне: баналните метафори са най-хубави, защото единствени те са точни. Изповядваше, естествено, католическата вяра, но това не означаваше, че вярваше в триединството на Бога, нито пък в безсмъртието на душата. Шепнеше молитви, които не разбираше, а пръстите ѝ прехвърляха зърната на броеницата. Вместо Великден и Богоявление бе почнала да празнува Коледа, а вместо мате пиеше чай. Думите „протестант“, „евреин“, „масон“, „еретик“ и „безбожник“ за нея бяха синоними и нищо не значеха. Докато можеше да говори, наричаше испанците „готи“, както им викаха родителите ѝ. В 1910-а не искаше да повярва, че инфантата, която в края на краищата беше принцеса, противно на всички очаквания говори като обикновена галисийка, а не като аржентинска дама. Този обезсърчителен факт ѝ съобщи на бдението край зет ѝ една богата роднина, която дотогава никога не бе стъпвала в дома им, но чието име те жадно търсеха в светската хроника на вестниците. Госпожа Хавурегги продължаваше да се придържа към старите наименования; казваше улица Артес, улица Темпле, улица Буен Орден, улица Пиедад, двете Дълги улици, площад Парке, площад Портонес. Семейството умишлено употребяваше тези архаизми, които у нея звучаха съвсем естествено. Казваша например „източните“, а не „уругвайците“. Тя не излизаше от къщи; навярно дори и не подозираше, че Буенос Айрес постепенно се е променил и е станал по-голям. Ранните спомени са

най-ярки; градът, който старата дама си представяше отгатък пътната врата, сигурно беше много по-стар от онзи, който помнеше от времето, когато трябваше да напуснат центъра. Волските карвци навярно още стояха на площад Онсе, а клюмналите теменужки благоухаеха из дворовете в Баракас. „Вече сънувам само умрели“ — такава беше една от последните ѝ фрази. Не беше глупава, но доколкото ми е известно, никога не беше се отдавала на интелектуални удоволствия; вероятно се е задоволявала с онези, които ни предлага паметта, а сетне забравата. Винаги е била великодушна. Помня нейните спокойни ведри очи и усмивката ѝ. Кой знае каква буря от страсти, сега угаснали, а преди пламтящи, е бушувала у тази стара жена, която някога е била очарователна. Влюбена в цветята, чийто скромнен и тих живот приличаше на нейния, тя отглеждаше в стаята си бегонии и докосваше листата, които вече не виждаше. До 1929-а, когато потъна в унес, разказваше разни исторически събития — винаги с едни и същи думи и в един и същи ред, сякаш четеше „Отче наш“, но лично аз подозирам, че те вече не съответствуваха на никакви представи. Беше ѝ безразлично с какво се храни. С една дума, беше щастлива.

Сънят, както знаем, е най-загадъчното от всички наши състояния. На него посвещаваме една трета от живота си, ала не го разбираме. За едни той е кратко откъсване от бодърствуването; за други — едно сложно състояние, което обхваща минало, настояще и бъдеще; за трети — непрекъснат низ от съновидения. Да твърдим, че госпожа Хауреги е прекарала десет години в спокоен хаос, би означавало да допуснем грешка; всеки миг от тези десет години може би е бил само настояще без „преди“ и без „след“. И нека не ни удивява толкова настоящето, което мерим с денонощия, със стотиците страници на безброй календари, с грижите и делата си; то е същото онова настояще, в което живеем всяка сутрин, преди да се събудим, и всяка вечер, преди да заспим. Всеки ден ние на два пъти се превръщаме в старата дама.

Семейство Хауреги живееше, както видяхме, в известен фалш. Те смятаха, че принадлежат към аристокрацията, но хората от това съсловие не ги познава-

ха; бяха потомци на национален герой, но в учебниците по история рядко се споменаваха името му. Наистина на него беше кръстена една улица, но тази улица, която малцина знаят, се намираше някъде зад Западните гробища.

Славната дата приближаваше. На десети януари се яви един офицер с писмо, подписано от самия министър, който известяваше, че на четиринадесети ще направи посещение; семейство Хауреги показаха това писмо на всички съседи, като особено обръщаха внимание на бланката и собственоръчния подпис на министъра. След това започнаха да пристигат журналисти, които готвеха дописки. Дадоха им всевъзможни сведения; явно изобщо не бяха чували за полковник Рубио. Почти непознати хора се обаждат по телефона с молба да бъдат поканени.

Всички се готвеха усърдно за великия ден. Намазаха пода, измиха стъклата на прозорците, махнаха калъфите на полилеите, полираха махагона, излъскаха среброто от бюфета, разместиха мебелите и дори вдигнаха капака на пианото в салона, за да се вижда кадифената покривчица върху клавишите. Всички сновяха насам-натам. Единствена госпожа Хауреги остана чужда на тая суматоха; тя сякаш нищо не разбираше, усмихваше се; Хулия с помощта на слугинята я подреди тъй, сякаш подреждаше покойница. Първото, което щяха да видят гостите при влизането си, беше портретът на националния герой с маслени бои, а малко по-ниско, вдясно — сабията, съпътствувала го в многочислените битки. Даже в дни на крайна оскъдица те не пожелаха да я продадат и възнамеряваха да я подарят на Историческия музей. Една изключително мила съседка им услужи за случая със саксия мушката.

Тържеството трябваше да започне в седем часа. Бяха поканили гостите за шест и половина, тъй като знаеха, че никой не обича да е пръв. В седем и десет нямаше жива душа; поспориха малко язвително за ползата и вредата от неточността. Елвира, която се гордееше със своята точност, заяви, че да караш хората да те чакат е непростима проява на неуважение; Хулия, повтаряйки думи на мъжа си, забеляза, че закъснението е израз на учтивост, защото, ако всички

закъсняват, значи така е по-удобно и никой никого не притеснява. В седем и четвърт къщата беше претъпкана. Целият квартал можа да види и завиди на колата и шофьора на госпожа Фигероа, която рядко канеше семейство Рубио, но която посрещнаха любвеобилно, за да не би някой да си помисли, че се виждат само по погребения. Президентът беше изпратил своя адютант, един много мил господин, който заяви, че за него е голяма чест да стисне ръка на дъщерята на героя от Серо Алто. Министърът, който трябваше да се оттегли рано, произнесе проникновено слово, в което обаче се говореше повече за Сан Мартин, отколкото за полковник Рубио. Старицата седеше в креслото си, облегната на няколко възглавници, и от време на време климаше или изпускаше ветрилото. Група знатни госпожи, Дамите на Отечеството, изпяха в нейна чест националния химн, но тя, изглежда, не го чу. Фотографите подредиха гостите в ефектни групички и зашракаха със светкавиците. Чашките порто и херес не стигаха. Отвориха няколко бутилки шампанско. Госпожа Хауреги не промълви нито дума: може би вече не знаеше коя е. Още същата вечер се разболя.

Когато по-чуждите се разотидоха, семейството набързо приготви студена вечеря. Миризмата на тютюн и кафе беше вече изместила финия аромат на парфюмите.

Сутрешните и вечерните вестници благородно лъжеха; всички хвалеха почти феноменалната памет на дъщерята на героя — „красноречив архив на цял век аржентинска история“. Хулия искаше да ѝ покаже тези съобщения. В полумрака старата дама лежеше все тъй неподвижно със затворени очи. Нямаше треска; лекарят, който я прегледа, каза, че всичко е наред. След няколко дни тя умря. Нашествието на тълпата, необичайната врява, светкавиците, речите, униформите, многобройните ръкостискания и гърмът на шампанското бяха ускорили нейния край. Навярно си бе помислила, че в къщата е нахлула Масорката.

Аз мисля за падналите при Серо Алто, мисля за покритите със забрава мъже на Америка и Испания, загинали под конските копита; мисля, че последната жертва на тази кавалерийска сеч в Перу — след повече от век — бе една старица.

ДРУГИЯТ ДВУБОЙ

Тази история я чух преди много години една лятна привечер в Адрогe от Карлос Рейлес, син на известния уругвайски романист. Сега в спомена ми се смесват дългата хроника на една ненавист и трагичният ѝ край с лекарствения аромат на евкалиптите и песента на птиците.

Говорехме както обикновено за преплетената история на нашите две страни. Той ми каза, че навярно съм слушал за Хуан Патрисио Нолан, който си бил спечелил славата на смелчага, шегаджия и хитрец. Излъгах го, че съм чувал за него. Нолан умрял към деветдесетата година, каза той, но хората продължавали да си спомнят за него като за приятел. Не липсвали и хора, които го хулят, но такива се намират винаги. Разказа ми за една от шегите на Нолан. Случката се разиграла малко преди битката при Манантиалес; героите били двама гаучо от Серо Ларго: Мануел Кардосо и Кармен Силвейра.

Как и от какво се е породила взаимната им ненавист? Как след цял век може да се възстанови неясната история на двама мъже, станали известни единствено с последния си двубой? Един надзирател от имението на бащата на Рейлес, по име Ладереча и който „имал мустаци на тигър“, бил слушал някои подробности; ще ви ги разкажа сега, без особена вяра, тъй като забравата и спомените често са изобретателни.

Мануел Кардосо и Кармен Силвейра притежавали малки съседни имения. Причината за омразата, както и тази на други страсти, винаги е неясна, но се говорело за някакъв спор за добитък, който не бил белязан с клеймо, споменава се и някакво надбягване с коне рамо до рамо, в което Силвейра, който бил по-силният, избутал с коня си от пистата жребца на Кардосо. Няколко месеца по-късно в местната кръчма двамата изиграли една дълга партия труко на две ръце; Силвейра поздравявал противника си почти при всяка взятка, но накрая го оставил без пукнат грош. Когато си прибрал парите в кожения пояс, той благодарил на Кардосо за урока, който му бил дал. Мисля, че точно тогава за малко не се хванали гуша

за гуша; играта била много оспорвана, събрали се много хора да гледат и те ги разтървали. По онова време нравите бяха сурови; мъжете и камите лесно влизаха в сблъсък; интересното в случая е, че Мануел Кардосо и Кармен Силвейра са се срещали неведнъж по хълмовете на здрачаване или в ранни зори, но никога не са се били. Може би в бедния си първобитен живот не са притежавали друго богатство освен тази омраза и затова постепенно са я трупали. Без да подозират, всеки от тях се бил превърнал в роб на другия.

Не знам дали фактите, за които ще разкажа, са следствия или причини. Кардосо, не толкова от любов, колкото за да прави нещо, се увлякъл по едно съседско момиче — Сервилиана; щом като Силвейра узнал, почнал да я ухажда по своему и я прибрал в колибата си. Няколко месеца по-късно той я изпъдил, защото вече му пречела. Отчаяна, жената потърсила убежище в дома на Кардосо; той прекарал една нощ с нея и на другия ден по обяд я изпъдил. Не му трябвали трохи от трапезата на другия.

Пак по онова време, преди или след историята със Сервилиана, се случил и инцидентът с овчарското куче. Силвейра се бил привързал извънредно много към това куче и го наричал Тридесет и три. Намерил го мъртво в една канавка; разбира се, Силвейра се досетил кой го е отровил.

Някъде към зимата на седемдесета година революцията на Апарисио ги заварила в същата кръчма, където били играли онази злополучна игра на карти. Начело на отряд монтонероси един бразилец мулат държал реч пред присъстващите; казал им, че отечеството се нуждае от тях, че правителството ги потиска по непоносим начин, раздал им бели кокарди и след този увод, който те така и не разбрали, повел всичките. Дори не им било разрешено да се сбогуват с близките си. Мануел Кардосо и Кармен Силвейра се примирили със съдбата си; в края на краищата войнишкият живот не бил по-тежък от този на гаучото. Да спят под открито небе, със седло вместо възглавница — на това били свикнали; за ръка, свикнала да убива животни, не било кой знае колко трудно да убива хора. Поради липса на въображение те не изпитвали нито страх, нито съжаление, макар че поня-

кога, преди атака, случвало се да се поуплашат. Звън-тежът на стрemenата и на оръжията е едно от нещата, които се чуват винаги когато кавалерията влиза в бой. Всеки, когото не са ранили в началото, се смята за неуязвим. Не страдали за дома си. Понятието родина им било чуждо; въпреки кокардите по шапките им било все едно дали се бият за една или за друга партия. Научили се как да се сражават с пиките. По време на атаките и отстъпленията разбрали най-после, че макар и другари по оръжие, могат да си останат съперници. Сражавали се рамо до рамо, но доколкото ни е известно, не разменяли нито дума.

Било писано краят им да настъпи през есента на тежката седемдесет и първа година.

Битката, която траяла по-малко от час, се разиграла в някакво място, чието име те никога не научили. Имената ги слагат по-късно историците. Предишната вечер Кардосо се промъкнал в палатката на командира си и го помолил тихичко, ако на другия ден победят, да му запази някой „колорадо“, защото досега не бил заклал още никого и му се искало да разбере как става това. Командирът му обещал, че ако по време на боя се държи като мъж, ще му направи тая услуга.

„Бланко“ били повече на брой, но противниците им разполагали с по-добро оръжие и им нанасяли големи загуби от един хълм. След две несполучливи атаки и след като не успели да стигнат до върха, командирът им, тежко ранен, се предал. Там на място и по негова молба го освободили завинаги от мъките му.

Мъжете сложили оръжие. Капитан Хуан Патрисио Нолан, който командувал отряда, издал подробна заповед как да се извърши обичайното избиване на пленниците. Той бил от Серо Ларго и му било известно, че Силвейра и Кардосо враждуват от дълго време. Пратил да ги повикат и им казал:

— Знам, че вие двамата не можете да се гледате и че доста отдавна се дебнете. Имам хубава новина за вас; преди да залезе слънцето, можете да покажете кой от вас е по-мъжага. Ще наредя да ви колят, застанали прави, и после ще се надбягвате. Само бог знае кой ще е победителят.

Войникът, който ги бил довел, отвел обратно двамата пленници.

Новината бързо се разнесла из целия лагер. Но-лан бил решил, че надбягването ще бъде коронният номер на тазвечерното представление, но пленниците изпратили при него делегат да му каже, че и те искат да присъствуват и да заложат за един от двамата. Нолан, който бил разумен човек, се оставил да бъде убеден; заложили пари, конско снаряжение, хладно оръжие и коне, които щели да бъдат предадени, когато му дойде времето, на вдовиците и роднините. Горещината била необичайна; за да не остане някой без следобеден сън, отложили надбягването за четири часа. (Не било лесно да събудят Силвейра.) Нолан, типично по креолски, закъснял цял час. Коментирал победата с други офицери; ординарецът сновял насамнатам със съда с мате.

От двете страни на черния път, край палатките, чакали две редици пленници, седнали на земята, с ръце, вързани на гърба, за да не създават грижи. Тук-там някои се утешавали с псувни, друг си спомнил началото на „Отче наш“, почти всички били като замаяни. Естествено, не могли да пушат. Вече не им било до състезанието, но всички гледали.

— И мен ще ме колят — казал един със завист.

— Да, само че заедно с всички — поправил го съседът му.

— Да, както и тебе — отвърнал му първият.

Един сержант прекарал със сабята си една черта напреки на пътя. Отвързали китките на Силвейра и на Кардосо, за да тичат свободно. Между двамата имало разстояние от няколко метра. Стъпили на чертата. Някои от офицерите ги помолили да се държат мъжки, защото вярвали в тях и били заложили големи суми.

На Силвейра му се паднало да го коли Пардо Но-лан, чиито деди несъмнено някога са били роби на семейството на капитана и носели неговото име. Кардосо щял да го коли редовният главорез, възрастен мъж от провинция Кориентес, който, за да успокои осъдените, обикновено им казвал, като ги потупвал по рамото: „Кураж, приятелю; жените страдат повече, когато раждат.“

С изпънати напред гърди, двамата измъчени мъже дори не се гледали.

Нолан дал знак.

Пардо, възгордян от ролята си, прерязал със замах гърлото от едното до другото ухо; кориянтинецът се задоволил с един тесен разрез. От двете гърла бликнала кръв; мъжете направили няколко крачки и паднали по очи. При падането Кардосо протегнал напред ръце. По всяка вероятност той никога не разбрал, че е победил.

ГУАЯКИЛ

Няма да видя как връх Игерота се оглежда във водите на залива Пласидо, няма да ида в Западната република, няма да вляза в оная библиотека, която оттук си представям по най-различен начин и която несъмнено има своя определена форма и свои привечерни сенки, за да разчета написаното от Боливар.

Препрочитам първото изречение, за да напиша следващото, и се изненадвам от неговия тон, едновременно меланхоличен и високопарен. Навярно не е възможно да говориш за онази карибска страна, без да се заразиш поне малко от бляскавия стил на нейния най-именит летописец, капитан Юзеф Коженъовски, но в случая причината е друга. Това начало бе продиктувано от съкровено ми желание да придам патетичен тон на една малко тягостна и по-скоро незначителна случка. Ще разкажа съвсем правдиво тази история; така може би и аз самият ще съумея да я разбера. Освен това да изповядаш нещо, значи да престанеш да бъдеш действащо лице, за да се превърнеш в свидетел, за да се превърнеш в човек, който няма нищо общо с извършеното, а само го наблюдава и описва.

Това се случи миналия петък в същата стая, в която пиша сега, в същия вечерен час, макар и днес по-прохладен. Зная, че сме склонни да забравяме неприятните неща; искам да запиша своя разговор с доктор Едуард Цимерман, професор от Южния университет, преди забравата да го е изличила. Споменът ми за него е още съвсем жив.

За да бъде разказът ми разбираем, ще трябва да припомним накратко странната одисея на някои от пис-

мата на Боливар, открити в архива на доктор Авелянос, чиято „История на петдесет години анархия“, смятана за изгубена при обстоятелства, известни на всички, бе намерена и публикувана през 1939 година от неговия внук доктор Рикардо Авелянос. Ако се съди по отзивите, които събрах от различни издания, писмата не представляват особен интерес с изключение на едно-единствено, писано в Картахена на тринадесети август 1822 година, в което Освободителят съобщава някои подробности от срещата си с генерал Сан Мартин. Излишно е да изтъквам значението на този документ, в който Боливар е разкрил, макар и отчасти, какво се е случило в Гуаякил. Доктор Рикардо Авелянос, непримирим враг на официалната власт, отказа да предаде писмата на Академията по история в своята страна и ги предложи на много латиноамерикански държави. Благодарение на похвалното усърдие на нашия посланик, доктор Меласа, аржентинското правителство първо прие това безкористно предложение. Беше уговорено, че специален пратеник ще отпътува за Сулако, столицата на Западната република, и ще направи препис на писмата, за да бъдат публикувани в Аржентина. Ректорът на нашия университет, където заемам длъжността професор по история на Америка, бе така любезен и препоръча на министъра да възложи тази мисия на мене; получих също почти единодушна подкрепа от страна на Националната академия по история, на която съм действителен член. Вече бе определен и денят на моето посещение при министъра, когато стана известно, че Южният университет, който — бих искал да вярвам — не е знаел за тези решения, е предложил кандидатурата на доктор Цимерман.

Става дума, както читателят може би знае, за един чужд историограф, изгонен от своята страна по време на третия райх и приел аржентинско поданство. От неговите безспорно многоценни трудове съм запознат само с една апология на картагенската семитска държава, за която потомството може да съди единствено по думите на римските историци, нейни врагове, и със своеобразно есе, в което се твърди, че държавното управление не бива да се превръща в патетично зрелище. Това съждение бе категорично отхвърлено от Мартин Хайдегер, който доказва с помощта на фотокопия от

вестникарски заглавия, че съвременният държавен глава съвсем не е фигурант, а по-скоро е главното действащо лице, хореът, играещият Давид, възпламеняващ драмата на своя народ с помощта на сценична пищност и смело прибегващ към хиперболите на ораторското изкуство. Доказа още, че Цимерман е от юдейско, за да не каже — еврейско потекло. Това изявление на почитаемия екзистенциалист бе непосредствената причина за изхода и скитанията на нашия гост.

Очевидно Цимерман беше пристигнал в Буенос Айрес, за да се срещне с министъра; последният ме посъветва лично, чрез своя секретар, да поговоря с Цимерман и да го поставя в течение на нещата, за да не се стига до грозни пререкания между двата университета. Аз, естествено, се съгласих. Вкъщи ми казаха, че доктор Цимерман е телефонира, че ще ме посети в шест часа следобед. Живея, както е известно, на улица Чили. Часовникът биеше шест, когато се позвъни.

Самият аз с републиканска простота му отворих вратата и го поведох към своя кабинет. Спря се да разгледа двора; черно-белите плочи, двете магнолии и щерната изкушиха красноречието му. Изглеждаше малко неспокоен. Външността му беше съвсем обикновена; около четиридесетгодишен, с голяма глава. Тъмни стъкла скриваха очите му; от време на време поставяше очилата на масата, после пак си ги слагаше. Когато се ръкувахме, забелязах със задоволство, че съм по-висок от него, но веднага се засрамах от това чувство, тъй като ставаше дума не за физически или поне морален двубой, а просто за едно досадно *mise au point**. Аз не съм никак или почти никак наблюдателен, но си спомням неугледната му премяна, както грозно, но точно за случая се е изразил един поет. Сякаш още виждам оня яркосин костюм с прекалено много копчета и джобове; прикрепената с два ластика със закопчалка вратовръзка, каквато носят илюзионистите. Държеше кожена чанта, вероятно пълна с документи. Беше с къси мустаци като на военен; по време на разговора запаали пура и тогава се убедих, че на лицето му има премного неща. *Trop meublé***, си казах.

* Уточнение (фр.). — Б. пр.

** Претрупано (фр.). — Б. пр.

Линейният характер на речта неизбежно преувеличава значението на това, което описваме, тъй като всяка дума заема определено място на страницата и в съзнанието на читателя; с изключение на баналните външни белези, които изброих, всичко у този човек говореше за едно неспокойно минало.

В кабинета има овален портрет на праядо ми, който е участвувал във Войната за независимост, и няколко витрини със саби, медали и знамена. Реших да му покажа с кратки обяснения тези славни реликви; той ги поглеждаше бегло, сякаш изпълняваше някакво задължение, и допълваше думите ми не без известна самонадеяност, която вероятно беше неволна, инстинктивна.

— Правилно — казваше например. — Битката при Хунин. Шести август хиляда осемстотин двадесет и четвърта година. Кавалерийска атака на Хуарес.

— На Суарес — поправих го аз.

Позодирам, че грешката беше умишлена. Той разпери по ориенталски ръце и възкликна:

— Първата ми грешка, и няма да е последната! Аз поглъщам текстове и всичко смесвам, а вие живеете с това интересно минало.

Произнасяше „в“ почти като „ф“.

Това ласкателство не ми се понрави. Повече го заинтересуваха книгите. Обгърна почти с нежен поглед заглавията и доколкото си спомням, каза:

— А, Шопенхауер, който никога не е вярвал на историята. Точно това издание под редакцията на Гризебах имах в Прага и мислех, че ще остарее сред тези приятни за работа томчета, но тъкмо историята, приела образа на един безумец, ме пропъди от моя дом и от моя град. И ето ме с вас в Америка, във вашия приветен дом...

Говореше неправилно, но свободно; явният немски акцент съжителствуваше с испанската съскавост.

Вече бяхме седнали и аз се възползувах от думите му, за да премина към същността.

— Нашата история е по-милостива — рекох. — Надявам се, че ще умра в тази къща, в която съм се родил. Тук е донесъл праядо ми тази сабя, обиколила Америка; тук съм размишлявал върху миналото и съм писал своите книги. Дори мога да кажа, че никога не

съм се отделял от тази библиотека, а ето че сега ще тръгна да пътувам из земята, из която съм пътувал само по картите.

Опитах се да смекча с усмивка може би прекалената си реторичност.

— Вие намекувате за една карибска държава? — попита Цимерман.

— Точно така. И тъкмо на това предстоящо пътуване дължа честта на вашето посещение — отвърнах аз.

Тринидад ни поднесе кафе. Продължих бавно и уверено:

— Както навярно знаете, министърът ме натовари с мисията да направя препис и коментар на писмата на Боливар, открити по една случайност в архива на доктор Авелянос. Тази мисия увенчава, по щастливо стечение на обстоятелствата, труда на целия ми живот, труда, който в известен смисъл нося в кръвта си.

Олекна ми, като казах това, което бях длъжен да кажа. Цимерман сякаш не ме чуваше; погледът му беше насочен не към мене, а към книгите зад гърба ми. Кимна неопределено, а после изрече с патос:

— В кръвта! Вие сте роден историк. Вашите деди са избродили Америка и са участвували във велики сражения, докато моите, съвсем неизвестни, едва са излизали от гетото. Вие носите историята в кръвта си, както красноречиво се изразихте; за вас е достатъчно да се вслушвате в този съкровен глас. А пък аз трябва да замина за Сулако и да разчитам само документи, и то може би подправени. Повярвайте, професоре, завиждам ви.

В думите му не прозираше нито предизвикателство, нито подигравка; те бяха само израз на една воля, която правеше бъдещето толкова неотменимо, колкото и миналото. Доводите му бяха съвсем слаби; силата беше в човека, а не в логиката. Цимерман продължи с бавен наставнически глас:

— По отношение на Боливар (простете, на Сан Мартин) вашето становище, драги професоре, е достатъчно известно. *Votre siège est fait.** И без да съм разчел въпросното писмо на Боливар, е логично,

* В случая: Вие сте си казали думата (фр.). — Б. пр.

дори неизбежно да предположа, че Боливар го е написал за свое оправдание. Във всеки случай прословутата епистола ще изясни това, което може да се нарече аспект Боливар, но не и Сан Мартин. Веднъж публикувано, писмото ще трябва да се оцени, да се изследва, да се прекара през ситото на критиката и ако е необходимо, да се отхвърли неговата автентичност. За тази окончателна присъда — какъв по-подходящ човек от вас, с вашата лупа! Със скалпела, с ланцета, ако научната строгост го изисква. Позволете ми още да добавя, че името на популяризатора на писмото ще остане завинаги свързано със самото писмо. На вас никак не ви подхожда подобна роля. Хората не разбират от тънкости.

Сега съзнавам, че целият ни по-нататъшен разговор е бил всъщност излишен. Може би още тогава го бях почувствувал; за да не споря с него, се хванах за първата дреболия и го попитах наистина ли смята, че писмата са подправени.

— Дори и да са собственоръчно написани от Боливар — отвърна той, — това не означава, че в тях се съдържа цялата истина. Боливар може би е искал да излъже своя адресат или чисто и просто е лъжел себе си. Вие, историкът, мислителят, знаете по-добре от мене, че загадката е в самите нас, а не в думите.

Тези високопарни словеса ме подразниха и аз възразих сухо, че сред многото загадки срещата в Гуаякил, по време на която генерал Сан Мартин се е отказал от всякакви амбиции и е оставил съдбата на Америка в ръцете на Боливар, е също загадка, заслужаваща може би внимание.

Цимерман отговори:

— Има толкова много тълкования... Едни предполагат, че Сан Мартин е попаднал в клопка; други, например Сармиенто — че е бил военен с европейска нагласа, залутан из един континент, който така и не е разбрал; трети, предимно аржентинци, му приписват една самоотвержена постъпка; четвърти смятат за причина умората. Има и такива, които намекуват за тайна заповед от някаква масонска ложа.

Аз забелязах, че така или иначе, би било интересно да узнаем какво точно са си казали Защитникът на Перу и Освободителят.

Цимерман разсъждаваше:

— Вероятно думите, които са разменили, са били съвсем обикновени. Двама души са застанали един срещу друг в Гуаякил; ако единият е надделял, било е, защото е имал по-силна воля, а не заради някакви словесни игри. Както виждате, не съм забравил своя Шопенхауер.

И добави с усмивка:

— Words, words, words*. Шекспир, ненадминат майстор на словото, е презирал думите. В Гуаякил, в Буенос Айрес или в Прага те винаги значат по-малко от личностите.

И тогава почувствувах, че нещо става с нас или точно — че вече е станало. В известен смисъл бяхме вече други. Здравчът проникваше в стаята, но аз не запалих лампите. Някак наслуки попитах:

— Вие от Прага ли сте, професоре?

— Бях от Прага — отвърна той.

За да избягна главната тема, подхвърлих:

— Сигурно е необикновен град. Не го познавам, но първата книга, която прочетох на немски, беше романът на Майринк „Голем“.

Цимерман отвърна:

— Единствената книга на Густав Майринк, която заслужава внимание. Другите не си струва да се четат — лоша литература и още по-лоша теософия. Но действително, в тази книга на сънища, губещи се в други сънища, има нещо от необикновената Прага. В Прага всичко е необикновено или, ако щете, няма нищо необикновено. Там е възможно всичко. В Лондон понякога привечер чувствувах същото.

— Вие споменахте за волята — казах аз. — В „Мабинोगион“ двама крале играят шах на върха на един хълм, докато долу се сражават техните воини. Единият крал спечелва партията; пристига конник и съобщава, че войската на другия е победена. Битката между хората е била отражение на битката върху шахматната дъска.

— Ясно, магическо действие — каза Цимерман.

— Или проява на една и съща воля в две различни области — отвърнах аз. — В друга келтска легенда се

* Думи, думи, думи (англ.). — Б. пр.

разказва за двубоя между двама знаменити барди. Единият пее, акомпанирайки си на арфа, от утринния до вечерния здрач. Вече греят звездите или луната, когато подава арфата на другия. Той я оставя настрана и се изправя. Първият се признава за победен.

— Каква ерудиция, каква способност за обобщение! — възкликна Цимерман.

И добави малко по-спокойно:

— Трябва да призная своето невежество, своето печално невежество по отношение на Британия. Вие сте като деня — обхващате и Изтока, и Запада, а аз съм ограничен в своето картагенско кътче, което сега ще разширя с едно късче американска история. Аз съм само един буквояд.

В гласа му звучеше и раболепието на евреина, и раболепието на германеца, но аз разбихах, че нищо не му струва да се съгласява с мене и да ме ласкае, след като той бе победил.

Помоли ме да не се безпокоя за формалностите около пътуването му. (За това „мероприятие“ — точно тази отвратителна дума употреби.) И веднага извади от чантата писмо, адресирано до министъра, в което от мое име се излагаха мотивите на моя отказ и признатите качества на доктор Цимерман; после сложи в ръката ми своята писалка, за да се подпиша. Когато прибираше писмото, успях да зърна билета за Есейса—Сулако.

На тръгване той отново се спря пред томовете на Шопенхауер и каза:

— Нашият учител, нашият общ учител смяташе, че всяка постъпка се направлява от волята. Ако вие оставате в този дом, в този прелестен аристократичен дом, значи такова е съкровено ви желание. Аз се прекланям с благодарност пред вашата воля.

Приех безмълвно тази последна милостиня.

Изпратих го чак до пътната врата. Когато се сбогувахме, той заяви:

— Кафето беше отлично.

Препрочитам тези безредни бележки, които скоро ще хвърля в огъня. Срещата бе кратка. Предчувствам, че повече няма да пиша. *Mon siège est fait.**

* Вече си казах думата (фр.). — Б. пр.

ЕВАНГЕЛИЕ ОТ МАРКА

Тази история се случи в Лос Аламос, едно имение на юг от Хунин, в края на март 1928 година. Главният ѝ герой беше студентът по медицина Балтасар Еспиноса. Засега можем да го представим като най-обикновен столичен младеж без други достойнства освен една почти безгранична доброта и ораторската дарба, благодарение на която бе заслужил не една награда в английския колеж в Рамос Мехия. Мразеше споровете; предпочиташе да приеме, че прав е не той, а събеседникът му. Привличаха го хазартните игри, но беше слаб играч, защото не обичаше да печели. Ясният му ум страдаше от леност; на тридесет и три години все още не беше се дипломирал — оставаше му един изпит, и то по най-интересния за него предмет. Баща му, свободомислещ като всички буржоа от онова време, го беше посветил в учението на Хърбърт Спенсър, но преди едно пътуване до Монтевидео майка му го бе помолила да обещае, че всяка вечер ще казва „Отче наш“ и ще се кръсти. Оттогава той нито веднъж не бе нарушил това обещание. Не му липсваше решителност; веднъж, по-скоро равнодушно, отколкото с ярост, бе разменил два-три юмручни удара с неколцина състуденти, които го караха да участва в една студентска демонстрация. Конформист по дух, той се придържаше към спорни мнения и навици; родината го занимаваше по-малко, отколкото опасението, че някъде по света ни смятат за диваци; прекланяше се пред Франция, но презираше французите; не уважаваше американците, но му харесваше, че в Буенос Айрес има небостъргачи; смяташе, че всички гаучо от равнината са по-добри ездачи от онези, които живеят по планини и хълмове. Когато братовчед му Даниел го покани да прекара лятото в Лос Аламос, той прие веднага — не защото обичаше живота на село, а поради вродената си отстъпчивост и защото не намери сериозни причини да откаже.

Къщата беше голяма, но малко занемарена; съвсем наблизо живееше управителят, на име Гутре. Семейството му се състоеше от трима души: той, сина му, рядко недодялан, и едно момиче, което може би не

беше негова дъщеря. И тримата бяха високи, снажни, кокалести, с рижа коса и индиански черти. Почти не говореха. Жената на управителя беше починала преди години.

В имението Еспиноса научи много неща, които не знаеше и за които дори не подозираше. Например че не бива да караш в галоп, когато приближаваш някоя къща, и че с кон се ходи само по работа. След време започна да разпознава птиците по гласовете им.

Подир няколко дни Даниел трябваше да отиде в столицата, за да сключи една сделка за продажба на добитък. Щеше да се бави не повече от седмица. Вече поотегчен от *bonnes fortunes** на братовчед си и от неизтощимия му интерес към модното облекло, Еспиноса предпочете да остане в имението със своите учебници. Горещината беше непоносима и дори нощта не носеше облекчение. На разсъмване го събудиха гръмотевици. Вятърът шибаше казуарините**. Еспиноса чу първите капки и благодари на Бога. Внезапно нахлу хладен въздух. Привечер Саладо излезе от бреговете си.

На другия ден, гледайки от верандата залетите поля, Балтасар Еспиноса си помисли, че метафората, сравняваща пампата с море, поне тази сутрин не е съвсем лъжлива въпреки твърдението на Хъдсън, че морето ни се струва по-голямо, защото го виждаме от палубата, а не от седлото на кон или от височината на собствения си ръст. Дъждът не спираше; подпомагани или по-скоро затруднявани от градския гост, тримата Гутре успяха да спасят голяма част от добитъка, макар че доста животни се удавиха. Към имението водеха четири пътя — и четирите бяха наводнени. На третия ден жилището на управителя протече; Еспиноса разреши на семейството да се настани в една от пристройките в задния двор, до бараката за инструменти. Това преместване ги сближи; сега се хранеха заедно в голямата трапезария. Разговаряха трудно; Гутре знаеха много неща, свързани със селския бит, но не умееха да обясняват. Една вечер Еспиноса ги запита дали тук си спомнят за нападенията на индианци от онова време, когато Хунин е бил форт. Отговориха му утвър-

* Любовните похождения (фр.). — Б. пр.

** Род дървета или храсти, виреещи главно в Австралия и Югоизточна Азия. — Б. пр.

дително, макар че щяха да сторят същото, ако ги беше попитал за екзекуцията на Чарлс I. Еспиноса си спомни думите на баща си, който обичаше да казва, че повечето случаи на дълголетие по селата се дължат на лоша памет или на смътна представа за дати. Обикновено гаучо не знае нито годината на раждането си, нито името на баща си.

В къщата нямаше друго четиво освен няколко броя на списанието „Ферма“, един учебник по ветеринарна медицина, едно разкошно издание на „Табарè“. „Породата шортхорн в Аржентина“, няколко любовни и детективски романа и една наскоро излязла книга — „Дон Сегундо Сомбра“. За да разнообрази някак времето, което неизбежно прекарваха край масата, Еспиноса прочете две глави на семейство Гутре — те бяха неграмотни. За нещастие управителят се оказа бивш говедар и, естествено, чуждите приключения не го интересуваха. Той каза, че работата на говедаря била лека, че винаги водели със себе си по един кон, натоварен с всичко необходимо, и че ако не бил станал говедар, никога нямало да стигне до такива места като Лагуна де Гомес, Брагадо и земите на Нунесовци в Чакабуко. В кухнята имаше китара; преди събитията, за които разказвам, ратаите сядаха в кръг, някой дълго настройваше инструмента, но изобщо не свиреше. Това се наричаше „подрънване на китара“.

Еспиноса, който си беше пуснал брада, често се спираше пред огледалото, за да разгледа промененото си лице, и се усмихваше при мисълта, че в Буенос Айрес ще разказва до втръсване на приятелите за това наводнение. Странно, но му липсваха такива места, които не беше посещавал никога и едва ли щеше да посети: една кръчма на улица Кабрера, в която има пощенска кутия, зиданите лъвове пред един вход на улица Кукуй, недалеч от площад Онсе, едно заведение с плочен под, макар че не знаеше точно къде се намира. Колкото до баща му и братята му, сигурно вече бяха научили от Даниел, че е изолиран — в етимологическия смисъл на думата* — заради наводнението.

Претърсвайки къщата, все още заобиколена с вода, Еспиноса намери една библия на английски. На пос-

* Изолирам от лат. *insula* — остров. — Б. пр.

ледните страници бе записана историята на семейство Гътри — такова беше истинското им име. Родом от Инвърнес, те бяха пристигнали в Америка, навярно като ратаи, още в началото на деветнадесети век и се бяха смесили с индианци. Семейният летопис свършваше през седемдесетте години; по това време вече са били отвикнали да пишат. Следващите поколения са забравили и английски; когато Еспиноса се запозна с Гутре, те с мъка говореха испански. Не бяха религиозни, но в кръвта си носеха още смътни следи от суровия фанатизъм на калвинистите и суеверията на пампата. Еспиноса им съобщи за своята находка, но те почти не обърнаха внимание.

Прелиствайки томчето, той попадна на първата глава от Евангелие от Марка. За да се упражни в превод, а може би и за да види дали ще разберат нещо, реши да им почете малко след ядене. За негова изненада го слушаха внимателно и дори с мълчаливо любопитство. Може би златните букви върху корицата придаваха на книгата особено значение. „То е в кръвта им“ — си помисли. Мина му през ума и това, че хората век след век са разказвали само две истории: за лутация се кораб, който търси в морето един свиден остров, и за бога, разпънат на Голгота. Спомни си часовете по реторика в Рамос Мехия и застанал прав, почна да чете притчите.

Тримата Гутре поглъщаха бързо печеното и сардините, за да слушат Евангелието.

Веднъж едно агънце, което момичето особено обичаше и беше накичило с небесносиня панделка, се нарани на бодлива тел. Гутре искаха да сложат паяжина, за да спре кръвта; Еспиноса го излекува с някакви хапчета. Благодарността, предизвикана от тази постъпка, го учуди. Отначало нямаше доверие в Гутре и беше скрил в един учебник двеста и четиридесет песо, които носеше със себе си: сега в отсъствие на господаря той бе заел неговото място и даваше плахи заповеди, които незабавно биваха изпълнявани. Тримата Гутре го следваха като слепци из стаите и верандата. Докато четеше, забеляза, че събират трохите, останали от него по масата. Една вечер ги завари да разговарят за него — немногословно, но с уважение. Като свърши Евангелие от Марка, реши да им прочете още едно от

останалите три; бащата обаче го помоли да прочете още веднъж. същото, за да го разберат по-добре. Еспиноса си помисли, че са като децата — обичат повече повторението, отколкото разнообразието и новото. Една нощ сънува Потопа и в това нямаше нищо чудно; събудиха го ударите на чука, сковаващ Ноевия ковчег, и той реши, че сигурно е било гръмотевица. И наистина, дъждът, който бе поутихнал, пак се усили. Стана много студено. Гутре му съобщи, че бурята е съборила покрива на бараката за инструменти; щели да му го покажат, щом поправят гредите. Вече не беше чужд човек, всички се отнасяха към него с внимание и почти го глезеха. Никой от тях не пиеше кафе, но за него винаги имаше една чашка с прекалено много захар.

Във вторник се разрази буря. В четвъртък през нощта го събуди леко почукване на вратата, която за всеки случай винаги заключваше. Стана и отвори — беше девойката. В тъмнината не я виждаше, но по стъпките разбра, че е боса, а после в леглото — че е дошла откъм гола. Не го прегърна, не каза нито дума; легна до него разтреперана. За пръв път беше с мъж. Когато си тръгваше, не го целуна; Еспиноса си помисли, че дори не знае името ѝ. Движен от смътни подбуди, които не се и опита да си изясни, той се закле да не разказва на никого в Буенос Айрес тази история.

Следващият ден започна като всички останали, само че бащата се обърна към Еспиноса и го запиташе дали Христос се е оставил да го убият, за да спаси всички хора. Еспиноса, който не вярваше в Бога, но се чувствуваше задължен да защити прочетеното, отговори:

— Да. За да спаси всички от преизподнята.

Тогава Гутре попита:

— А какво е преизподня?

— Място под земята, където душите ще горят вечно.

— А тия, дето му забиха гвоздеите, и те ли са се спасили?

— Да — отвърна Еспиноса, не много веш в теологията.

Страхуваше се, че управителят ще му потърси сметка за случилото се снощи. Като се нахраниха, Гутре го помолиха да прочете още веднъж последните глави.

След обяд Еспиноса спа дълго; сънят му бе лек, прекъсван от настойчиви удари на чук и от неясни предчувствия. Привечер стана и излезе на верандата.

— Водата спада — каза той, сякаш мислеше на глас. — Още малко остава.

— Още малко остава — повтори като ехо бащата.

И тримата го бяха последвали. Коленичили върху каменния под, го помолиха да ги благослови. След това го обсипаха с проклетия, заплюха го и го изтикаха в задния двор. Момичето плачеше. Еспиноса разбра какво го очаква зад вратата. Когато я отвори, видя небето. Обади се птица. „Щиглец“ — помисли си той. Бараката нямаше покрив; бяха смъкнали гредите, за да сковат Кръста.

ДОКЛАДЪТ НА БРОУДИ

В един екземпляр от първия том на „Хиляда и една нощ“ на Лейн (Лондон, 1840), намерен ми от моя скъп приятел Паулино Кейнс, открих ръкописа, чието съдържание ще предам тук на испански. Безукорната калиграфия — изкуство, което забравяме заради пишешите машини — навежда на мисълта, че е написан приблизително по същото време. Както се знае, Лейн е бил щедър на обяснителни бележки; полетата на книгата гъмжат от допълнения, от въпросителни, а понякога и от поправки, при това почеркът е същият, както на ръкописа. Сякаш въпросният читател повече се е интересувал от обичаите на исляма, отколкото от чудните приказки на Шехеразада. За Дейвид Броуди, чийто подпис със заврънкулки стои в края, не можах да науча нищо друго, освен че е шотландски мисионер, родом от Абърдийн, проповядвал християнската вяра в Централна Африка, а по-късно сред тропическите гори на Бразилия, където се озовал поради това, че владеел португалски. Не зная кога и къде е умрял. Ръкописът, доколкото ми е известно, изобщо не е отпечатван.

Ще преведа дословно този текст, написан на безцветен английски, позволявайки си да пропусна само ня-

колко стиха от Библията и един любопитен пасаж за сексуалните навици на йеху, който добрият презвитерианец свенливо е поверил на латинския. Първата страница липсва.

„... в земите, опустошавани от хората-маймуни (Аре-теп), обитават *млх*, които аз ще наричам *йеху*, та читателите да не забравят за животинската им природа, а и защото точна транскрипция в случая е почти невъзможна поради липса на гласни в техния груб език. Племето наброява, струва ми се, не повече от седемстотин души заедно с *нр*, които живеят малко по-на юг сред горите. Посочената цифра е приблизителна, тъй като с изключение на краля, кралицата и магьосниците йеху нямат жилище и спят там, където ги свари нощта. Броят им намалява поради блатната треска и постоянните нашествия на хората-маймуни. Само неколцина от тях имат имена. За да повикат някого, хвърлят по него кал. Виждал съм също как, за да повикат някой близък, йеху лягат на земята и започват да се търкалят. По външен вид не се отличават от кру, но имат по-ниско чело и не изглеждат толкова черни заради лекия бакърен оттенък на кожата. Хранят се с плодове, корени и влечуги; пият котешко и прилепово мляко и ловят риба с голи ръце. По време на ядене се крият или затварят очи; всичко останало вършат открито, както философите киници. Поглъщат сурови труповете на магьосниците, краля и кралицата, за да усвоят техните способности. Аз ги порицах за този обичай; те се пипнаха по устата и корема, за да покажат може би, че и мъртвите са храна, или — но това би било твърде остроумно за тях — за да разбере, че всичко, което изяждаме, в края на краищата се превръща в човешка плът.

По време на война си служат с камъни, които трупат на грамади, а също и със заклинания. Ходят голи; облеклото и татуировката не са им познати.

Заслужава внимание и фактът, че макар да притежават обширно тревисто плато, където има извори с бистра вода и сенчести дървета, те са предпочели да се скупчат долу в блатата, сякаш се наслаждават на жестокото екваториално слънце и на мръсотията. Скло-

новете са стръмни и биха могли да служат като стена за защита от хората-маймуни. В планините на Шотландия древните кланове строяли своите замъци по върховете на хълмове; споменах този обичай пред магьосниците като пример за подражание, но напразно. Все пак ми позволиха да си направя колиба горе на платото, където нощем е по-прохладно.

Племето има крал, чиято власт е абсолютна, но подозирам, че всъщност управляват четиримата магьосници, които са го избрали и които му помагат да управлява. Всяко новородено момче се подлага на внимателен преглед; ако по него открият особени белези — така и не узнах какви точно, — то бива провъзгласено за крал на йеху. Веднага след това го скопяват (*he is gelded*), изгарят му очите и му отрязват ръцете до китките и краката до глезените, та нищо на тоя свят да не го отвлича от размисъл. Живее затворен в пещера, наричана Замък (*Кър*), където имат достъп само четиримата магьосници и две робини, които се грижат за него и го мажат с животински изпражнения. По време на война магьосниците изкарват краля от пещерата, показват го на хората от племето, за да им вдъхнат смелост, и като талисман или знаме го носят там, където се води най-ожесточен бой. В такива случаи той обикновено загива веднага под град от камъни, които хората-маймуни хвърлят по него.

Кралицата, на която не е позволено да вижда своя крал, живее в друг Замък. Тя благоволи да ме приеме; беше усмихната, млада и миловидна, доколкото позволява расата ѝ. Гривни от метал и слонова кост и огърлици от зъби красяха нейната голота. Тя ме огледа, подуши, опипа и накрая ми предложи тялото си пред очите на всичките си придворни дами. Моят сан и моите нрави ме задължаваха да отклоня тази чест, с която обикновено биват удостоявани магьосниците и ловците на роби, най-често араби, чиито кафили (кervани) минават през кралството. Два или три пъти заби златна игла в тялото ми; такива убождания са знак на кралска милост и немалко йеху сами се бодат, а после лъжат, че уж ги била убола кралицата. Накитите, които изброих, са чуждоземни; йеху ги смятат за самородни, защото не могат да направят и най-простия предмет. За племето моята колиба беше само

дърво, макар че мнозина гледаха и ми помагаха, докато я строях. Между вещите ми имаше часовник, коркова каска, компас и една библия; Йеху ги оглеждаха, опипваха и разпитваха откъде съм ги взел. Хващаха ловджийския ми нож за острието; несъмнено го виждаха по друг начин. Не зная как би им изглеждал стол. Къща с няколко стаи щеше да бъде за тях лабиринт, но вероятно нямаше да се губят в него, както и котка не се губи в къща, макар че не може да си я представи. Всички се чудеха на брадата ми, която тогава беше рижа; дълго я гладеха.

Йеху не изпитват нито болка, нито радост; само суровото развалено месо и смрадливите неща им доставят удоволствие. Липсата на въображение ги прави жестоки.

По-горе писах за краля и кралицата; сега няколко думи за магьосниците. Както казах, те са четирима; четири е най-голямото число в тяхната аритметика. Броят на пръсти: едно, две, три, четири, много; безкрайността започва от палеца. Така смятат — доколкото ми е известно — и племената, които разбойничествуват в околностите на Буенос Айрес. Въпреки че най-голямото от познатите им числа е четири, арабите, които търгуват с тях, не могат да ги излъжат, защото при размяна стоката се дели на части от един, два, три или четири предмета, които всяка страна слага до себе си. Сделките се извършват бавно, но в замяна на това не се допускат грешки или измама. От цялото племе Йеху само магьосниците предизвикаха у мен интерес. Хората от простолюдието им приписват способността да превръщат в мравка или в костенурка всеки, който пожелае; забелязвайки моето недоверие, един от тях ми показа мравуняк, сякаш това може да бъде доказателство. Йеху нямат никаква или почти никаква памет; разказват за едно опустошително нападение на леопарди, но не знаят дали са го видели те или техните родители, или пък е било сън. Магьосниците притежават памет, но съвсем слаба; вечер си спомнят неща, станали сутринта или най-много предишната вечер. Освен това имат пророческа дарба; заявяват с невъзмутима увереност какво ще се случи след десет или петнадесет минути. Предсказват например: „Една муха ще кацне на тила ми“ или „Ей

сега ще изкряска птица.“ Стотици пъти съм се убеждавал в тази любопитна способност. Много съм размишлявал върху това. Знаем, че миналото, настоящето и бъдещето се съхраняват до последна подробност в пророческата памет на Бога, в Неговата вечност; странно е, че хората могат да гледат безкрайно далече назад, но не и напред. Ако си спомням с пределна яснота онзи голям платноход, който пристигна от Норвегия, когато бях едва на четири години, защо да се учудвам, че някой е способен да предвиди онова, което скоро ще се случи? От философска гледна точка паметта е нещо толкова необикновено, колкото и предсказването на бъдещето; утрешният ден е по-близо до нас от преминаването на израилтяните през Червено море, което все пак помним. На племето е забранено да съзерцава звездите; с това право се ползват само магьосниците. Всеки магьосник има по един ученик, когото от малък посвещава в тайните науки и който след смъртта му заема неговото място. Така те винаги са четирима, число магическо, защото е последното от постижимите за човешкия ум. Своеобразно е и схващането им за ада и рая. И единият, и другият се намират под земята. В ада, където е светло и сухо, ще идат болните, старците, несретниците, хората-маймунни, арабите и леопардите; в рая, който в техните представи е място тъмно и блатисто — кралят, кралицата, магьосниците и всички, които на земята са били щастливи, жестоки и кръвожадни. Почитат един бог, чието име е Лайно, вероятно измислен по образ и подобие на краля; това е едно недъгаво, сляпо и уродливо същество, което притежава неограничена власт. Може да приема образа на мравка или на змия.

След всичко казано дотук никой няма да се изненада, че по време на пребиваването си не успях да покръстя нито един йеху. Думите „Отче наш“ ги смущаваха, тъй като нямат понятие за бащинство. Не разбират как е възможно нещо, извършено преди девет месеца, да има връзка с раждането на дете; не допускат, че може да съществува една толкова далечна и неправдоподобна причина. Освен това всички жени имат полови сношения, но не всички стават майки.

Езикът на йеху е сложен. Не прилича на нито един от познатите ми езици. За части на изречението избоб-

що не може да се говори, тъй като няма изречения. Всяка едносрична дума изразява най-общо понятие, което се уточнява от контекста или от гримаси. Думата „нрз“ например внушава представа за разпръснатост или за петна; може да означава „звездно небе“, „леопард“, „ято птици“, „сипаница“, „пръски“, „разпиляване“ или пък „бягство след поражение“. „Хрл“, обратно, изразява „плътност“ или „гъстота“; може да означава „племе“, „дънер“, „камък“, „купчина камъни“, „трупане на камъни“, „свѣт на четиримата магьосници“, „съвкупление“ и „гора“. Всяка дума, произнесена по друг начин или с други гримаси, придобива противоположно значение. Нека не се учудваме прекалено много; в нашия език глаголът to cleave означава „разцепвам“ и „прилепвам“. Както казах, в езика им няма изречения, нито дори отделни словосъчетания.

Способността за абстрактно мислене, която подобен език предполага, ми подсказва, че макар и диви, йеху не са примитивен, а изродил се народ. Това предположение се потвърждава от надписите, които открих на върха на платото; техните знаци, които приличат на руните, дълбани от нашите предци, са вече неразбираеми за племето. Изглежда, че йеху са забравили писмената реч и си служат само с устната.

Развлеченията на племето са боят на дресирани котки и екзекуциите. Някой бива обвинен, че е посегнал на честта на кралицата или е ял пред очите на друг човек; не се изслушват нито свидетели, нито обвиняем — просто кралят произнася присъдата. Осъденият се подлага на изтезания, които не бих искал да си спомням; след това го убиват с камъни. Кралицата има право да хвърли първия и последния камък, който обикновено се оказва излишен. Тълпата възхвалява нейната ловкост и прелестите ѝ, приветствува я бурно и хвърля в краката ѝ рози и смрадни неща. Кралицата мълчи и се усмихва.

Друг обичай на племето е свързан с поетите. На някого му хрумва да нареди пет-шест думи, най-често загадъчни. Не може да се съдържа и почва да ги изговаря гръмко, застанал прав в средата на кръга, образуван от налягалите по земята магьосници и хора от простолудieto. Ако стихотворението не буди вълне-

ние, не става нищо; ако думите на поета предизвикат смут, всички се отдръпват мълчаливо, обладани от свещен страх (under a holy dread). Разбират, че е осенен от духа; отсега нататък никой няма да разговаря с него, нито ще го погледне, дори собствената му майка; той вече не е човек, а бог и всеки може да го убие. Ако успее да избяга, поетът намира спасение сред пясъците на север.

Вече разказах как се озовах в земята на йеху. Читателят сигурно си спомня как ме наобиколиха, как стрелях във въздуха с пушка и как те взеха изстрела за вълшебна гръмотевица. За да поддържам тая заблуда, винаги ходех без оръжие. В едно пролетно утро на разсъмване ни нападнаха изневиделица хората-маймуни; спуснах се тичешком от върха с пушка в ръка и убих две от тези животни. Останалите избягаха ужасени. Куршумите, както се знае, са невидими. За пръв път в живота си чух да ме приветствуват. Мисля, че точно тогава бях приет от кралицата. Паметта на йеху е нетрайна; същата вечер ги напуснах. Моите прекеждия из девствената гора не заслужават внимание. Накрая попаднах в селище на чернокожи, които умееха да орат, да сеят и да се молят и с които се разбрах на португалски. Един католически мисионер, отец Фернандеш, ме приюти в колибата си и се грижи за мен, докато не се съвзех, за да продължа мъчителното си пътешествие. Отначало ми се повдигаше, когато виждах как си отваря пред мене устата и пъха в нея парчета храна. Аз се прикривах с ръка или извързвах очи, но след няколко дни свикнах. С удоволствие си спомням нашите теологически спорове. Не успях да го убедя обаче да се върне към истинската Христова вяра.

Сега пиша от Глазгоу. Разказах за своето пребиваване сред йеху, но без да спомена най-главното — ужаса, който изпитвам почти непрестанно и който ме връхлита дори насън. На улицата ми се струва, че все още съм заобиколен от тях. Съзнавам, че йеху са див народ, дори може би най-дивният на света, и все пак би било несправедливо да отминаваме някои неща, които ги оправдават. Те разполагат с институции, имат крал, служат си с език, основаващ се на общи понятия, вярват подобно на евреите и гърците в божестве-

ното начало на поезията и се досещат, че душата продължава да живее и след смъртта на тялото. Вярват в справедливостта на наказанието и наградата. Накратко, и те са олицетворение на културата, както сме и ние въпреки многобройните ни грехове. Не се разкайвам, че се сражавах в техните редици срещу хората-маймуни. Наш дълг е да ги спасим. Надявам се, че правителството на Нейно Величество не ще остане безучастно към онова, което се осмелява да внуши този доклад.

Из „Златото на тигрите“ (1972)

ЧЕТИРИТЕ ЦИКЪЛА

Историите са четири. Първата, най-древната, е за един укрепен град, обсаждан и защитаван от храбри мъже. Защитниците знаят, че градът е обречен на огън и меч и съпротивата им е напразна; най-прославеният от нападателите, Ахил, знае, че му е съдено да загине, преди да победят. Вековете са прибавяли магически елементи. Смятало се е, че троянската Елена, заради която гинели войски, е била прелестен облак, сянка; смятало се е, че огромният дървен кон, в който се скрили ахейците, също е бил видение. Омир едва ли е първият поет, разказал тази легенда; през четиринадесети век някой е оставил следния ред, който ми иде наум: *The borgh brittened and brent to brondes and askes.** Данте Габриел Росети ще си представи, че съдбата на Троя е била решена в оня миг, когато у Парис пламва любовта към Елена; Йейтс ще избере мига, в който се сливат Леда и лебедът-бог.

Втората история, свързана с първата, е за едно завръщане. Завръщането на Одисей, който след десет

* Този стих на средноанглийски означава: „Крепостта, разрушена и превърната в пламъци и пепелище.“ Той е от прекрасната алитеративна поема „Сър Гауейн и Зеленият рицар“, която, макар и написана няколко века след завладяването на Англия от Виллям Незаконородения, съхранява грубата мелодичност на саксонската реч. — Б. а.

години скиталчество из опасни морета и престои на омагьосани острови пристига в своята Итака; завръщането на боговете на Севера, които виждат как унищожената земя отново се въздига от морето зелена и лъчиста и намират в тревата пуловете, с които са играли преди.

Третата история е за едно търсене. Можем да я разглеждаме като вариант на предишната. Язон и златното руно; тридесетте птици на персицеа, които прелитат планини и морета, за да видят лика на своя бог, Симург, който е всяка от тях и всички заедно. В миналото всяко начинание е завършвало успешно. В края на краищата някой открадвал недостъпните златни ябълки; в края на краищата някой успявал да завладее Светия Граал. Днес търсенето е осъдено на несполука. Капитан Ахав улучва кита, но китът го погубва; героите на Джеймс и Кафка могат само да чакат поражение. Ние сме дотолкова лишени от дух и вяра, че в щастливия край виждаме само грубо скалъпена залъгалка. Не можем да вярваме в рая, но пък вярваме в ада.

Последната история е за жертвоприношението на бога. Във Фригия Атис се осакатява и самоубива; Один, принесен в жертва на Один, самият той — на самия себе си, цели девет нощи виси на дървото, пронизан от копие; Христос е разпънат на кръст от римляните.

Историите са четири. Във времето, което ни остава, ще продължаваме да ги разказваме по един или друг начин.

Коментар

Коментарът се ограничава да разкрие историческите реалии, които се срещат често в прозата на Борхес. При нужда в бележките се включват други текстове на автора и реалии, споменавани в тях; това дава възможност да се разшири контекстът на предлаганите на читателя разкази, да се оцени както мястото им в творчеството на Борхес като цяло, така и връзките му с латиноамериканската и световната култура.

Полезно е обаче да се знае, че дори в случаите, когато зад споменатото в текста читателят успява да разпознае едно или друго исторически съществувало лице или творба, у Борхес те фигурират като „герои“ на неговите „измислици“. Затова историческите и културните реалии у него трябва да се възприемат по-скоро като прототипове, чиито черти са се изменили съществено по пътя към авторовия текст. Наложил се обаче да се откажем от разкриване на измененията в цялата им конкретност — това би могло да бъде предмет на специално изследване. По правило не се посочват специално и случаите, когато едно реално име или текст „са придадени“ към измислено лице и обратно; по същия начин измислени, но носещи „реално“ име герои, се разграничават в коментара от фактически съществуващите. Персонажите, които не се коментират в авторовия текст и в бележките, трябва да се смятат за герои на Борхес, макар да няма гаранции, че рано или късно не ще ги открием в една или друга (не Борхесова) книга. Освен това се отказахме да тълкуваме логиката на появата на едни или други — истински или измислени — имена и цита-

ти в текста, както и връзката помежду им в творчеството на Борхес. Не сме се занимавали и с друга важна особеност на цитатите и позоваванията на Борхес: те се „подкрепят“ взаимно, а споменатият автор се откроява и с това, че на него се спират други близки на писателя автори. В многообразието на световната култура тази многократна връзка на споменаваните имена подчертава лични, важни именно за Борхес традиции.

При коментирането на цитатите по възможност се посочва източникът (книга, част или глава от нея) или времето и обстоятелствата на създаването му. Това е своеобразна първоначална карта на местността, основа, за сетнешни по-задълбочени разработки. Сметнато беше за възможно да не се коментират без специална необходимост широко известните реални; повече внимание се обръща на по-малко разпространените.

ЖЕСТОКИЯТ СПАСИТЕЛ ЛАСАРУС МОРЕЛ

За източници на разказа, както посочва Борхес, са послужили автобиографичните бележки на Марк Твен „Животът по Мисисипи“, издадени в 1883 г. (в гл. XXIX от тях авторът на свой ред се позовава на „една позабравена книга, издадена преди около половин век“), и съчинението на аржентинеца Бернардо де Вото „Америка на Марк Твен“, публикувано в 1932 г.

Бартоломе де лас Касас (1474—1566) — испански монах мисионер, борец за правата на индианското население, един от първите историци на Латинска Америка и на завоюването ѝ от испанците; през 1517 г. представил на испанския крал Карл V предложения за облекчаване на участва на индианците.

Уилям Кристофър Ханди (1873—1958) — американски музикант, ръководител на негърски джазов оркестър, автор на знаменития „Сейнт Луис блус“ (1914) и на други джазови композиции.

Източен бряг — наименование на съвременен Уругвай до 1815 г.; употребявано до днес; по-късно, до 1830 г., страната се нарича Източна провинция, а след това — Източна република Уругвай.

Педро Фигари (1861—1938) — уругвайски поет и художник, който много често изобразява в творбите си живота на негрите; от 1925 до 1933 г. живее в Париж, където излага картини и издава книгите „Зидарят“ (1928), „В друг свят“ (1930) и др., илюстрирани от него; Борхес е писал критики за изложби на Фигари от края на 20-те години.

Висенте Роси (1871—1945) — уругвайски белетрист, журналист и драматург, летописец на изчезващите национални традиции — негърски обичаи, фолклорни песни и танци, езикови особености; Борхес пише възторжени рецензии за книгите му „Дело на негърските ръце“ (1926) и „Записки на бърбривеца езиковед“ (1929); дава оценка и на сборника му с детективски разкази „Криминални случаи“ (1912), издаден от Роси под псевдонима Уилям Уилсън, който загатва за раздвоения герой от едноименния разказ на Едгар По.

Фалучо — прозвище на Антонио Руис, аржентинец от негърски произход, участник във Войната за независимост, който вдигнал бунт в гарнизона на град Каляо и бил разстрелян от испанците на 7 февруари 1824 г.; на площад Ретиро в Буенос Айрес е издигнат бронзов паметник на Руис.

„Алилуя“ (1929) — филм на американския кинорежисьор Кинг Видор (роден в 1894 г.) с участието на актьори негри и озвучен с негърска музика.

Мигел Естанислао Солер (1783—1848) — аржентински пълководец, участник във Войната за независимост на испанските колонии в Америка (1810—1826); в сражението при Серито, водено на 31 декември 1812 г., командувал подразделение, съставено от мулати и негри.

Мартин Фиеро — свободен пастир гаучо, герой на едноименната епическа поема на аржентинския поет Хосе Ернандес (1834—1886), превърнал се в своеобразен национален мит; Борхес посвещава на тази поема книга (1953), есета и пише няколко разказа и стихотворения за гибелта на Мартин Фиеро, убит от един негър.

Франсоа Доминик Тусен Лувертюр (1743—1803) — предводител на освободителната борба на хаитянското население срещу английските нашественици и френските колонизатори; по-късно арестуван и прехвърлен във Франция, където умира в затвора.

Кръст и змия — обредни символи на християнството и езичеството.

Папалоа — жрец на негърския култ воду в Хапти.

Кандомбе (в Бразилия — кандомблѐ) — екстатичен обреден танц на южноамериканските негри; описан в книгата на В. Роси и многократно изобразяван от П. Фигари (вж. по-горе).

Алварес де Пинеда — испански мореплавател; през 1519 г. проучва северното и северозападното крайбрежие на Мексиканския залив.

Ернандо де Сото (1500—1542) — испански завоевател.

Атауалпа (ок. 1500—1533) — последният владетел на империята на инките, екзекутиран от испанците.

„Слез, Мойсей“ — според Библията думи на бог към пророк Мойсей, влезли в негърските религиозни песнопения (спиричуълс).

Ал Капоне, Бъгс Моран — американски гангстери.

ВДОВИЦАТА ЧИНГ — ПИРАТКА

Борхес е използвал за източник „История на пиратството“ на Филип Гос (1932).

... думите, които Айша казала на Боабдил... — Абу Абдалах (1460—1526), известен в испанските романи като Боабдил, е последният мюсюлмански владетел на Гранада; обстоятелствата, при които е предал столицата си, и думите на майка му Айша са споменати в последната глава от „Повест за Сегрите и Абенсерахите, рицарите маври от Гранада“ (1595) на испанския писател Хинес Перес де Ита, в книгата с очерци „Алхамбра“ (1832, гл. „Паметници от царуването на Боабдил“) на Уошингтън Ървинг и др.

БЕЗКОРИСТНИЯТ УБИЕЦ БИЛ ХАРИГАН

За източници на разказа са послужили книгите „Векът на младите въоръжени мъже“ (1931) от Фредерик Уотсън и „Сага за Били Кид“ (1925) от Уолтър Бърнс.

Бригам Йънг (1801—1877) — ръководител на религиозната общност на американските мормони, която допускала многоженство.

ХАКИМ ОТ МЕРВ, БОЯДЖИЯТА С МАСКА

Като свои източници Борхес сочи „История на Персия“ (1915) от П. М. Сайкс и арабската хроника „Унищожението на Розата“ в превод на Александър Шулц (1927); последният текст е мистификация, приписвана на приятеля на Борхес Алехандро Шулц Солари (Ксул-Солар в есето „За класиците“); в този разказ из-

следователите виждат влияние от разказа на френския писател Марсел Швоб (1867—1905) „Кралят със златната маска“.

Ал-Муканна — под това име е известен предводителят на религиозното по характер арабско въстание от 776—783 г.; сведения за него проникват в Европа през втората половина на XVIII в., а през 1787 г. Наполеон пише негова кратка биография.

Ал-Балазури (умрял през 892 г.) — арабски историк.

Ибн Аби Тахир Тайфур (819 или 820—893) — арабски писател и историк.

Паул Хорн — немски арабист, автор на „История на персийската литература“ и др.

Пърси Мауърт Сайкс (1867—1945) — английски ориенталист, военен, географ и пътешественик из Изтока.

Томас Мур (1779—1825) — ирландски поет, привърженик на националноосвободителното движение; има се предвид неговият разказ в стихове „Забуления пророк“, влизащ в „източната“ му поема „Лалла Рух“ (1812—1817).

Хиджра — преселването на основателя на исляма пророк Мохамед и неговите сподвижници от Мека в Медина през 622 г.; по-късно обявено за начало на мюсюлманското летоброене.

Година от кръста — тоест от новата ера.

Шаабан — осмият месец на мюсюлманския календар.

Рамадан (рамазан) — деветият месец на мюсюлманския календар; през този месец Коранът бил изпратен на арабите от небето, което се отбелязва с тридесетдневен пост.

Аббасиди — династия на арабски халифи през периода 750—1258 г.

Джихад (старание) — канонично предписание до всички годни да носят оръжие привърженици на исляма да водят война срещу другOVERPЦИТЕ.

Раджаб (реджеб) — седмият месец от ислямския календар; в чест на легендарния нощен полет на Мохамед от Мека до Ерусалим с коня ал-Бурак (Коран, 17) през този месец се чествува празникът мирадж.

Мухаммад ал-Махди — мюсюлмански владетел през 775—785 г.

Гностицизъм — религиозно-философско течение, възникнало в Близкия изток или в Александрия през I в.

ПРИБЛИЖАВАНЕТО КЪМ АЛМУТАСИМ

Борхес посочва, че разказът е бил повлиян от някои сюжетни моменти в романа на Хенри Джеймс „Свещеният извор“ (1901).

Филип Гедала (1889—1944) — английски журналист, автор на книгите „Конкистадорите“ (1928) и „Аржентинско танго“ (1932), на биографии на европейски и американски политически дейци от миналото и негови съвременници.

Джон Х. Уотсън — доктор Уотсън, персонаж от романите на А. Конан Дойл за Шерлок Холмс.

Сесил Робъртс (роден в 1892 г.) — английски поет и прозаик, автор на биобиблиографска книга за доктор Уотсън и Шерлок Холмс (1931).

Уилям Уилки Колинс (1824—1889) — английски писател, автор на „романи-загадки“.

Фаридеддин Аттар (ок. 1119—?) — средновековен персийски поет; поемата му „Беседа на птиците“ е написана около 1175 г.

Гилбърт Кийт Честъртън (1874—1936) — един от най-близките до Борхес английски писатели, автор на есета, романи и няколко книги с разкази за детектива любител и католически свещеник отец Браун.

Виктор Голанц (1893—1967) — английски издател, писател и политик.

Дороти Ли Сейърс (1893—1957) — английска писателка, известна главно с детективските си произведения.

Мухаррам — първият месец на мюсюлманския календар; в шиизма първите десет дни на мухаррам са време на траур за великомъченика Хусайн, загинал през 680 г., и се придружават от церемонии, включващи екстатично самоизтезаване (шахсей-вахсей).

Самюъл Джонсън (1709—1784) — английски поет, прозаик и журналист, историк на литературата и лексикограф, законодател на класицистичния литературен и езиков вкус.

Джеймс Джойс (1882—1941) — английски поет и прозаик; романите му „Портрет на художника като млад“ (1916), „Одисей“ (1922), „Бдение над Финеган“ (1939) упражняват силно влияние върху развитието на прозата през XX век; неговите идеи, че времето е циклично и във всеки отделен човек, ден или събитие се въплъщава цялата история, са близки на Борхес, който посвещава на Джойс редица произведения (сонета „Джеймс Джойс“ и др.).

Джоузеф Ръдиард Киплинг (1865—1936) — английски поет и прозаик; разказите му оказват влияние върху прозата на Борхес, по-специално върху поетиката на сборника „Докладът на Броуди“.

Томас Стърнс Елиът (1888—1965) — английски поет

и есеист; в многобройните си очерци по история на литературата неведнъж се спира на творчеството на Едмънд Спенсър.

„Кралицата на феите“ (1590—1596) — незавършена алегорическа поема на английския ренесансов поет Едмънд Спенсър (ок. 1552—1599).

Ричард Уилям Чърч (1815—1890) — английски съвременник и литератор, автор на книги за Данте и Едмънд Спенсър (1879).

Исак Лурия (1534—1572) — един от най-авторитетните представители на кабалата — мистично течение в юдаизма.

Метемпсихоза — термин, който се среща за пръв път през I в. пр. н. е. у историка Диодор Сицилийски и в древногръцката философска традиция (неоплатоници, питагорейци) означава преселване на душите.

Симург — вълшебна птица в иранската митология, в поемата на Атар — символично възплъщение на божество.

Плотин (204 или 205—270) — гръцки философ, основател на неоплатонизма, изградил в 54-те трактата на книгата си „Енеади“ (тоест деветки) грандиозна система на идеалната Вселена, която става свързващо звено между космологията на Платон и питагорейците и философските системи в средновековието и Ренесанса и запазва значението си до възникването на немската класическа философия и немския романтизъм.

Жозеф Елиодор Гарсен дьо Таси (1794—1879) — френски ориенталист, изследовател и преводач на арабска и индийска литература; неговият превод на „Беседа на птиците“ от Атар излиза през 1857 г.

Едуард Фицджералд (1809—1883) — английски поет, известен най-вече с превода си на „Рубайят“ на Омар Хайям; „Беседа на птиците“ в негова версия е публикувана посмъртно в книгата му „Писма и литературно наследство“ (1889).

Ричард Бъртън (1821—1890) — английски писател, историк, географ и антрополог, превел и публикувал „Хиляда и една нощ“ (1885—1888); Борхес пише за него в есето си „Преводачите на „Хиляда и една нощ“ (сб. „История на вечността“).

ТЛЪОН, УКБАР, ORBIS TERTIUS

Адолфо Био Касарес (роден в 1914 г.) — аржентински белетрист, приятел и съавтор на някои книги на Борхес.

„Огледалата и съвкуплението са отвари-

телни...“ — срв. тази фраза в разказа „Хаким от Мерв, бояджията с маска“.

Ио х а н Г е о р г Ю с т у с П е р т е с (1749—1816) — немски издател, основател на фирма, печатаща географска и картографска литература.

К а р л Р и т е р (1779—1859) — немски географ, автор на фундаменталния труд „Земеописание“ (19 тома, 1822—1859).

С м е р д и с (по-точно Лъже-Смердис или Лъже-Бардия) — мидийският маг Гаумата, който на 11 март 522 г. пр. н. е. завладял престола на персийския цар Камбиз, като се възползвал от приликата си с брата на царя, Смердис, или Бардия, тайно умъртвен от Камбиз; на 22 септември същата година паднал убит от заговорници; „историческият“ персонаж се оказва самозванец или двойник.

С а й л а с Х е й з л а м — героят носи фамилното име на деците на Борхес (по-точно на баба му по бащина линия), които са англичани (фамилното му име по майчина линия е Асеведо). Заглавието на книгата „Обща история на лабиринтите“ е съзвучно с наименованията на сборниците на Борхес и с характерните му образи.

Б ъ р н а р д К у о р и ч (1819—1899) — лондонски издател и книжар; причина за споменаването му би могло да бъде обстоятелството, че разпространявал чрез книжарницата си „Рубайят“ на Хайям в превод на Е. Фицджералд и дълги години е поддържал кореспонденция с него (писмата са издадени през 1926 г.).

Ио х а н В а л е н т и н А н д р е е (1586—1654) — немски мислител, автор на утопните „Fama fraternitatis“ (1614), „Описание на християнската република“ (1619), „Християнопол“ (1626); споменат от Т. де Куинси в есето му „Розенкройцери и франкмасони“.

Т о м а с д е К у и н с и (1785—1859) — английски писател романтик, автор на „Изповед на един англичанин опиоман“ (1822), есеист и литературен критик, колекционер, изследовател на забравени и периферийни факти от историята, философията и литературата; духовните търсения на Де Куинси и опитът му от преживяването на „пределни“ състояния по-късно оказват влияние върху светоусещането на европейския декаданс.

К а р л о с М а с т р о н а р д и (роден в 1901 г.) — аржентински поет и журналист, приятел на Борхес.

... с нейната алгебра и нейния огън — срв. тази формула в стихотворението „Матей, XXV, 30“.

Н е с т о р И б а р а — френски испанист, автор на редица статии за Борхес и на книгата „Борхес и Борхес“ (1969); наред с френския писател и изследовател културолог Роже Кайоа още в

края на 30-те години започва да превежда произведенията на Борхес и да ги пропагандира в списание „Нувел рьовю франсез“.

Есекиел Мартинес Естрада (1895—1970) — аржентински поет и прозаик, автор на редица социологически трудове.

Пиер Дрийо ла Рошел (1893—1945) — френски писател, един от първите, които пропагандират творчеството на Борхес в Европа.

Алфонсо Рейес (1889—1959) — мексикански поет, есеист и политически деец, дългогодишен посланик в Аржентина, приятел на Борхес, с когото поддържа кореспонденция.

Готфрид Вилхелм Лайбниц (1646—1716) — немски философ, учен с енциклопедични интереси, създател на една от значителните „цялостни“ мирогледни системи в историята на философията.

„Прекрасен нов свят“ — наименование на литературната „антиутопия“ на английския прозаик Олдъс Хъксли (1894—1963); издаден през 1932 г., този роман за технизираното тоталитарно общество се влива в очерталия се тогава поток от антиутопична проза. Заглавието на романа е цитат от „Бурята“ на Шекспир (V, 1).

Дейвид Хюм (1711—1776) — английски философ, който в своята теория на познанието развива и преработва възгледите на Джордж Беркли (1685—1753); цитира се трактатът на Хюм „Изследване на човешкия разум“ (1748; глава XII, „За академическата или скептическата философия“, ч. I), където той полемизира с тезиси от труда на Беркли „Опит за нова теория на зрението“ (1709).

Алексиус фон Майнунг (1853—1920) — австрийски философ и психолог, представител на феноменологичното направление; в трудовете му се анализират главно преживяванията, породени от досега с предметната действителност.

Бенедикт (Барух) Спиноза (1632—1677) — холандски философ; личността му многократно е привличала Борхес. Спиноза развива споменатите от Борхес идеи в трактата си „Етика“ (1677) и в други съчинения.

„Философия на Като че ли“ (1877) — основно съчинение на немския философ кантианец Ханс Файхингер (1852—1933), в което се анализира условният характер на научните понятия и обичайните представи за реалността.

Бъртранд Ръсел (1872—1969) — английски философ, логик и математик, съчетал идеите на Платон и неоплатонизма с емпиричната английска философия на новото време.

Елеатски апории — парадоксални по логическата си очевидност и непотвърждаемост чрез обичайния опит съждения, създадени от елейската школа в древногръцката философия от VI—V в. пр. н. е. и на първо място от Зенон („Стрелата“, „Ахил и костенурката“, „За множествеността на нещата“ и др.).

Артур Шопенхауер (1788—1860) — немски философ; в основните си съчинения разглежда „волята“ като същност на света, а „представата“ като начин, по който тази същност се възприема от човека.

„Даодъцзин“ („Канонична книга за Дао и Дъ“, IV—III в. пр. н. е.) — философски таркат, приписван от традицията на полулегендарния китайски мъдрец Лаодзъ и съдържащ основните постулати на даоизма — учението за предопределения път на света и човечеството.

Чарлс Хауард Хинтън (1791—1873) — английски философ, близък до теософията, автор на есета и „научни романи“ за парадоксите на съзнанието, четвъртото измерение, множествеността на световите; в книгата си „Нова ера на мисленето“ предлага система на универсален език, аналогичен на мнемониката на героя от Борхесовия разказ „Фунес паметливият“.

Джордж Далгарно (1626—1687) — шотландски мислител и педагог, предложил в книгата си „Искусството на знаците“ (1661) проект за универсален език.

Принцеса Дьо Фосини Люсенж — аржентинка, близка позната на Борхес.

Енрике Аморим (1900—1960) — уругвайски писател.

Адрогè — предградие на Буенос Айрес, където е израснал Борхес

Франсиско де Кеведо-и-Вилиегас (1580—1645) — поет и прозаик, представител на испанския барок; Борхес често се обръща към неговото творчество (вж. есето в настоящото издание).

Томас Браун (1605—1681) — английски лекар и писател; в книгата си „Погребални урни“ (1658), преведена от Борхес и А. Биой Касарес, развива бароквата тема за бързотечното време и преходността на света.

ПИЕР МЕНАР, АВТОР НА „ДОН КИХОТ“

„La Sonque“ („Раковина“) — малотиражно списание на френския литературен елит, издавано от писателя Пиер Луи; тук се отпечатват някои ранни стихове на Пол Валери.

Рьоне Декарт (1596—1650) — френски философ и математик, основоположник на рационалистическата философия на новото време.

Джон Уилкинс (1614—1672) — английски свещеник, теолог и философ (вж. за него есеистичната творба в настоящото издание); Декарт, Лайбниц и Уилкинс са сближени тук като мислители, занимаващи се с проблематиката на универсалния философски език: Декарт я обсъжда в писмо от 20 ноември 1629 г. до френския философ Марен Мерсен (1588—1648), с когото поддържа редовна кореспонденция, Уилкинс — в книга от 1668 г., Лайбниц — в „Универсална символика“ (вж. по-долу) и в „Нови опити за човешкия разум“ (1704), където проявява интерес към идеите на Уилкинс и Далгарно.

„Универсална символика“ — така е известен също дисертационният труд на Лайбниц „За комбинаторното изкуство“ (1666) по основното понятие на автора „универсална символика“, изразяващо система от общи символи за обозначаване на понятията; при развиването на тази идея Лайбниц се ръководи от разработките на Раймунд Лулий, Николай Кузански, Джордано Бруно и др.

„Голямото изкуство“ (публ. през 1480 г.) — трактат на каталонския поет, философ и богослов Раймунд Лулий (ок. 1235—1315), който предлага система от универсални символи за кодиране на логическите операции.

Руй Лопес де Сегура — испански теоретик на шахматната игра от средата на XVI в.; през 1561 г. публикува „Книга за изобретателността и изкуството...“.

Джордж Бул (1815—1864) — английски математик и логик.

Луи дьо Рувроа Сен-Симон (1675—1755) — френски политик, автор на „Мемоари“ (публ. през 1829—1831 г.), отличаващи се с новаторска за времето си естественост на стила и с майсторство на портретните характеристики.

Люк Дюртен (1881—1959) — френски писател и публицист.

... задача за Ахил и костенурката — апория на древногръцкия философ от V в. пр. н. е. Зенон от Елея, която по парадоксален начин доказва, че бързоногият Ахил не е в състояние да догони една костенурка; в поезията и прозата си Борхес неведнъж се връща към тази апория.

Пол-Жан Туле (1867—1920) — френски поет; приживе известен със своите романи-фейлетони; най-хубавите му книги (стихосбирката „Контрарими“ и др.) са издадени едва след смъртта му.

„Морското гробище“ — знаменито стихотворение на френския поет и есеист Пол Валери (1871—1945), включено в книгата му „Очарования“ (1922); Борхес посвещава на поета есето „Валери като символ“.

Габриеле д'Анунцио (1863—1948) — италиански поет, белетрист и публицист.

„Въвеждане в благочестивия живот“ (1608) — трактат от френския богослов и църковен деец Франциск Салски (1567—1622), публикуван през 1634 г. в превод на Франсиско де Кеведо.

Новалис (псевдоним на Фридрих фон Харденберг, 1772—1801) — немски поет и прозаик романтик; неговият 2005-и фрагмент гласи: „Аз мога действително да се убедя, че съм разбрал един автор, само ако съм в състояние да 'се отъждествя напълно с него в която и да било проява на духа, само ако съм в състояние, без да изопачавам индивидуалността му, да го превода и преобрази по сто различни начина.“

... чудесното хрумване на Доде — френският писател Алфонс Доде (1840—1897) излага идеята си — да обедини в един образ Дон Кихот и Санчо Панса — в VI гл. от романа „Невероятните приключения на Тартарен Тарасконски“.

„нимфите на реките...“ — „Дон Кихот де Ла Манча“, ч. I, гл. 26.

Where a malignant and a turbaned Turk... — думи на Отело от едноименната драма на Шекспир (V, 2).

Едгар Алан По (1809—1849) — американски поет, прозаик и есеист.

Шарл Бодлер (1821—1867) — френски поет, литературен и художествен критик, превеждал прозата на Едгар По.

Стефан Маларме (1842—1898) — френски поет, възприел поетиката на Бодлер и стигнал до идеята за самостоятелността на поетичното слово, изразяващо цялата пълнота на битието; този принцип се оказва съзвучен с търсенията на Пол Валери.

Едмон Тест — герой на цикъл есета от Пол Валери. Тест притежава огромни умствени заложи, но изцяло е подчинил възможностите на разума на творческата си воля.

Ah, bear in mind this garden was enchanted — из стихотворението на Едгар По „Към Елена“ (1848).

„Пияният кораб“ (1871) — знаменито стихотворно „озарение“ на френския поет Артюр Рембо (1854—1891).

„Старият моряк“ (1797—1798) — стихотворение от английския поет романтик и есеист Самюъл Тейлър Колридж (1772—1834).

Пасторалният роман „Галатея“ (1585), сборникът „Поучителни повести“ (1613), любовно-приключенският роман „Изпитанията на Персилес и Сехисмунда“ (публ. в 1617 г.), поемата „Пътешествие до Парнас“ (1614) — произведения на Сервантес.

Лепанто — става дума за морската битка при Лепанто (1571), в която испанско-венецианският флот разбива турската ескадра; в това сражение Мигел де Сервантес е ранен тежко.

Морис Барес (1862—1922) — френски писател, който неведнъж разработва испанска тематика („Тайната на Толедо“, „Ел Греко“ и др.)

Енрике Родригес Ларета (1873—1961) — аржентински писател, автор на историческия роман „Славата на дон Рамиро“ (1908), в който е обрисуван животът в Испания през XVI в.

„Salambô“ — „Саламбо“ (1862) — роман от Гюстав Флобер; със средствата на реалистичната поетика от XIX в. авторът описва събития в Картаген от III в. пр. н. е.

„Час на разплата и разумната Фортуна“ (публ. в 1650 г.) — сборник гротескови сцени от Ф. де Кеведо.

„Предателството на учените“ (1927) — книга от френския писател и публицист Жюлиен Бенда (1867—1956), в която авторът обвинява интелектуалците в духовно отстъпничество и в това, че са се съгласили да бъдат въвлечени в политическа активност.

Бъртранд Ръсел — тук се има предвид дейността му като борец за мир и противник на политическата агресия.

Фридрих Ницше (1844—1900) — немски философ, който подлага на радикална критика европейската хуманистична традиция и съвременната си буржоазна действителност, като противопоставя идеала за войнствена и неподлежаща на ничий съд силна личност.

Уилям Джеймс (1842—1910) — американски философ и психолог, основател на прагматизма; разглежда истинността като практически полезно действие и е изразител на субективизма при тълкуването на познавателния процес.

Doctor universalis — почетна титла, с която бил удостоен за енциклопедичните си познания Алберт Велики (1206 или 1207—1280), немски теолог, философ и естественик; по-късно така наричали Тома Аквински и други средновековни схоластици.

... да четем „Одисея“ така, сякаш е написана след „Енеида“ — поемата на Вергилий „Енеида“ е написана повече от шест столетия след „Одисея“.

Луи Фердинан Селин (1894—1961) — френски писател.

„Подражание на Христос“ — трактат, приписван на немския църковен деец от холандски произход Томас Кемпис (ок. 1380—1471); Борхес неведнъж обмисля идеята да се „разместват“ авторите и книгите им (вж. например „Тльон, Укбар, Orbis Terrarum“).

КРЪГЛИТЕ РАЗВАЛИНИ

„Алиса в Огледалния свят“ (1871) — фантастична повест на английския писател, математик и логик Луис Карол (1832—1898).

Зенд — иранска народност; понякога неточно авестийският език бива наричан езика зенд.

... материя, от която са направени сънищата — думи от драмата на Шекспир „Бурята“ (IV, I).

... да изплетеш въже от пясък — този израз за напразните усилия е посочен като пословица от християнския апологет от II в. Ириней Лионски в съчинението му „Книга против всички ереси“ (I, 8, I); така той характеризира дейността на гностиците; повтаря го поетът Джордж Хърбърт (1593—1633), представител на английския барок, в стих, който Борхес избира за епиграф към разказа си „Книга на песъчинките“ от едноименния сборник (1975).

Гностически космогонии — своята представа за идеала за човек гностиците въплъщавали в образа на духовно същество; негово земно и греховно олицетворение бил Адам, когото създателят сътворил от червена глина.

ЛОТАРИЯТА ВЪВ ВАВИЛОН

... Питагор си спомнял, че е бил Пир — тези думи предава древногръцкият философ от IV в. пр. н. е. Хераклид Понтийски в диалог за Питагор, който е изгубен; диалогът се преразказва в VIII книга от компилативното съчинение „За живота, ученията и изказванията на знаменитите философи“ от Диоген Лаерций (I пол. на III в.); на идеята за метемпсихозата и думите на Питагор неведнъж се спира Лайбниц („Нови олити за човешкия разум“, кн. I, гл. III).

Бел (Балу, Баал, Ваал) — така в западносемитската митология са обозначени различни божества, обща черта на които е съзидателната сила и връзката им с умираването и възраждането

на природата; често са изобразявани като бик или като човек с глава на бик.

... Небесния образец на лотарията, на който се покланят платониците — Платон и неговите последователи противопоставят на сетивния свят сферата на изначалните и неизменни идеи-първообрази.

... този император пишел върху раковини късметите — Елий Лампридий, един от авторите на т. нар. „Животописи на цезарите“, говори в биографията на римския император Антонин Хелиогабал за лъжици (XXII, I).

Бог-епоним — митичен прародител, дал на народа име и място, което да обитава; тук — финикийският бог на слънцето Хелиогабал.

ПРЕГЛЕД НА ТВОРЧЕСТВОТО НА ХЪРБЪРТ КУЕЙН

Агата Кристи (1891—1976) — авторка на множество детективски романи и разкази, и американската белетристка, представителка на авангардизма, Гъртруд Стайн (1874—1946), тоест масовата и елитарната словесност са съпоставени от Борхес на шега, но някои сюжетни ходове на тези писателки дават основания за подобно сближаване.

Ейбръхам Каули (1618—1667) — английски поет със сложна и рационалистична метафоричност, който не става популярен дори след като авторитетният Самюъл Джонсън издава двутомник с негови произведения; в биографично есе за Каули Джонсън нарича твореца и близките му барокови автори (Дж. Дън, Дж. Хърбърт и др.) „метафизични поети“ — определение, с което те остават в историята на литературата.

Хенри Джеймс (1843—1916) — американски писател, брат на философа Уилям Джеймс, строг стилист.

Джон Уилям Дън (1875—1949) — английски философ, автор на книгите „Опит с времето“ (1927), „Серийно мироздание“ (1934) и други; идеите му за множествеността на времената оказват влияние върху възгледите на Борхес, който му посвещава есеистичния разказ „Времето и Дж. У. Дън“ (сб. „Нови разследвания“).

Франсис Хърбърт Брадли (1846—1924) — английски философ, който разглежда материята и нейните атрибути като продукти на мисленето и ги противопоставя на сферата на духовния абсолют; повлиял върху миросгледа на Т. С. Елиът, който анализира идеите му в редица свои произведения.

„Политик“ — диалог на Платон, където по-специално се излага митът за земнородените и за обратния ход на космическото време (269—273); земнородени (автохтони) наричали себе си атиняните, което предизвикало основателни възражения у Еврипид: „Не ражда земята деца.“ („Ион“, 542)

Теопомп (ок. 377—320 г. пр. н. е.) — древногръцки историк, автор на описания на Елада и на историята на македонския цар Филип II.

... десета песен на „Ад“, стихове 97—102 — в поемата се казва, че флорентинският гибелин Фарината дели Уберти има дар на ясновидец, но не е способен да вниква в настоящето.

... Шопенхауер за дванадесетте Кантови категории — в „Критика на Кантовата философия“ (приложение към том I от неговия труд „Светът като воля и представа“) Шопенхауер открива „удивителна любов към симетрията“ в логическата таблица на съжденията от основното съчинение на Имануел Кант „Критика на чистия разум“.

Едуард Булуър-Литъл (1803—1873) — английски романист.

Оскар Уайлд (1854—1900) — английски поет и прозаик, майстор на парадоксалния афоризъм; Борхес още като дете превежда приказката му „Щастливият принц“ и неведнъж пише за него.

Зигмунд Фройд (1856—1939) — австрийски психиатър и психолог, изследвал подсъзнателния душевен живот; пред някои свои близки писатели (В. Набоков и др.) Борхес изразява ироничното си отношение към пансексуализма на фройдизма с претенциите му да разкрива всички и всякакви духовни явления.

Жюлиен Грин (роден в 1900 г.) — френски писател; изследвайки душевните лутания на героите си, свързва традициите на католицизма с психоаналитичните идеи на Фройд.

БАВИЛОНСКАТА БИБЛИОТЕКА

„Анатомия на меланхолията“ (1621) — трактат на английския мислител от времето на барока Робърт Бъртън (1577—1640).

... Библиотеката е сфера — срв. контекста на тази формула в есето „Сферата на Паскал“.

„О, време, пирамидите ти“ — образ, който се повтаря в стихотворението на Борхес „За Ада и за Рая“.

Василид — философ от II в., представител на източния

кръг на гностиците, основоположник на движението на василидианите; оскъдни пасажии от недостигнали до нас негови съчинения цитират Климент Александрийски, Иринеи Лионски и други християнски ересиолози.

Беда Достопочтени (673—735) — английски теолог, автор на „Църковна история на англичаните“ (ок. 731), един от основните писмени източници по ранна английска история.

... изчезналите книги на Тацит — от „Анали“, основния труд на римския историк Тацит (ок. 58 — ок. 117), до нас не са достигали VII, VIII, IX и X книга, а също някои части от другите.

Бонавентура Кавалиери (1597—1647) — италиански математик.

ГРАДИНАТА С РАЗКЛОНЯВАЩИТЕ СЕ ПЪТЕКИ

Базил Хенри Лидъл Харт (1895—1970) — английски военен историк и теоретик.

„Блян сред алени чертози“ („Хун лоу мън“) — роман от китайския писател Цао Сюецин (1715 или 1724 — ок. 1763); Ю Дзун на Борхес носи името на един от неговите герои.

... Нютон и Шопенхауер — в есето „Ново опровержение на времето“ (II част — 1946 г.) Борхес сочи своите източници: „Математически принципи на натурфилософията“ на Исак Нютон (III, 42) и „Светът като воля и представа“ на Артур Шопенхауер (II, 4).

ФУНЕС ПАМЕТЛИВИЯТ

Педро Леандро Ипуче (роден в 1889 г.) — уругвайски писател.

Заратустра — тук герой на знаменитата творба на Фридрих Ницше „Тъй рече Заратустра“ (1883—1884); надарена личност, притежаваща абсолютна свобода на волята, „свръхчовек“ (самото понятие, но в друг контекст и смисъл, е въведено още от „църковните отци“, по-специално от Лже-Дионисий Ареопагит).

„За знаменитите мъже“ — в случая помагалото за изучаващите латински „За знаменитите римски мъже от Ромул до Август“ (1775), съставено от френския латинист Шарл-Франсоа Ломон (1727—1794) и преиздавано до XX век.

„Съкровищница“ — „Поетичната съкровищница на латинския език“ (1836), учебна хрестоматия, съставена от френския

езиковед и лексикограф Луи Кишра (1799—1884) и преиздавана до края на XIX в.

... „Записките“ на Юлий Цезар — „Записки за галската война“ или „Записки за гражданската война“ на Юлий Цезар, които също са служели като учебни помагала.

„Естествена история“ — многотомен труд на римския писател Плиний Стари (23 или 24—79), сбор от разнообразни знания.

Итусаинго — тук на 20 февруари 1827 година се водило сражение между обединените аржентински и уругвайски войски на генерал К. М. де Алвеар и бразилската армия.

Андрес Бельф, (1781—1865) — венецуелски поет и учен-просветител, автор на трудове по граматика и ортография на испанския език.

Кебрачо — тук в хода на гражданските войни в Аржентина, на 28 ноември 1840 г., се водила битка, в която отрядите на генерал Лавалие били разбити от войските на привържениците на диктатора Х. М. Росас (вж. разказа „Диалог на мъртъвци“ и коментара към него).

Джон Лок (1632—1704) — английски философ; III книга на неговия труд „Опит върху човешкия разум“ (1690) е посветена на проблемите на понятийния език.

... императорът на Лилипутия виждал как се движи минутната стрелка — Суифт, „Пътуване до Лилипутия“, гл. 2.

ФОРМАТА НА САБЯТА

През 1922 година — става дума за гражданската война от 1922—1923 г. между ирландските републиканци, които настояват за пълна независимост на страната, и привържениците на англо-ирландския договор от 1921 г., според който Ирландия получава статут на доминион, а северните ѝ области остават под властта на англичаните.

Чарлс Стюарт Парнел (1846—1891) — ирландски политик, възглавил движението за независимост на Ирландия.

Фредерик Нетуш Мод (1854—1933) — ирландски политик, автор на труда „Еволюцията на военната стратегия от XVIII век до наши дни“ (1905).

Карл Клаузевиц (1780—1831) — немски военен историк и теоретик на военното изкуство.

ТЕМА ЗА ПРЕДАТЕЛЯ И ГЕРОЯ

Уилям Бътлър Йейтс (1865—1939) — ирландски поет и драматург, който поставя въпроса за синтезирането на националните стремежи и традициите на световната култура.

Годината на Платон — в Платоновото учение за Космоса — хилядолетие, след което светът отново се връща към изходното състояние („Държавата“, кн. X, и други съчинения); на тази идея, разглеждана от редица антични философи, християнството по подобие на юдаизма противопоставя възгледа за необратимото време, което се развива към Второто пришествие и Страшния съд.

... пред установената хармония — учение, формулирано от Лайбниц в трудовете му от 90-те години на XVII век („Нова система на природата...“, 1695, и др.) и развивано практически във всички по-късни негови философски трудове; идеите на Лайбниц стават широко известни в опростената формулировка на наставника Панглос от новелата на Волтер „Кандид“ (1759): „Всичко е най-добре в този най-добър от всички светове.“

Робърт Браунинг (1812—1889) — английски поет.

... десетте исторически епохи — десет епохи в историята на човечеството, очертани от френския философ Жан Антоан Никола Кондорсе (1743—1794) в книгата му „Очерк върху историческата картина на прогреса на човешкия разум“ (1794).

... морфологиите — схеми за развитието на историческия процес, предложени от немските философи Георг Вилхелм Фридрих Хегел (1770—1831) — във „Феноменология на духа“ (1807), и Освалд Шпенглер (1880—1936) — в „Залезът на Запада“ (1918—1922), и от италианския философ Джанбатиста Вико (1668—1744) — в „Основи на една нова наука за природата на нациите“ (1724—1744, 3 редакции); Хегел се придържа към модела за възходящото движение на историята, Вико и Шпенглер — към цикличната схема.

... човечеството на Хезиод — в поемата „Дела и дни“ на Хезиод, древногръцки поет от VIII—VII в. пр. н. е., се излага възгледът за трите века на човечеството (104—201).

... ложата на Линкълн — президентът Линкълн е бил застрелян в ложата си по време на театрално представление на 15 април 1865 г. от актьора Джон Буд, агент на плантаторите южняци, член на тайното им дружество „Златен пергел“.

СМЪРТ И КОМПАС

Огюст Дюпен — детектив любител, герой на няколко разказа на Едгар По.

„Защита на кабалата“ — есе на Борхес (сб. „Дискусия“).

Робърт Флът (1574—1637) — английски лекар, член на дружеството на розенкройцерите, философ, окултист, доста известен сред съвременниците си (споменаван и от Лайбниц, който казва, че философията му е „съшита от много късчета“, и П. Гасенди, който го критикува, подкрепян от Декарт), но впоследствие почти забравен.

„Сефер Йецира“ („Книга на Творението“, между III и IV в.) — трактат, съдържащ основите на кабалистичната философия.

Израел бен Елиезер Баал Шем Тов (съкратено Бешт, ок. 1700—1760) — основател на сектата на хасидите (благочестивите), мистично течение в юдаизма.

Тетраграматон — четирибуквено тайно име на Бога (Яхве).

Петокнижие — книгите Битие, Изход, Левит, Числа и Второзаконие, образуващи Тората („Закон“) — един от основните свещени текстове на юдаизма.

Йохан Лойсден (1624—1690) — холандски теолог, лексикограф хебраист.

... *more geometrico* — намек за заглавието на трактата на Барух Спиноза (споменат по-горе в текста) „Етика, доказана по геометричен начин“ (1677); равностраничен триъгълник — питагорейски символ, олицетворяващ Космоса в съвкупността на елементите му, в дадения контекст — със същия смисъл като Тетраграматон.

Хермес — в гръцката митология бог, който покровителства пътниците и съпровожда душите на покойниците.

... връхлетян от поразяващ спомен — това е спомен на самия Борхес за разноцветните стъкла на верандата в родния му дом; образът многократно се повтаря в поезията и прозата му.

Янус — в римската митология бог на вратите, на входовете и изходите, покровител на всяко начало и начинанията; изобразяван с ключове, с 365 пръста, по броя на дните в годината, и с две лица.

... един съвършен ромб — на свещената символика на ромба (образ на Космоса с неговия творец в центъра) е посветен трактатът на Т. Браун „Градината на Кир“ (1658).

... лабиринт... от една-единствена права линия — намек за апорията на Зенон „Стрелата“, за безкрайно делимия отрязък от правата линия, по която се движи (тоест не се движи) пуснатата стрела — символ на неотклонната и неизменна съдба у Борхес (стихотворенията „Незайнотото“, „Пантерата“ и др.).

Аватара — „низхождане“ на индуисткия бог Вишну в образа на различни същества, в общ смисъл — въплъщение.

ТАЙНОТО ЧУДО

„Защита на вечността“ на Яромил Хладик — вж. споменаването на този герой в разказа „Три версии за деяние-то на Юда“.

Якоб Бьоме (1575—1624) — немски философ, еретик на рационалистичния протестантизъм, който основава пророческото си учение върху тълкуването на библейски текстове.

Ибн Езра (1093—1167) — еврейски философ, естествоизпитател и поет, упражнил влияние върху философията на Маймонид и Спиноза.

Маймонид (Мойсей бен Маймун, 1135—1204) — еврейски философ, синтезирал религиозната философия на юдаизма и идеите на Аристотел и неговите арабски тълкуватели (Ибн Сина и др.), оказал влияние върху европейската схоластика (Тома Аквински); изгонен от Испания от арабите, преследван от привържениците на юдейската ортодоксия; цитира се основното му съчинение „Наставник на колебаещите се“ (II, 45).

ТРИ ВЕРСИИ ЗА ДЕЯНИЕТО НА ЮДА

Борхес отбелязва, че в разказа са залегнали някои идеи на френския писател и публицист Леон Блоа; освен това в текста (особено в заключителните пасажии) се долавя почти буквална близост с мислите на Лайбниц: „Известно е, че дяволът е имал свои мъченици, и ако се задоволяваме само със силата на своето убеждение, не ще можем да отличим виденията, навявани ни от сатаната, от вдъхновението на Светия дух“ („Нови опити за човешкия разум“, IV, 19, § 13).

Томас Едуард Лорънс (Лорънс Арабски, 1888—1935) — английски разузнавач, известен главно с дейността си в Арабския изток.

Саторнил — философ гностик от източния кръг; работил около първите десетилетия на II в.

Карпократ — александрийски гностик от първата половина на II в.; раннохристиянските ересиолози посочват, че само неговите последователи се наричали гностици.

„Книга прѳтив всички ереси“ — труд на християнския богослов Иринеи Лионски (ок. 130—ок. 200), или „Опровержение на всички ереси“ („Философумена“) на Иполит Римски (ок. 160 или 170—235).

Syn tagma — „Синтагма“ („Съчинение“) — тук навярно става дума за синтагмата против еретиците на Юстин Мъченик (предадена съкратено от Иринеи Лионски) или за незапазената синтагма на Иполит Римски против всички ереси.

Емил Шеринг (1873—1951) — немски литератор, преводач на А. Стриндберг.

Джон Макинън Робъртсън (1856—1933) — английски историк на ранното християнство.

Докети — привърженици на еретично направление в ранното християнство, които смятали плътта за илюзия, създавана от злата сила, и поради това — телесните страдания на Христос за призрачни.

Евангелие от Лука, 22, 3. — И влезе сатаната в Иуда, наричан Искарот, един от числото на дванайсетте.

Евангелие от Йоан, 12, 6. — Това каза той, не че се грижеше за сиромасите, а защото беше крадец. (Той държеше ковчежето, и крадеше от онова, каквото там пускаха.)

Еуклидис да Куня (1866—1909) — бразилски историк и писател; в документалната си книга „Сертаните“ (1902) описва селското въстание от 1896—1897 г. в Канудус (провинция Бая в северозападната част на Бразилия); възглавява го скитащият проповедник Антониу Конселнейру (ок. 1850—1897), „ереснаρχ от II век в центъра на съвременната епоха“, „неграмотен гностик“, за когото „добродетелта беше най-висш израз на празното тщеславие, едва ли не безбожие“ (гл. 2, ч. 5).

Алмафуерте (псевдоним на Педро Бонифасио Паласиос, 1854—1917) — аржентински писател; Борхес издава том с негова поезия и проза и е автор на предговора (1962).

Морис Абрамович — приятел на Борхес от младежките му години.

Мартин Кемниц (1522—1586) — немски теолог.

Ханс Ласен Мартенсен (1808—1884) — датски богослов.

Симеон бен Азай — еврейски законоучител от първата

третина на II в.; неговото прочуто благочестие намира отражение в легендата, че му се явил раят (Агига, 14 б).

Джовани де Витербо (1432—1502) — италиански монах доминиканец.

Мидрашим — коментатори на Талмуда.

Валерий Соран — римски писател и филолог от I в. пр. н. е., близък до мистичната традиция на орфиците и питагорейците; за неговото предателство (градовете се кръщавали с имената на божествените си покровители, а който знаел името, придобивал власт над града) разказва Плиний Стари в „Естествена история“ (III, 65).

ЮГЪТ

Разказът възпроизвежда редица епизоди от биографията на Борхес, като например нещастния случай през 1938 г., последвалото отравяне на кръвта и тежката болест, от която той по-късно загубва зрението си.

... „Хиляда и една нощ“ на Вайл — преводът е работен от немския ориенталист Густав Вайл (1808—1889) през 1839—1842 г.; Борхес пише за Вайл в есето си „Преводачите на „Хиляда и една нощ“.

Иполито Иригойен (1852—1933) — аржентински държавен деец, президент на страната от 1916 до 1922 г. и от 1928 до 1930 г.

„Пол и Виржини“ (1787) — идиличен роман от френския писател Ж. А. Бернарден дьо Сен-Пиер (1737—1814).

БЕЗСМЪРТНИЯТ

Франсис Бейкън (1561—1626) — английски философ; цитират се началните фрази на есето му „За превратностите на нещата“, включено в книгата „Опити, или Съвети нравствени и политически“ (1626).

Картафил (или Еспера Диос, Йоан Бутадеус и др.) — едно от имената на Ахасфер, Скитника Евреин — герой на легенда от късното западноевропейско средновековие, прокълнат да се скита до Второ пришествие, защото не позволил на Христос да си почине по кръстния път; според сведения от средата на XIII в. той се покаял и приел името Йосиф; Браун причислява тази ис-

тория към „много разпространените заблуди“ („Pseudodoxia epidemica“, VII, 17, 5).

Александър Поп (1688—1744) — английски поет класицист, преводач на Омир.

Макао — полуостров и група острови в Южнокитайско море, от 1680 г. — владение на Португалия.

Диоклециан (243 — между 313—316) — римски император от 284 до 305 г., известен с гоненията си против християните.

Гетулия — област в северозападната част на Африка.

Троглодити, гараманти — древни народи, населявали Северна Африка, за които разказват Страбон, Херодот, Плиний и др.; Авгили (Авгила) — местност и селище в Северна Африка.

Тартар — в древногръцката митология местност, която се намирала извън пределите на Аид — царството на мъртвите, „долното небе“ на света.

„Всички, живеещи мирно в Зелее...“ — „Илиада“, песен II. Зелее (Зела) — град в Мала Азия.

... Градът беше построен върху каменно плато — в това описание се чувства влияние от визионерските гравюри на Джовани Пиранези (1720—1778) и от „опиумните“ видения на Колридж и Де Куинси; то напомня пасажи от разказите „Смърт и компас“ и „Домът на Астерий“.

Тесалия — област в източната част на Средна Гърция.

Кибела — богиня, почитана в Мала Азия, Гърция и по-късно в Рим; обредите на жреците в нейна чест се отличавали с екстатичен възторг.

... войната на жабите и мишките — сюжетът на „Батрахомиомехия“, бурлеска, приписвана на Омир.

... поема за Сид — „Поемата за моя Сид“ — испанска героическа поема от XII в.

„Еклоги“ — „Буколики“ („пасторални стихове“) на Вергий.

Хераклит от Ефес (ок. 520—ок. 460 г. пр. н. е.) — древногръцки философ; запазилите се фрагменти от неговите съчинения се отличават с лаконизъм и сложност на езика, който прилича на пророчески.

Корнелий Агрипа Нетесхаймски (1486—1535) — немски философ и естественик с окултна нагласа; идеята за подобие на човека и Космоса, свързвана с различни традиции (Демокрит, Питагор, херметистите и др.), той разглежда в съчинението си „Тайната философия“ (III, 38).

... се сражавах на Стамфордския мост — Стамфордбридж, близо до Йорк, място, където се водило сражение

между отредите на норвежкия крал Харалд Сигурдарсон, по прозвище Хардрада (Суровия), загинал в боя на 25 септември 1066 г., и войските на последния англосаксонски крал Харолд II, син на Годун; последният загинал по-късно, в битката при Хийстингс през октомври същата година, сражавайки се срещу нормандските войски на Вилхелм (ок. 1027—1087), провъзгласен за английски крал и наречен Завоевателя; у Борхес тези две събития са обединени.

Булак — старо предградие на Кайро.

... седемте пътешествия на Синдбад Мореплателя и историята на Бронзовия град — епизоди от „Хиляда и една нощ“.

Биканер — град в Западна Индия.

Коложвар — някога град в Унгария, днес Клуж в Румъния.

Абърдийн — пристанище в Шотландия.

Джанбатиста (вж. текста по-долу) — италианският философ Джанбатиста Вико, създател на теорията за историческия кръговрат и тълкувател на античната митология като система от символични първообрази (тези идеи са оказали влияние върху поетиката на времето у Джойс).

„Патна“ — име на кораб в романа на Дж. Конрад „Лорд Джим“ (1900).

Еритрея — област в Етиопия на брега на Червено море.

Ернесто Сабато (роден в 1911 г.) — аржентински писател.

... озаглавена иносказателно „A coat of many colours“ — така в английската традиция от времето на Библията на крал Джеймс (1611) се нарича шарената дреха (кетонет), която Иаков подарява на Иосиф в знак на особената си любов към него (Битие, 37, 3) и която братята му събличат, когато го хвърлят в рова (37, 23).

Центон (от лат. cento — дреха от разноцветни парченца) — стихотворение, изградено от заимствувани стихове; в античността материал за центоните са били произведенията на Омир и Вергилий; с този мотив на „пъстротата“ може да се съпостави гръцкото наименование на жанра на средновековните сборници — „стромати“, между които най-известен е често цитираният от Борхес труд на Климент Александрийски.

Бенджамин (Бен) Джонсън (1573—1637) — английски поет, драматург и теоретик на изкуството; опира се на античната традиция и с това предвещава (особено в драмите си „Падането на Сеян“, 1603, и „Заговорът на Катилина“, 1611) поетиката на класицизма.

Луций Аней Сенека (ок. 5 г. пр. н. е. — 65 г. от. н. е.) — римски държавник, поет, драматург и философ.

Александър Рос (1591—1654) — английски поет, автор на алегорически творби; става дума за поемата му „*Vergilii evangelizantis christias...*“ (1634).

Джордж Мур (1852—1933) — английски писател, близък до кръга на У. Б. Йейтс; автор на романи, в които се описват свободно и се тълкуват исторически и библейски сюжети.

Томас Стърнс Елиът — тук е споменат като привърженик на литературните традиции, в чиито рамки само е възможно индивидуалното творчество, придобиващо характер на съзнателна реминисценция; Елиът нерядко включва в произведенията си историко-културен коментар.

... от едно писмо на Декарт — в писмо от 6 юни 1647 г. се споменава етиопското поверие, че маймуните умеят да говорят, но не искат, за да не би хората да ги накарат да работят.

Бърнард Шоу (1856—1950) — английски драматург, на чието творчество Борхес е посветил редица есета; „Назад към Матусал“ (1918—1920) — драматична притча, в която е изложен възгледът на Шоу за световната история.

ИСТОРИЯТА ЗА ВОИНА И ПЛЕННИЦАТА

Бенедето Кроче (1866—1952) — италиански философ, историк културолог и публицист.

Петер Варнефрид Дякона (ок. 725—ок. 799) — поет и историк от германски произход, автор на „История на лонгобардите“.

Лонгобарди — германско племе, нахлуло в Италия през 568 г. Английският историк Едуард Гибън (1737—1794) дава различна от тази на Дякона версия на „историята на война“ и тъкмо нея следва Борхес.

Арианство — еретическо движение в християнството, наречено по името на своя основател, византийския теолог Арий (умрял в 336 г.).

Франсиско Борхес (1833—1874) — дядо на писателя, полковник от аржентинската армия, загинал в гражданската война — в боя край Ла Верде, на 2 ноември 1874 г.

БИОГРАФИЯ НА ТАДЕО ИСИДОРО КРУС

Хуан Гало Лавалие (1797—1841) — аржентински пълководец по време на Войната за независимост, съратник на генерал Сан Мартин, участвувал в борбата срещу диктатурата на Х. М. Росас.

Висенте Лопеси-Планес (1784—1846) — аржентински военен и политически деец.

Мануел Исидоро Суарес (1799—1846) — аржентински пълководец, след победата на 6 август 1824 г. наречен „победителя при Хуни“, пращан на Борхес (вж. за него в разказа „Гуаякил“) и братовчед на Х. М. Росас.

... това откровение не му било дадено чрез една книга — както показва финалът на разказа, става дума именно за книга — за поемата на Х. Ернандес „Мартин Фиеро“, създадена след описаните в творбата събития; Борхес ретроспективно въвежда в тях Мартин Фиеро като реален участник.

Бенито Мачадо (1823—1909) — полковник от аржентинската армия, участник в най-големите сражения от периода на гражданските войни в страната.

ЕМА ЦУНЦ

Милтън Силс (1882—1930) — американски актьор, ползвал се с кратковременна популярност, „герой“ на мелодрами и уестърни от нямото кино.

ДОМЪТ НА АСТЕРИИ

Борхес посочва, че за подтик да напише разказа му е послужила картината на английския художник Дж. Ф. Уотс „Минотавър“ (вж. за него коментара към есеистичния разказ „Аналитичният език на Джон Уилкинс“).

Астерий (Звезден) — име на човекобика Минотавър, който живеел на остров Крит в лабиринт, построен от Дедал, и приемал човешки жертвоприношения; родила го критската царица Пазифая от изпратен от Посейдон бик или от самия Посейдон. Убилият го герой Тезей му бил брат по бащина линия, а дъщерята на критския цар Минос, която помогнала на Тезей, Ариадна — сестра по майчина линия.

Аполодор — гръцки историк и филолог от II в. пр. н. е.,

на когото се приписва сборникът с митологични сведения „Библиотека“, създаден очевидно по-късно.

... подобен дом имало в Египет — фаюмският Лабиринт, едно от „седемте чудеса на света“; античните автори (Херодот, Плиний и др.) приписват построяването му на фараона Аменемхет III от XII династия (ок. 1849—ок. 1801 г. пр. н. е.).

ДРУГАТА СМЪРТ

Ралф Уолдо Емерсон (1803—1882) — американски поет и есеист.

Масолиер — тук по време на националистическата революция в Уругвай, на 1 септември 1904 г., се водило сражение.

Апарисио Саравия (1855—1904) — уругвайски военен и политически деец, ранен в боя при Масолиер.

Емир Родригес Монегал (роден в 1921 г.) — уругвайски историк на литературата, автор на редица трудове за творчеството на Борхес.

Илескас, Тупамбае — тук по време на уругвайската революция от 1904 г. се водили сражения.

Бланко — от исп. blanco (бял); така били наричани привържениците на партията на латифундистите в Уругвай.

Лорд Джим — герой от едноименния роман на английския писател Джоузеф Конрад (1857—1924).

Разумов — герой от романа на Дж. Конрад „С очите на Запада“ (1911), предател на народоволческото движение.

Артигизъм — подчертаване на националното превъзходство на уругвайците, по името на Хосе Хервасио Артигас (1764—1850) — един от ръководителите на Войната за независимост, национален герой на Уругвай.

Колорадо — от исп. colorado (яркочервен); така били наричани привържениците на либералната партия в Уругвай.

Хусто Хосе де Уркиса (1800—1870) — аржентински военен и политически деец, свалил диктаторския режим на Х. М. Росас и сложил край на гражданската война в страната, като спечелил сражението при Касерос (1852).

Каганча — тук на 29 декември 1839 г. уругвайските сили начело с Фруктуосо Ривера (1788—1854) победили нахлулите войски на Паскуал Ечагуе.

Индия Муерта — тук на 27 март 1845 г. войските на Ривера били разбити от армията на Уркиса.

Енрико Тамберлик (1820—1889) — италиански певец, драматичен тенор.

Петрус Дамини (ок. 1007—1072) — италиански богослов, представител на схоластиката; в ХХІ песен на „Рай“ от Данте той е представен на седмото небе — небето на съзидателите.

Аристотел (384—322 г. пр. н. е.) — древногръцки философ; в трактата си „Физика“ развива учението за неотменимия ход на времето.

Фридрихизий от Тур — очевидна неточност у Борхес; в този контекст може би става дума за Беренгарий (Беранже) от Тур, философ и теолог от ХІ в., схоластик.

„Теологическа сума“ — един от основните трудове на средновековния теолог и философ Тома Аквински (1225 или 1226—1274).

... наивният Вергилий... е предсказал раждането на Бога — има се предвид станалата знаменита в християнския свят ІV еклога от „Буколики“ на Вергилий и предсказанието за „златния век“; главният образ в екологата, исторически точно определен царствен младенец, който носи на света мир и процъфтяване, по-късно е възприеман като пророчество за раждането на Христос, върху което се граждал авторитетът на Вергилий през средновековието, така важен и за Данте.

ТЪРСЕНИЯТА НА АВЕРОЕС

Авероес — латинизираното име на Ибн Рушд (1126—1198) — арабски философ, последовател на Аристотел и коментатор на много негови съчинения.

Жозеф Ернест Рьонан (1823—1892) — френски философ, религиовед, историк ориенталист; епиграфа и основните данни за Ибн Рушд Борхес заимствува от неговата книга „Авероес и авероизмът“ (I, I, § 6).

Ал-Газали (1058 или 1059—1111) — мюсюлмански теолог, философ суфист; в трактата „Опровержение на философите“ той подлага аристотелизма на рязка критика, но същевременно в труда си „Стремежът на философите“ прави образцово изложение на това учение; преведен на еврейски език, а от него — на латински, текстът на „Опровержение...“ става известен в Европа, като повлиява на Раймунд Лулий и др.

„Поетика“ — трактат на Аристотел, преведен на арабски език (от сирийски) през Х в. и до ХІV в. известен в Европа само по описаното тук кратко изложение на Авероес (1174) в превод на Хайнрих Алеман.

„Реторика“ — съчинение на Аристотел, преведено на араб-

ски език от Исхак ибн Хунайн (умрял в 911 г.), лекар и философ.

Александър Афродизийски (II—III в.) — древногръцки философ, един от най-авторитетните коментатори на Аристотел, наречен „втори Аристотел“; Авероес е коментирал неговия трактат „За разума“.

Хунайн ибн Исхак (810—873) — арабски учен, лекар, известен като преводач на Аристотел, баща на Исхак ибн Хунайн.

Абу Бишр Матта (870—940) — арабски учен, един от най-големите логици на своето време. Превел „Поетика“ на Аристотел.

Абу Сида (1006?—1066) — филолог и лексикограф от арабските владения в Испания; сяп както и баща му.

Ал-Халил (712—778) — арабски филолог, създател на теорията за метриката.

Ал-Андалус — арабското наименование на мюсюлманските територии в средновековна Испания, обединени в независим емират (по-късно халифат) със столица Кордоба.

Ибн Кутайба (828—889) — арабски писател и филолог.

... разсъждения ... на още непоявили се Хюм — става дума за скептико-рационалистическите възгледи на Хюм относно характера и функциите на религията, развити в труда му „Диалози за естествената религия“ (публ. в 1779 г.) и др.

Майката на Книгата — по думите на пророк Мохамед (Коран, 13, 39), небесен първообраз на Корана, който само отчасти му се открил.

Ал-Джахиз (775—868) — арабски учен и писател, теолог, роден в големия средновековен център Басра.

„Държавата“ — става дума за диалога на Платон „Държавата“; на арабски е преведен през IX в. от Хунайн ибн Исхак.

Зул-Карнайн (Двурогия) — герой от мюсюлманската митология (Коран, 18, 82 и следв.), когото ислямските коментатори отъждествяват с Александър Македонски.

Гог и Магог (ар. Иаджудж и Маджудж) — у мюсюлманите: народи, живеещи в Далечния север и заплашващи света; до Страшния съд ги задържал бент (или насип), издигнат от Зул-Карнайн; в юдаизма: народ, съседен на мидийците и кимерийците; в епохата на елинизма на Запад били отъждествявани със скитите (Йосиф Флавий), във Византия — с русите, от XIII в. в Европа под тези имена разбирали татаро-монголите.

... история за спящите от Ефес — според християнската легенда седмина ефески младежи християни, преследвани от римския император от III в. Деций, се скрили в една пещера.

щера, заспали и се събудили едва при управлението на император Теодосий II (V в.), радетел на християнството; в Близкия изток легендата е била известна още от V в. и влязла в Корана (сура „Пещерата“), поради което асхаб ал-кахф („тези, които са в пещерата“) и тяхното куче Китмир станали широко популярни.

Зухайр (530—627) — арабски предислямски поет.

„Ал-Муаллакат“ („Наниз“) — сборник със седемте шедевъра на седемте знаменити поети от предислямския период (Имруулкайс, Зухайр и др.), съставен от Хаммад ар-Рауийя (694—772 или 775).

Ибн Шараф (роден в 1000 г.) — арабски поет и прозаик, живял в испанското селище Берха (провинция Алмерия).

Абдуррахман (731 или 734—788) — емир на мавританска Испания; поет; Русафа е имението му.

Анселм Кентърбърийски (1033—1109) — теолог, представител на схоластиката, архиепископ на Кентърбъри от 1093 г., развил т. нар. онтологическо доказателство за съществуването на Бога, представляващ абсолютно съвършенство, поради което не може да бъде нищо друго, нито да бъде лишен от каквото и да било атрибут (включително от съществуване).

Едуард Уилям Лейн (1801—1876) — английски ориенталист, изследовател на арабската философия и литература, първият преводач и коментатор на „Хиляда и една нощ“ непосредствено от арабски език (1838—1840); Борхес пише за него в есето „Преводачите на „Хиляда и една нощ“.

Мигел Асин Паласиос (1871—1944) — испански арабист, изследовател на мюсюлманския мистицизъм и влиянието му върху западната култура (Данте и др.), преводач на арабска философия.

ЗАИР

Борхес посочва, че в този разказ, както и в „Алефът“, „изглежда, се чувства“ влияние от разказа на Хърбърт Уелс „Кристалното яйце“ (1899).

Надер Шах (1736—1817) — персийски военен и държавен деец.

Мухаммад Ахмад Махди (1844—1885) — вожд на освободителното движение в Судан, основател на суданската Махдитска държава.

Рудолф Карл фон Слатин Паша (1857—1932) — австрийски генерал, сражавал се срещу Махди, негов пленник от

1884 г.; след 11-годишен плен избягва; оставил книга със спомени за суданския период от живота си.

Ерман Зотенберг — френски арабист, преводач и коментатор на известната хроника на ат-Табари (1867—1874) и на „Хиляда и една нощ“.

Мишна — сборник от закони на юдаизма.

Записки за обредите (Лицзи) — един от основните текстове на конфуцианството, влизащ в т. нар. Петокнижие — каноничен кодекс, създаден през II—I в. пр. н. е.

Конфуций (551—479 пр. н. е.) — древнокитайски философ, основоположник на обаяреното в космологически тонове учение за правилното поведение на човека.

Талмуд — сборник от основни положения на юдаизма, създаден през IV в. пр. н. е. — V в. от н. е.

...за черно слънце — този образ получава развитие в европейската култура на новото време; към него са се обръщали У. Блейк (в поезията и в графиката си), Ж. П. Рихтер, Дж. Милтън, В. Юго, Ж. дьо Нервал, О. Рьодон и др.

Велизарий (ок. 504—565) — византийски пълководец; според преданието, чиято достоверност Т. Браун опровергава (*Pseudodoxia epidemica*, VII, 17, 1) и което Е. Гибън повтаря („История на упадъка на Римската империя“, гл. 43), завършил живота си в мизерия.

Лаис — гръцка куртизанка от V—IV в. пр. н. е., за чието жалко и просешко съществуване на старини разказва гръцкият автор Атиней („Пируващите софисти“, XIII).

Исаак Лакедем или Лакедион — името на Агасфер във френската традиция.

Фердоуси (ок. 940—1020 или 1030) — персийски поет; става дума за легендите за неговата поема „Шах-наме“ (994—1010), неocenена от султан Махмуд Газневи, на когото била поднесена като дар.

Ахав — герой от романа на американския писател Херман Мелвил „Моби Дик“ (1851); тук се преразказва епизод от глава XXXVI на романа.

Леополд Блум — герой от романа на Джеймс Джойс „Одисей“; споменатият епизод за белязания и незавърнал се при притежателя си флорин — символ на непредсказуемостта на бъдещето — е разказан в глава XIV на романа.

Луи XVI (1754—1793) — крал на Франция; епизодът с неговото изображение върху книжни пари (а не върху монета) е предаден от Т. Карлайл („Френската революция“, IV, 6).

Епиктет (ок. 50 — ок. 140) — гръцки философ, изповяд-

вал съдържащо отношение към мирското благополучие и виждал задачата на човека в постигането на вътрешна независимост и свобода на духа.

Протей — морско божество в древногръцката митология, което притежавало способността да променя образа си; в „Одисея“ (песен IV) на остров Фарос Менелай научава от него за съдбата на гръцката войска; ясновидската дарба на Протей, както и способността му да се превъплъщава неведнъж са привличали вниманието на Борхес към този образ.

Анри Бергсон (1859—1941) — френски философ, който в полемика с механицизма противопоставя на физическия модел на времето идеята за качественоста и уникалността на разнообразните жизнени състояния и съответно — за проявите на времето като „чисто траене“.

... на Стоата — стоицизма; философско течение, възникнало в Гърция около 300 г. пр. н. е.; ръководило се от концепцията за предопределеността в движението на природния свят; поради това стоиците поставят на преден план етическата проблематика на индивидуалното действие.

... кръв ... вода на меча... — устойчиви въпреки своето разнообразие поетически формули, характерни за скандинавската поезия на скалдите (т. нар. кенинги); Борхес им посвещава специално есе в книгата си „История на вечността“.

Гнигахейд, Грам, Фафнир и др. — реални и герои от германо-скандинавския мит за Нибелунгите, разработен в немската „Песен за Нибелунгите“, в скандинавските литературни паметници „Старата Еда“ и „Младата Еда“ и др. (Борхес използва скандинавския вариант и оттук транскрипцията Сигурд, а не Зигфрид и т. н.)

„Словата на Фафнир“ — скандинавска митологическа поема.

Максимилиан Хабиht (1775—1839) — немски ориенталист, преводач на „Хиляда и една нощ“ (1825).

Филип Медоуз Тейлър (1808—1876) — английски писател, автор на екзотични романи, описващи живота в Индия — „Изповеди на удушвача“ (1839 г., вж. за него по-нататък в текста), „Тара“ (1836), „Благородната кралица“ (1878) и др.

Абул-Фида (1273—1331) — сирийски историк и географ; Лайбниц е между първите, които се заемат с издаването на трудовете му в Европа.

Лутф Али бек Азур (или Лутф Али Бег „Азар“) — персийски историк и филолог от XVIII в.

Яук — в мюсюлманската традиция (Коран, сура „Нух“) име

на едно от древните божества, за исляма въплъщение на дяволската съблазън, на нечестивите демонични сили; идолът на Яук представлявал кон.

... пророк от Хорасан — вж. разказа „Хаким от Мерв...“ и коментара към него.

„Голшан-е-Раз“ — трактат на арабския философ Махмуд Шабустари (умрял в 1320 г.), в който са изложени основните понятия на суфизма.

Алфред Тенисън (1809—1892) — английски поет; цитират се стихове от неговия лиричен фрагмент „Цвете върху пропукана стена“.

...човекът е микрокосмос — идея, въплътена символично в много митологични системи, във философията — лансирана от досократиците, от Демокрит („човекът е един малък свят“, впоследствие възприета от Дж. Дън в „Свещени сонети“), развита от Платон и стоиците, важна за „църковните отци“ (очевидно Григорий Назианзски въвежда термина „микрокосмос“), за ренесансовите неоплатоници и мистичната традиция от кабалата до Р. Флъд.

Суфизъм — течение в ислямската философия, проникнато от силни мистични и аскетични тенденции; възниква през VIII в. и упражнява значително влияние върху арабската словесност (Аттар, Руми и др.).

ПИСМЕНАТА НА БОГА

Педро де Алварадо (1485—1541) — испански конкистадор.

...със своето обкръжение — видоизменен цитат от есето „Размишления за Дон Кихот“ (1914, „Към читателя“) на испанския философ Хосе Ортега-и-Гасет (1883—1955).

Книгата на съвета — „Попол Вух“, митологичният епос на индианците кичеанци.

Моктесума (Монтесума, 1466—1520) — владетел на астеците, пленен от Е. Кортес; убит от въстаналите индианци, задето отстъпил пред исканията на испанските завоеватели.

АБЕНХАКАН ЕЛ БОХАРИ, УБИТ В СВОЯ ЛАБИРИНТ

Пиер Ферма (1601—1665) — френски математик, автор на трудове по теория на числата, по изчисляване на безкрайно малките величини, по аналитична геометрия и др.; формулираната от него т. нар. теорема на Ферма в общ вид остава недоказана.

Диофант Александрийски (ок. III в.) — гръцки математик, разработил редица раздели от теорията на числата.

... откраднатото писмо на Едгар По — разказът на По „Откраднатото писмо“ (1844).

... заключената стая на Зангуил — наемква се за обстановката на действието в романа „Тайната на Биг Боу“ (1891) на американския писател Израел Зангуил (1864—1926).

... всяка права е дъга от безкрайна окръжност — правата линия като дъга от безкрайна окръжност (а също като триъгълник и сфера) се възприема от немския философ и църковен деец Николай Кузански (1401—1464) като символ на божествения абсолют („Заученото незнание“, I, 13—15).

... Плиниевите дракони — сведенията за драконите от „Естествена история“ на Плиний (VIII, 11—13 и др.) Борхес обобщава в книгата си „Ръководство по фантастична зоология“.

... Минотавърът... с тяло на бик и глава на човек — „Ад“, XII, 11—25; у Данте Минотавърът е в седмия кръг, предназначен за насилниците.

ОЧАКВАНЕТО

... номер четири хиляди и четири — възплъщение на безизходната безкрайност (срв. хиляда и една нош).

Рафаеле Андреоли (1823—1891) — италиански филолог, автор на нееднократно преиздавания коментар към „Божествена комедия“ на Данте (1856).

... в последния кръг — деветия, където се мъчат предателите, в дадения случай архиепископ Руджери, който вероломно завзел властта в република Пиза чрез интриги срещу държавния глава Уголино, а след това го изпратил с двамата му синове и двамата му внуци на заточение, където те умрели от глад („Ад“, XXXII, 124—139, XXXIII).

ЧОВЕКЪТ НА ПРАГА

Отвъд зората и Ганг — тоест до източните граници на света; 1—2 стих от X сатира на римския поет Децим Юний Ювенал (ок. 60 — ок. 127).

Годините го бяха смалили и изгладили, както водата... — автоцитат (вж. разказа „Югът“).

Въстанието — става дума за въстанието на сипаите (1857—1859) в Индия.

Джелаладдин Акбар (1542—1605) — владетел на империята на монголите в Индия (от 1556 г.).

Джон Никълсън (1822—1857) — английски офицер в Индия, участвувал в смазването на въстанието на сипаите, умрял от раните си; споменаван неведнъж в произведенията на Киплинг.

Монаси на Махавира — привърженици на джайнизма, религиозно учение, възникнало в Индия през VI—V в. пр. н. е.; Махавира (Велик герой) е наречен неговият основател, странствуващият проповедник Вардхамана.

БОГОСЛОВИТЕ

„За Божия град“ — трактат на един от отците на западната църква, християнския теолог Августин (354—430), написан под впечатление от превземането на Рим през 410 г. от войските на вестготите, предвождани от Аларих, и противопоставящ на преходната земна държава духовната общност в бога; в XIII глава на дванадесетата книга от трактата се води полемика с възгледите на Платон за естеството на времето („Държавата“, кн. X).

Аквилея — столица на Венеция (Северна Италия), разрушена през 452 г. от хуните, предвождани от Атила.

Колело и Змия — символи на непреодолимата безкрайност, почитани от гностиците (офити и др.); за християните — атрибути на езичеството и сатанинството.

... с прокрустови аргументи — с трион и с чук, тоест със сила; митологичният разбойник Прокруст полагал жертвите си на две ложета: по-малко — за високите, които скъсявал с трион, и по-голямо — за ниските, които разплесквал с чук.

Диалогът на Плутарх „За упадъка на оракулите“ се споменава също и от Томас Браун („Religio medici“, I, 29; „Pseudodoxia epidemica“, VII, 12).

... Исус е правият път... — съединени са два цитата от труда на Августин „За Божия град“ (XII, 17 и XII, 20).

Икснон — в гръцката митология тесалийски цар, разпънат от Зевс на вечно въртящо се огнено колело, като наказание за опита му да обладае богинята Хера; вместо нея Зевс му пратиц облак и от този съюз се родили кентаврите (сюжетът е разработен през V в. пр. н. е. от Пиндар във II Питийска ода).

... оня тивански цар, който видял две слънца — Пентей, когото Дионис заблудил по този начин. Пентей се опитвал да противодействува на неговия култ и затова бил разкъсан от вакханките (трагедията на Еврипид „Вакханките“, епизодий IV).

Ориген (ок. 185—253 или 254) — християнски теолог; през

543 г. се обявява за еретик; на възгледите на Епикур и привържениците му, които излага в трактата си „За началата“ (кн. 2, гл. III „За началото на света и за причините му“, § 4), той противопоставя тезата за свободната воля на душата, която самостоятелно избира доброто или злото и така разкъсва омагьосания кръг на предопределението: ангелите и демоните са различни не по природата, а по волята си (кн. I, гл. VIII, § 4; същото казва и Августин в гл. I на XII книга) — идея от съществено значение за разбирането на ересиологичния сюжет на този разказ (срв. също разказа „Три версии за деянието на Юда“).

... Павел отново ще присъства... на мъченическата смърт на Стефан — „Деяния на апостолиите“, VII, 58.

„Академика първа“ (45 г. пр. н. е.) — философски трактат на Цицерон, в който се разглежда критично гръцката философия; в диалога между Лукул и Катул (кн. II) се цитира мнението на представителя на Академията Антиох Аскалонски, който разкрива Демокритовите принципи за атомистиката и на тази основа изказва схващането, че едновременно съществуват безброй светове и в тях се повтаря всяко събитие, включително настоящият диалог (XVII, а също XXVI и XI); в сето „Цикличното време“ (сб. „История на вечността“) Борхес обсъжда тъкмо това място от диалога.

Послание до евреите — текст от Новия завет, чието авторство по традиция се приписва на апостол Павел (наричан, преди да бъде обърнат в християнска вяра, Савел), който присъствувал при изтезаването на Стефан (вж. по-горе).

Евфорб — срв. това име в разказа „Лотарията във Вавилон“.

Рунически кръст — вж. притчата „Превращения“; в I гл. от книгата си „Градината на Кир“ Т. Браун описва видовете кръстове и тълкува символиката им.

Патрологията на Мин — поредица, съдържаща основните съчинения на християнските мислители от II—VIII в. (гръцки източници — 167 тома, 1857—1912, латински — 221 тома, 1841—1864); френският свещеник и теолог Жан-Пол Мин (1800—1875) започва издаването им.

„Християнска топография“ — популярен трактат за устройството на света от Козма Индикоплевст (или Индикоплав, тоест който е плавал до Индия), пътешественик от VI в.

Вилхелм Бусе (1865—1920) — немски теолог, изследовател на юдаизма и ранното християнство.

Адолф фон Харнак (1851—1930) — немски историк на религията и църквата.

Йоан Дамаскин (ок. 675—до 753) — един от „църковните отци“, византийски мислител и поет, най-големият опонент на иконоборството; сектата, за която се говори в разказа, не е спомената между стотте секти, описани в съчинението му „За ересите“; впрочем самият автор изтъква апокрифността на това позоваване; Дамаскин говори за „форми“ или „образи“, като има предвид символичното представяне на божественото в иконите или в тварите, тоест в хората.

„Зо хар“ („Книга на Сиянието“) — основополагащ текст на кабалата, създаден в Кастилия на арамейски език очевидно от Моше де Леон в края на XIII в. и приписван от него на талмудисткия мъдрец от II в. Симон бен Йохан.

Леон Блоа (1846—1917) — френски писател и публицист, католик със силна склонност към мистика.

... Демостен... за очистването с кал — древногръцкият оратор Демостен (ок. 384—322 г. пр. н. е.) споменава за този обред в речта си за Ктесифонт „За венеца“, където той изобщо говори за култовете от източен произход.

... да не бъдеш злодей е... гордост — срв. в разказа „Три версии за деянието на Юда“.

... Цезар оплакал гибелта на Помпей — Помпей бил враг на Цезар, допринесъл за гибелта му; убивайки Помпей, заговорниците направили услуга на Цезар (Плутарх, „Помпей“, 77—79), но той се отвърнал и пролял сълзи, когато в Александрия му поднесли главата на убития съперник („Цезар“, 48).

АЛЕФЪТ

„Левнатан, или Материя, форма и власт на държавата — черковна или гражданска“ (1651) — едно от основните съчинения на английския философ Томас Хобс (1588—1679).

Пол Фор (1872—1960) — френски поет, известен главно с баладите си, през 1912 г. удостоен с титлата „Принц на поетите“.

Хуан Крисостомо Лафинур (1797—1824) — аржентински поет и философ, далечен роднина на Борхес; писателят му посвещава есето „Ново опровержение на времето“.

... безсмъртните миниатюри... на савоеца — книга с жанрови скици на френския писател Ксавие дьо Местр (1763—1852) „Пътешествие около собствената ми стая“ (1794), в която авторът описва с какво се е занимавал, когато бил под домашен арест заради участие в дуел; Дьо Местр е роден в провинция Савоя.

„Полиолбион“ (1612—1622) — описателна поема от английския поет Майкъл Дрейтън (1563—1631).

„Георгики“ — поема на Вергилий, посветена на земеделските дейности.

„Дон Сегундо Сомбра“ (1926) — роман, пресъздаващ живота на гаучо, от аржентинския поет и белетрист Рикардо Гуинралдес (1886—1927), приятел на Борхес в младежките години.

Алваро Мелиан Лафинур — братовчед на Борхес (срв. разказа „Срещата“).

... персиецът говори за птица — има сѐ предвид поемата на Фаридеддин Аттар „Беседа на птиците“ (вж. разказа „Приближаването към Алмутасим“ и притчата „Четири цикъла“).

Аланус де Инсулис — Ален дьо Лил (1128—1202) — френски философ, теософ и поет (вж. есеистичния разказ „Сферата на Паскал“ и коментара към него).

Иезекиил — юдейски пророк, създател на книга с видения, влязла в Библията; явили му се четири животни, всяко от които имало четири лица — на лъв, теле, човек и орел; този образ се доразвива в Апокалипсиса (4, 6—7); преосмислен е от Иринеи Лионски като израз на различните страни от дейността на Христос, символ на четирите евангелия и четиримата евангелисти („Книга против всички ереси“, III, 11, 8), както е и влязъл в символиката на средновековието.

Инвърнес — графство и град в Шотландия.

Керетаро — провинция и град в Мексико.

Антонио Айта (роден в 1899 г.) — аржентински есеист, историк на литературата.

Марио Бонфанти — герой от пародийния разказ на Борхес и А. Биой Касарес „Машинаците на Санджакомо“ (сб. „Шест задачи за дон Исидро Пароди“).

„Картите на комарджията“ — неиздадена книга с разкази на Борхес, писани в младежките години.

Едуардо Асеведо Диас (1851—1924) — уругвайски писател, автор на исторически романи, пресъздаващи епохата на Войната за независимост.

Ен Соф (Безкрайното) — във философията на кабалата обозначение на безпределното божество, лишено от каквито и да било определения.

Теория за множествата — раздел от математиката, чиито основи са разработени от немския учен Георг Кантор (1845—1918).

Кей-Хосров (Кави Хосрава) — герой на иранската митология („Авеста“), шах от легендарната династия на Кеянидите,

за чиито подвизи се разказва в поемата на Фердоуси „Шах-наме“.

Лукиан (ок. 120—ок. 190) — древногръцки писател сатирик; в „Истинска история“ разказва за едно фантастично пътешествие — една от първите разработки в литературата (наред с „Одисея“) на сюжета за утопични странствувания.

Марциан Капела — писател и педагог от V в., изложил в компендиума си „Сатирикон“ (най-известна е втората алегорическа книга „За бракосъчетанието на Филология и Меркурий“) разнообразни сведения, влизащи в системата на „седемте свободни изкуства“.

Ибн Халдун (1332—1406) — арабски социолог и историк; цитира се неговият труд „Мукадима“ („Встъплението“, II, 323); смятан за „баща на социологията“.

СФЕРАТА НА ПАСКАЛ

Блез Паскал (1623—1662) — френски учен и философ, впоследствие теолог.

... историята на няколко метафори — Борхес обсъжда тази идея и метафоричния характер на поезията и културата като цяло в есето си „Метафората“ (сб. „История на вечността“).

Ксенофан от Колофон (ок. 570 — след 478 г. пр. н. е.) — древногръцки поет и философ; неговото съждение за сферичната представа за бога се цитира от Диоген Лаерций („За живота, ученията и изказванията на знаменитите философи“, IX, 19).

В Платоновия „Тимей“... — диалогът „Тимей“ (33 в—34 в).

Олоф Гигон (роден в 1912 г.) — немски филолог класик, историк на античната философия.

Парменид (ок. 544—ок. 455 г. пр. н. е.) — философ от елейската школа, ученик на Ксенофан, автор на натурфилософската поема „За природата“, стихове от която се цитират.

Гuido Калоджеро (роден в 1904 г.), Родолфо Мондолфо (роден в 1877 г.), Пило Албертели (1907—1944) — италиански историци на античната философия.

Емпедокъл (ок. 490—ок. 430 г. пр. н. е.) — древногръцки философ, автор на поемите „Пречиствания“ и „За природата“, стихове от която се цитират.

Хермес Трисмегист (Триждивелик) — елинистично и късноантично име на гръцкия бог Хермес, с когото се свързва възникването (през III в. пр. н. е. — III в. от н. е.) на „тайните“

херметически учения, дали богат материал за по-късните алхимични, окултни и мистични доктрини.

Климент Александрийски (умрял пр. 215 г.) — християнски теолог, автор на енциклопедичния сборник от произведения „Стромати“ („Килим от пъстри парчета“) и др.

Ямблих (пр. 280—ок. 330) — античен философ неоплатоник, близък до традициите на питагорейците и източните учения.

Тот. — египетски бог на мъдростта, смятането и писмото; като бог, който съпровожда душите до царството на мъртвите, в елинистичния период и по-късно отъждествен с Хермес, получил титлата Трисмегист.

„Бог е умопостижима сфера...“ — Ален дьо Лил дава този цитат в трактата си „Правила на богословието“; на тази формула, освен изброените от Борхес автори, по подобие на Платон се позовава и Маймонид („Наставник на колебаещите се“, I, 72); по-късно я усвояват немските мислители Майстер Екхарт (ок. 1260—1327 или 1328) и неговият ученик Хайнрих Сузо (1295—1366), Николай Кузански („За ученото незнание“, II, XII, 162), Томас Браун („Religio medicus“, I, 10; „Градината на Кир“, V), Лайбниц („Начала на природата и благодатта, почиващи върху разума“, 13) и др.

„Роман за Розата“ — френска алегорическа поема, започната през 20-те години на XIII в. от Гийом дьо Лорис и завършена около 1275 г. от Жан дьо Мьон.

„Тройно огледало“ — средновековен компендиум от разнообразни знания, съставен от монаха доминиканец Венсан от Бове (ок. 1190—ок. 1265) и съдържащ „огледала“ на природата, науката и историята; по-късно към тях е прибавено „огледалото“ на морала и по този начин се образува т. нар. „Голямо огледало“.

„Анатомия на света“ — цикъл от три елегии на английския поет метафизик Джон Дън (1572—1631); втората елегия, наричана също „Упадъкът на света“ (1611) и написана по повод годишнината от смъртта на младо момиче, близко на Дън, пресъздава картината на непрекъснатия упадък на природата и човечеството (цитират се стихове 141—143).

Милтън... неговия биограф... — според Самюъл Джонсън, чиито „Животописи на най-видните английски поети“ (1779—1781) включват и биографията на Милтън, авторът се боял, че „неговата книга е създадена в епоха, когато е твърде късно за героическа поезия“; става дума за поемата „Изгубеният рай“ (1667).

Джоузеф Гланвил (1636—1680) — английски философ, близък до Дж. Уилкинс; критикувайки претенциите на емпирично-

то познание за истинност, той противопоставя идеята за непостижимостта на божествения промисъл, а на съвременното състояние на света — съвършенството на първия човек, Адам („Scepsis scientifica“, 1665).

Робърт Саут (1634—1716) — английски свещеник, чието църковно красноречие е високо ценено от съвременниците и от непосредствените му приемници (С. Джонсън често използва неговите сентенции в основния си труд „Речник на английския език“, 1755); цитират се думи от проповедта на Саут „И така, Бог създаде човека по свой образ“.

Лукреций (ок. 99—55 г. пр. н. е.) — римски философ и поет; в поемата си „За природата на нещата“ тълкува природата като закономерно устройство, което може напълно да се обясни с механизмите на движението на атомите.

... Ужасяваща сфера... — Паскал формулира тази идея в произведението си „Мисли“ (издадено в 1669 г.); зачеркнатата впоследствие първа дума е съзвучна с друга фраза от „Мисли“: „Вечното мълчание на тези безпределни пространства ме плаши.“

СЪНЯТ НА КОЛРИДЖ

Самюъл Пърчас (1577—1626) — английски съставител на енциклопедични издания по история и география: „Микрокосмос, или История на човека“ (1619), „История на света в морските плавания и сухопътните пътешествия на англичани и други“ (1625, 20 т.) и др.

Алджърнън Чарлс Суинбъرن (1837—1909) — английски поет, автор на множество историко-литературни есета; цитира се предговорът му към издадената от него книга на Колридж „Кристабел и други стихотворения“ (1868). Както и в редица други случаи, Борхес свързва фрази от различни части на текста.

Джон Кийтс (1795—1821) — английски поет, чийто образ Борхес многократно пресъздава в стиховете и прозата си; Суинбъرن цитира поемата на Кийтс „Ламия“ (II, 237).

Хавелок Елис (1859—1939) — английски писател есеист; в полемика с баналното викторианско морализаторство отстоява правата на сферите в човешкия живот, които не подлежат на „разгласяване“ — подсъзнанието, съня, сексуалните преживявания и др.

Кадмон — неграмотен монах от манастир в Уитби, за когото разказва Беда Достопочтени; съвременните изследователи по-

сочват, че само 3 от 18-те стиха в химна на Кадмон не са устойчиви формули, съдържащи се и в други поетически паметници на неговата епоха.

Рашидеддин (1247—1318) — персийски историк.

Джон Ливингстън Лоус (1867—1945) — американски литературовед и критик, изследовател на подсъзнателните източници на поетическото творчество.

Жан Франсоа Жербийон (1631—1707) — френски монах йезуит, мисионер в Китай, оставил описание на своите пътешествия (1688—1698).

Алфред Норт Уайтхед (1861—1947) — английски философ, логик и математик, във втория период от дейността си близък до традициите на платонизмите; в този смисъл неговият „вечен обект“ може да се съпостави с „идеята“ на Платон.

КЕВЕДО

Франц Кафка (1883—1924) — австрийски прозаик; още от времето на младежките си увлечения по немскоезичния експресионизъм Борхес трайно се интересува от творчеството на Кафка; превежда книга с негови разкази и неведнъж пише за него (есеистичния разказ „Кафка и предшествениците му“ в сб. „Нови разследвания“ и др.).

Уолт Уитман (1819—1892) — американски поет, чиято книга „Стръжчета трева“ (1855) е преведена на испански от Борхес; в стиховете и прозата си Борхес много пъти се обръща към творческата личност на Уитман — „човека-космос“, съпоставя го с библейския и гностическия Адам.

Леополдо Лугонес (1874—1938) — аржентински поет и белетрист, уважаван дълбоко от Борхес, който написва книга за него (1955) и му посвещава сборника си „Творецът“; бил е, както и Борхес, директор на Националната библиотека в Буенос Айрес.

Чарлс Лам (1775—1834) — английски есеист.

Аурелиано Фернандес Гера-и-Орбе (1816—1894) — испански историк на литературата, автор на редица трудове за творчеството на Кеведо.

... концептистки черти — концептизъм: направление в испанската литература през XVII в.; полемизирайки с „формалната“ изтънченост на култеранизма (култизма) на Гонгора и др., концептистите сближават далечни понятия и концентрират смисъла, което понякога води до преусложняване на образите.

Секст Проперций (ок. 50—ок. 16 г. пр. н. е.) — римски поет, автор на елегии.

Уилям Уърдзуърт (1770—1850) — английски поет, майстор на сонетната форма, към която се насочва, повлиян от сонетите на Милтън.

Авъл Персий Флак (34—62) — римски поет сатирик.

Жоашен дю Беле (1522—1560) — френски поет.

Щефан Георге (1868—1933) — немски поет символист.

СКРИТАТА МАГИЯ НА „ДОН КИХОТ“

„Фарсала“ — поема за гражданската война между Цезар и Помпей от римския поет Лукан (39—65).

„Амадис Галски“ — испански рицарски роман, широко популярен, четен и от Дон Кихот; публикуван (и отчасти написан) от Гарси Ордониес де Монталво през 1508 г.; предполага се, че в общи линии произведението е било създадено през XIV в.

Мигел де Унамуно (1865—1936), Асорин (псевдоним на Хосе Мартинес Руис, 1874—1967), Антонио Мачадо (1875—1939) — испански поети, белетристи, есенисти, представители на „поколението от '98 г.“; в основата на техните възгледи е идеята за възраждане на истинската и стаена в миналото Испания, която наносите на времето са покрили със забрава и на която тепърва ѝ предстои да се осъществи.

Пол Грусак (1848—1929) — аржентински писател, един от предшествениците на Борхес като директор на Националната библиотека; към личността и творчеството му Борхес неведнъж се връща в лириката и прозата си (стихотворението „Поема за даровете“ и др.).

„Сартор Резартус“ (1833—1834) — проникнат от пародиен дух философски роман на английския философ и писател Томас Карлайл (1795—1881).

Валмики — легендарен автор на древноиндийската митологична поема „Рамаяна“.

... интерполацията от шестстотин и втората нощ — многократно споменаван от Борхес (вж. разказа „Градината с разклоняващите се пътеки“) епизод, който затваря в кръг повествованието на „Хиляда и една нощ“.

Джосая Ройс (1855—1916) — американски философ, математик и логик.

... Карлайл е отбелязал — Борхес разкрива източника на цитата в есето „За култа към книгите“.

ЗА ЧЕСТЪРТЪН

„Човекът от тълпата“ — заглавие на разказ от Едгар По (1840), импулсирал урбанистичните мотиви в поезията и прозата на Ш. Бодлер („Тълпите“ и др.).

... призракт... в черно-алената стая — сюжетна канава на разказа на Едгар По „Маската на багрената смърт“ (1842).

Прерафаелити — група английски писатели и художници (У. Морис, Д. Г. Росети, Х. Хънт и др.), които сочат като идеал за единение на изкуството и живота епохата на италианското средновековие и ранното възрождане (преди Рафаело); с дейността си групата допринася съществено за публикуването и изучаването на паметниците на средновековната култура.

Юризен — символичен образ на „Творецът на хората“ във визионерските поеми на английския поет и художник Уилям Блейк (1757—1827).

Джелаледдин Руми (1207—1273) — персийски поет, привърженик на философията на суфизма; има се предвид преводът на неговите „Газели“, направен през 1819 г. от немския поет и виден преводач на източни литератури Вилхелм Рюкерт (1788—1866).

... велики готически майстори — Браунинг и Дикенс — английският поет Робърт Браунинг и големият романист Чарлс Дикенс тук са поставени редом с представителите на романтичния „готически“ роман (А. Радклиф, Г. Уолпол, Ч. Матюрин и др.) поради вниманието си към „тъмните“ страни на душевния живот, анализиран в неговата противоречивост (а Дикенс е изпитал и прякото влияние на готическите романисти).

Едмон Ростан (1868—1918) — драматург, представител на късния френски романтизъм.

... от материята на неговите сънища — повтаря се реминисценцията от „Бурята“ на Шекспир (IV, I).

... в... творбите на Кафка — притча от романа „Процесът“ (1915, гл. IX, „В катедралата“).

Мартин Бубер (1878—1965) — еврейски философ и писател, превеждал притчи на китайските даоисти и сказания на хасидите.

Джон Ъъниан (1628—1688) — английски пуритански поет, автор на алегорическия роман в стихове „Пътят на поклонника“ (1683—1684).

АНАЛИТИЧНИЯТ ЕЗИК НА ДЖОН УИЛКИНС

Фриц Маутнер (1849—1923) — немски литератор, автор на „Философски речник“ (1910), една от настолните книги на Борхес.

Йохан Мартин Шлайер (1831—1912) — немски пастор, който през 80-те години на миналия век предлага проект за световен език, наречен от него „волапюк“.

Джузепе Пеано (1858—1932) — италиански математик, предложил през 1908 г. проект за международен спомагателен език „интерлингва“.

...в писмо... Декарт е отбелязал — писмо от 20 ноември 1629 г. до Марен Мерсен.

„И Дзин“ („Книга за промените“) — паметник на древнокитайската обредна словесност, използван при гаданията; представлява сбор от фигури (64 хексаграми), символични надписи към тях и тълкувания на тези текстове.

Шарл Констан Льотелие — френски езиковед.

Бонифасио Сотос Очандо (1785—1869) — испански филолог, разработил „План и опит за универсален философски език“¹ (1851), а също „Речник“ (1862) и „Граматика“ (1863) на този език.

Франц Кун (1889—1961) — немски китаист, изследовател и преводач.

Джордж Фредерик Уотс (1817—1904) — английски художник и скулптор, проявяващ влечение към алегоризма; Г. К. Честъртън е написал биографична книга за него.

ЗА КУЛТА КЪМ КНИГИТЕ

„Светът съществува, за да се превърне в книга“ — из есето на Маларме „Книгата, инструмент на духа“ от цикъла „По повод на книгата“ (1895); есето е публикувано в месечната хроника, която писателят води по това време в списание „Ръовю бланш“.

В една от комедиите на Бърнард Шоу — историческата пиеса „Цезар и Клеопатра“ (1901), действие II.

Теодор Гомперц (1832—1912) — немски философ, историк на античната философска мисъл.

...свидетелство на Платон — привеждат се цитати от диалозите „Тимей“ (28 с) и „Федър“ (275 d и 276 с).

„Най-разумно е да не се пише...“ — „Строматисти“ (I, I) на Климент Александрийски.

В диалога на Лукиан — „Неукният купувач на книги“, 2; 7; 19; 27.

Джордж Сейл (1680—1736) — английски ориенталист, преводач и коментатор на Корана (1734).

Братя на чистотата (ихван ас-сафа) — тайна ислямска общност, възникнала в град Басра в средата на X в.; учението на тази секта е изложено в енциклопедичния сборник „Послания на Братята на чистотата“.

Авицена (Ибн Сина, 980—1037) — арабски учен и философ, автор на енциклопедичните трудове „Книга за излекуването“, „Книга за знанието“, „Книга с указания и наставления“.

... Франсис Бейкън казва... — по-късно, през 1952 г., Борхес уточнява, че е приписвал на Бейкън един пасаж от средновековната схоластика, и препраща към трудовете на ръководителя на францисканския орден Бонавентура (1221—1274).

Граф Александър Калиостро (псевдоним на Джузепе Балзамо, 1743—1795) — известен авантюрист, който се представял за магьосник и лечител.

„Душата на Наполеон“ (1912) — есе от Леон Блоа, в което се тълкува символично митът за Бонапарт; за тази книга Борхес пише неведнъж (есето „Огледалото на загадките“ и др.).

ЗА КЛАСИЦИТЕ

Classis — тази дума обозначавала още клас според данъците (на такива класове се делило римското общество) и по-специално най-високия, първия ранг, откъдето идва и метафоричната ѝ употреба, за да се характеризира „истинският“ писател, за пръв път отбелязана у Цицерон; в словосъчетанието „класически писател“ е въведена от Авъл Хелий (II в., автор на „Атически нощи“, XIX, 8, 15).

... определенията на Елиът, Арнълд и Сент-Бъов — есетата на Т. С. Елиът „Какво е класик“ (1944) и др., на Матю Арнълд (1822—1888) „Съвременният елемент в съвременната литература“ (1857), „За литературното влияние на академичните“ (1864) и др. и на Шарл Огюстен Сент-Бъов (1804—1869) „Какво означава класик“ (1850) от неговите вестникарски фейлетони „Беседи в понеделник“; в определенията си за класиката споменатите автори са на различни позиции, а М. Арнълд полемизира със Сент-Бъов.

Хърбърт Алън Джайлс (1845—1935) — американски китаист.

Рихард Вилхелм (1873—1930) — немски китаист, изследовател и преводач на китайски класически произведения.

Ксул-Солар — аржентински литератор и художник, приятел на Борхес.

Маседонио Фернандес (1874—1952) — аржентински писател, приятел и наставник на Борхес.

...красотата... ни дебне от случайните страници... — срв. аналогичния пасаж в „Преглед на творчеството на Хърбърт Куейн“.

...не познавам... унгарската литература — в по-късното си стихотворение „На първия поет на Унгария“ (1972) Борхес говори за дълбокото си сродство с този старинен — и нарочно неназован по име — автор.

Робърт Бърнс (1759—1796) — шотландски поет и фолклорист.

...на юг от Туийд — тоест в Шотландия, защото река Туийд е граница между Англия и Шотландия.

Уилям Дънбар (1460—1520) — шотландски поет.

ДЕЛИЯ ЕЛЕНА САН МАРКО

...последния урок, който Платон влага в устата на своя учител — диалога на Платон „Федон“, който пресъздава последните часове от живота на Сократ.

ДИАЛОГ НА МЪРТЪВЦИ

Хуан Факундо Кирога (1790—1835) — аржентински военен и политически деец, убит от наемници на Х. М. Росас; Борхес посвещава на това събитие стихотворението си „Генерал Кирога отива с дилижанс на смърт“.

Хосе Мануел де Росас (1793—1877) — аржентински военен и държавен деец; в 1835 г. установил диктаторски режим, свален през 1852 г. след поражение в битката при Касерос, избягал от страната и умрял в Англия; далечен роднина на Борхес.

...увлекателната книга — книгата на Д. Ф. Сармиенто „Цивилизация и варварство: Животът на Хуан Факундо

Кирога“ (1845), която разглежда образа на Кирога в широк културно-исторически контекст.

Камъните също искат да бъдат винаги камъни — срв. този цитат от Спиноза („Етика“, III, 6) в миниатюрата „Борхес и аз“.

СЮЖЕТЪТ

„И ти ли, сине мой!“ — тези думи на Цезар цитира римският историк от I—II в. Светоний („Божественият Юлий“, 82, 2); за родствената връзка между Цезар и Брут са се изказвали Плутарх („Брут“, 5—8) и Апиан („Римска история“, II, 112).

Шекспир и Кеведо подхващат този... вик — „Юлий Цезар“ (1599) на Шекспир и „Животът на Марк Брут“ (1644) на Кеведо.

... деветнадесет века по-късно... един гаучо... — отново се възпроизвеждат обстоятелствата около гибелта на героя от поемата на Х. Ернандес „Мартин Фиеро“.

ЗАДАЧА

Сиде Амете Бененхели — измислен „арабски историк“; в „случайно купени тетрадки“ на „историка“ Сервантес („Дон Кихот“, I, IX) открива повествованието за своя герой, а по-нататък на него приписва авторството на романа си.

ПРЕВРАЩЕНИЯ

Термопили — планински проход, свързващ Северна и Южна Гърция, където през 480 г. пр. е. триста спартанци се сражавали героически с войските на персите.

Харалд Сигурдарсон — вж. коментара към разказа „Безсмъртният“.

...шест фута английска земя — поизменен цитат от „Кръгла земя“ на Снори Стурлусон („Сага за Харалд Суровия“, 91), използван от Т. Карлайл в книгата му „Първите норвежки крале“.

„Гнусно приспособление“ — израз от диалога на Лукиан „Съдът на гласните“, в който буквата „сигма“ обви-

нява буквата „тау“, че „тираните са взели... външния ѝ вид за образец, подражавали са на нейните очертания и направили от дърво също такава Тау, за да разпъват хора на нея“; този фрагмент от диалога се споменава в книгата на Т. Браун „Градината на Кир“ (гл. I).

ПРИТЧА ЗА СЕРВАНТЕС И ДОН КИХОТ

Лудовико Ариосто (1474—1533) — италиански поет, автор на рицарската поема „Бесният Роланд“ (1516), която Дон Кихот чете с увлечение.

...луна долина — „Бесният Роланд“, песен 34.

... в златния идол на Мохамед... — „Дон Кихот“, I, 1.

EVERYTHING AND NOTHING

Сам по себе си той бил никой — перифразиран цитат от очерка на английския поет и литературен критик Уилям Хазлит (1778—1830), включен в „Лекции върху английските поети“ (1818); със същия цитат Борхес характеризира Пол Валери в есето си „Валери като символ“; срв. също използваната от Борхес в есето за Бърнард Шоу автохарактеристика на последния: „Аз разбирам всички и всичко, а самият аз съм нищо и никой.“

Ферекс — герой от трагедията „Горбѣдѣк“ (1562) от английските драматурзи Томас Нортън (1532—1584) и Томас Саквил (1536—1608).

Тамерлан — герой от трагедията „Тамерлан Велики“ (1587—1588) на английския поет и драматург Кристофър Марлоу (1564—1593).

...управляеми видения — срв. в по-ранния есеистичен разказ „Натаниъл Хоторн“: „Литературата е управляем и предуишлен сън.“

RAGNARÖK

Ragnaðök (староисл. „съдба на боговете“) — в скандинавските литературни паметници „Старата Еда“ и „Младата

Еда“ и др.: гибел на боговете и на целия свят, с която завършва битката на боговете с хтоничните чудовища.

Педро Енрикес Уреня (1884—1946) — доминикански литературовед, основоположник на историята на латиноамериканските литератури; през 1937 г. съставя заедно с Борхес антология на класическата аржентинска поезия; Борхес е писал много пъти за него.

ПЕДРО САЛВАДОРЕС

... сянка на един диктатор — Х. М. Росас (вж. разказа „Диалог на мъртъвци“ и коментара към него).

Унитаристи и федералисти — партии в Аржентина; сблъсъците между тях довеждат до редица граждански войни в страната.

Масорка (букв. „царевичен кочан“) — наименование на реакционна организация, тероризирала Аржентина през периода на диктатурата на Росас.

НАТРАПНИЦАТА

Сантяго Дабове (1889—1952) — аржентински поет и белетрист.

Хуан Ибера — буеносайрески „кучилиеро“ („герой на камата“) от края на XIX в, герой и страшилище на покрайнините; за схватката му с неговия по-малък брат Борхес е написал стихотворението „Милонга за двама братя“; тя се споменава и в стихотворението „Тангото“.

НЕДОСТОЙНИЯТ

Кристиан Кнур фон Розенрот (1631—1689) — немски хебраист; под заглавие „Cabbala desnudata“ публикува два коментирани сборника кабалистични текстове (1677—1678 и 1684).

Кристиан Дейвид Гинсбург (1831—1914) — английски хебраист, автор на трудове по философия на кабалата и др. (срв. писаното за него в разказа „Смърт и компас“).

Артър Едуард Уейт (1857—1942) — английски историк на алхимията и окултизма.

Хосе Сан Мартин (1778—1850) — един от ръководи-

телите на Войната за независимост, национален герой на Аржентина (вж. разказа „Гуаякил“); паметникът му на едноименния площад в Буенос Айрес — символ на останалия в миналото драматичен героизъм — се споменава в много творби на Борхес, нарекъл своята трета стихосбирка „Санмартинска тетрадка“.

Хуан Морейра — герой от едноименния популярен роман на аржентинския писател Едуардо Гутierrez (1853—1890), „истински гаучо“.

РАЗКАЗЪТ НА РОСЕНДО ХУАРЕС

... сте разказали случката в един разказ — вж. разказа „Мъжът от розовата кръчма“.

СРЕЩАТА

Елиас Регулес (1860—1929) — уругвайски поет.

ХУАН МУРАНИЯ

Хуан Мурания — столичен „кучилиеро“ от края на XIX и началото на XX в.; за него Борхес е написал редица стихотворения („Припомняне за сянката от хиляда осемстотин деветдесет и еди-коя си година“, „Тангото“ и др.).

Еваристо Кариего (1883—1912) — аржентински, точно буеносайрески поет; през 1930 г. Борхес написва книга за него, която съдържа важни подробности от биографията на своя автор.

СТАРАТА ДАМА

Андска армия — патриотичните войски под командването на генерал Сан Мартин, наречени така при преминаването на Андите през 1817 г. с цел да се освободи Чили.

Чакабуко — тук на 12 февруари 1817 г. отрядите на Сан Мартин нанесли поражение на испанските войски.

Канча Раяда — тук на 19 март 1818 г. испанците разбили отряд от армията на Сан Мартин.

Майпу — тук на 5 април 1818 г. били победени испанските войски.

Арекипа — тук през 1820 г. отряди на патриотите под командуването на Хосе Валентин де Олавария (1801—1845) победили испанските части.

Аякучо — град в южната част на Перу, където на 9 декември 1824 г. била водена решаваща битка във Войната за независимост; армията на патриотите начело с генерал А. Х. Сукре разгромила последната голяма групировка на испанските войски, командувани от вицецаря Ла Серна.

Карлос Мария де Алвеар (1789—1852) — аржентински политически и военен деец.

Мануел Орибе (1792—1857) — уругвайски политик, президент на страната от 1835 до 1838 г.; конфликтът му с предишния президент Хосе Фруктуосо Ривера и сближаването му с Х. М. Росас станали повод за избухване на гражданската (т. нар. Голяма) война, завършила през 1853 г. с поражение на Орибе.

Флоренсио Варела (1807—1848) — аржентински писател и политически деец, борил се срещу диктатурата на Росас.

Павон — река в Аржентина; тук през 1861 г. генерал Бартоломе Митре (1821—1906) победил армията на Х. Х. де Уркиса, което довело до обединяване на аржентинските провинции.

Сипеда — река в Аржентина; тук на 23 октомври 1859 г. войските на Уркиса разбили армията на Митре.

Олегарио Андраде (1839—1882) — аржентински журналист и поет, участник в гражданската война.

ДРУГИЯТ ДВУБОЙ

Карлос Рейлес (1868—1938) — уругвайски писател, близък до натурализма, автор на романите „Родът на Каин“ (1900), „Земя“ (1916) и др.

Тридесет и три — група уругвайски патриоти, изгонени от страната по време на бразилското господство и извършили през 1825 г. преврат, в резултат на което била извоювана държавна независимост и образувана Република Уругвай (1830).

ГУАЯКИЛ

Гуаякил — тук на 26—27 юли 1822 г. се срещнали Боливар и Сан Мартин; след проведените строго секретни преговори Сан Мартин се оттеглил от ръководството на освободителната борба и Боливар завършил освободението на континента от испанско колониално робство.

Юзеф Коженъовски — истинското име на английския писател Джоузеф Конрад, по произход поляк.

Мартин Хайдегер (1899—1976) — немски философ екзистенциалист, споменаван тук във връзка с двусмислената политическа и етическа позиция, която той заема след идването на нацистите на власт.

... играещият Давид — библейският цар Давид играе при пренасянето на божия ковчег в Ерусалим (Втора книга Царства, 6); свързването на мотивите за свещено избраничество и за непристойност, изобщо подозрително според Борхес, е доведено тук до унищожителна карикатура чрез аналогията между юдейския цар и водача на „нова Германия“.

... воля, която правеше бъдещето толкова неотменимо... — срв. в разказа „Градината с разклоняващите се пътеки“.

Доминго Фаустино Сармиенто (1811—1888) — аржентински политик и писател, който по време на диктатурата на Росас живее в емиграция; през периода 1868—1874 г. — президент на страната.

Густав Майринк (1868—1932) — австрийски писател експресионист, разработил в романа си „Голем“ (1915) сюжет, известен от еврейските предания и кабалистичната литература, ползувал се с успех сред европейските романтици (А. фон Арним, Е. Т. А. Хофман, М. Шели и др.) — историята за пражкия равин Льове, който създал изкуствен човек; Борхес прочита романа още като младеж, когато живее в Европа, и неведнъж се връща към този сюжет (стихотворението „Голем“ и др.).

„Мабиногион“ — сборник уелски сказания, създаден в края на IX в., по-късно оказва влияние върху романите за крал Артур; цитира се епизод от сказанието „Сънят на Ронабуи“.

ЕВАНГЕЛИЕ ОТ МАРКА

Хърбърт Спенсър (1820—1903) — английски философ, един от родоначалниците на позитивизма, който в трудовете си се опира на данните и принципите на естествените науки.

Уилям Хенри Хъдсън (1841—1922) — английски писател и естественик, роден в Аржентина, автор на книги за нейната природа и на романи с екзотична обстановка и фантастични приключения; за един от тях, „Пурпурната земя“ (1885), Борхес пише в книгата си „Нови разследвания“.

Чарлс I (1600—1649) — английски крал от династията на Стюартите, свален и обезглавен от привърженици на Кромвел.

„Т а б а р е“ (1888) — поема от уругвайския поет романтик Хуан Сориля де Сан Мартин (1855—1931).

... само две истории — срв. есеистичния разказ „Четирите цикъла“.

ЧЕТИРИТЕ ЦИКЪЛА

Елена... е била... сянка — за Елена като сянка е писал още гръцкият поет Стесихор (ок. 640—555 г. пр. н. е.), а по-късно — сюжет на драмата на Еврипид „Елена“ (412 г. пр. н. е.).

„Сър Гауейн и Зеленият рицар“ — английски стихотворен роман от XIV в., в който се разказва за рицарите на Кръглата маса, но повествованието започва от разрушаването на Троя.

Вилиям Незаконородения — името на нормандския херцог и английски крал Вилхелм Завоевателя в скандинавските сказания („Сага за Харалд Суровия“ в „Кръгла земя“ на Снори Стурлусон и др).

Данте Габриел Росети (1828—1882) — английски поет и преводач; става дума за стихотворението му „Град Троя“.

... Иейтс ще избере... — стихотворението на У. Б. Иейтс „Леда и Лебедът“; бог Зевс се явил на Леда в образа на лебед; така се родила виновницата за Троянската война Елена.

... златни ябълки — ябълките на вечната младост, които Херакъл открадва от хесперидите; аналогичен мотив се проследява в келтските сказания за Артур, във фантастичните ирландски саги и пр.

Граал — възшебна чаша в европейските средновековни легенди; според преданието в нея била събрана кръвта на Христос; търсенията на Граал са послужили за сюжет на френските романи в стихове от Робер дьо Борон и от Кретиен дьо Троя (XII в.), на немската поема от Волфрам фон Ешенбах (началото на XIII в.), на „Смъртта на Артур“ от Томас Малори (XV в.) и др.

Атис — в гръцката митология бог, който в безумието си се самоскопил и умрял; от кръвта му покарала пролетната зеленина.

Один — върховният бог в скандинавския митологичен пантеон; сам се приковал с копие към световното дърво Иггдрасил (букв. „конят на Игга“, тоест на самия Один), висял на него девет дни, а след това изпил свещения мед и се сдобил с руни — носителки на мъдростта („Старата Еда“).

СЪДЪРЖАНИЕ

Човекът, светът, културата в творчеството на Хорхе Луис Борхес	5
<i>Ина Тертерян</i>	

ИЗ „ВСЕОБЩА ИСТОРИЯ НА БЕЗЧЕСТИЕТО“ (1935)

Жестокият спасител Ласарус Морел	27
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Вдовицата Чинг — пиратка	35
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Безкористният убиец Бил Хариган	41
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Хаким от Мерв, бояджията с маска	45
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Мъжът от розовата кръчма	51
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	

ИЗ „ИСТОРИЯ НА ВЕЧНОСТТА“ (1936)

Приближаването към Алмутасим	60
<i>Превела Анна Златкова</i>	

ИЗ „ИЗМИСЛИЦИ“ (1944)

Тлъон, Укбар, Orbis Tertius	67
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Пиер Менар, автор на „Дон Кихот“	84
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Кръглите развалини	94
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Лотарията във Вавилон	99
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Преглед на творчеството на Хърбърт Куейн	106
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Вавилонската библиотека	111
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Градината с разклоняващите се пътеки	120
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	

Фунес паметливият	131
Формата на сабята	139
Тема за предателя и героя	144
Смърт и компас	147
Тайното чудо	159
Три версии за деянието на Юда	166
Югът	171
	<i>Превела Анна Златкова</i>

ИЗ „АЛЕФЪТ“ (1949)

Безсмъртният	179
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Мъртвецът	194
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Историята за война и пленницата	199
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Биография на Тадео Исидоро Крус	204
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Ема Цунц	207
	<i>Превела Анна Златкова</i>
Домът на Астерий	213
	<i>Превела Анна Златкова</i>
Другата смърт	215
	<i>Превела Анна Златкова</i>
Търсенията на Авероес	222
	<i>Превела Анна Златкова</i>
Заир	230
	<i>Превела Анна Златкова</i>
Писмената на бога	239
	<i>Превела Анна Златкова</i>
Абенхакан ел Бохари, убит в своя лабиринт	243
	<i>Превела Анна Златкова</i>
Очакването	252
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	
Човекът на прага	256
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	

Богословите	261
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Алефът	270
<i>Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов</i>	

ИЗ „НОВИ РАЗСЛЕДВАНИЯ“ (1952)

Сферата на Паскал	286
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Сънят на Колридж	290
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Кеведо	294
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Скритата магия на „Дон Кихот“	301
<i>Превела Анна Златкова</i>	
За Честъртън	305
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Аналитичният език на Джон Уилкинс	309
<i>Превела Анна Златкова</i>	
За култа към книгите	313
<i>Превела Анна Златкова</i>	
За класиците	318
<i>Превела Анна Златкова</i>	

ИЗ „ТВОРЕЦЪТ“ (1960)

Dreamtigers	321
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Пленникът	322
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Делия Елена Сан Марко	322
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Диалог на мъртъвци	323
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Сюжетът	326
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Задача	326
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Превращения	327
<i>Превела Анна Златкова</i>	
Притча за Сервантес и Дон Кихот	328
<i>Превела Анна Златкова</i>	

Everything and Nothing	329
Ragnarök	330
Борхес и аз	332

Превела Анна Златкова
Превела Анна Златкова
Превела Анна Златкова

ИЗ „ВЪЗХВАЛА НА ТЪМНИНАТА“ (1969)

Педро Салвадорес	333
----------------------------	-----

Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов

ИЗ „ДОКЛАДЪТ НА БРОУДИ“ (1970)

Натрапницата	336
Недостойният	340
Разказът на Росендо Хуарес	347
Срещата	353
Хуан Мураня	359
Старата дама	364
Другият двубой	370
Гуаякил	374
Евангелие от Марка	382
Докладът на Броуди	387

Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов
Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов
Превела Роза Хубеш под редакцията на Стефан Савов
Превела Анна Златкова
Превела Анна Златкова
Превела Анна Златкова
Превела Анна Златкова
Превела Анна Златкова

ИЗ „ЗЛАТОТО НА ТИГРИТЕ“ (1972)

Четирицикълът	395
Коментар	397

Превела Анна Златкова
Борис Дубин

ХОРХЕ ЛУИС БОРХЕС
БАВИЛОНСКАТА БИБЛИОТЕКА

Съставител И н а Т е р т е р я н
Аржентинска
Първо издание

Литературна група — ХЛ. 04/9536625531/5557—135—89

Редактор С т е ф а н С а в о в

Редактор на издателството В и о л е т а М и л а н о в а

Художник Т о т к о К ъ с е м а р л и е в

Художник-редактор Н и к о л а й П е к а р е в

Технически редактор Е з е к и л Л а п а д а т о в

Коректори Л ю д м и л а С т е ф а н о в а
Е в д о к и я П о п о в а

Дадена за набор септември 1988 г.

Подписана за печат януари 1989 г.

Излязла от печат април 1989 г.

Формат 84×108/32

Печатни коли 28,50

Издателски коли 23,94. УИК 25

Цена 2,83 лв.

ДИ „Народна култура“ — София, ул. „Гаврил Генов“ 4

ДП „Димитър Найденов“ — Велико Търново